

В. К. РАЙХЕР
ДОКТОР ПО ПРАВНИТЕ НАУКИ

ОБЩЕСТВЕНО-ИСТОРИЧЕСКИ ТИПОВЕ ЗАСТРАХОВАНЕ

СОФИЯ
ДЪРЖАВЕН ЗАСТРАХОВАТЕЛЕН ИНСТИТУТ
1951

СПБГУ

ПРЕДГОВОР

Застраховането спада към онези съществено важни народостопански институти, значението на които порастна неизмеримо през последните десетилетия.

В капиталистическите страни застраховането стана в периода на империализма една от най-силните крепости на финансовия капитал, най-едрата след банките форма на концентрация на паричните ресурси в капиталистическото стопанство.

В СССР, в условията на социалистическата държава, възникна нов общественно-исторически тип застраховане с твърде важни за социалистическото общество функции.

Едва ли съществува обаче друг институт, чието действително значение да е било оценявано тъй недостатъчно.

В капиталистическите страни това се обяснява от една страна с консерватизма на традиционните представи за застраховането, които, очевидно, не отговарят на съвременното му състояние, а от друга страна — с класовия характер на буржоазната застрахователна теория, която не е нито наклонна, нито пък способна да изясни и да доведе до съзнанието на масите действителния характер и роля на капиталистическото застраховане.

В СССР срещашото се в много случаи относително недооценяване на застраховането се обяснява главно с недостатъчната разработка на този институт от обществените (икономически и юридически) науки и с недостатъчното му популяризиране както по културно-просветна линия, тъй и в самата практика на държавното застраховане.

Ето защо и принципиалните въпроси на съветското държавно застраховане, като застраховане от нов, висш тип, присъщ на социалистическото общество, остават без научна разработка и широко разяснение.

Само прилагането на марксистко-ленинската методология при разработката на въпросите из областта на застраховането дава сигурна основа за правилното им научно разрешение. Само върху тази основа може да се изясни същността на застраховането, като особена организационна форма на общественото необходимия застрахователен фонд, както и социално-икономическата и юридическа своеобразност на общественно-историческите типове застраховане. Само изхождайки от тази

своеобразност, могат да се обосноват принципалните отличителни черти и предимствата на съветското социалистическо застраховане и застрахователно право пред капиталистическото и заедно с това да се ликвидира окончателно недооценяването на съветското социалистическо застраховане.

Настоящата книга е един опит в това направление. Но при този опит за прилагането на марксисткия метод към специалната област на своето изследване авторът е трябвало да върви в значителна степен по още неразорана целина, и това представлява, естествено, голяма трудност.

Втора трудност — впрочем от друго вече естество — е твърде ограниченият фонд за най-новата чуждестранна застрахователна литература, с която авторът е разполагал.

Книгата представлява докторска дисертация, защитавана през 1943 г. в Правния институт при Съветската академия на науките и е съответно преработена в процеса на подготвянето ѝ за печат.

От автора

ЧАСТ ПЪРВА

ЗАСТРАХОВАТЕЛЕН ФОНД

У В О Д

Материалната основа на човешкото битие — производство — „е присвояването от индивида на предметите на природата в определена обществена форма и посредством нея.“¹ По такъв начин, човекът (човешкото общество) и природата са съединени в неразривно единство. Всеизвестна е и противоречивостта на това единство, която се изразява в борбата на човека с природата.

В процеса на присвояването на предметите на природата и за най-голямата му успешност човекът непрекъснато въздейства на природата, приспособява я към своите потребности, преправя я. Това се явява като необходимо условие за нормалния ход на общественото производство и води към увеличението на производителните сили в човешкото общество. Но и природата, на свой ред, сама оказва въздействие върху човека и това въздействие не винаги е положително. Всевъзможни стихийни бедствия (пожари и наводнения, проливни дъждове и суша, урагани и земетресения и т. н.) отдавна нанасят на човечеството чувствителни удари: убиват хора, разрушават производителните сили на човешкото общество, на-

¹ Маркс. Увод към „Към критиката на политическа икономия“, дял I, Маркс и Енгелс, Соч. т. XII, ч. I, стр. 177.

Истинското идейно съдържание на тази гениална формула е значително по-широко от буквалното. То обхваща в частност: а) прякото обществено присвояване на предметите на природата; б) присвояването не само на предметите, но и на силите на природата; в) производствените процеси, изпълнявани по отношение на вече присвоените елементи на природата. Това се вижда отчасти и от общия контекст на източника: тясно сближавайки понятията производство и собственост (присвояване), Маркс обаче не ограничава това положение само с една определена форма на собственост, напр. частната собственост, а споменава наред с нея и за обичайната собственост.

По-нататък, ако се обърнем към немския текст на източника (Karl Marx, zur Kritik der politischen Oekonomie, besorgt vom Marx—Engels—Lenin Institut, 1934, стр. 221) ще видим, че Маркс говори за „Aneignung der Natur, което е несъмнено по-широко от присвояването на предметите на природата, като първичен акт на общественото производство.

рушават нормалния ход на общественото производство. В съответствие с това борбата на човека с природата се състои във въздействието върху природата в процеса на присвояването на предметите на природата и в организирането на самозащита срещу вредните въздействия на природата и срещу различните стихийни бедствия. От ламтивика човечеството осъществява тази самозащита: отначало по примитивен начин, а след това с все по-съвършени средства. Едни от тях са насочени към предотвратяване на стихийните бедствия, към недопускане на тяхното възникване (напр. огнеупорното строителство и спазването на правилата за пожарната безопасност). Други средства са насочени към отстраняването на вече възникналото стихийно бедствие, към по-скорошното му ликвидиране, към намаляването на неговата вредоносност (напр. самото гасене на пожара).¹

Всички тези мероприятия не могат да отстранят съвършено разрушителните влияния на природата. Затова, необходимо е в обществото винаги да има налични ресурси за непосредственото обезщетяване на загубите и повредите и за незабавното възстановяване на разрушаваните от стихийните бедствия производителни сили. Но затова общественото производство трябва да бъде съответно увеличено, за да има в състава на целия обществен продукт някаква част от излишък, предназначена да служи за посочената цел. С други думи, необходим е застрахователен фонд. Този фонд се появява при определена степен на общественото развитие. Но необходимостта от възникването му вече съществува в дълбочината на противоречието между човека и природата: във вредоносното влияние на стихийните сили върху процеса на общественото производство и в непрестанната борба на човечеството против това влияние.²

§ 1. Учението на Маркса за застрахователния фонд

Учението за застрахователния фонд в неговите най-важни основи е дадено в трудовете на Маркса — в „Капитала“ и в „Критика на Готската програма“. Тези основи се заключават в следните положения:

¹ И едните и другите мероприятия (по специалната терминология: превантивни и репресивни) са тясно, а често и неразривно свързани помежду си. Такава е например работата на пожарната охрана на предприятията, работата на ветеринарно-санитарните пунктове и т. н.

² Впрочем, не следва да се мисли, че действието на застрахователния фонд е ограничено само в сферата на стихийните бедствия. Като е възникнал върху тази почва, застрахователният фонд разпростира своите функции по-нататък и към други, случайности и опасности, които не се отнасят към явленията на природата. Виж по-долу § 5, т. 5.

1. Съществуването на застрахователния фонд е обществена необходимост. Разглеждайки този въпрос във връзка с прилагането му към условията на капиталистическия начин на производство, Маркс казва: „... постоянният капитал през време на процеса на възпроизводството е изложен във веществено отношение на случайности и опасности, които могат да го намалят...“

Вследствие на това част от печалбата, следователно част от принадлежната стойност, а поради това и от принадлежния продукт, в който (ако го разглеждаме от гледна точка на стойността) намира израз само новопринаденият труд, служи за застрахователен фонд. При това работата никак не се изменя от туй, дали този застрахователен фонд се управлява от застрахователно дружество като отделно предприятие или не.¹

Същата мисъл за същността на застрахователния фонд и за неговата обществена необходимост е изразена от Маркс и на други места в „Капитала“. Така, свързвайки въпроса за застраховането с процеса на разширеното възпроизводство, Маркс отбелязва: „Определено количество принадлежн труд се изисква във вид на застраховка против случайности, вследствие на необходимото, съответстващо на развитието на потребностите и на прогреса на населението, постоянно разширение на процеса на възпроизводството, което от капиталистическа гледна точка се нарича натрупване“.² По-нататък, засягайки застраховането във връзка с въпросите за амортизацията и разносните по запазването и ремонта, Маркс изтъква, че застраховането, което се разпростира върху разрушения, причинявани от извънредни природни явления, от пожар, от наводнение и т. н., е свършено различно както от обезщетението за овехтяване, тъй и от работите по опазването и ремонта. То трябва да се покрива от принадлежната стойност и представлява заделяне от нея. Или, ако разглеждаме случая от гледището на цялото общество, необходимо е да има винаги добавъчно производство, т. е. производство в големи размери, отколкото се изисква за простото обезщетяване и възпроизводство на съществуващото богатство: това добавъчно производство, ако оставим на страна увеличението на населението, е необходимо, за да се разполага със средствата на производството за покриване на извънредните разрушения, които се предизвикват от случайностите и от природните сили“.³

2. Източник за образуване на застрахователния фонд е допълнителното производство, а при условията на капитализ-

¹ Маркс, Капитал, т. III, Госполитиздат, 1938, стр. 746.

² Маркс, на същото място, стр. 721.

³ Маркс, Капитал, т. II, Маркс и Енгелс, Соч. т. XVIII, стр. 184.

ма — присвояваната от капиталистите принадена стойност. Това е вече изтъкнато в цитираните по-горе изказвания на Маркса. Ние четем в тях, че за застрахователен фонд служи част от „принадения продукт“, в който намира своя израз „новопринаденият труд“, и че е „необходимо винаги да се извършва добавъчно производство“, за да „се разполага с производствените средства за покриване на разходите, свързани с онoва извънредно разрушение, което се причинява от случайности или от природни сили“. Но в условията на капитализма такова „добавъчно производство“ е предимно производство на принадена стойност. И затова, с оглед на капиталистическите условия, Маркс казва тук, че за застрахователен фонд служи „част от печалбата, от принадлежната стойност“ че застраховането „трябва да се покрива от принадлежната стойност, и че то представлява заделяне от нея“.

Същата мисъл е изказана от Маркс и на друго място: „... част от принадлежната стойност, разглеждана като част от брутната печалба, трябва да образува застрахователния фонд на производството. Този застрахователен фонд се създава от част от добавъчния труд, който тъй непосредствено създава капитала, т. е. фонда предназначен за възпроизводството“.¹

Произхода на капиталистическия застрахователен фонд от печалбата (следователно, от присвояваната от капиталистите принадена стойност) Маркс засяга и при друг случай още, когато говори за това, че „... макар и на отделния капиталист да се струва, че той би могъл да похарчи цялата си печалба във вид на доход“, все пак „той се натъква в този си стремеж на граници, които се изпречат пред него във вид на застрахователен фонд, резервен фонд, закон за конкуренцията и т. н. и на практика му доказват, че печалбата не е просто категория на разпределението на продукта, предназначен за лична употреба“.²

И тъй, застрахователният фонд на капиталистическото общество се образува от присвояваната от капиталистите принадена стойност. Така стои въпросът в ония случаи, които са предмет на анализ в посочените места от „Капитала“, т. е. когато се разисква въпросът за застрахователния фонд при капиталистическото производство, за застраховането на капиталистическата собственост и за застраховащи се — капиталисти. При това, доколкото като „клиенти“ на буржоазното застраховане се явяват и трудещи се (дребни стокотроизводители, служащи, а понякога и работници), фондът на това застраховане се попълва още и по пътя на изземване под форма на застрахователни вноски на части от трудовия доход на посочените слоеве от населението. И това попълване се из-

¹ Маркс. Капитал, т. II. Маркс и Енгелс, Соч. т. XVIII, стр. 388—389.

² Маркс. Капитал, т. III, стр. 778

вършва толкова по-интензивно, колкото по-силно се внедряват — особено в периода на империализма — различните форми на буржоазното (главно личното) застраховане¹ в средите на трудещите се маси, усилвайки общия процес на концентрацията на капитала и увеличавайки печалбите на застрахователните предприятия. Но и в тези случаи, както в случаите, при които застрахователните вноски се явяват като заделения от принадлежната стойност, застрахователният фонд се образува от онази част от обществения продукт, която съответствува на новия, на новопридадения труд.

3. Застрахователният фонд е необходим и при условията на социализма. Тази мисъл се съдържа вече отчасти в токущо разгледаните изказвания на Маркса: за обществената необходимост на застрахователния фонд и за източника на неговото образуване — добавъчното производство. Но тази мисъл е получила у Маркса и пряк, непосредствен израз: и в „Капитала“ и в „Критика на Готската програма“.

В „Капитала“ Маркс засяга този въпрос във връзка с анализа на застрахователния фонд в капиталистическото общество. „... Той (застрахователният фонд) е единствената част от принадлежната стойност и принадлежния продукт, а следователно, и от принадлежния труд, която, наред с частта, служеща за натрупване, и следователно за разширение на производствения процес, трябва да се запази и след унищожаването на капиталистическия начин на производство“.²

В „Критика на Готската програма“, където Маркс даде разгърната класификацията на фондовете на социалистическото общество, се упоменава специално и застрахователният фонд. Анализирайки състава на произвеждания в социалистическото общество „съвокупен обществен продукт“, Маркс най-напред отделя от него следните части:

„Първо: разходи по заместването на изхабените средства за производството.

Второ: добавъчна част за разширяване на производството.

Трето: резервен или застрахователен фонд за застраховане срещу злополуки, стихийни бедствия и пр.“

Маркс посочва, че „тези удържки от „неорязания доход на труда“ са икономическа необходимост, и техните размери трябва да бъдат определени съобразно наличните средства и сили, отчасти въз основа на теорията на вероятностите, но че те по никой начин не се поддават на изчисление, извършвано въз основа на справедливостта“.³

¹ Тук се отнася и капиталистическото „социално“ застраховане в такъв размер, в какъвто то се извършва, пряко или косвено, за сметка на работната заплата на застрахованите лица.

² Маркс. Капитал, т. III, стр. 747.

³ Маркс и Енгелс, Соч. т. XV, стр. 272 — 273.

И тъй, застрахователният фонд съществува и при социализма. Практиката на социализма в СССР е потвърдила и по този въпрос теоретическата прогноза на Маркса. Съществуването на застрахователния фонд е икономическа необходимост и при социализма.

Застрахователният фонд на социалистическото стопанство не може да се отъждествява с капиталистическия застрахователен фонд. Те са принципно противоположни един на друг. Вторият възниква, както видяхме, въз основа на присвояването на принадлежната стойност и се явява като продукт от експлоатацията на трудещите се маси, като част от техния труд, присвояван от капиталистите. Първият пък се създава въз основа на социалистическия труд, прилаган към социалистическата собственост, и сам по себе си представлява обществена, социалистическа собственост.

4. В посочените по горе (т. т. 1 и 2) положения в „Капитала“ относно застрахователния фонд на преден план изпъкват производственият характер на този фонд, като фонд за обезщетяване на загубите и разрушенията, причинявани от стихийните бедствия и други извънредни явления върху средствата на производството.

Такова третиране на застрахователния фонд е не само оправдано от естеството на работата (производственият момент тук играе най-важната роля), но е обусловено също и от общия контекст на изследването: Маркс засяга в „Капитала“ въпросите за застрахователния фонд в пряка връзка с анализа на производствения процес. Така например, в едното от посочените места от „Капитала“ Маркс говори за застрахователния фонд във връзка със случайностите и опасностите, на които „е подложен постоянният капитал през време на производствения процес във веществено отношение“.¹ И затова фонда, който се създава за обезщетение на съответните загуби, Маркс квалифицира на друго място в „Капитала“ като „застрахователен фонд на производството“.²

По същия начин и в приведения по-горе (т. 3) откъс от „Критика на Готската програма“ Маркс поставя застрахователния фонд в първата категория на извършваните удържки от съвокупния обществен продукт, а именно, наред с явно производствените фондове: за заменяне на изхабените средства за производството и за разширение на производството.

Производственият характер на цялата тази първа категория удържки (а следователно и на застрахователния фонд) се подчертава, според по-нататъшното указание на Маркса, още и от това, че след тези удържки „остава друга част от съвокупния продукт, предназначена да служи за потребление.“³

¹ Маркс. Капитал, т. III стр. 746.

² Маркс. Капитал, т. II. Маркс и Енгелс, Соч., т. XVIII, стр. 388.

³ Маркс и Енгелс, Соч. т. XV, стр. 272—273.

Обаче производственият застрахователен фонд има, макар и централно, но все пак не напълно изчерпателно значение в учението на Маркса за застрахователния фонд. У Маркса ние намираме изказвания, които позволяват да се даде на застрахователния фонд и по-широко тълкуване, разпространяващо действието му и върху обезщетението на случайните загуби на средствата за потребление, па даже и в случаи, влизащи в сферата на личното застраховане (смърт, загубена работоспособност и т. н.). Така в очерка „Форми, предшествуващи капиталистическото производство“ Маркс, засягайки една от формите на колективната земеделска собственост в условията на древната източна община, говори за извършващото се тук натрупване „... на общ запас, с цел, тъй да се каже, за застраховане и за покриване на издръжките на колектива, като такъв, т. е. за война, богослужение и т. н.“¹

Този „общ запас“ дори и в онази негова част, която засяга „застраховането“, е, разбира се, не само производствен фонд, но служи и за потребителни цели. Нещо повече: ако се вземе под внимание, че за посочения „общ запас“ Маркс говори, привеждайки за пример такъв вариант общинна собственост, където „дребните общини вегетират независимо една от друга, а във всяка от тях отделният човек работи независимо със семейството си на определения за него участък“, т. е. където липсва „общност в самия процес на труда“,² то застрахователната функция на този „общ запас“ има по-скоро потребителен, отколкото производствен характер.

По въпроса за застрахователните (дори и без употребата на този термин) фондове, предназначени за потребление, Маркс говори и във връзка със социалистическото общество. На същото, вече цитирано отчасти място от „Критика на Готската програма“, където е дадена схемата за разпределението на съвкупния обществен продукт при социализма, Маркс, след „застрахователния“ или „резервен“ фонд, влизащ в числото на производствените фондове, заделя още и „фондове за неработоспособните“³ в състава на фондовете, предназначени за потребление. Но тези фондове за неработоспособните, доколкото те служат за обезпечаване на лица, загубили своята работоспособност поради нещастни случаи, болест и т. н., в същност не са нищо друго, освен застрахователни фондове: към тях именно се отнасят в частност и фондът за социално обезпечение и фондът за социално застраховане в СССР, доколкото те служат за посочените цели.

¹ Публикувано за първи път в сп. „Пролетарска революция“ — 1939 г. № 3; вж. стр. 152.

² Също.

³ Маркс и Енгелс, Соч. т. XV, стр. 273

От само себе си се разбира, че в условията на досоциалистическото и в частност на капиталистическото общество също съществуват покрай застрахователните фондове на производството и застрахователни фондове, предназначени за потребление. Тук се отнасят, например, при условията на капитализма, фондовете на застрахователните дружества по лично застраховане, фондовете на капиталистическото социално застраховане, а до известна степен и споменатите от Маркса „тъй наречени официални грижи за бедните“.¹

5. Застрахователният фонд е годен да служи при известни условия и до известна степен като фонд за натрупване. „Той (застрахователният фонд) е единствената част от дохода, която не се употребява като такъв, и не служи непременно като фонд за натрупване. Дали тази част служи фактически като фонд за натрупване, или само покрива недоборите на възпроизводството, това зависи от случая“.²

Следва при това да се има предвид, че посочената „зависимост от случая“ се установява от Маркс въз основа на анализа на условията на капиталистическото стопанство, където в хаоса на стихийно-пазарните отношения, от играта на случая зависи не само възможността за използване на част от застрахователния фонд като фонд за натрупване, но дори и възможността за надлежно безотказно използване на застрахователния фонд и в прякото му предназначение, а именно, за „покриване на недоборите в производството“, предизвикани от стихийни явления. В условията на социалистическата държава — при всичките колебания в размера на предявяваните към застрахователния фонд претенции — се извършва планово използване на средствата на този фонд, не само за покриване на съществуващите загуби и за други застрахователни плащания, но и за целите на социалистическото набиране, т. е. за разширеното социалистическо възпроизводство.

§ 2. Амортизационна теория за застрахователния фонд

В буржоазната икономическа литература е разпространена широко една теория за застрахователния фонд, която се различава коренно от изложеното учение на Маркса. Тази теория може да се нарече амортизационна, тъй като по въпроса за същността на застрахователния фонд тя провежда

¹ Маркс и Енгелс Соч., т. XV, стр. 273

² Маркс. Капитал, т. III, стр. 746—747. Под „недобори на възпроизводството“ (в немския текст: „Ausfall der Reproduktion“) Маркс има предвид такива „недобори“, за покритието на които и съществува застрахователният фонд, т. е. „такива нарушения на процеса на възпроизводството“, които „се отнасят към сферата на застраховането“ (също стр. 747).

пълна аналогия между застрахователния и амортизационния фонд, между застраховането и амортизацията. Както видяхме, Маркс в своя анализ на застрахователния фонд изхожда от гледището, че застраховането е „свършено различно“ от подмяната, свързана с изхабяването т. е. от амортизацията. „Изхабяването (като се остави настрана моралната страна) е онази част от стойността, която основният капитал, вследствие на своето използване, постепенно предава на продукта — предава го в онзи средна степен, в която той самият губи от своята потребителна стойност;“¹ „стойността, която основният капитал губи вследствие на изхабяването се прехвърля върху стоковия продукт, произведен през време на изхабяването.“² И Маркс установява, че докато амортизационният фонд се образува по пътя на прехвърлянето на стойността от основния капитал върху продукта, застрахователният фонд се образува за сметка на принадлежащия труд, и то в частност — от добавъчното производство.

На друга позиция стои амортизационната теория на застрахователния фонд. Тази теория води своето начало от Вагнер и добива най-крайния си и завършен израз у Шрьодера.³ Окачествявайки процеса на набирането на амортизационния фонд като „обновяване на стойността“ (Werterneuerung), което се извършва в народното стопанство „без съдействието на човека“ т. е. не за сметка на новия труд, а във формата на „преход на капитала в продукт“, Шрьодер вижда и в застраховането също такъв процес. Разликата била само в това, че като мащаб, определящ величината на преминаващата от капитала върху продукта и обновяваната по такъв начин част от стойността (Werterneuerungsquote) в амортизационния фонд, е размерът на изхабяването, а в застрахователния фонд — размерът на риска („Massgabe der Gefahr“), на който е подложено дадено имущество. Следователно, от гледна точка на тази теория, като източник за образуването на застрахователния фонд се явява, както и при амортизационния фонд, не увеличението на стойността в резултат от труда, а само „обновяването“ на стойността на капитала и преминаването ѝ върху продукта.

От пръв поглед проличава своеобразната мистичност, а следователно, и антинаучността на тая теория. Ако между изхабяването на капитала и преминаването на неговата стойност, според степента на това изхабяване, върху продукта действително съществува реална връзка и зависимост, то свършено необяснимо и тайнствено явление би било преминаването на стойността от капитала върху продукта само за това, че ка-

¹ Маркс. Капитал, т. II, Маркс и Енгелс, Соч., т. XVIII, стр. 177

² Маркс. Капитал, т. II, Маркс и Енгелс, Соч., т. XVIII, стр. 424.

³ E. A. Schröder Die Politische Oekonomie, 3 Aufl. 1897, стр. 261 и сл

питалът е изложен на риска от унищожаване, и при това тъкмо в размерите на този риск.

Но с това въпросът не се изчерпва. Застрахователният фонд е необходим за възстановяването на загуби не само в основния, но и в оборотния капитал (суровини, топливо и т. н.). Обаче, както е известно, оборотният капитал, за разлика от основния, преминава в продукта едновременно и изцяло, а не на части. Следователно, стойността на оборотния капитал вече напълно се включва в стойността на продукта. По какъв начин оборотният капитал, въз от пълната си стойност, предава на продукта и още някаква друга част от стойността за образуване на застрахователен фонд? По какъв начин оборотният капитал предава на продукта нещо повече от онова, което сам той има? За разлика от чудноватото пренасяне на стойността в „машаба на риска“ от основния капитал, ние имаме тук вече не просто, а двойно чудо.

По-нататък: застрахователният фонд, както е известно, съществува не само за обезщетяване на загубите от средствата за производство, но и за обезщетяване на загубите от средствата за потребление, а дори и на случаите, свързани със самия живот на човека (лично застраховане).

Амортизационната теория за застрахователния фонд е свършено безсилна да обясни посочените явления: изобщо за какво „пренасяне на стойност“ може да става тук дума?

Въпреки това, тази теория продължава да намира привърженици. Между тях е и Валдхайм, който критикува Маркса за „непоследователност“, която, по мнението на Валдхайм, се заключава в това, че Маркс дава една концепция за амортизацията, а друга за застраховането. Самият Валдхайм счита за необходимо да разглежда и едното и другото по един и същ начин и, солидаризирайки се с Шрьодер, той твърди, че застраховането, подобно на амортизацията, е свързано с пренасянето на стойността от капитала върху продукта и следователно, се отнася към сферата на възстановяването на капиталистическото възпроизводство (Kapitalreproduktion).¹

Въпросът за съотношението между застраховането и амортизацията е бил обсъждан и в съветската икономическа литература в ред статии и списания; обаче, доколкото ни е известно, той е бил обсъждан било в рамките на едно изложение на двете противоположни концепции,² било в смисъл на отъждествяване на застрахователния и амортизационния фондове. Последното мнение е било изразено в литературата

¹ H. Waldheim, Stellung der Versicherung in der systematischen Volkswirtschaftslehre „Zeitschrift für die gesamte Versicherungswissenschaft 1926, B. 26, H. 2, стр. 232 и сл.

² Тъй именно е поставен въпросът у С. Рибников (Страхование и его трактовка в „Капитале“ К. Маркса, Вестник государственного страхования, 1929 № 1 стр. 9—11.

през 20-те години от С. Г. Струмилин.¹ Според това мнение, „разходите по имущественото застраховане играят в издръжката на производството съвършено аналогична роля с амортизационните отчисления“ и с „разходите по текущия ремонт“, т. е. „също както и амортизационните отчисления, те не подлежат . . . на включване в новосъздаваната стойност на продукцията“, а „само възпроизвеждат от себе си постоянния капитал (с) в цената на производството“. Съвсем ясно е, че това мнение се различава коренно от приведеното по-горе учение на Маркса за застрахователния фонд и, преценено обективно, въпреки цялата дълбочина на марксистската ерудиция на автора, то съвпада с амортизационната теория за застрахователния фонд.

За потвърждение на своята теза С. Г. Струмилин се позовава на следните две положения. От една страна, според него, и амортизацията не е нищо друго освен застраховане на имуществото от унищожение, само че от униожение не „внезапно . . . вследствие на стихийни бедствия“, а „хроническо, настъпващо постепенно, заедно с изхабяването . . . на имуществото“. От друга страна „би могло и обратно, наред със застраховането срещу пожар . . . да се организира и специално застраховане срещу овехтяването на имуществото“.

Не е мъчно да се убеди човек в чисто външния, формалния, дори чисто словесния характер на подобно съпоставяне. В същност метафоричната по същество характеристика на амортизацията, като застраховане срещу „хроническо наслояващото се разрушаване“, все пак никак не отстранява установеното от Маркса реално различие между амортизация и застраховане: изхабяваната част от производствените средства (имено поради тяхното използване в производствения процес) се пренася до известен среден размер размер върху продукта, което в никой случай не може да се каже за производствените средства, у ищпжавани от стихийни бедствия. При амортизацията ние имаме, макар и „хроническо“, но същевременно и производително „унищожаване“ на имуществото, а при стихийните бедствия имуществото погива непроизводително, т. е. погива истински, а не в преносен смисъл, и затова неговата „смърт“ — ако говорим с метафори — не се превръща в някаква „част от живота“ на новораждащия се продукт.

Също тъй неубедително е позоваването на Струмилина на застраховането от изхабяване. Такова застраховане между дру-

¹ С. Г. Струмилин (Процеси ценообразования в СССР, „Плановое хозяйство“, 1923, № 6 стр. 49. Отъждествяване на застраховането с амортизацията се среща и у Г. Постников, но вече във връзка с въпроса за методите на набирането и управлението на тия фондове в условията на обобщественото стопанство, а не във връзка с икономическите източници на съответните фондове (Страхование обобществленного хозяйства, „Вестник финансов“, 1929, № 6, стр. 78).

гото е не само възможно, както предполагаше С. Г. Струмилин, но съществува и в действителност. Тук именно се отнася „Sachlebensversicherung“ т. е. „застраховането на живота на вещите“ (сгради, предприятия и т. н.): едно от нововъведенията на буржуазното застрахователно дело, теоретически обсъждано още в края на миналото столетие, но практически осъществено едва през 1921 г.

Обаче нека се вгледаме по-дълбоко: какво означава в същност подобно „застраховане“? Вместо всяко стопанство да набира поотделно амортизационния капитал за себе си, той се заделя въз основа на известни изчисления, във вид на редовни вноски и в качеството на единен фонд, в специално предприятие, и цялата тази работа (по чисто външна аналогия) се нарича застраховане. Организацията на подобно „застраховане“ представлява в действителност форма на централизиране в ръцете на буржоазните застрахователни дружества, наред с действителните застрахователни фондове, фондовете за обезпечение от стихийни бедствия и нещастни случаи — и „съвършено различните“ от тях амортизационни фондове на отделните предприятия.¹

Освен посочените съображения С. Г. Струмилин е изтъкнал още един довод. „Ако имуществото не се застраховаше срещу пожар, би трябвало да причислим към издръжките на производството по същото перо и противопожарните мерки и загубите от пожар“. И този довод обаче не е състоятелен. Разходите по противопожарните мерки (противопожарно снаряжение и т. н.) обикновено се явяват като преки вложения в състава на „постоянния капитал“, и в качеството на такива се пренасят в съответна степен и върху произведения продукт; но това още никак не доказва, че подобно нещо става и с разходите по застраховането. Включването — при незастраховано имущество срещу пожар — на пожарните щети в издръжките на производството не е друго, а самозастраховане, т. е. образуване на застрахователен фонд в отделното стопанство, вместо вноски в централизирания фонд на застрахователното предприятие. Ние имаме тук по такъв начин нещо обратно на онова, което се извършва при т. н. „застраховане от изхабяване“: там се централизира амортизационният, тук се децентрализира застрахователният фонд. Но тая децентрализация не изменя застрахователния характер на съответните отчисления, а с това — и на тяхното място в производствения процес: „... работата никак не се изменя от това, дали този застрахователен фонд се управлява от застрахователно дру-

¹ Също такъв по същество възглед върху застраховането от изхабяване е изразен от А. К. Шмид („Некоторые замечания о страховании имущества в капиталистических странах“, Материалы Всеукраинского финансового экономического Института, вып. III, 1934 г. стр. 39).

жество като отделно предприятие, или не".¹ Важен е тук не способът за заделяне на фонда, а неговата икономическа същност.

Класовият смисъл на буржоазната амортизационна теория за застрахователния фонд е напълно очевиден. Представяйки фондовете на акционерните застрахователни дружества като резултат от „възстановяването“ на постоянния капитал, който от гледна точка на буржоазното право е „законна“ собственост на капиталистите, тази теория замъглява с това действителния произход на тези фондове и следователно, е насочена към идеологичното укрепване на позициите на буржуазното застраховане.

Наистина и този постоянен капитал далеч не е „свещен“ по своя произход, а е създаден в резултат от експроприацията на трудовата собственост, от извличането на принадлежната стойност и от други форми на капиталистическото ограбване. Но в интереса на последователното повдигане на всичките завеси, скриващи капиталистическата експлоатация, не би била безполезна и надлежната яснота по въпроса за произхода на капиталистическите застрахователни фондове. Съвсем не е безразлично, дали в буржоазните застрахователни фондове „се възстановява“ само „първородният грях“ на постоянния капитал, а „сами по себе си“ те са тъй „невинни“ както напр. амортизационните отделения, или пък в тези фондове няма нито атом постоянен капитал, а всичките изцяло и непосредствено се изсмукват, наново и отново от мътния източник на принадлежната стойност, а в известна степен — и от трудовите доходи на населението, концентриращи се в ръцете на капиталистическите застрахователни организации.

§ 3. Застрахователният фонд в широк и тесен смисъл

Въпреки неговата обществена необходимост, застрахователният фонд не е съществувал винаги в човешкото общество. Възникването на застрахователния фонд в състава на съвкупния обществен продукт предполага такава степен на развитие на производителните сили и такава степен на производителност на труда, когато човешкото общество вече произвежда достатъчното за образуване на застрахователния фонд количество продукти. Между това „след първоначалното отделяне от животинското царство в тесен смисъл, хората са влезли в историята в полуживотинско още състояние: диви, безпомощни пред природните сили, непознаващи собствените си сили, те са били бедни като животните и са произвеждали

¹ Маркс. Капитал, т. III, стр. 746.

не много повече от тях“.¹ Намиращото се в такова състояние общество Ленин нарича „първобитно стадо“, отличавайки го от „първобитната комуна“.² Но и в първобитната комуна, особено в първите стадии на нейното развитие, човешкият труд често едва покрива, а понякога и не покрива текущото потребление и възстановяването на употребените средства на производството. При тези условия в състава на съвокупния обществен продукт още липсва застрахователният фонд, както и фондът за разширение на производството. В тези условия, при настъпването на стихийното бедствие, съответният първобитен колектив неизбежно се обрича на лишения, глад а често и на измиране.

Думите на Маркса: „... необходимо е винаги да има добавъчно производство, т. е. производство в по-широки размери, отколкото се изисква за простото заместване и възстановяване на съществуващото богатство; то, съвсем независимо от увеличението на населението, е необходимо, за да разполагаме с производствени средства за покриване на ония извънредни разрушения, които се предизвикват от случайностите и природните сили“³ — в никой случай не потвърждават, че застрахователният фонд е съществувал винаги в човешкото общество. Думата „винаги“ в цитирания текст се отнася не към въпроса за историческия момент на възникването на добавъчното производство, а само към характеристиката на добавъчното производство като постоянно, редовно явление.⁴

Но ето най-после, в даден стадий на общественото развитие, в състава на съвокупния обществен продукт се появява и застрахователният фонд. Обаче той още далеч не се проявява в един или друг обособен вид. Напротив, още дълго време той е слят с общата маса на съвокупния обществен продукт, с други негови съставни части, също тъй предназначени за непосредствена употреба, и още се намира в тази маса в аморфно, неорганизирано състояние.

При това трябва да се различават две форми на такова „слято“ съществуване на застрахователния фонд в състава на обществения продукт. В едни случаи общественият продукт (в непредназначената си за непосредствена употреба част) е притежание на родовия колектив, а впоследствие — на общината и на държавата. В други случаи общественият продукт (и в частта непредназначена за непосредствена употреба) е

1) Енгелс, Анти-Дюринг, Маркс и Енгелс, Соч. т. XIV, стр. 181

2) Ленин. Писмо Горькому. Ленинский сборник, I, изд. 3-е, стр. 158-159.

3) Маркс. Капитал, т. II. Маркс и Енгелс, Соч. т. XVIII стр. 184

4) В това по-добре от всичко ни убеждава немският текст на „Капитала“: „es muss eine ständige Überproduktion stattfinden“. По такъв начин вместо: „необходимо е винаги да има добавъчно производство“ би бил по-близо до истината и би отстранил възможността за неправилно разбиране следният превод: „необходимо е да има постоянно добавъчно производство“.

влязъл вече в сферата на индивидуалното притежание, разпръснат по отделните частни стопанства. В съответствие с това и застрахователният фонд се намира при едни случаи в централизирано (в пределите на родовия колектив, община, държава), а в други — в децентрализирано (по отделните частни стопанства) състояние.

Но и в едните и в другите случаи застрахователният фонд още не се е отделил от състава на обществения продукт като отделен фонд на общественото богатство, като фонд, който има свое специално предназначение. В този по-тесен, специализиран смисъл — застрахователен фонд още не съществува и в дадения стадий на развитието. За него това е още само „предистория“.

Последствие в развитието на застрахователния фонд настъпва нова фаза. Той се обособява в тази или онази форма на другите части от съвкупния обществен продукт и става застрахователен фонд в тесния, в същинския смисъл на това понятие.

Но разбира се, това обособяване не настъпва изведнаж в цялата си пълнота и завършеност. То представлява на свой ред постепенен и продължителен процес. Така например, както се вижда от историята на застраховането, предварителното набиране на фонда за обезщетение на загуби от несчастни случаи се предшества от съглашенията за последващи разпределяния на такъв вид загуби. А когато възниква системата на предварителните вноски и следователно на предварително набираните фондове, последните не винаги получават изключително застрахователно предназначение, а често служат и за други цели. Но все пак, известни първоначални стадии в процеса на обособяването на застрахователния фонд са на лице и тук, защото и при съглашенията за последващи разпределяния на загубите, а още повече при предварителните, макар и не абсолютно специализирани вноски, още от по-рано, в специална форма, се предвижда заделяне и прехвърляне на известна част от обществения продукт за застрахователни цели.

И от момента, когато започва процесът на обособяването на застрахователния фонд, завършва периодът, който ние нарекохме негова предистория, и започва истинската история на застрахователния фонд.

Но и след като се извършва преходът на застрахователния фонд от необособено към обособено състояние, още далеч не целият обществен застрахователен фонд получава такава обособена форма. Значителна (а в течение на редица векове и абсолютно преобладаваща) част от застрахователния фонд продължава още да остава неоформена, в аморфно състояние, „разпръснатата“ в други части на съвкупния обществен продукт, неразделно слята с фонда за разшрение на производството и с други обществени фондове.

Такова положение на застрахователния фонд е особено характерно за докапиталистическите обществени формации. Но дори и в условията на капиталистическото общество, в което специално заделените застрахователни фондове (напр. фондовете на застрахователните предприятия) достигат твърде внушителни размери, те все пак далеч не представляват от себе си целия обществено застрахователен фонд. Независимо от широкото разпространение на застраховането в капиталистическото и особено в съвременното общество, все пак голяма част от имуществото остава вън от застраховането, пък и самото застраховане съвсем не обхваща всички възможни опасности и случайности. Между това застрахователният фонд в състава на обществения продукт се създава (в размера, в който това се оказва възможно) и за това имущество, което не се застрахова, и срещу такива опасности и случайности, за които изобщо не съществуват застраховки.

Тази още нестигнала до организирано заделяне част от застрахователния фонд е запазила все още онези основни форми на съществуване, които е имала в предисторическия период на застрахователния фонд: било в състава на централизирани, намиращи се в публично-правно владение (на държавата, църквата, общината и т. н.) ресурси, било в децентрализирани запаси и резерви на необхватната маса от частни стопанства.

Тази необособена част от застрахователния фонд, съществуваща, наред с обособената му част, т. е. със застрахователния фонд в тесен смисъл, изпълнява общи с него задачи и образува заедно с него застрахователен фонд в широк смисъл на думата.

Когато Маркс в споменатия от нас цитат¹ посочва, че част от принадлежащия продукт „служи за застрахователен фонд“, трябва да се има предвид застрахователният фонд в широк смисъл. А когато на същото място се говори за застрахователния фонд, управляван от застрахователните дружества „като отделни предприятия“, дава се вече с това и понятието за застрахователен фонд в тесен смисъл и то в най-характерната за капиталистическото общество форма. И отбелязвайки, че „при това същността никак не се изменя“, Маркс подчертава по този начин съществената мисъл, че икономическото предназначение на тази, т. е. специално заделената и отделно управлявана част на застрахователния фонд, както и на другата негова част, която не се намира в такова състояние, е еднакво: „да служи като застрахователен фонд“, т. е. фонд за възстановяване на щетите, причинявани от „случайности и опасности“.

¹) виж. по-горе, стр. 8., заб. 1.

§ 4. Организационни форми на застрахователния фонд

1. Възможни са три организационни форми на обособения застрахователен фонд, на застрахователния фонд в тесен смисъл.

Първата от тях се състои в това, че застрахователният фонд се организира в рамките на отделното предприятие или стопанство: тъй нареченото „самозастраховане“. Това е децентрализираната организационна форма на застрахователния фонд: той се образува и се използва от отделните стопанства самостоятелно и независимо едно от друго, всяко в себе си и за себе си. Загубата, която е засегнала отделното стопанство, остава изцяло върху него. Тук загубата не се разпределя между много стопанства; тя остава в самото стопанство и се разпределя върху ред изминали години, върху целия период на образуването на застрахователния фонд. Това разпределение е не „на шир“, а само „на дълбочина“, не в „пространството“, а „само във времето“.

Такова самозастраховане се среща нерядко в капиталистическите страни, предимно в големите параконни дружества. То особено се засили в тези страни след първата световна война в непосредствена връзка с инфлацията.

В СССР, в организациите на социалистическото стопанство, образуването на парични фондове за самозастраховане по-начало не се допуска.¹ Другояче стои работата с натуралните фондове. Такива са именно, установените в колхо-

¹ С постановление на СНК на СССР и ЦК на ВКП (б) от 17 март 1940 г. „О мерах по улучшению работы совхозов Наркомсовхозов“ бе разрешено от наркомите на совхозите на СССР и на съюзните републики на Наркомпищепром и Наркоммясомолпром да създадат застрахователен фонд за своите совхози, чрез заделания в размер до 15% от печалбите им (СПР, 1940 г. № 6, стр. 171, дял III, т. 8)

Впоследствие в системата на Народния комисариат (днес Министерство) на совхозите застрахователните фондове са били организирани на следните начала: за образуване на застрахователните фондове се заделят 30% от печалбите на совхозите. 50% от тези заделания остават в застрахователния фонд на совхоза, а останалите 50% се прехвърлят в застрахователния фонд на съюзното или републиканското министерство на совхозите, (в зависимост от подведомствеността на дадения совхоз). Средствата на застрахователния фонд на совхоза се изразходват само с разрешение от съответния министър. Средствата на застрахователния фонд на министерството се отпускат само при недостиг в застрахователния фонд на совхоза. Застрахователното предназначение на този фонд не е строго издържано, тъй като той може да бъде използван не само за „ликвидиране на последствията от стихийните бедствия“, но и за „разчистване на необезпечените задължения при Госбанк“, (Инструкция на НКФ и НК на совхозите от 27 август 1941 г. „О порядке финансирования совхозов и предприятий системы Наркомсовхозов“, отд. IV и V; Сборник пост. по фин. хоз. вопр., 1941, № 10, стр. 16).

Посочената организация на застрахователните фондове представлява от себе си своеобразно съчетание на „самозастраховане“ с ведомствено застраховане на совхозите.

зите (първоначално в селскостопанските, а след това, по техния пример, в риболовните артели) семенни и фуражни фондове за добитък, „за застраховане срещу лоша реколта и липса на храна за добитък“.¹ Впоследствие в колхозите почнаха да се създават и продоволствени застрахователни фондове.² Тук, за разлика от паричното самозастраховане, няма вече и разпределение на загубите в едно и също стопанство за редица изминали години, тъй като натуралните застрахователни фондове в колхозите всяка година се възобновяват.³

Втората възможна организационна форма на застрахователния фонд, противно на първата, е строго централизирана. Това е преди всичко такъв застрахователен фонд, който съществува и действа не раздробено по отделните стопанства, а като единен фонд за определен кръг стопанства, т. е. фонд, централизиран в своето съществуване и изпълване. На второ място това е застрахователен фонд, който се създава по централизиран ред, а именно от централизирани ресурси (общодържавни, местни и др.), а не въз основа на вноски, плащани от съответните стопанства. За разлика от самозастраховането, загубата, обезщетявана от такъв фонд, не остава вече в тежест на самото стопанство, в което е произлязла, а се разпределя между много стопанства. Но доколкото самият фонд за обезщетяването на такива загуби не е образуван от вноските на обхванатите от него стопанства, а е заделен по централизиран ред от общодържавни и други такива ресурси, дотолкова и обезщетяванията от този фонд загуби се оказват разпределени вече не само в кръга на споменатите по-горе стопанства, но върху друга, несъвпадаща с този кръг, основа.

Като пример за такава организационна форма на застрахователния фонд би могло да служи заделянето в държавния бюджет на особени средства за обезщетявания на загуби от стихийни бедствия. Опит за такова заделяне (впрочем, в твърде ограничен размер) е бил извършен в историята на съветското държавно застраховане. През времето от 1931—1937 г. в съюзния бюджет е съществувал специален фонд за обезще-

¹ Типовият устав на селскостопанските артели, чл. 11, т. „б“ и типовият устав на риболовните артели, чл. 26, т. „б“ (СП, 1935, № 11, чл. 82 и СП, 1939, № 15, чл. 90).

² Постановление на ЦК на ВКП (б) и СНК на СССР „Об уборке и заготовках сельскохозяйственных продуктов“, публикувано на 1 август 1940 г. (СП, 1940 г. № 20, чл. 483, дял I т. 21 и 22). Виж също и постановлението на СНК на СССР от 12 ноември 1940 г. (СП, 1940 г., № 30, чл. 739).

³ Натуралните застрахователни фондове (зърненофуражни, за сена на многогодишни треви, за сено и слама) се срещат и в совхозите (споменатата по-горе Инструкция на НКФ и НК на совхозите от 27 август 1941 г. дял II, стр. 3, т. т. „г“ и „д“).

тяване на загубите от стихийни бедствия на определени организации (държавно-промишлени предприятия от районно и селско значение, комунални предприятия, значителен брой кооперативни организации и социално-културни учреждения по местния бюджет.¹

Като друг пример за подобна организация на застрахователния фонд, но вече за случаи, застрашаващи не имуществото, а личността (загуба на работоспособност и т. н.) — може да служи в съответната част на своето цялостно предназначение фондът за социално обезпечение.²

В сравнение с двете разгледани организационни форми на застрахователния фонд — децентрализираната и строго централизираната — неизмеримо по-важна е третата форма. Тук застрахователният фонд, в своето съществуване и използване, е централизиран в специални застрахователни учреждения, но се създава по децентрализиран ред. Тук образуването на застрахователния фонд се извършва не „отгоре“, не по пътя на непосредственото му излъчване от централизираните обществено-държавни ресурси (както напр. в бюджетно-застрахователния фонд), а „отдолу“, по пътя на притока от специални вноски, постъпващи за образуването на дадения фонд от съответните предприятия, стопанства и организации.

Такава организационна форма на застрахователния фонд е застраховането в най-развения му вид. Вноските, които постъпват в такъв фонд, са застрахователни плащания. Организации и лица, извършващи тези плащания, са застрахователите. Учреждението, в което тези вноски се вливат по такъв децентрализиран ред, и където те се превръщат в централизиран, управляван от даденото учреждение застрахователен фонд, е застрахователят.

Загубите, обезщетявани от застрахователния фонд, се разпределят по същия начин и тук, но все пак не тъкмо тъй,

¹ Постановление на ЦИК и на СНК на СССР от 3 февр. 1931 г., отменено през 1938 г. (СЗ, 1931 г., № 8, чл. 88 и СПР, 1938 г. № 7, чл. 46).

² Може да се дадат примери и за натрупани застрахователни фондове със строго централизиран характер:

а) държавен застрахователен фонд за сортови семена от зърнени култури (виж постановлението на СНК на СССР от 29 юни, 1937 г. „О мерах по улучшению семян зерновых культур, разд. VII, стр. 35 и сл., СЗ 1937 г. № 49, чл. 168);

б) държавен застрахователен фонд за семена от фуражни-кормовоноплодни и фуражни-бостанни култури (виж постановлението на СНК на СССР от 29 май 1941 г. „О мерах по увеличению кормов для животноводства в колхозах“ дял II, т. 8; СПР, 1941 г., № 15, чл. 227).

Първият от тези фондове е ликвидиран с постановление на Министерския съвет на СССР и на ЦК на ВКП (б) от 28 юли 1947 г. „Об обезпечении и колхозов собственными семенами“ (СПР, 1947 г., № 5, чл. 89).

както загубите, обезщетявани от строго централизирания (на пример бюджетния) застрахователен фонд. В последния случай обезщетяваната загуба се разпределя, подобно на всички бюджетни разходи, между всичките платци по бюджета, независимо от това, дали върху тях се разпростира действието на бюджетния застрахователен фонд. При застраховането загубата се разпределя между онези, които са образували дадения фонд и стопанствата, които този фонд обхваща. Това положение, приложено към буржоазното застраховане, е описано от Маркса по следния начин: „... застрахователните дружества разпределят загубите на индивидуалните¹ капиталисти между цялата класа на капиталистите“, т. е. между всичките застраховащи се — капиталисти.

Такова е основното различие между застраховането и посочените по-горе форми на застрахователния фонд: по реда на образуването му и във връзка с това — по начина на разпределянето на обезщетяваните загуби.

По този начин застраховането може да бъде определено като организационна форма на централизирания (в един или друг мащаб) застрахователен фонд за сметка на децентрализираните източници: на вноските, правени в този фонд от участващите в него.

Това определение се отнася за всички видове застраховки, независимо от специфичните им особености. То обхваща и задължителното, и доброволното застраховане, и договорното, и недоговорното. Основната разлика между тях се заключава само в това, дали участието в застрахователния фонд е доброволно или задължително, и дали това участие ще бъде обложено в договорна форма или ще произтича непосредствено от закона. Това е вече разлика в организационния метод на застрахователния фонд при един или друг вид застраховане.

Посоченото определение се отнася и за имущественото, и за личното застраховане. Основната разлика тук се състои в самия характер на застрахованите блага: имуществени и

¹ Маркс. Капитал, т. II. Маркс и Енгелс, Соч. т. XVIII, стр. 141. Това разпределение, както още Маркс е отбелязал, „... не пречи загубите, уравнивани по такъв начин, да си остават пак загуби по отношение на целия обществен капитал“. Тази забележка е съответно приложима не само към буржоазното застраховане.

Освен това, загубите, разпределяни между застраховащите се капиталисти, се оказват в края на краищата прехвърляни върху трудещите се, доколкото, като източник на плащаните от капиталистите застрахователни вноски, се явява принадлежната стойност. По такъв начин „уравниването на загубите“, извършвано от капиталистите по пътя на застраховането може, като се приложи съответно изказаната от Маркса по друг повод забележка, да се нарече „изравняване“ на „... участието им в цялата принадлежна стойност. . . .“ (Капитал, т. III, стр. 189) Виж. също (188 стр.) за възстановяването от капиталистите на техните застрахователни вноски „в цената на техните стоки.“

лични. Това е разлика в целното предназначение на застрахователния фонд при единия и другия вид застраховане: обезщетение на имуществени загуби или пък материална помощ в случаите, предвидени от личното застраховане (смърт, загуба на работоспособност и т. н.).

Посоченото определение се отнася както за застраховането, което се явява като безпорен институт на гражданското право¹, тъй също и за социалното застраховане, което обикновено не спада към гражданското право. И социалното застраховане отговаря на двата установени от нас застрахователни белега: родовия му белег (наличие на застрахователен фонд в тесен смисъл) и видовия му белег (специфична форма на амортизация на застрахователния фонд: централизиран в своето съществуване и използване и децентрализиран по начина на своето образуване за сметка на застрахователните вноски). Следователно и социалното застраховане е организационна форма на централизирания застрахователен фонд за сметка на децентрализираните източници: вноските, правени в този фонд от участващите в него.²

Основната разлика между двата посочени вида застраховане се състои само в това, че при първия вид застрахователният фонд се образува въз основа на финансовото участие в него на самите обслужвани от този фонд (застрахованите) лица и организации, а при втория вид — въз основа на вноски, правени в полза на застрахованите от съответните организации, участващи в образуването на фонда. „Това различие засяга финансовата основа на образуването на застрахователния фонд и в единия и в другия вид застраховане: за сметка на самите застраховани или за сметка на организациите, в които те работят“³.

¹ Липсва общопригоден технически термин за „видовата“ характеристика на дадения вид застраховане, т. е. за разграничаването му от социалното застраховане. Общоприетият в капиталистическите страни термин „частно“ (или предложеният от германския икономист Манес „индивидуално“) застраховане — не е приложим в СССР, а терминът „държавно“, независимо от неприложимостта му към основните форми на капиталистическото и докапиталистическото застраховане, обхваща в условията на СССР и „държавното социално застраховане“. Между това „обикновеното“ и социалното застраховане са два различни правни институти в областта на застраховането. Между тях съществува строго разграничение: 1) разграничение по положението им в правната система (в капиталистическите страни единият от тях спада към частното, а другият — към публичното право; в СССР — единият към гражданското, другият — към трудовото право); 2) разграничение по отношение на законодателните източници; 3) разграничение при теоретичното им изучаване (не само в монографиите, а дори и в систематичните курсове); 4) разграничение при практичното им приложение (различни органи за осъществяването на едното и другото застраховане).

² В настоящия труд социалното застраховане не влиза.

³ Оттук следва, че съществуващото в СССР, в системата на държавното лично застраховане, договорно застраховане срещу нещастни случаи

Във връзка с това не може да не се отбележи, че изложените по-горе положения за застрахователния фонд в неговите различни форми и за застраховането, в това число и за социалното, позволяват да се установи по-точно и истинската природа на буржоазното социално застраховане като особена организационна форма на застрахователния фонд. Доколкото фондът на това застраховане се образува не само от вноски на предприятията, но също и от вноски на самите работници, а в ред случаи и от суми, отпускани от държавата, следва, че такова застраховане, за разлика от съществуващото в СССР, не е социално застраховане в чист, монолитен вид. То по-скоро е амалгама, уродлива смес от три различни елемента: а) от обикновеното лично (макар и задължително) застраховане — в онази част, в която фондът на социалното застраховане се образува от вноските на самите работници; б) от социалното застраховане — в онази част, в която този фонд се образува от вноските на предприемачите (фактически обаче и тези вноски се извършват за сметка на работниците, тъй като техният източник е принадлежната стойност); в) от бюджетно-застрахователното обезщетение — в онази част, в която фондът на социалното застраховане се образува от държавни средства (тези средства се прехвърлят и пряко с помощта на данъчната система. върху работниците).

2. Организационните форми на застрахователния фонд могат да се различават и по друг белег: не само по принципите на организацията (реда на образуването и т. н.), но и по предметния израз на застрахователния фонд.

От тази гледна точка трябва да се различават натуралната и парична организационна форма на застрахователния фонд. Историческият приоритет принадлежи, по всяка вероятност, на първата.² Но и в запазените исторически данни и, още повече, в живата съвременност, господството принадлежи на втората.

Деленето на застрахователния фонд на натурален и паричен се отнася и за най-важната форма на застрахователния фонд — за застраховането. Не може, разбира се, да се отрича, че застраховането се явява предимно в паричната организационна форма на застрахователния фонд. Но паричната форма съвсем не е необходим, неотнимаем белег на застраховането.

за сметка на организациите, принадлежи по своето съдържание към типа на социалистическото застраховане.

² Интересен случай от натурален застрахователен фонд е описаната в труда на Карло Ботта („История на народите в Италия“, Париж 1825 г.), организация на хлебните хранилища в разните места на Италия, създадена при остготския крал Теодорих от най-видния му сановник Касиодор), за незабавно оказване на помощ в случай на настъпване на крайна нужда (Архив Маркса и Енгелса, т. V. Госполитиздат, 1938 г. стр. 371).

Както и другите организационни форми на застрахователния фонд, и застраховането може да бъде натурално, било изцяло, било в отделни свои елементи. В тази област не са безинтересни някои примери, известни както на историята, тъй и на съвременността. В далечния изток на Азия, в Япония, в течение на много столетия (I—XVII вв.) е съществувала в различни варианти и под различни наименования системата на натуралното застраховане. Тя се състояла в това, че органите на държавната власт са събирали ежегодно от населението наред с ориз или просо, пазели събраните продукти в специални за целта складове и ги раздавали през гладните години. Тук се отнасят:

1. Системата на зърнените (оризови) хамбари („томикура“), най-елементарно отразяваща посочения по-горе ред, която е съществувала от 3-та година преди н. е. до 646 г. на н. е.

2. Системата на раздаване на оризови заеми от фонда на събраните за тази цел оризови данъци („кураси ине“ или „ираси но ине“), която е съществувала през VII—XVII вв.

3. Системата „гизо“, възникнала през 702 г. и състояща се в това, че от населението, разделено по имотното му състояние на ред групи, се събирали различни за всяка група количества просо, което се пазело в хамбари и се раздавало в години на нужда.¹

Друг исторически пример за натурално застраховане (поне в сектора по обезщетението на загубите) ни дава в далечния европейски запад Исландия от XIII в.: местните селски съюзи са обезщетявали в натура своите членове за загубите от градушка². В натура са били обезщетявани и то не рядко и загубите от мор по-добитъка от старогерманските „кравешки-гилдии“ или „кравешки каси“.

Даже и в съвременното буржоазно застраховане не е изключена възможността за застрахователно обезщетение в натура. Така например, § 49 от германския закон за застрахователния договор, който гласи, че „застрахователят обезщетява загубата в пари“, има само диспозитивно значение, т. е. не пречи на съгласението относно обезщетяването на загубите в натура.³ Такива споразумения се срещат и в практиката на отделните видове застраховане: при застраховането

¹ Noguchi, Dr. jur. (Os ka). Die Entwicklung des Versicherungsgedankens in Japan, Zeitschrift für die gesamte Versicherungswissenschaft, 1925, B. 25, H. 3, стр. 238 и сл.

² I. Hémard. Théorie et pratique des Assurances terrestres. t. I, стр. 149-Заб. 1.

³ А. Eherenzweig Versicherungsvertragsrecht. 1935 г. B. II, стр. 542, 587. Вж. също законодателните мотиви („Begründung“) към § 49 от посочения закон в коментарите на Gerhrad—Manes и др. стр. 214.

срещу загуби, причинявани от водопроводни инсталации, при застраховането на машини, при застраховането на облигации срещу излизането им в тираж. Но най-често, при тези видове застраховки застрахователят уговаря за себе си правото на избор между паричното обезщетение и обезщетението в натура.

В отделни случаи изпълнението на застрахователните задължения в натура се среща в капиталистическите страни и в личното застраховане: напр. в случай на болест — медицинска помощ, лекарства, курорт; в случай на смърт — погребение, издигане на паметник и т. н.

Въпросът за организирането на натуралното застраховане се е поставял и в историята на съветското застрахователно дело.

През годините на чуждестранната военна интервенция и гражданската война и по-специално в условията на бързо развиващия се процес на обезценяване на парите и натурализация на стопанските отношения, съществуващото тогава парично застраховане все повече и повече е загубвало своето значение и е ставало нежизнеспособно. Назрявала е необходимостта за неговата отмяна, осъществена в последствие с декрет на СНК на РСФСР от 18 декември 1920 г.¹ Но и преди това още, между различните варианти в новата постановка на въпроса, вниманието на Совнаркома и лично на В. И. Ленин е било насочено към организирането на натурално застраховане, отчасти допълнено с някои елементи на паричното застраховане.² Обаче вариантът, осъществен с декрета от 18 декември 1920 г. за „Държавна стопанска помощ на пострадалите от стихийни бедствия“ (Госхозпомощ), независимо от неговата натурална в основата си форма, не е натурално застраховане. Тук изобщо не е имало застраховане, тъй като не е имало съществения за застраховането застрахователен фонд: помощта се е давала безплатно. Освен това, тук не е имало и застрахователен фонд в тесен смисъл — специално заделен и организационно обособен. Необходимите строителни и други материали са били отпускани на пострадалите по представяне от органите на Госхозпомощ, от общите натурални фондове, намиращи се под ведомството на съответни учреждения (гублескоми, губпродкоми, губссовнархози и т. н.).

С встъпването в преходния период към мирна работа по възстановяването на народното стопанство, бе възстановено и застраховането в най-типичната за него парична форма.³

3. Организационните форми на застрахователния фонд не остават естествено, „равнодушни“ към общественно-историческите

¹ СУ, 1920 г., № 100, стр. 538.

² М. И. Семенов (М. Блан) В. И. Ленин и государственное страхование. „Вестник государственного страхования“, 1924 год. № 2, стр. 4-6.

³ Декрет на СНК на РСФСР от 6 октомври 1921 г. (СУ, 1921, § 69, стр. 554.)

условия на своята епоха. Централизиран или децентрализиран, натурални или парични — те се влияят в това отношение от общественно-историческата среда. Нещо повече: в процеса на историческото развитие те променят и своето социално-икономическо съдържание. Що се отнася по-специално до застраховането, следва да се различат неговите исторически типове: докапиталистическо, буржоазно и социалистическо застраховане. Свързани от единното, установено по-горе, общо понятие за застраховането, като определена организационна форма на застрахователния фонд, посочените типове застраховане се различават принципиално един от друг по техните общественно-исторически предпоставки и по тяхното икономическо и юридическо съдържание.

§ 5. Застрахователният фонд при социализма

1. Застрахователният фонд е необходим и в условията на социализма. Това е изводът от учението на Маркса за застрахователния фонд (вж. § 1). Това се потвърждава и от практиката на социалистическото строителство в СССР.

При това не се касае изобщо за застрахователен фонд в каквото и да е негово състояние. В социалистическото общество трябва да съществува специален, със специална организационна форма застрахователен фонд. Това произтича от плановия характер на социалистическото стопанство. Ако още в докапиталистическите обществени формации застрахователният фонд започва да приема организационно обособена форма, ако при капитализма организираният от застрахователните предприятия фонд става вече преобладаваща форма на застрахователния фонд, това, разбира се, още ни най-малко не представлява елементи на плановост при този „организиран“ фонд и не отменява неговата стихийност, анархичност и в този смисъл неорганизираност.

Но от друга страна, ако в досоциалистическите обществени формации историческото развитие в дадената област е стигнало вече до заделянето на една част от състава на съвкупния обществен продукт в качеството на специален, тъй или иначе оформен застрахователен фонд, възможно ли е, социалистическото общество, организирано в системата на плановото стопанство, да се откаже от специална форма на съществуване на своя застрахователен фонд? Напълно очевидно е, че в такъв случай, т. е. при една пълна, неразделима слятост на застрахователния фонд с другите части на обществения продукт, би било невъзможно осъществяването на надлежното планово управление на този фонд: неговото отчитане, регулиране и използване за целевото му предназначение.

начение. А това би се отразило неблагоприятно и върху изпълнението на задачите на застрахователния фонд, а именно, върху охраната на социалистическата собственост от последствията на стихийни бедствия и злополуки и върху обезпечаването в тези случаи на непрекъснатия процес на разширеното социалистическо възпроизводство.

Поради това не подлежи на съмнение, че в „Критика на Готската програма“ под застрахователен фонд на социалистическото общество¹ се подразбира застрахователният фонд в тесен смисъл — специализираният застрахователен фонд.

2. Изложените съображения водят и към друг извод.

Относителният размер на специализирания застрахователен фонд към цялата маса на застрахователния фонд трябва да бъде в социалистическо общество значително по-голям от този в капиталистическото общество. Ако там, наред със специализираната част на застрахователния фонд, значителна част от него още съществува в неспециализиран вид (за незастраховани имущества, а също тъй и срещу случайности и опасности, които не подлежат на застраховане), в социалистическото общество съотношението между специализираната и неспециализираната част на застрахователния фонд, трябва все повече и повече да се изменя в полза на първата и за сметка на втората. В пределите на тези изменения целият застрахователен фонд на социалистическото общество трябва да стане специализиран, а заедно с това трябва да отпадне и самото различие между застрахователния фонд в цялата негова маса и специализирания застрахователен фонд, между застрахователния фонд в широк и тесен смисъл. Такова различие не е съществувало в предисторическия период на застрахователния фонд, тъй като той целият се е намирал в неоформено състояние. Това различие е възникнало, след като част от застрахователния фонд е приела организационно-оформен вид. И това различие върви пак към своето унищожение, но вече върху друга, противоположна основа: въз основа на тенденцията към преминаване на целия застрахователен фонд на социалистическото общество в организационно-оформено състояние.

3. От казаното произтича по-нататък и друг, твърде важен в практическо отношение извод. Това е изводът за необходимостта от значително разширяване на така или иначе организирания застрахователен фонд за държавната социалистическа собственост. Тъй като производствените средства, за чието непрестанно възстановяване при стихийните бедствия и злополуки е необходим застрахователният фонд, се явяват в социалистическото общество предимно като държавна собственост, няма нужда да се доказва, че становището

¹ Виж стр. 9.

на Маркса за необходимостта от застрахователния фонд и при социализма се отнася на първо място именно до държавните имущества.

Какво е обаче фактическото положение на нещата в настоящия момент?

Съществуващото в СССР държавно застраховане действа, на задължителни или доброволни начала, върху всяко с незначителни изключения, имущество на кооперативно колхозните и други обществени организации, както и върху имуществото на отделните граждани. В областта на държавната собственост застраховането обхваща само някои видове имущества, специално посочени в закона. Това са главно: държавният жилищен фонд (задължително застраховане), имуществата на учреждения, влизащи в местния бюджет, и на предприятия, намиращи се под ведомството на тези учреждения (доброволно застраховане); морски съдове и превозваните от тях товари (доброволно застраховане). Основната маса на държавните имущества (подведомствени на организации от републиканско или съюзно значение) е вън от застраховането: тя не подлежи на задължително застраховане и не може да бъде застрахована доброволно. Обезщетяването на загубите от стихийни бедствия и злополуки тук се извършва главно от средствата на държавния бюджет, по общия ред на бюджетното финансиране.

Известно е обаче, че разходите на държавния бюджет са строго разпределени и предназначени за определени цели (принцип на бюджетната специализация). Специални застрахователни фондове в бюджетната система няма. В съюзните и републиканските бюджети съществуват резервни фондове, подведомствени на Министерския съвет на СССР или на министерските съвети на съюзните републики. Но тези фондове служат като източник за свърхсметни бюджетни изплащания за най-разнообразни (в ред случаи — и при настъпили стихийни бедствия) нужди и, следователно, не е онзи специален застрахователен фонд, за който става дума. Затова и не всяка загуба от стихийни бедствия и други подобни явления, засегнали държавното имущество, може да бъде покривана от тези резервни фондове.

Вследствие на това държавните предприятия от съюзно и републиканско значение, при възникването на загуби от стихийни бедствия и злополуки, често изпадат в твърде затруднено положение, когато им се налага да разрешат практически въпроса за обезщетението на понесените загуби. В не по-малко затруднено положение изпадат и по-горе стоящите органи, към които тези предприятия се обръщат с искания за източници на финансиране.

В резултат имаме или забавяне на възстановяването на пострадалото имущество, или средствата за възстановяването

се вземат от предназначенията за други цели източници, напр. от фондовете за новото основно строителство, което естествено, се отразява небезболезнено върху тях; или пък се извършва и едното и другото, ако въпросният източник, привлечен не според своето предназначение, се изнамира и предоставя не изведнаж, а само в резултат на продължителни ходатайства, искания и пр. Във всичките тези случаи се наврежда несъмнено и на непрекъснатостта на производствения процес в отделните предприятия, и на изпълнението на стопанските планове.

Това положение се подобри само отчасти с издаването на постановлението на СНК на СССР от 19 септември 1935 г. „За разходите по строителството, извършвано извън плановите на капиталните работи“.¹ С това постановление бе разрешено на държавните и обществените организации да извършват „за сметка на средствата, предвидени от техните финансови планове, или „за сметка на свърхплановите спестявания и мобилизирането на вътрешните ресурси“, редица „разходи, даващи незабавен стопански ефект“, в това число и „разходите по възстановяването на унищоженото от стихийни бедствия имущество — в размер на застрахователното обезщетение, а за незастрахованото държавно имущество — в размер на възстановителната стойност на унищоженото имущество, но не повече от 100 хиляди рубли“ (дял I, т. 12).

От момента на образуването на фонда на директора (съответстващ на фонда за социални и битови мероприятия при нашите предприятия на самоиздръжка — Б.П.), източник за финансиране на споменатите разходи е станал главно посоченият фонд.² Но той може да бъде използван за това, първо — само при наличността на достатъчно средства в него и второ — само в границите на предначертаната цел, определена от точно указания кръг от мероприятия, които се финансират от фонда на директора.³

Обаче в онези случаи, когато госорганът не разполага с необходимите свободни ресурси, които могат да бъдат използвани за възстановяването на унищоженото имущество, и особено в онези, най-сериозни по своето значение случаи, когато възстановителната стойност на имуществото превишава установената граница, всичко казано по-горе запазва своята сила.

¹ СЗ, 1935, № 49, чл. 417.

² Виж двете постановления на ЦИК и СНК на СССР от 19 април 1936 г. (СЗ, 1936, № 20, чл. чл. 169 — 170); от 1 юли 1946 г. те изгубиха своята сила и бяха заменени с постановленията на Министерския съвет на СССР от 5 декември 1946 г. „О фонде директора промышленных предприятий“ (СПР, 1946 № 14, чл. 272).

³ Сравни чл. чл. 8 и 9 от споменатото по-горе постановление на Министерския съвет на СССР от 5 декември 1946 г.

Съвсем очевидно е, че такова положение на нещата не може да бъде признато за нормално. Ако в условията на плановото социалистическо стопанство застрахователният фонд не се отменя; ако обратно, социалистическата плановост изисква в състава на съвокупния обществен продукт, а следователно и в народостопанския план, да бъде специално взета предвид и отделена във вид на застрахователен фонд една част, необходима за покриване на загубите от стихийни бедствия и злополуки, защо такъв голям брой държавни имущества трябва да останат във от този процес, напълно отговарящ на закономерността на социалистическото общество?

Обособеният застрахователен фонд на социалистическото общество трябва да бъде значително разширен. По отношение на държавната собственост той съществува в настоящия момент, главно за имуществото на организациите от местно значение. Той трябва да обхване обаче (с някои възможни и обосновани изключения) и имуществото на организациите (поне на онези, които са на самоиздръжка) от съюзно и републиканско значение.¹

4. Установените по-горе положения: а) относно необходимостта от съществуването на специален застрахователен фонд в социалистическото общество; б) относно необходимостта от увеличението на относителния му размер в общата маса на застрахователния фонд на социалистическото общество; в) относно необходимостта от организирането на застрахователен фонд и за държавните имущества, подведомствени на организации от съюзно и републиканско значение — още не предreshават сами по себе въпроса за организационните форми на застрахователния фонд за държавната социалистическа собственост.

Доколкото при това положение би могъл да възникне въпросът за предметната форма на застрахователния фонд (парична или натурална форма), този въпрос би се разрешил със същото общоизвестно заключение, че паричната система се явява като съществен елемент на социалистическото стопанство, че „... парите ще останат у нас още дълго време, чак до завършването на първия стадий на комунизма — социалистическия стадий на развитието“.² При тези условия, като основна (обаче не единствено възможна — например натуралните застрахователни фондове в колхозите), трябва да остане паричната организационна форма на застрахователния фонд.

По-сложен е въпросът за организационните форми на застрахователния фонд т. е. за формите, свързани не с пред-

¹ В. Райхер, Страхование государственного имущества „В помощь финансовому работнику“, 1939, № 7; вж. също и отзива за тази статия в същото списание 1939 г. № 11 — 12.

² Сталин — Вопросы ленинизма. Изд. 11-то стр. 462.

метния (натуралния или паричния) израз на застрахователния фонд, а със самия ред на неговата организация: например дали той е на централизирани или децентрализирани начала, на бюджетни начала или на началата на самоиздръжката. Този въпрос е от особено значение за държавните имущества: първо, защото за основната маса такива имущества в настоящия момент изобщо не съществува застрахователен — в тесния смисъл — фонд и следователно, като се повдига въпросът за създаването на такъв фонд, необходимо е да се направи избор между тази или онази форма на неговата организация; и второ, защото за държавната собственост този избор не е безспорен както за кооперативно-колхозната, а още повече за личната собственост.

Според изложеното по-горе (§ 4) следва да се признае, че са възможни изобщо три основни организационни форми на застрахователния фонд за държавните имущества.

Едната от тях е децентрализираната: образуване на застрахователни фондове във всяко държавно предприятие (завод, тръст и др.) поотделно. Но такава организация на работата („самозастраховане“) би била явно нецелесъобразна. Първо, тя не би имала достатъчно мощна финансова база. Второ, такава децентрализация, означаваща разпиляване на държавния застрахователен фонд, би затруднила осъществяването на една единна застрахователна политика и би отслабила единството на застрахователното планиране и регулиране. Същите недостатъци, само че в малко по-смегчен вид, би имало организирането като общо правило на застрахователните фондове при отделните ведомства (министерства и др.). Опити от страна на някои ведомства и организации да създадат за себе си, без законно разрешение, такива децентрализирани застрахователни фондове имаме през първия период на НЕП-а. Тези опити нарушавали закона за държавното застраховане и били ликвидирани.

Възможни са по-нататък две форми на централизирана организация на застрахователния фонд за държавните имущества.

Първата е строго централизирана. Тук застрахователният фонд е централизиран не само в своето съществуване и използване, но и в своето образуване. Той се и създава по централизиран ред, например непосредствено в състава на държавния бюджет.

Втората форма е основана върху съчетанието на началата на централизацията и децентрализацията. Тук застрахователният фонд е също централизиран в своето съществуване и използване, но се създава по децентрализиран ред: за сметка на застрахователните вноски от предприятията, които се обслужват от този фонд. С други думи, това е и застраховането.

Коя от тези две организационни форми на застрахователния фонд е за предпочитане?

На пръв поглед може да се стори, че по този въпрос съществува пряко указание в „Критика на Готската програма“. В руския превод на този труд, в пасажа, където е даден анализът на съвокупния обществен продукт на социалистическото общество, за застрахователния фонд се казва следното:

„Трето: резервен или застрахователен фонд за застраховане срещу злополуки, стихийни бедствия и пр.“¹

Думите в текста „за застраховане“ биха могли да дадат основание за аргумент в полза на онази организационна форма на застрахователния фонд, която представлява застраховане в истинския смисъл на тази дума. Трябва обаче да се откажем от този аргумент. Работата е там, че в немския текст на „Критика на Готската програма“ думите „за застраховане“ не съществуват.

Там е казано:

„Drittens: Reserve oder Assekuranzfonds gegen Missfälle, Störungen durch Naturereignisse u. s. w.“²

По такъв начин, въпросът за организационната форма на застрахователния фонд на социалистическото общество не е предreshен нито в „Критика на Готската програма“, нито в „Капитала“. И в това няма нищо чудно. „Би било смешно да се изисква класиците на марксизма да са изработили за нас готови разрешения за всичките разнообразни теоретични въпроси, които могат да възникнат във всяка отделна страна след 50 — 100 години, само за да можем ние, потомците на класиците на марксизма, да имаме възможност да лежим спокойно на печката и да дъвчем готовите разрешения.“³

Ние приемаме за най-целесъобразна съществуващата вече в настоящия момент организация на застрахователния фонд за сметка на застрахователните вноски, т. е. на началата на застраховането. И това се отнася, естествено, не само за държавните имущества, но още повече и за кооперативно-колхозната и личната собственост.

Бюджетната организационна форма на застрахователния фонд за обезщетение на имуществените загуби би представлявала редица неудобства и затруднения, които не съществуват при застраховането на самоиздръжка.

Първо, с образуването на специален застрахователен фонд за посочената цел, той би обременил бюджета с добавъчна и то не малка тежест (която не съществува за сега в бюджетната система).

¹ Маркс. Критика Готской программы. Маркс и Энгельс. Соч. т. XV.

² Marx, Kritik des Gothaer Programms, besorgt vom Marx—Engels — Lenin Institut, стр. 7.

³ Сталин. Вопросы ленинизма. Изд. 11-то, стр. 603.

Второ, бюджетният застрахователен фонд, вече по силата на своята подчиненост на общите условия на бюджетно-правния режим, не би могъл да удовлетворява в достатъчна степен изискванията за необходимата в дадената работа оперативност и гъвкавост. Това се отнася и до въпроса за използването на застрахователния фонд през бюджетната година, ако загубите през дадената година са малко, и особено до въпроса за натрупването и използването на дългогодишните застрахователни резерви, необходими за особено крупни, настъпили през дадената година загуби, надхвърлящи в своята съвкупност рамките на годишното бюджетно предназначение.

Трето, бюджетната организация на застрахователния фонд не би давала възможност за пълното използване — тъй както това е възможно само при организацията на самоиздръжка — на цялата система от специфични застрахователни мероприятия, целящи предпазването от стихийни бедствия и злополуки и стимулиращи най-добрата защита на социалистическата собственост и борбата за нови успехи в социалистическото стопанство.

В историята на съветското държавно застраховане има известен опит от прилагането на бюджетната форма на застрахователния фонд. През 1930 г. при данъчната реформа бяха отменени с някои изключения, застрахователните премии по задължителното застраховане на имуществото на предприятията от обобщественото стопанство. Тези премии са били включени в данъка върху оборота, а обезщетяването на загубите на тези предприятия от стихийни бедствия и други явления е трябвало да се извършва от централния фонд, предвиден в разходната част на държавния бюджет.¹ На практика обаче това мероприятие не е било напълно осъществено. Съгласно закона от 3 февруари 1931 г.², такова обезпечение за сметка на държавния бюджет е било установено само за няколко вида държавни организации,³ а също така и за определен кръг кооперативни организации. Но и в тази ограничена област формата на бюджетното обезпечение не е оправдала надеждите. С постановление на СНК на СССР от 3 февруари 1938 г.⁴ тя бе отменена и заменена със застрахователното обезпечение, изградено върху началата на самоиздръжката.

По този начин и опитът от развитието свидетелствува по дадения въпрос в полза не на бюджетната организационна форма

¹ „Упрощение финансовой системы“, работата на ЦКК — РКК на СССР и РСФСР; материалите за XVI Конгрес на партията, Госиздат, 1930, стр. 38.

² СЗ, 1931, № 8, чл. 88.

³ Вж. по-горе стр. 23.

⁴ СПР, 1938, № 7, чл. 46.

на застрахователния фонд, а на формата, изградена върху самоиздръжката: в полза на държавното застраховане.

В същото това направление ни ориентират и решенията на XVII и XVIII конгреси на ВКП(б) и законът за новия петгодишен план, потвърждаващ необходимостта от борбата „за прилагане на принципа на самоиздръжката във всичките отрасли на народното стопанство“¹, необходимостта от „понадъшването на укрепване на самоиздръжката“², необходимостта от „увеличаване на значението на печалбата и на самоиздръжката в народното стопанство, като допълнителен стимул за ръста на производството“³.

5. Между различните случаи, които обхваща застрахователният фонд, на пръв план са стихийните явления, действията на природните сили. Тази област е не само най-ранната, но и до този момент още основната сфера на действие на застрахователния фонд.

Той се разпростира и върху други явления. Тук се отнасят по-специално случайностите и опасностите, възникващи в областта на прилагането на производствената или друга подобна техника: авария, нещастни случаи във фабриките и заводите, в транспорта и пр. При това несъмнено е, че при опасностите в областта на техниката може да играе една или друга роля и въздействието на природните сили, и че опасностите от техниката, както и опасностите от природните стихии, зависят в твърде значителна степен от условията на обществената среда и имат в този смисъл социално-обусловен характер.

По-нататък, още в античната и средновековната древност, застрахователното обезпечение се е разпростирало и върху явления от непосредствено социален характер: такива са например нападенията на пирати или други разбойници, падането в плен, кражбата и др. В условията на капитализма и особено на империализма, застраховането срещу непосредствени социални явления получава особено развитие и обхваща още по-голям кръг разнородни случаи.

В областта на имущественото застраховане в капиталистическите страни се различават три основни групи застраховане срещу социални явления:

а) застраховане срещу загуби, причинени от престъпления: напр. застраховане срещу кражба и грабеж, гаранционно застраховане (срещу незаконно изразходване, разхищаване и др.);

¹ Резолюция на XVII конгрес на ВКП(б) за втория петгодишен план за развитието на народното стопанство на СССР, дял III.

² Резолюция на XVIII конгреса на ВКП(б) за третия петгодишен план за развитието на народното стопанство на СССР, дял IV.

³ Закон за петгодишния план за възстановяването и развитието на народното стопанство на СССР през 1946 г. — 1950 г. дял I.

б) застраховане срещу загуби, възникващи в резултат на някои обрати в стопанската конюнктура: застраховане на кредита, застраховане на банковите влогове, застраховане срещу загуби в курса на ценните книжа и пр.;

в) застраховане срещу загуби, предизвикани от политически и социални конфликти: застраховане срещу „военни рискове“, „народни вълнения“, стачки, бойкоти и др.

Застраховането срещу социални явления се среща в капиталистическите страни и в областта на личното застраховане (където застрахователните случаи зависят изобщо в голяма степен от социалните условия). Тук се отнася, главно, застраховането срещу безработица, но също и други видове застраховки, в това число и застраховките срещу безбрачие и срещу развод, които имат впрочем „екзотичен“ характер.

По такъв начин застрахователният фонд в капиталистическото общество съществува срещу три вида явления: срещу явленията на природните стихии, човешката техника и социалната среда.

Как стои този въпрос в условията на социализма?

Съвсем очевидно е, че застрахователният фонд на социалистическото общество трябва да има предвид обезпечението срещу опасности, произлизащи от първия и втория източник: срещу действията на природните сили и срещу прилагането на развиващата се техника.

Но очевидно е също, че онази широка база, която при условията на капитализма поддържа застраховането срещу непосредствените социални явления, липсва във вътрешните условия на социалистическото общество.

В социалистическото общество не може да става дума нито за безработица, нито за стачки и други такива социални конфликти, нито за кризи и тям подобни превратности в стопанската конюнктура. Въпреки че престъпленията не изчезват в него тъй скоро, но социалното застраховане срещу предизвиканите от тях загуби не намира почва за развитие в условията на социализма.¹

Що се отнася до „военните рискове“, те се вземат под внимание в твърде ограничен размер от съветското държавно

¹ Това се потвърждава от опита на историята на съветското държавно застраховане. Въведеното с постановление на СНК на СССР от 16 декември 1924 г. (СЗ, 1925 г. № 1, чл. 11) гаранционно застраховане, което обезщетява предприятията за загубите от умишлени престъпления (беззаконни разходи и разхищения) и от небрежността на техните работници (касиери, отговорници по складове и др.) бе ликвидирано през 1930 г. (СЗ, 1930, № 38, чл. 414). Застраховането срещу кражба с взлом, въпреки че е било включено в кръга на разрешените от закона видове доброволно имуществено застраховане (чл. 7 „Положения о государственном страховании СССР“, СЗ, 1925 г. № 74, чл. 537), не е било приложено.

застраховане.¹ Но и в пределите на останалата си сфера на действие (природните и техническите опасности) социалистическо застраховане е принципно противоположно на буржоазното — тъймо тъй, както и цялата социалистическа стопанска система е по начало противоположна на стопанската система на капитализма.

СПбГУ

¹ В сферата на морското застраховане — при наличиостта на специално условие за това в застрахователната полица. За невключване на „военните рискове“ в сферата на застрахователната отговорност вж. чл. 394 на ГК на РСФСР и постановлението на СНК на СССР „О страхової ответственности органов Госстраха“ 8 юли 1941 г. (СПР, 1941, № 16, чл. 320).

ДОКАПИТАЛИСТИЧЕСКОТО ЗАСТРАХОВАНЕ

§ 1. Обща постановка на въпроса

1. Може ли изобщо да се говори за докапиталистическо застраховане? Съществувало ли е застраховане в докапиталистическите формации: в робовладелското общество и във феодалното общество — до момента, когато в недрата му са започнали да се развиват капиталистическите производствени отношения?

Буржоазната застрахователна теория в лицето на болшинството свои представители отрича, често с различни уговорки, съществуването на застраховане до XIV в. на н. е. Привеждаме някои от най-изразителните формулировки на това мнение.

Един от съвременните представители на буржоазната застрахователна наука, Алфред Манес твърди, че „същинската история“ („*eigentliche Geschichte*“) на застраховането, сменяйки неговата „предистория“ („*Vorgeschichte*“), започва от средата на XIV в.

През периода на „предисторията“, според мнението на Манес, е имало само „сходни“ със застраховането (*versicherungähnliche*) институти, но не е имало същинско застраховане („*eigentliche Versicherung*“) ¹.

Аналогични възгледи са изказани не само в специалната, но и в общата икономическа литература. Така напр. Шмолер твърди, че застраховането в „първите му зачатъци“ датира от късното средновековие, а изцяло принадлежи на XVIII в. и XIX в. ²

С икономистите са солидарни по дадения въпрос и юристите. Така например Еренберг, наречен в немската литература с китното име „баща на застрахователното право“ ³ е заявил, че историята на застраховането започва едва от мо-

¹ А. Manes. *Versicherungswesen*. 4 Aufl. 1924. B. I, стр. 20 и сл., 23 и сл., 26.

² G. Schmoller. *Grundriss der allgemeinen Volkswirtschaftslehre* T. I, Aufl. 1—6, 1904, стр. 335.

³ А. Ehrenzweig. *Versicherungsvertragsrecht*, 1935, B. I, Vorwort.

мента на възникването на търговското застраховане (Die Geschichte des Versicherungswesens beginnt vielmehr erst mit der Entstehung eines Versicherungsgewerbes".¹ Харен започва своя капитален курс по застрахователното право с твърдението, че застраховането е влязло в правния и стопански живот на „новото време“, като нещо „съвсем ново“ („ein gänzlich Neues“).²

Същият възглед е изтъкнат в особено ярка форма у френския юрист Емар: „Древността не е познавала застраховането“. Същото твърдение се отнася почти за целия период на средновековието. Чак до средата на XIV в. протича за застраховането, по мнението на Емар, „предисторическият му период“ („un période préhistorique“). През този период са съществували само институти, „близки“ до застраховането („institutions voisines de l'assurance“) или представляващи нещо като смес от „помощ“ и „застраховане“ („ou mêlant l'assistance ou la prévoyance à l'assurance“), обаче с явно преобладание, на пример в средновековните гилдии, на първата над второто („plutôt de l'assistance“). Следователно, застраховането още не е съществувало; вместо него е съществувала „помощ“ „l'assistance... remplaçait l'assurance absente“).³

Близо до Емар по становището си по дадения въпрос е и белгийският юрист Еку. Той също смята, че „народите на древността не са познавали застраховането“, че и у тези народи „взаимната помощ е замествала липсващото още застраховане“, и че истинското застраховане е възникнало едва през XIV в.⁴

Подобно твърдение се среща и в дореволюционната руска литература. Така например Шершеневич, в съгласие с чуждестранните автори и различаващ се от тях само по хронологичния ред, счита, че „първата идея за застраховането намира своето приложение в областта на морската търговия“, а „морското застраховане се появява към XIII в. по среди-земноморското крайбрежие“. ⁵

Наред с това господстващо мнение в буржоазната, а особено в по-старата литература, се среща още и друго. То допуска съществуването на застраховане и през средните векове, па даже и в древността, и при това сходно със застраховането, което съществува при условията на капитализма.

Още ветеранът на френската застрахователна литература Емеригон, основавайки се върху текстове от Тит Ливий, Цице-

¹ V. Ehrenberg. Versicherungsrecht. 1893, стр. 26. Еренберг подчертава тези думи, като тезис от особена важност с разреден шрифт.

² O. Hagen. Das Versicherungsrecht в Еренберговия „Handbuch des gesamten Handelsrechts“, B. VIII, Abt I, 1922, стр. 2.

³ Hémard. Théorie et pratique des assurances terrestres T. I, 1924, стр. 145, 146, 148, 149.

⁴ W. van Eeckhout. Le droit des assurances terrestres. 1933, стр. 1—3, 6.

⁵ Г. Ф. Шершеневич. Курс торгового права, т. II, 1908, стр. 363.

рон и Светоний¹, твърдеше, че застрахователният договор като такъв, вече е съществувал у римляните, обаче не в специфичната за него форма, а включен в по-обща договорна обвивка („sous une forme commune et générique“; (има се предвид стипулацията), като някакъв още нецивилизован „дивак“ („sauvageon“), който впоследствие се развива с помощта на „духа на търговията.“²

Някои от най-радикалните представители на мнението, че в древността е съществувало застраховане, сходно със съвременното, са стигнали до твърдението, че в древна Гърция, през епохата на Александър Велики, са съществували застрахователни дружества: взаимоспомагателни³ и даже акционерни⁴.

Към привържениците (макар и по-умерени) на този лагер изглежда, че трябва да се отнесе и твърде внимателният в

¹ B. M. Emerigon. Traité des assurances et des contrats à la grosse T. I, 1873, предисловие, стр. IV. В тези текстове фигурират главно съглашения между доставчици на разни стоки и представителите на римската държава, по въпроса, щото рискът от унищожаването на тези стоки през време на морския превоз (от буря или от неприятелско нападение), да бъде за сметка на държавата („publico periculo essent“, „publicum periculum erat“). Това условие е цяло стимулирането на превоза на амуниците и продоволствието на римските армии, действащи в провинциите, а също и превоза на зърнените храни от провинциите в Италия за попълване на държавните запаси. Но в тези гаранции срещу риска, давани на доставчиците на римската държава, няма нито помен от застраховане.

² B. M. Emerigon цит. съч. I, стр. 3. В числото на авторите, които приписват на римското право създаването на застрахователния договор, много отдавна се посочват и „патриарсите“ на международното право: Хуго Гроций и Бинкерсхук (S. Stephen. New Commentaries on the Laws of England, 4 éd., vol. II, 1858, стр. 126, G. Ripert. Droit maritime t. III 3 éd., 1930, стр. 363 съг. заб. 1).

Обаче отнасяйки се и към споменатите автори, можем да се убедим, че осланянето ни на тях страда от преувеличение. Така Hugo Grotius говори за застраховането като за „договор, едва ли известен в древността“ — „a secluratio qui contractus olim vix cognitus...“ (De jure belli ac pacis, 1712, lib II, cap. XII, § III, 5) Bynkershoek; при това той споменава, позовавайки се на текста на Светония, за поетия от римския император Клавдий) съгласно договора с някои доставчици на зърнени храни, риск срещу унищожаване на товара от морски бури, като „застрахователен“ случай (species assecurationis), обаче отбелязва, че има безвъзмезден (non certo pretio, sed gratis) характер на тази quasi — застрахователната гаранция, и същевременно заявява, че застрахователният договор „в древността не е бил известен“ (ille contractus olim fuit incognitus) и не се среща в римското право нито по име, нито по същество (ut nec nomen ejus, nec rem ipsam in Jure Romano deprehendas Quaest. onum juris publici lib. I, cap. XX — текст 1737 г.) фотографически възпроизведен в едно от изданията на серията „The classics of International Law, ed. by J. B. Scott, Oxford. London 1930 vol. I, стр. 153.

³ Stark в обработеното от него второ издание на Hermann, Lehrbuch der griechischen Antiquitäten, Teil III. Griechische Privataltertümer, 2 Aufl. 1870. стр. 15.

⁴ Du Mesnil-Marigny. Histoire de l'Economie politique des anciens peuples de l'Inde de l'Egypte de la Judée et de Grèce. t. II. 1872, стр. 232—233. Този автор е изобщо склонен към твърде силно модернизиране на древността. Според него акционерните дружества са съществували в древна

своите изводи учен Голдшмит.¹ Не без уговорки и дори не без някои противоречия² той признава наличността на застраховането и през средните векове и в античната древност. Без да повтаря версията за застрахователните дружества в древна Гърция, Голдшмит все пак счита за вероятно съществуването в древния Рим на застрахователни договори („selbständige Assekuranzverträge“),³ сключвани срещу заплащане на застрахователна премия.

Така ние имаме две, на пръв поглед взаимно противоречещи си, диаметрално противоположни мнения: това явление е толкова по-интересно, защото поддръжниците на двете мнения разполагат и работят фактически с едни и същи исторически данни.

Но при един по-внимателен анализ се открива, че противоречието между двете мнения не е толкова силно, че тях ги сближава и сродява една обща методологична основа. В дадения случай това е признаването на капиталистическото застраховане като единствено възможно, единствено „истинско“, единствено „рационално“ застраховане. Така например Манес говори за „съвременен рационален (чети буржоазно!) застраховане“ („moderne rationelle Versicherung“),⁴ за разлика от „зародишните форми“ на застраховането в периода на неговата „предистория“. Следвайки Манес по този въпрос, японският юрист Миура още по-рязко противопоставя японското буржоазно застраховане, като имащо „рационално-научен фундамент“ („eine rationelle wissenschaftliche Fundamentierung“) на древнояпонските, само „аналогични“, застрахователни институти, които почиват на „ирирационална основа“ („auf irrationaler Basis beruhenden versicherungähnlichen Einrichtungen der aljapanischen Kultur“).⁵ В още по-пряма и откровена форма е изразил същата тази мисъл и Шершеневич: От икономическа гледна точка не може да не се признае истината, че идеята за застраховането предполага капиталистическа организация, която да направи осъществима мисълта за разпределението на загубите.⁶

Изхождайки от такава предпоставка, буржоазните учени по правило отъждествяват капиталистическото застраховане със застраховането изобщо и въздигат някои конкретни,

Гърция и в други стопански области, и особено в търговското мореплаване. По-нататък той счита, че в гръцката търговия още през 4 в. преди н. е. се е прилагала полицата, която пък уж била „измислена“ от древните евреи във връзка с разпръскването им по целия свят (цит. съч., стр. 13—14, 20).

¹ Goldschmidt. Handbuch des Handelsrechts 3 Aufl. B. I. 1891 Abt. I. Universalgeschichte des Handelsrechts.

² Цит. съч., ср. например стр. 357 и стр. 55.

³ Цит. съч., стр. 357, заб. 73.

⁴ Алфред Манес, цит. съч., стр. 21.

⁵ Miuri (Tokio). Versicherungswissenschaft in Japan. „Zeitschrift für die gesamte Versicherungswissenschaft 1930. B. 30. H. 3, стр. 313.

⁶ Г. Ф. Шершеневич, цит. съч. II, стр. 357.

исторически възникнали форми в ранг на необходими белези, на неотнимаем реквизит на всяко застраховане изобщо.

Това се отнася преди всичко до договорната форма на застраховането. Много автори, особено специалистите в областта на търговското право и в частност на морското право, отричат наличността на застраховането в древността и в средните векове (до XIV в.), основавайки се на факта, че тогава не е съществувал още застрахователният договор.¹ С други думи, те отъждествяват възникването на застраховането с появата на застрахователния договор.²

Широко разпространено е твърдението, че наличността на застрахователното предприятие („*impresa assicuratrice*“) служи като един съществен реквизит и за застрахователния договор, и за самото застраховане изобщо. Това твърдение е получило у Виванте характер на разгърната теория.³

От тези позиции тръгват по начало и двете посочени по-горе течения на буржоазната застрахователна мисъл.

Принадлежащите към едното от тези течения автори, не намирайки в древността и в средните векове (до XIV в.) нито застрахователни предприятия, нито застрахователни договори, изобщо отричат, както видяхме, наличността на застраховането в посочените епохи. Те разсъждават: онова, което е съществувало в тази област, не е тъждествено с „нашето“ застраховане: значи то изобщо не е застраховане, а само близко, аналогично нему („*voisin*“, „*versicherungsähnlich*“).

Другите автори вървят по обратния път: като не виждат никаква възможност да отрекат известни застрахователни форми в докапиталистическите общества, те вадят заключение за сходството на онова застраховане с буржоазното и, особено, за наличността още в ония времена на застрахователни договори и дори на застрахователни предприятия, подобни на буржоазните. Те разсъждават: и тогава е съществувало нещо като застраховане; значи, то е също такова застраховане, каквото е и „нашето“, само че в елементарна форма. С други думи, те пък модернизират докапиталистическото застраховане.

И тъй, в основите на двете течения на буржоазната застрахователна мисъл очевидно лежи една и съща антинаучна, пропита със своеобразен фанатизъм, идея: „няма бог, освен

¹ Ripert G. Droit maritime. t. III 3 éd. 1930, стр. 362—365; M. Danjon. Droit maritime, t. IV, 2 éd., 1929, стр. 216.

² Така напр. Danjon, цит. съч. IV, стр. 219 *Le jour où cette combinaison très simple (превърщането на договора за морския заем в договора за морско застраховане) fut trouvée, l'assurance maritime naquit.* И така, за „рожден ден“ на застраховането се обявява „денят на изнамирането“ на застрахователния договор.

³ C. Vivante. Trattato di Diritto Commerciale, Vol. IV, Le Obligazioni, Terza edit., 1906, стр. 398, 401, заб. 11; 419.

бога“ — няма застраховане, освен буржоазното застраховане.

Тази идейна постановка е характерна за буржоазната теория не само в областта на застраховането. Както е известно, буржоазната наука изобщо е склонна да разглежда исторически обусловените и специфичните за капитализма форми на обществените отношения като абсолютни, единствено „рационални“, единствено „истински“ форми, а съответните институти на миналите епохи — като „неистински“, „недоразвити“, „зародишни“ форми на капиталистическите институти и в най-добрия случай — като тяхна най-елементарна разновидност. „Няма нищо по-характерно за буржоазията, — казваше Ленин, — от това пренасяне на черти от съвременните порядки върху всичките времена и народи“.¹

Твърде поучително във връзка с дадения въпрос е и следното изказване на Маркса за тази характерна особеност на буржоазния мироглед. „Съгласно обичайния възглед тези (т. е. буржоазните) отношения на разпределението се явяват като естествени отношения, като отношения, произтичащи от природата на всяко обществено производство, изобщо от законите на човешкото производство. А тъй като не може да се отрече, че докапиталистическите общества разкриват други начини на разпределението, тези последните се тълкуват като неразвити, несвършени и замаскирани, като недостигнали своя най-чист и завършен израз, и затова — като своеобразно украсени разновидности на тези естествени разпределителни отношения“.²

Не видяхме ли аналогична картина и във възгледите на буржоазните учени — икономисти и юристи — по въпроса за докапиталистическото застраховане?

Но тези възгледи не отразяват обективната историческа истина. Еднакво неправилно е, както да се отрича наличиестта на докапиталистическото застраховане, така и да се счита то като проста разновидност, като елементарна форма на буржоазното застраховане. Последното, естествено, още не е съществувало и не би могло да съществува в докапиталистическите обществени отношения, и началото на неговото развитие действително датира към XIV в., когато в отделните пунктове на средиземноморския басейн, и преди всичко в отделните градове на Италия, вече „се срещат тук-таме“ „... първите зачатъци на капиталистическото производство“.³

¹ Ленин, соч., 3-то изд. т. I, стр. 73.

² Маркс. Капитал, т. III. Госполитиздат, 1938, стр. 773. Тази претенция на буржоазната наука за своеобразен монопол на „естествеността“ и на „рационалността“ на обществените форми на капитализма отбелязва по същество още и друга, вече не толкова явно изразена, претенция: цялата докапиталистическа история на обществото да се третира изобщо, като „предистория“ на единствено „рационалното“ капиталистическо общество, със зараждането на което започва „истинската“ история на човечеството.

³ Маркс. Капитал, I. Маркс и Енгелс, соч. т. XVII, стр. 784, заб. 189.

Застраховането, и при това като същинско застраховане, е съществувало обаче и във феодалното, и дори в робовладелското общество; то е било застраховане, обусловено от отношенията на посочените докапиталистически общества, и по своему отразяващо тези отношения. То е било, следователно, застраховане, свършено различно от буржоазното.

§ 2. Обществено-икономически условия за развитието на докапиталистическото застраховане

1. Общеизвестен факт е слабото развитие на застраховането във феодалното, а още повече в робовладелското общество. Как се обяснява този факт?

В буржоазната застрахователна литература се среща твърдението, че той се обяснява главно с по-голямата обезпеченост в онези времена на жизнените условия на индивида. По мнението на Емара опасностите за живота са били тогава „по-малки“ („les dangers de la vie étaient moins grands“) и по силата на условията на семейно-колективния бит, не са имали за индивида съдбоносно значение („les risques pesaient moins lourdement sur l'individu“; „l'individu était certain de l'avenir“).¹

Това твърдение не се ползува с общо признание и в самата буржоазна литература. Така напр. Манес, засягайки този въпрос, застава на диаметрално противоположно становище: „обикновено се е учило“ казва той, „че потребността от застраховането е била в старите времена още по-наложителна (noch weit dringender“) отколкото днес“.²

Мнението, изказано от Емара, не издържа никаква критика. Естествено, „опасностите за живота“, чийто източник е човешката техника, може и да са били значително по-малки в древните времена. Но по отношение на рисковете от чисто социален характер работата стои по-иначе. Ако докапиталистическото общество е било избавено от опасностите, които се пораждат от специфичните условия на капитализма (кризи, безработица и пр.), поради своите социални условия, то изобилствува с други „опасности за живота“. Достатъчно е да си спомним например за безкрайните феодални войни и нашествия, за абсолютната беззащитност на широките маси на населението пред въоръженото насилие на техните властелини, за грабежите и нападенията, нелегални и „легални“, „узаконени“ от феодалните обичаи.

¹ J. Hémard, цит. съч. I, стр. 145. На почвата на теорията за „по-малките опасности“ стоят и по-старите автори Laurin и Vermond. Вж. полемиката срещу тях у Данжон, цит. съч., IV, стр. 217—218. Обаче и у самия Данжон, в първото (1914) издание на същата книга, е намерила израз теорията за „по-малките опасности“ (стр. 191).

² А. Манес, цит. съч., I, стр. 21.

И най-после — което е най-важното — оспорваното мнение изцяло се опровергава именно по отношение на онзи кръг от „опасности за живота“, който и днес е същинската и основна сфера на застраховането — по отношение на стихийните при родни явления. Несъмнено е, че древното общество е било защитено от ударите на стихии не повече, а значително по-малко от съвременното общество, и никакви условия на колективния или семейния бит от предходните епохи не унищожават значението на този факт.

Несъстоятелно е и другото обяснение за слабото развитие на застраховането в древността и в средните векове, дадено от Манес. Манес предполага, че застраховането се развива не толкова под влияние на действителната необходимост от него (която според посочения по-горе възглед, е била някога още по-наложителна от днес), отколкото под влияние на „чувството“ за тази необходимост и „способността“ да бъде тя задоволена. Според мнението на Манес и едното и другото е било твърде слабо развито в „пришните времена“ и това обстоятелство е изключвало възможността за широко развитие на застраховането, което било заменено с различни сурогати.¹

„Чувството“ за необходимост в застраховането е, несъмнено, категория на съзнанието. Но и споменатата „способност“ се схваща от Манес в същия аспект, а именно в смисъл на определено ниво на знанията, което създава „научните основи“ за воденето на „съвременното рационално застраховане“.

Така в основата на своето обяснение Манес поставя моменти от идейно-културно значение, моменти от човешкото съзнание, не само произлизащи от материалните условия, но дори и противопоставящи се на тези условия, доколкото „чувството“ за необходимост в застраховането и „способността“ за задоволяването ѝ се оказват у Манеса в разрез с действителното състояние на самата „потребност“.

В допълнение на изложеното Манес се основава, пак в същия дух, и на моменти, които сам той отнася към етико-психологичната страна на въпроса („etisch psychologische Seite“): на стародавни понятия и религиозни предразсъдъци, обявяващи застраховането — както у християните, тъй и у мохамеданите за „недопустима намеса в божествените планове“.²

Идеологичните моменти, естествено, играят известна, в

¹ А. Манес, също там.

² А. Манес, цит. съч, I, стр. 21 и сл. Ярък израз на идеите за религиозното осъждане на застраховането е формулата на италианеца Franco Sacchetti, утвърждаваща своеобразния божествен „монопол“ за отнасящите се към застраховането въпроси: „... тъй като никой, освен бога, не може да осигурява (да гарантира) нищо в този живот“ *però che altro che Dio non può assicurare niuna cosa in questa vita* (Goldschmidt, цит. съч., стр. 363 и сл. заб. 93). Това бе казано по времето (1370), когато при генуезките, флорентинските и други натариуси вече ежедневно са се извършвали застрахователни сделки.

ред случаи дори значителна роля в общия процес на историческото развитие, а следователно и в развитието на отделните обществени институти. И съответното изтъкване на тези моменти в никой случай не се отрича от методологията на историческия материализъм, а обратно, признава се от нея като допустим, а понякога и необходим елемент на научното изследване. Това се отнася и до историческото развитие на застраховането.¹ Но вземането под внимание на идеологичните моменти при обясняването на различните процеси на общественото развитие може да даде правилни резултати само в онези случаи, когато то се извършва в рамките на материалистичната концепция, в съответствие с метода на историческия материализъм. Това липсва, естествено, в дадените погоре обяснения от Манес.

И тъй, ако първата теория (Емар) се опитва да оперира с материалните житейски условия на хората в древността, като разбира погрешно тези условия и очевидно ги украсява, втората теория (Манес), изтъквайки на преден план идейно-културните и етико-психологичните моменти, се явява напълно идеалистична по своята методология.

2 Причините за слабото развитие на застраховането в робовладелското и феодалното общество трябва да се търсят в самия характер на докапиталистическите производствени отношения.

Докапиталистическите общества са общества, „... чието производство още в основата си е насочено към потребителната стойност, и за икономическата организация на които продажбата на част от продуктите, постъпваща в обращение, с други думи изобщо продажбата на продуктите по тяхната стойност, има второстепенно значение....“ Това са общества, в които „главните притежатели на принадлежащия продукт, с който има работа търговецът — робовладелецът, феоделният сеньор, държавата (например източния деспот) — са представители на потребителното богатство, на което хвърля мрежа търговецът.“ Търговията в тези общества „... навсякъде влияе повече или по-малко разлагащо върху онези производствени организации, които тя заварва и които във всичките си разновидности имат за главна цел производството на потребителната стойност“.²

В това отношение докапиталистическите общества са противоположни на капиталистическото. Ако „... при пълното развитие на капиталистическото производство... продуктът се произвежда вече само като стока, а не като предмет за непосредствена консумация“,³ при древноазиатските, ан-

¹ Вж. напр. по-долу за значението на религиозния момент при осъществяването на застрахователната взаимопомощ в колегиите на древния Рим и в средновековните гилдии и цехове. (стр. 56, 59, 61, 75).

² Маркс, Капитал, т. III, ч. I. Маркс и Енгелс, соч. т. XIX, ч. I, стр. 358-359.

³ Маркс, Капитал, т. III, ч. I. Маркс и Енгелс, соч. т. XIX, ч. I, стр. 353.

тичните и други начини на производството превръщането на продукта в стока, а следователно и на битието на хората в битие на стокопроизводители, играе подчинена роля, ксѣто обаче става толкова по-значителна, колкото повече упада общинният строй на живота".¹ При това „превръщането на продукта в стока“ в онези времена е обусловено само от търговията, а не от производството както в капиталистическото общество. „Продуктът става тук стока благодарение на търговията. В този именно случай търговията довежда до това, че продуктите приемат формата на стоки, а не че произведените стоки в своето движение създават търговията".²

Всички тези забележки на Маркса подчертават като основен факт преобладаването в капиталистическите общества на натурално-стопанските отношения.

Както е известно, натуралното стопанство представлява такава система, при която „... условията на стопанисването, изцяло или в по-голямата си част, се създават в самото стопанство, заместват се и се възпроизвеждат непосредствено от брутния му продукт.“³ Това е системата на повече или по-малко строго затворени, изолирани едно от друго „автократични“ стопанства.

Разбира се, че такава система, в чистия ѝ вид, изключвала изобщо застраховането, тъй като застраховането е основано върху участието на отделните стопанства в самото образуване на застрахователния фонд (част I, § 4), и поради това предполага вече известно нарушение на тяхната затвореност и известно развитие на връзките помежду им. И доколкото са се зараждали такива връзки, и доколкото в робовладелското и феодалното общество са възниквали и са се развивали вече стоковото производство, търговията и пр., до толкова е ставало възможно и е възниквало в действителност и застраховането.

Но тъй като и стоковото производство, и търговията, както се вижда вече от приведените изказвания на Маркс, са имали тогава още „второстепенно значение“, играли са още „подчинена роля“, а са преобладавали натурално-стопанските отношения, то и застраховането не е могло да получи широко развитие.⁴

¹ Маркс. Капитал, т. I. Маркс и Енгелс, соч. XVII, стр. 89.

² Маркс. Капитал, т. III, ч. I. Маркс и Енгелс, соч. т. XIX, ч. I, стр. 355.

³ Маркс. Капитал, т. III, 1938, стр. 700.

⁴ За връзката между разложението на натуралното стопанство и развитието на застраховането се срещат тук-там и в буржоазната литература отделни, недаващи пълна ориентировка, указания. Такава е забележката на Манеса (цит. съч. I, стр. 26), забележително контрастираща с неговата идеалистична концепция по дадения въпрос, че „смяната на натуралното стопанство с паричното и растящото разпределение на труда са били най-важните предпоставки за „същинското застраховане“. Но под

Застрахователните фондове (в широк или даже в тесен смисъл) са съществували още и предимно, в отделните (робовладелски и феодални) стопанства. Ползвайки се от цитираните по-горе думи на Маркса, можем да кажем, че тук и застрахователният фонд, като едно от „условията за стопанисването“, „се провежда в самото стопанство и се обезщетява и възпроизвежда непосредствено от неговия брутен продукт“. Този фонд, създаван от принадлежащия труд на робите или на крепостните селяни, се пази в дома на робовладелеца или в замъка на феодала във вид на различни натурални запаси, а в ред случаи и превърнат в парично съкровище,¹ обезпечавашо своя владетел от едни или други случайности. При това за изключването на всякакви по-широки възможности за развитието на застраховането най-голямо влияние оказват самите начини на експлоатацията на труда, лежащи в основата на робовладелското и феодалното общество. При всичкото различие на тези начини те имат една твърде съществена обща черта: и двата се свеждат към пряка, извъникономическа принуда; и двата установяват отношения на лична зависимост на експлоатираните от експлоататорите.

Маркс посочва тясната връзка, която съществува между тези начини на експлоатация и натуралния стопански строй. Така по отношение на европейското средновековие Маркс казва: „Личната зависимост характеризира тук обществените отношения на материалното производство в същата степен, както и другите, издигнати върху тази основа, сфери на жи-

„същинско застраховане“, както вече знаем, Манес разбира само буржоазното застраховане. И във връзка с тази забележка, Манес игнорира факта, че при господството на натуралното стопанство вече е съществувало „същинско“ (макар и различно от буржоазното) застраховане, а следователно, не обяснява самия факт за съществуването на това застраховане, а още по-малко — неговото своеобразие.

¹ Вж. във връзка с това, у Маркса за „образуването на съкровища“, което в древните времена „представлява от себе си повсеместен процес...“ (Към критиката на политическата икономия. Маркс и Енгелс, соч., т. XII, ч. I, стр. 112).

В „Хронологически записки“ Маркс споменава, между другото, за един от най-големите агенти на този процес в XIII в., — за владетеля на Кремона, главатаря на гибелините, Буозо ди Доара, когото Маркс нарича скрънза, и който се е изложил (наверно, във връзка с това си качество) с предателството си към своята партия при насилственото възцаряване на Карла Анжуйски в Италия. Маркс отбелязва, че Буозо ди Доара е бил след това изгонен от кремонците от града, а по-късно и от своя замък Ротери, „където е пазил своите несметни съкровища“, а „Данте (идеологът на гибелините) го е поместил в онази част на ада, определена за предателите“ (Архиви на Маркс и Енгелс, т. V, Госполитиздат 1938, стр. 258).

Друг (вече не исторически, а общоизвестен художествен) пример за ненаситно събиране и неподвижно пазене на съкровища във „верните сандъци“, в „тайните подземия“ на феодалните замъци, е представен с неподражаема изобразителна сила от Пушкина в „Скъперникът-рицар.“

вота. Но тъкмо защото отношенията на личната зависимост представляват основата на дадено общество, отделните работи и продукти не са заставени да приемат различна от тяхното реално битие фантастична форма. Те влизат в кръговрата на обществения живот в качеството на натурални служби и натурални повинности. Непосредствено обществена форма на труда е тук неговата натурална форма, неговата обособеност, а не неговата всеобщност, както в обществото, което почива върху основата на стоковото производство¹. Същата връзка между основния начин на експлоатацията и натуралната система на стопанството съществува, несъмнено, и в робовладелското общество.

Вече по силата на тази връзка основните начини на експлоатация, съществуващи в докапиталистическите общества, предreshават отсъствието на перспективи за широко развитие на застраховането.

Упражняването в същата насока влияние на основните начини на експлоатацията върху условията за развитието на докапиталистическото застраховане се проявява и по друг, непосредствен начин. Доколкото отношенията между господстващите и експлоатираните класи са основани на пряката принуда на последните към труда, дотолкова и представителите на господстващите класи (работодателите и феодалите) дори и при недостатъчност на натрупаните от тях застрахователни фондове, винаги имат малка възможност за обезщетение на своите загуби вследствие на ед-и или други случайности за сметка на добавъчното, усилено за тази цел, присвояване на труда на подвластните им хора.

И така двата основни момента, общи за двете докапиталистически класови общества и тясно свързани помежду си (преобладаването на натуралното стопанство и извъникономическата принуда към труда), явно не са способствували за широкото развитие на застраховането и не са създали потребност от него за господстващите в тези общества класи. В това, а не в нещо друго следва да се търсят причините за слабото развитие на застраховането, в докапиталистическите обществени формации.²

3. Казаното хвърля светлина и върху друг въпрос, който се отнася до капиталистическото застраховане. Ако обобщим наличните исторически данни за него, ще се окаже, че основните сфери на действие на застраховането в робовладелското и феодалното общества са били търговията и занаятчийството. Невъзможно е да се обясни този факт нито от гледна точка на теорията за уж по малките по онова време

¹ Маркс. Капитал, т. I. Маркс и Енгелс, соч. т. XVII, стр. 87.

² В сравнение с това, само твърде ограничено значение — като допълнителен фактор, който е тормозел развитието на застраховането — са могли да имат и отживелиците на общинно-родовата взаимопомощ.

„опасности за живота“, нито пък от „етикопсихологическо“ и други подобни гледища. Но този факт напълно се обяснява от казаното по-горе за действителните причини за слабото развитие на застраховането в докапиталистическото общество, а следователно и той самият ги потвърждава на свой ред.

Съсредоточаването на докапиталистическото застраховане предимно в областта на търговията и занаятчийството е най-ясно свързано с натурално-стопанските условия на докапиталистическата икономика. В тези условия застраховането възниква само там, където изчезва натурално-стопанската затвореност и се завързват междустопански връзки и отношения. Затова тук застраховането съществува в точките на разбива на натурално-стопанската система или — нека се възползуваме, макар и по друг повод, от образното сравнение на Маркса — в „междумировите пространства“¹ на необозримата маса от натурално-стопански „световце“.

Съществено значение има тук и обстоятелството, че в областта на занаятчийството и — с някои изключения за античния свят — в областта на търговията действа свободният труд, а следователно отпада и възможността за обезпечаване на загубите от стихийни и др. случаи по пътя на прякото принуждение, за сметка на чуждия принудителен труд.

И тъй разривът на натурално стопанската затвореност в търговията и занаятчийството, съпроводен от разкъсването на веригите на принудителния труд, пробива пътя към застраховането.

§ 3. Застраховането — взаимопомощ в професионално-корпоративните обединения

Основната форма на докапиталистическото застраховане е била застрахователната взаимопомощ в професионалните обединения. Както в робовладелското, така и във феодалното общество, това застраховане преминава определени стадии на развитие и се разпада на свой ред на отделни форми, като се почне от еднократното съглашение за застрахователна взаимопомощ и се свърши с постоянната взаимно-застрахователна организация от уставен тип.

Съглашението за застрахователна взаимопомощ среща още в най-дълбоката древност — предимно в областта на

¹ Маркс и Енгелс, Сочинения, т. XVIII, стр. 89 и т. XIX, ч. I, стр. 358. Маркс, както е известно, сравнява тук (т. I и т. III, ч. I на „Капитала“) търговските народи на древността с боговете на Епикур, обитаващи, според учението на атинския философ, в междумировите пространства на вселената. Същото сравнение — по отношение на докапиталистическото лихварство — се съдържа и в 2-та част на III том на „Капитала“ (Госполитиздат, 1938, стр. 529).

търговията. Тя е била подвижна, странствуваща търговия: морска и сухопътна. И, съобразно с това, като обекти на застрахователното съглашение се явявали както стоките, тъй и превозните средства: главно морските кораби и товарните животни (камили, магарета и пр.).

Така в близоизточна Азия две хилядолетия преди нашата ера, през епохата на вавилонския цар Хамураби, участниците в търговския керван са сключвали помежду си договор, по силата на който те разпределяли помежду си загубите, засегнали някого от тях по пътя, вследствие на ограбване, кражба или изчезване. Подобни договори са били сключвани по свидетелството на Талмуда и в Палестина и в Сирия в случай на смърт, на разкъсване от хищни животни, на кражба или изчезване на магарето на който и да е от участниците в кервана.

В областта на търговското мореплаване съглашения за взаимно разпределение на загубите вследствие на коработрушение и други морски опасности са били сключвани между корабоплаватели-търговци и по бреговете на Персийския залив, и във Финикия, и в древна Гърция (*koinonia*).

Законът на Солон¹, потвърждавайки юридическата сила на всякакви непротиворечещи на законите постановления, приемани от различни публично-правни организации и частни дружества, споменава между тях и за дружества, организирани за съвместна експедиция — търговска или дори... пиратска.² Такива съглашения между търговци или пирати или между търговци-пирати, са съществували не само в Гърция и са обхващали както въпросите по разпределянето на доходите от търговско-разбойническите операции, така и въпросите по разпределянето на загубите от морските опасности, свързани с тези операции.

Особен интерес представляват за нас застрахователните отношения в сферата на пътната търговия, която се среща в историята на народите на СССР, особено при украинските чумаци. Чумачеството, сведенията за което датират още от XIII в., е достигнало своето пълно развитие през XVI—XVII в.в. и продължило да играе важна роля в украинската търговия чак до появата на железниците. Чумациите отивали за риба и сол към бреговете на Черно и Азовско морета, продавали тези стоки по панаирите, купували оттам други стоки и ги разнасяли по други места. Те извършвали своите пътешествия с кервани („валки“, „ватаги“) от волски коли. Съгласно чумаш-

¹ Фрагмент от този закон се цитира от Кай, на гръцки език, в коментарите към законодателството на XII таблици вж. I. 4 D., de collegiis et socioribus, 47, 22.

² Ярка илюстрация на думите на Маркса, че развитието на търговския капитал „... у търговските народи както през древните, така и през новите времена, е непосредствено свързано с грабеж, морски нападения с цел за грабеж, похищения на роби, поробване на колонии...“ (Капитал, т. III, ч. I, Маркс и Енгелс, соч., т. XIX, ч. I, стр. 359).

ките търговски обичаи, ако на някого от чумаците волът умре по пътя, с „артелните пари му се купува друг вол“.¹ Тук, за разлика от предвидените по-горе случаи, става дума вече не за съглашения, а за здраво вкоренен обичай. Но възможно е, този обичай да е бил само резултат от някоя своеобразна „кристализация“ на предшестващата практика по договорните съглашения.

По същия начин и онези съглашения, за които споменават документите от епохата на Хамураби, Талмуда и други източници, са могли впоследствие да доведат до възникването на съответните обичаи.²

¹ С. Рыбников. Очерки из истории страхования в России („Вестник гос. страхования“, 1927, № 19—20, стр. 112) и статията от същия автор (Die Entwicklung der Versicherung in Russland bis zum Ende des 18 Jahrhunderts, Zeitschrift für die gesamte Versicherungswissenschaft, 1928, H. 3 стр. 305).

Вярно е, че при изследването на приведените от Рыбникова източници се указва, че в основата на съобщението за споменатия обичай лежи една вестникарска информация за киевските чумаци от XIX в. Препечатана от „Киевские губернские ведомости“, тази информация е попаднала в „Журнал Министерства внутренних дел“ 1856 г., септември, отд. VI, стр. 2—3. а след това на този вестник се позовават в своите едновременно излезли (1881 г.) трудове проф. А. А. Исаев („Временник Демидовского юридического лицея“, кн. 26, Артели в Русия, стр. 98) и Ф. Щербин (Очерки за южно-руските артели и общинно-артелните форми, стр. 159—160). Въпреки всичко може основателно да се предполага, че обичаят да се обезщетява стойността на умрелия вол от целия чумашки артел, отбелязан към средата на XIX в., може да се проследи чак до старите времена на чумачеството.

В същите свои трудове Рыбников посочва друг, още по-древен пример за керванно застраховане — практиката на военно-търговските походи от Киевска Русия на лодки до Византия. Обаче приведеният пример не е убедителен. Обстоятелството, че, според свидетелството на летописа, Светослав, като победил гърците, е вземал данък от тях и за убитите, казвайки: „това ще вземе техният род“, още не доказва застрахователния характер на този данък. Неоснователно е тая практика да се разглежда другояче, освен като обикновен данък в полза на победителите, като на града за сметка на победените, която Светослав е предавал на роднините на убитите.

² Такъв процес на създаване на обичаите се среща често в историята на правото. Тъй, в сферата на търговското мореплаване съглашенията между притежателите на корабите и търговците, намиращи се на кораба, във връзка с мероприятията по спасяването на кораба или на товара от обща опасност, или относно разхвърлянето на съответните загуби и разходи, са послужили за основа на възникването на общоаварийното обичайно право. Тези съглашения са били предвидени още в *Consolato del mare* и техният далечен отзвук, изменен и още повече отслабен от съдебната практика, се е запазил и днес в действащото морско законодателство: ср. указанието на „*délibérations motivées*“ в чл 400 на френския *Code de commerce*.

⁴ Във връзка с това трябва да се отбележи, че и самият институт за обща авария — на същите основания, както и съглашенията на търговците за разхвърлянето на загубите (или съответните на тези съглашения обичаи) — трябва да бъде причислен към отношенията от застрахователен характер: вж. напр. Goldschmidt, цит. съч., стр. 81, 117 и 355.

Важна е обаче не толкова формата (договорна или обичайно-правна), колкото самата същност на посочените явления. А същността е една и съща: обезпечение на всеки участник в търговския (сухопътен или морски) колектив, за сметка на всички негови членове, от стихийни и други опасности. Това обезпечение не е нищо друго освен застраховане.

Във всички споменати форми на обезпечението ние забелязваме едно и също явление. Тук още няма застрахователни премии, внасяни редовно в обща каса от участниците в застрахователния колектив. Загубата се изплаща на пострадалия не от предварително организиран застрахователен фонд, а само след възникването ѝ чрез нейното извършване *ex post*, специално разпределение между членовете на колектива. В най-добрия случай, ако участниците в колектива са имали обща каса за някои пътни и тям подобни разходи, обезщетението на загубата би могло да се изплаща от тази каса. Но такова плащане от общата каса, доколкото то изисква съответното попълване в по-нататъшния ход на експедицията, или е намалило остатъците, подлежащи на разпределение при извършването на експедицията, е твърде близко по своето естество до едно разхвърляне на загубата. Независимо от липсата на редовни застрахователни вноски в посочените случаи, известна организационна форма на застрахователния фонд е все пак на лице.

Застрахователният фонд се организира тук по съвсем особен начин или, както биха се изразили, като негови съвременници древните римляни — *non re, sed obligatione*, не с предварителни вноски от участниците, а със задължения да се обезщетяват бъдещите загуби по реда на разхвърлянето. Тази именно организация на застрахователния фонд е най-древната или примитивната още форма на застраховането.

Впоследствие застраховането започва да се изгражда и върху друга основа: върху основата на акумулацията на постоянен фонд. То преминава към друга, по-съвършена форма, към нова по-висша фаза на своето развитие: от разхвърлянето на загубата — към редовните застрахователни вноски. Обаче дълго време още тези две форми на застраховането съществуват, успоредно: първата — предимно в областта на търговията втората — в областта на занаятчийството.

Това съотношение не е случайно. Търговията в древността, както вече споменахме, има странствуващ характер. Търговските кервани (морски и сухопътни) не са били, естествено, постоянно действащи организации, а са се образували с цел да се намалят опасностите по пътя — *ad hoc*, за всяка отделна експедиция. Съобразно с това и съставът на такива търговски (а същевременно и взаимно застрахователни) колективи не се е отличавал с постоянство. Участниците в дадения керван биха могли впоследствие и да не се срещнат

всички или повечето от тях в състава на друг керван със същия или с друг маршрут. Поради тези условия, организирането на постоянен застрахователен фонд чрез редовно събиране на вноски не би имало тук никакъв смисъл.

Свършено други условия се създават за застраховането в областта на занаятчийството. За разлика от търговията, занаятчийството не е пътуващо, а заседнало. Тук не става дума за колективи от случайни спътници, обединени помежду си само от еднакъв търговски маршрут и рисковете по пътя. Тук носителите на застраховането са били професионални обединения на занаятчи, с постоянно местожителство върху дадена територия. Това са били вече организации с уставен, а не с еднократно-договорен характер: с постоянен, стабилен състав от участници, тясно свързани помежду си в областта на професионалните интереси, а твърде често и в областта на бита и на религията.

Значението на религиозния момент тук не може да се отрече. Достатъчно е да си припомним за тъй дребния партикуляризм и своеобразната разпокъсаност на древните религии, запазена до известна степен и при средновековното християнство; за култа на многобройните местни родови, домашни божества и други обекти на религиозната почит.

Поради постоянната и значително по-тясна взаимна връзка в занаятчийските организации, в сравнение с пътуващите колективи на търговците, системата на взаимопомощ получава тук по-универсален характер. Взета изцяло, тя обхваща широк кръг нещастни случаи, заплашващи не само имуществото, но живота и здравето на хората. По такъв начин тя съчетава в себе си имущественото и личното застраховане и често клони към последното. При тези условия, ако в организацията на занаятчиите първичната форма на застраховането е била, както можем да предполагаме, системата на разхвърлянето на загубата, все пак тя е била сравнително бързо заменена със системата на акумулацията на постоянен застрахователен фонд.

Много столетия по-късно, когато условията на търговията се промениха и в нейната област се появиха организации с постоянен характер и с постоянен членски състав (напр. римските търговски колегии и особено средновековните търговски гилдии), същата промяна се извърши и тук.

За застраховането в организации от постоянен, професионално-корпоративен тип, сведенията датират от много старо време. В задачите на тези организации е било включено и материалното подпомагане на техните членове при злополука, а в случай на смърт — на осиротелите семейства. Такива организации са съществували например в древна Индия и в древния Египет. Има основания да се предполага, че това са били, ако не изключително, то предимно занаятчийски организации, често с религиозен характер. Трудно е да се установи

дали в тези древни египетски и индийски организации е съществувал постоянен застрахователен фонд. Възможно е в онова време, за което се отнасят съответните данни, помощите да са се изплащали по реда на разхвърлянето, а редовните вноски в застрахователния фонд да са се установили впоследствие. Аналогичен характер са имали и древногръцките *εταποι*.¹ Въпреки непълните сведения, с които разполагаме, и неяснотата по много от въпросите, все пак може да се счита за установено, че те са били устроени върху организираната професионална (търговска или занаятчийска) взаимопомощ. Както може да се установи от някои източници (надписи), тук вече са съществували редовни вноски, свързани с определени срокове.

Според достигналите до нас източници, между всичките народи на древността, взаимното застраховане, под формата на постоянни организации от уставен тип, изпъква най-ясно у римляните.

2. На древния Рим отдавна са били известни две категории частни корпорации или съюзи: професионални² и религиозни.³ И едните и другите са съществували в значителен брой не само в самия град Рим, но и в цяла Италия и в римските провинции.⁴

Особено внимание заслужават римските професионални съюзи (главно *collegia opificum et artificum*). Основното им ядро съставяли занаятчиите и други работници от различни професии. Тук са влизали колегии от ковачи и каменоделци, грънчари и стъклари, леяри и бижутери, дърводелци и строители на кораби, хлебари и месари, тъкачи, бояджии, кожари и др. Близки до тях по своя характер били колегиите на моряци, салджии, рибари, водолази, земемери, магаретари и мулетари, хамали, теляци и пр.

По-нататък следват колегиите на търговците на храни, вино, дървен материал и добитък, дребните дюкянджии и пр. При това, освен колегиите, обособени според отделните видове търговия и състоящи се от търговци с постоянно местожител-

¹ Hermann. Lehrbuch der griechischen Antiquitäten. Teil III Lehrbuch der griechischen Privataltertümer, 2 Aufl., 1870, стр. 527 и 530 със сл. (заб. II); Goldschmidt, цит. съч. стр. 53 и сл., 55, заб. 15 и 20.

² Господстващото по-рано мнение за публично-правния характер на древноримските професионални съюзи се опровергава от по-късните изследвания. Вж. по този въпрос В. Елияшевич, Юридическото лице, неговият произход и функциите му в римското частно право, 1910 г. стр. 313—314 и сл. Едва през III в. на новата ера започва превръщането на професионалните съюзи в публично-правни организации.

³ Оставяме настрана, като нямащи отношение към въпросите на докато-питалистическото застраховане, чисто политическите съюзи (клубове и пр.), възникнали в изобилие през последните векове на републиката. При това, и тези съюзи често са вземали защитния вид на религиозните сдружения.

⁴ Покрай другите източници, за това свидетелства Марциан в своите Институции: „non tantum in urbe, sed in Italia et in provinciis“ (I. I pr. D. de colegiis et corporibus, 47, 22).

ство в своята родина, съществували са (както изглежда неспециализирани) съюзи на търговци, временно намиращи се в чужбина във връзка с търговски сделки. Това са били съюзи на римските търговци в големите провинциални търговски центрове и обратно — съюзи на провинциални търговци от разните градове на Италия: първообрази на по-късните средновековни „ханзи“, въпреки че не са имали с тях никаква историческа връзка.

В състава на професионалните съюзи са влизали и представители на артистичните професии — на изкуството, игрите и зрелищата — колегии на артисти, музиканти и гладиатори от разните категории. Съществували са най-после и такива колегии като колегиите на сводниците (*lenuncularii*) и колегиите на просяците (в Александрия).

Римските професионални колегии представлявали организации, тясно обединяващи своите членове в различните области на техния обществен и личен живот. Насъмнено е, че в основата на обединението са лежали общите икономически интереси на членовете на колегията¹.

В колегията е съществувала и известна общност на битовите интереси. Твърде показателно в случая е и вниманието, което се отделя в юридическите документи на колегията за организирането на съвместни тържествени събрания и пирове². Голямо значение се дава също и на запазването на

¹ Не е установено обаче напълно точно в какво именно се заключават икономическите цели на римските професионални колегии. Съществува мнение, че първоначалната им основна задача е била защита от конкуренцията на робския, по-евтин труд (*Liebenam. Zur Geschichte und Organisation des Römischen Vereinswesens, 1890, стр. 9.*)

Елияшевич категорично се изказва против това мнение и дори изобщо против признанието в случая на „чисто икономическите цели“, основавайки се на това, че колегиите не са били „производителни корпорации“ (цит. съч., стр. 317). Това възражение не е убедително. И средновековните цехове не са били „производителни корпорации“, но икономическата им основа не може да бъде отречена. Не може да я отречем и при римските професионални съюзи, въпреки различието им от средновековните цехове, независимо от това, дали тази основа се е дължала на конкуренцията на робския труд или на нещо друго.

² Така в устава на една от тези колегии (вж. рие. 1) (от гр. Ланувий, един от най-старите градове в Лациум) се съдържат подробни постановления, които регулират реда и начина на устройването на тези пирове (*ordo cenarum*), свързаните с това материални задължения, санкциите за тяхното нарушение и т. н. (*C. I. L. Corpus inscriptionum latinarum* vol. XIV *Inscriptiones Latiae veteris laetinae*, ed. Desau 1887, 2112, стр. 196—198). По-нататък в документа, засягащ друга колегия (в самия Рим), се споменава за предоставеното на нейно разпореждане помещение, в което трябва да се уреждат в определени дни тържествени пирове и събрания, (*„in quo populus collegii... epuletur“*, *„locum confrequentarent“* и т. н.) за парични суми, проценти от които трябва да се изразходват за уреждането на пирове и събрания, а в случай на икономии — и за подаръци на членовете на колегията. (*Lex collegii Aesculapi et Hygiae*; вж. *Corpus inscriptionum latinarum*, vol VI pars II *Inscriptiones Urbis Romae Latinae*, colleg. Henzen et de Rossi, 1882, 10234, стр. 1356—1357).

честта и достойнството на корпорациите, както и на корпоративната дисциплина. За тази цел уставите предвиждат налагане на глоби в парични суми и в натура (най-често във вино) на членовете на колегията (а следователно и известната ѝ юрисдикция) за недостойното държане както вътре, така и вън от колегията, за невявяването на събрания или на погребение на умрял член на колегията и за други нарушения на колегиялната дисциплина¹.

В пълно съответствие с характера на епохата, когато много от светските дела са били обличани в религиозна форма, и във връзка с отбелязаната вече по-горе „раздробеност“ на древните култове, стои и религиозното значение на римските професионални колегии. Те са имали своите „патрони“ измежду боговете и божествените същества, често са носили техните имена,² имали са свой собствен култ³, организиран около тези богове: религиозни празненства, жертвоприношения и пр.

Най-после, в условията на римското държавно устройство и римските избирателни порядки, професионалните колегии не са били лишени и от политическо значение. Това значение е нараствало в изо трените моменти на държавния живот, а през бурната епоха на прехода от републиката към принципата, в условията на ожесточената борба на партии и военни диктатури, то е достигнало своя апогей. С това значение на римските професионални съюзи са свързани и политическите репресии против тях в края на републиканския период (нееднократното разтуряне на професионалните и други съюзи от сенатусконсултите от 64 г. и 56 г.⁴, а също и от Юлий Цезар; знаменитият издаден от Августа ограничителен закон за съюзите (*lex Julia de collegiis*) и рязко отрицателното отношение към тях от страна на следващите римските императори в течение на първите два века от н. е.⁵

¹ Ср. например устава на посочената по-горе ланувийска колегия, 133 г. и устава на колегията, наименувана *curia Iovis* 185 г. в проконсулска Африка) C. I. L. vol VIII, supplementum pars I, 1891—14683 стр. 1426—1427).

² Такива са например *collegia Dianae et Antinoi, Aesculapi et Hygiae, Jovis Cerneni* и др.

³ Елияшевич пише: „... явява ли се този култ като почва, върху която е ставало обединението на лица от дадена професия в съюз, или преследваните цели са били други, а общият култ е бил само като необходим спътник на всяко сдружение... на този въпрос ние не можем да дадем никакъв горе-долу сигурен отговор“ (цит. съч., стр. 316). Тази „предпазливост“ в дадения случай стои в несъмнена методологична връзка с онази решителност, с която, както видяхме, Елияшевич отхвърля „чисто икономическите цели“ на професионалните колегии.

⁴ Елияшевич счита, че сенатусконсултът от 56 г. е бил насочен само против религиозните съюзи, преследващи в основата си политически цели (цит. съч., стр. 323). Но това мнение не е общоприето.

⁵ Такива са именно, споменатите от Марциан императорски мандати (*mandata principalia*) и т. п. укази, враждебни на съюзите. Вж. 1. 1 pr. 1, 3 pr.

Професионалните съюзи на древния Рим имат много общи черти с религиозните му съюзи. Това се отнася не само за вътрешната им организация, но до известна степен и за самата им дейност. Наистина, тук на първо място изпъква религиозната, а не професионалната основа. Но ние видяхме, че и в професионалните съюзи религиозният момент е играл немаловажна роля, а от друга страна, не е невероятно, както на нас ни се струва, основната членска маса в много религиозни съюзи, особено при самото организиране на съюза, да се е състояла от лица от една и съща професия и да е осъществявала в религиозни форми обединяващата ги професионална връзка. Както в професионалните колегии и тук играят голяма роля моментите на битовата общност (събрания, празненства пирове и др.). Най-после, религиозните съюзи (да не говорим за скриващите се под тяхната маска политически клубове) са делили с професионалните съюзи и участието в политическите и свързаните с тях правителствени репресии и ограничения.

С това сходство между двата вида римски съюзи и с неяснотата на границите, отделящи тези видове един от друг в самия живот, трябва, според нас, да се обясни и липсата

§1 D. de colleg. et corpor., 47, 22. Такива са между другото и показанията на императора Траян до Плиний Млади, негов заместник (пропретор) във Витиния, насочени срещу допускането на професионалните съюзи, като политически опасни организации.

Твърде характерна е в това отношение преписката между Плиний и Траян по повод на големия пожар в главния град на Витиния — Никомедия. Във връзка с този пожар Плиний ходатайства за разрешаването на организацията *collegium fabrorum* (изглежда на пожарникари), на брой най-малко 150 души. При това той уверява Траяна, че ще следи, никой, освен лицата от съответната професия, да не бъде приет в съюза и дадените им права да не се използват за други цели („*ne quis nisi faber recipiatur neve jure concessio, in aliud utatur*“). При посочения малък брой членове на съюза такова наблюдение няма да бъде мъчно („*pes erit difficile custodire tam paucos*“). Въпреки това, ходатайството било решително отклонено от Траян: както е показал опитът, този вид организации в дадената провинция са се проявили като източници на „безпорядък“ и под каквото и да е наименование, и с каквато и цел да са били разрешавани, в най-скоро време са се превръщали в политически клубове („*hetaeriaeque brevi fient*“). (Plinii Secundi Epistularum libri, C. Plinii et Trajani epist. XXXIII и XXXIV recogn. Keil, 1876).

Характерно е и обстоятелството, че за организирането на непозволените съюзи е било предвидено същото наказание, както и за завземането на обществени места или храмове с въоръжена сила (1. 2. D. eod.). Самите съюзи, естествено, са подлежали на ликвидиране. В този случай се е разрешавала обаче подялбата на техните средства между членовете на съюза) 1. 3 pr. D. eod.).

Антисъюзен характер е носила и установената *divis fratribus* (изглежда от Марк Аврелий и Люций Вер) забрана за участието в повече от един допуснат съюз (1. 1. § 2 D. eod.). Следователно, членът на един професионален съюз не е могъл напр. да влезе в религиозен съюз и обратно

на строго терминологично разграничение между тях в обикновено точния език на римските източници¹.

3. Спряхме се по-подробно върхуобщата характеристика на римските професионални (и религиозни) съюзи, като имаме предвид онова значение, което те, в един от етапите на своето развитие като *collegia tenuiorum* и *collegia funeraticia* са получили в историята на застраховането.

С името *collegia tenuiorum* през епохата на принципата (а може би и по-рано) са били обозначавани професионалните съюзи.²

По-сложен е въпросът относно *collegia funeraticia*. Мнозина ги отъждествяват с *collegia tenuiorum*; други пък предполагат, че не всички *collegia tenuiorum*, а само по-голямата част от тях са *collegia funeraticia*. Има обаче напълно достоверни указания, че *collegia funeraticia* са обхващали не само професионалните съюзи (или повечето от тях), но също и значителна част от религиозните съюзи.³

¹ Вж. например критиката на Елияшевич върху опитите на Момзен и други автори да намерят такова разграничение (цит. съч. 307–310 стр.). Не е убедителен обаче опитът на Елияшевич да докаже, че терминът *sodalitates* не се е прилагал към професионалните колегии. Такова тълкуване не се потвърждава от споменатите от самия Елияшевич източници и преди всичко от текстовете на Кая (I. 4. D. 47, 22), Феста 296 и даже от *lex Acilia repetundarum* (пак там, заб. 18, 22, 25).

² Съвсем изолирано стои единодушно стричаното в литературата мнение на Кон, че *collegia tenuiorum* са били една разновидност на военните колегии: „*collegia tenuiorum militum* (Kohn, *Zum römischen Vereinsrecht* 1873, стр. 108 и сл., 117 и сл., 123).

Към доказателствата за тъждествеността на *collegia tenuiorum* с професионалните съюзи, излагани от Елияшевич (цит. съч., стр. 346–347), трябва да се прибави и още едно, едва ли не най-решаващото. В специална глава на Дигестите, посветена на съюзите: „*de collegiis et corporibus*“ се говори за различните видове съюзи: за политическите (*collegia sodalicia*) и войсковите (*collegia militum*) — съюзи изобщо недопустими; за съюзи *tenuiorum*, имащи право да устройват събрания не по-често от един път месечно (*dum tamen semel in mense coeant*), и най-после — за религиозни съюзи, с неограничено право на събрания (*religionis causa coire non prohibentur*); обаче с условие, под формата на тези два вида съюзи да не възникват *collegia illicita*, главно политически съюзи. За никакви други категории съюзи не става дума. Между това обаче професионалните съюзи не биха могли, естествено, да не бъдат споменати. Изглежда, че това са самите *collegia tenuiorum*. Самото наименование, носещо явен белег на пренебрежение (терминът *tenuiores* — противоположност на *potentiores*, *honestiores*) във връзка със слоевете на населението, сред което са възникнали професионалните съюзи, не е лишено от характера на упадъчната епоха на римската демокрация и израсналото господство на плутократичните елементи.

³ Мнението за тъждествеността на *collegia tenuiorum* и *colt. funeraticia* се поддържа освен от Момзен, и от другив автори, посочени от Елияшевич (цит. съч. 356–357 и заб. 38), а също и от О. Гирке (*Das deutsche Genossenschaftsrecht* B. III. 1881). Не липсват противоречия и в мнението по този въпрос на самия Елияшевич — от една страна, той изказва убеждението си за „тъждествеността на *collegia tenuiorum* с погребалните съюзи“ (стр. 356); а от друга страна твърди, че частните религиозни съюзи (ако не и всичките) от императорската епоха „също трябва да бъдат отнесени към категорията на погребалните съюзи“ (стр. 341).

Какво са представлявали от себе си *collegia funeraticia*? Несъмнено е (както свидетелствува самото им название), че основната им цел е била да осигурят за членовете си съответното, прието за „прилично“ погребение (погребална процесия, гроб, паметник и пр.). Очевидно това е било във връзка с изключителното значение, което са имали погребалните въпроси за древните народи, с техния култ към прадедите.¹

Но освен тази задача, *collegia funeraticia* са изпълнявали и друга още функция на взаимопомощ: давали са материална поддръжка на своите членове в случай на болест, инвалидност и пр. Дори и самото изплащане на *funeraticium* е носило характер не само на заплащане на разходите по погребението, но едновременно и на помощ за семейството на починалия.²

Моментът на появата на *collegia funeraticia* мъчно може да се установи с пълна точност. Едни го отнасят към епохата на принципата, други — още към републиканската епоха.³

Но може да се счита за вероятно, че още в предшествуващите етапи на своето развитие, до появата на *collegia funeraticia*, професионалните (а отчасти и религиозните) съюзи са изпълнявали задачите на по-късно възникналите колегии, въпреки че са били другояче организирани. Взаимната връзка между членовете на съюзите, която е основата на взаимната им поддръжка при нещастни случаи (смърт, болест, инвалидност и пр.) не е била, разбира се, по онова време толкова тясна. И ако такава взаимопомощ е съществувала в древните индийски, египетски и гръцки професионални организации, няма основание да се изключва възможността за съществуването ѝ и в аналогичните организации на древния Рим, дори и до обособяването на специални *collegia funeraticia*.⁴

Възможно е тази специализация да стои в известна връзка с общия упадък на римската демокрация и с политическите репресии, нееднократно засягащи професионалните (и други)

¹ Такива именно погребални асоциации са съществували и в древна Гърция още през епохата на Солон. За тях се говори в споменатия по-горе фрагмент от Солоновото законодателство, който е попаднал в *corpus iuris civilis*.

² Вж. например Liebenam, цит. съч., стр. 40, 257, 264.

³ Вж. при Елияшевич, цит. съч., стр. 340, 342 и 357. Посоченият автор от своя страна стои на първото гледище, считайки, че *collegia funeraticia* започват да се появяват през втората половина на I в. на н. е. Обаче между надписите за *collegia funeraticia* се срещат и такива, които могат да бъдат отнесени (напр. в C. I. L. том XIV, 3659, стр. 404) или безспорно се отнасят (напр. в C. I. L. vol. XI част II, 10237, стр. 1358) и към по-ранни времена.

⁴ Нашето предположение се потвърждава, между другото, и от факта за съществуването на общи гробници в професионалните съюзи, още преди появата на *collegia funeraticia*. Наистина, някои автори смятат, че *collegia funeraticia* са съществували и през републиканската епоха, като отнасят към тях и съюзите, притежаващи споменатите гробници. Обаче общите гробници на професионалните съюзи представляват явление, несъмнено по-старо от *collegia funeraticia*, даже и при предположение, че последните са възникнали през републиканската епоха.

съюзи от края на републиканския период. В своята борба против учрежденията и традициите на римската републиканска държавност новите власти на Рим не са оставили неза-
сегнати и римските съюзи. Естествено, дейността и значението на съюзите са били ограничавани във все по-тесни рамки, и в така ограничения кръг на техните функции започнали да изпъкват на преден план „най-невинните“ в очите на римското правителство функции на взаимопомощ, особено по въпроси, свързани с погребението. По този начин ние стигаме до заключението, че появата на *collegia funeraticia* не е разширение (което би било в противоречие с целия смисъл на тъй враждебното спрямо съюзите законодателство от тази епоха), а обратно, стесняване на дейностната сфера на съюзите.

Във връзка с този рязко изпъкващ застрахователен профил и с отслабващото значение на чисто професионалните моменти стои и протичащият в *collegia tenuiorum* процес на разлагане на техния строго корпоративен строй. Така например в техния състав започват да се срещат и лица, не принадлежащи към професията на основната членска маса в дадената колегия. Допускат се в колегии и роби¹, макар и само с прякото съгласие на техния господар. За нарушението на това условие била установена за длъжностните лица в колегията висока парична глоба — 100 златни монети (*aureogum*) за всеки неправилно приет роб.

Обаче независимо от отслабването на професионално-корпоративното единство в *collegia tenuiorum*, все пак, в отношенията между техните членове, са се запазили елементи на общност, излизаща далеч извън пределите на чисто „застрахователния“ характер: вж. приведените по-горе (стр. 58) причини, илюстриращи битовата и религиозна връзка между членовете на римския професионален съюз, които се отнасят именно към тази най-късна епоха.

Но явно стоящата тук на преден план взаимопомощ добива вече толкова релефни очертания, че с пълно право можем да разглеждаме тези колегии като най-ярко изразените в условията на античното общество организации за взаимно застраховане, главно за в случай на смърт.

Доколкото можем да съдим по достигналите до нас източници, организацията на това застраховане е била построена върху следните основи.

Членовете на *collegium funeraticium* са заплащали еднократна вноска при постъпването, а след това — ежемесечни вноски (*stipem menstruum*). Така, в споменатата ланувийска колегия *tenuiorum* (*Collegium Dianae et Antinoi*), учредена през 133 г.

¹ Това се потвърждава от ред надписи и преди всичко от надписа, съдържащ устава на споменатата по-горе ланувийска колегия, а в по-обща форма — и от Марциян (1. 3, § 2, D. 47, 22).

на н. е.¹ членовете ѝ при постъпването си са внасяли 100 сестерции и 26 амфори „хубаво вино“ (*vini boni amphoram*), а след това ежесмесчно (*in menses singulos*) по 5 асса.²

Действувала ли е в *collegia funeraticia* наред със системата на ежесмесчните вноски и системата на събиране на вноски от членовете при смъртта на някого от тях? В паметниците, изучавани от нас, ние не намерихме данни, въпреки че в предходните стадии на развитието на римските професионални съюзи вероятно е съществувала такава система. Впрочем, можем да посочим един надпис, който е дал в литературата повод да се твърди за съществуването на подобни вноски в *collegia funeraticia*. Това е надписът (по-право: комплекс, състоящ се от четири надписа) за *collegium Silvani*, съществуваща в *Colonia Julia Philippensis* основана от Октавиан Август в Македония, близо до град Филипи, след историческата битка в тази местност с войските на Брут и Касий (42 г. преди н. е.).³

В един от надписите на комплекса, между другото се говори: „*item vivus D. I mortis causae sui remisit*“. Елияшевич предполага, че тук става дума за „вноските за погребение, които всеки член от съюза е трябвало да заплати в случай на смърт на един от членовете“⁴. Това обаче не се потвърждава при изследването на оригиналния текст на надписите. Три от тях (надписи II, III и IV) представляват списъци на членовете на колегията по различно време. Първият надпис съдържа списъка само на онези членове, които са направили за колегията специални подаръци (*qui in pecunia posuerunt*) в предмети, труд или пари. Срещу името на всеки дарител е посочен неговият дар. В този списък фигурира и *Alphenus Aspasius sacerdos*, който е подарил на колегията медна статуетка на Силванус (божествения покровител на колегията) на пиедестал и „*item vivus D. I mortis causae sui remisit*“. Срещу имената на другите дарители няма такива задължения.

И така, напълно очевидно е, че става дума не за задължения „на всеки член на съюза“, както твърди Елияшевич, а за едно индивидуално задължение на жреца Алфен Аспазий и при това, от чисто дарителен характер.

¹ C. I. L. vol. XIV. Inscriptiones Latii veteris Latinae, 1887, 2112 (стр. 196—198); Bruns Mommsen-Gradenwitz, Fontes juris romani antiqui ed. 7, pars I, 1909, 175 (стр. 388—391); Girard, Textes de droit romain 4 éd. 1913, Liebenam Epigraphischer Anhang, 64 стр. 320—323.

² Сестерция — сребърна монета, съдържаща през тази епоха 4 (по-рано 2½) асса. Amphora = 2 urnae = 8 congi = 48 sextarii. Тъй като sextarius равен приблизително на 1½ литър, то amphora е събирала около 24 л.

³ C. I. L. vol. III, pars prior: Inscriptiones Asiae provinciarum Europae graecarum Illyrici latinae, ed. Mommsen, 1873, 633 (стр. 120, 122, където се съдържат също и коментарите към надписите). Виж рис. 3—5.

⁴ Елияшевич, цит. съч., стр. 341, заб. 29 и стр. 326, заб. 82. Денарий (или динарий) — сребърна монета = 10 асса.

Не е съвсем ясен смисълът на това задължение. Момзен (в С. I. L.) прави извод от дадения надпис, че колегията е била длъжна да заплаща на участниците в погребалната процесия (*ad funus venientibus*) по един денарий. В такъв случай може да се предположи, че задължението на жреца Аспазий се е състояло в пожизненото изплащане за негова сметка на тези разходи на колегията.¹

В случай на смърт на членове на колегията, от нейната каса се изплащала определената в устава сума (*funeraticium*). В устава на ланувийската колегия тази сума е определена в размер на 300 сестерции, от които се удържат 50 сестерции за раздаване на участниците в погребалната процесия.²

Предназначението на *funera ieiium* се заключава, преди всичко и главно в организирането на едно достойно погребение. И това предназначение се обезпечава от ред правни гаранции. Така за получаване на *funeraticium* може да претендира само наследникът по завещание, а не и този по закон, колкото и близък да е на починалия по степен на родството. Това се обяснява с обстоятелството, че само лицето, избрано от самия починал, може по най-добър начин да спази предназначението на получените пари. Дори и при липса на завещание парите не се предават на законния наследник. Погребението в такъв случай се извършва от самата колегия за сметка на припадащата се сума.

Със същата цел — запазване на предназначението на погребалните суми — е постановена и неприкосновеността на *funeraticium* от исканията на кредиторите. Освен това, като отклонение от общото положение в римското право, че всичките резултати от сделки, извършени от роби, принадлежат на техния господар, този последният няма право върху *funeraticium* на роба.³

Правото на *funeraticium* се губи в два случая: 1) в случай на самоубийство; 2) в случай, че просрочката на ежемесечните вноски към момента на смъртта надвишава определения в

² От факта, че членовете на *collegium Silvani* са обозначени като *cultores*, и особено поради раздаванията на пари на участниците в погребалната процесия, Момзен прави извод, че *collegium Silvani* е в същност *collegium funeraticium*. Този извод е станал общоприето мнение. Ние, все пак, не можем да го считаме безспорен. И обикновеният религиозен съюз е могъл да отговаря на посочените два момента. Още по-малко доказан е изводът на Момзен, че *collegium Silvani* е *collegium tenuiorum* („*collegio adscripti tenuiores videntur esse omnes*“).

³ Изглежда, че думите на надписа трябва да се разбират: *qui* (50 сестерции) *ad rogus dividitur*. Ср. раздаването по един денар в *collegium Silvani*, съгласно споменатия по-горе надпис.

⁴ Обаче, по силата на правото си на собственост над роба, господарят може да откаже да предаде трупа му за погребение. В този случай, ако робът не е оставил завещание, кому да се даде *funeraticium*, колегията извършва, за сметка на тази сума, символично погребение („*funus imaginarium*“), т. е. погребва умрелия роб в неговото изображение („*in effigie*“).

устава срок: по устава на ланувийската колегия — 6 или 10 месеца наред.¹

Независимо от правото на *funeraticium* (и на помощ в случай на болест, инвалидност и пр.), членовете на колегията имат в известни случаи и право да получат полагащата им се част от колегиялното имущество.

Най-безспорният случай е ликвидацията на колегията. До нас е достигнал един надпис от 167 г. на н. е., който представлява един вид акт за ликвидацията на една от *collegia funeraticia*, съществуваща в Дакия (*collegium Alburnense Iovis Cerneni*).² Имуществото на тази ликвидирана колегия е било разделено между наличните членове от *magister collegii*, който, след като се е отчел пред тях и разпределил имуществото, получил обратно внесената своевременно от него гаранция (*cautionem suam ... recepisset*). Възможно е и в други колегии имуществото да се е обезпечавало по същия начин, а в това число и застрахователният фонд, поверен на длъжностни лица от колегията.

Разделянето на имуществото на колегията между нейните членове не е било изключено, както видяхме, и при ликвидирането на непозволените колегии.

При напускане на колегията, сметките на напускащия член се уреждали по същия начин.³

Ако не във всички, но в много от *collegia funeraticia* членовете имали право да се разпореждат за в случай на смърт със своята част от имуществото на колегията.

Основният източник по този въпрос е *lex collegii Aesculapi et Hygiae*, 153 г. на н. е.⁴ Това е договор, сключен между споменатата колегия, от една страна, и някоя си Салвия Марцелина и брата на починалия ѝ мъж, от друга страна. Съгласно този договор последните, в памет на мъжа и брата, подаряват на колегията помещение за събрания и парични суми, лихвите от които да се използват за устройване в определени дни на тържествени събрания и обеда в споменатото помещение, а също тъй и за подаръци на членовете на колегията. Дарителите поставят на колегията и ред други условия, а

¹ В запазенния текст на ланувийския надпис се казва „*mensib ... contin ...*“. Това може да се чете двояко: „*mensib(us) contin(uis) (se)x*“, или „*mensib(us) contin(uis)X*“. Вж. забележката на Граденвиц в 7-то издание на *Bruns. Fontes juris romani antiqui*, стр. 389, заб. 4. Обикновено се приема първото четене.

² *C. I. L.* vol. III, pars posterior, стр. 924—927, *Bruns—Mommsen—Gradenwitz. Fontes juris romani antiqui* ed. 7. 1909, 177, стр. 393—394.

³ Това е засвидетелствувано в частност от Марциян за случаи на прекратяване на едновременно членуване в две колегии, забранено от *divis fratribus* (1 § 2 D. 47—22).

⁴ *C. I. L.* vol. VI, pars II: *Inscriptiones urbis Romae Latinae colleg.* Henzen et de Rossi VI, 10234, стр. 1356—1357; *Bruns—Mommsen—Gradenwitz, Fontes*, ed 7, 176, стр. 391—393; *Liebenam*, цит. съч. *Epigraphischer Anhang* 65; стр. 323 и сл.

именно: броят на членовете да не надминава 60 души; в колегията да не се приемат роби и пр. Споменава се и за правото на членовете на колегията „*Locus suum legare*“ т. е. правото им да завещават не само своя дял на участие, но и правото си да членуват в колегията. В такъв случай половината от сумата на *funeraticium* постъпва в полза на колегията,¹ обстоятелство, което се оправдава, както изглежда, с това, че новият член на колегията, по силата на наследяването на правото на членство, не плаща встъпителна вноска.

Виждаме до каква относително висока степен на развитие е достигнала в *collegia funeraticia* и организацията на взаимно застрахователното обезпечение и други въпроси по имуществените взаимоотношения. Виждаме, че за регулирането на всички тези въпроси е поставен в действие един повече или по-малко шлифован юридически механизъм, една доста сложна юридическа нормировка в уставите и договорите на колегията. Не напразно в ланувийския надпис, в изложението на устава на колегията, към новопостъпващите се отправя предупреждение, че трябва да се избягват всякакви жалби и спорове от страна на членовете на колегията и техните наследници с думите: *Tu qui rovis in hoc collegio intrare voles prius legem perlege et sic intra, ne postmodum queraris aut heredi tuo controversiam relinquo*.²

4. Освен при занаятчийските и другите професионални съюзи, взаимното застраховане в древния Рим е съществувало и във военните организации. Военното дело в Рим е съществувало още през периода на републиката и се е оформило в особена професия, в своеобразен „занаят“ и като истински занаят, е представлявало от себе си твърде значителна „точка на разрыв“ в натурално-стопанската система. В армиите на древния Рим, в неговия военен „занаят“, паричното стопанство играе дори по-голяма роля, отколкото в мирните занаяти.³ Във връзка с това, а също и с условията на римската военна служ-

¹ Не е ясно обаче в каква форма е ставало това: внасяла ли се е половината от *funeraticium* в касата на колегията още при самото завещаване на членското право, както би могло да се заключи от буквалния смисъл на надписа, или след смъртта на завещателя *funeraticium* се е изплащал само в половин размер? Елияшевич, решавайки този въпрос в последния смисъл, допуска обаче смесване между основаното върху завещание право на членство и правото на *funeraticium* (цит. съч., стр. 393 със забележка 99 и стр. 399 със заб. 122).

² Езикът на надписа („*novos*“ вместо *novus*“ („*in hoc collegio intrare*“ вместо „*in hoc collegium intrare*“, „*lex collegi*“ вм. „*lex collegii*“ и пр.) често, както е известно, не съответствува на правилата на литературната латинска реч.

³ Така за паричното стопанство в Римската империя, дори в периода на най-високото ѝ развитие, Маркс казва: „Паричното стопанство е било напълно развито собствено само в армията. То никога не е обхващало изцяло общия процес на труда („Увод к критике политической экономики“, Маркс и Энгельс, соч., т. XII, ч. I, стр. 193).

ба, където в много случаи разходите, свързани с нейното носене, са се възлагали на самите военнослужещи, римската армия се е оказала благоприятна подхранваща почва за развитието на застраховането.

Не е безинтересно при това да се отбележи, че ако застрахователната взаимопомощ в професионалните и религиозни организации е повече или по-малко характерна за цялото робовладелско общество, и Рим дава в това отношение най-добрите образци, римските военни колегии, осъществяващи тази взаимопомощ, представляват от себе си, доколкото е известно, единствено явление в историята на древния мир. Изглежда, че това е било във връзка с особеното привилегировано положение на армията в римската държава, придобито в периода на принципата и отличаващо я от всички други армии в древния свят.

Произтичащите от това обстоятелство политически последици позволяват да се обясни и противоречието между фактически откритото съществуване на военните колегии през епохата на принципата и отнасящото се към същата епоха съобщение за тяхната забрана.¹ В своя труд за римските съюзи Либенам само констатира това противоречие, но не го обяснява задоволително; той се позовава на факта, че военното управление и военните отношения през този период спадат към най-неясните въпроси на римската древност.² Струва ни се, че е необходимо да се осветли този въпрос във връзка с едно по-общо противоречие в отношенията между римската армия и императорското правителство, характерно почти за цялата епоха на принципата и особено изострено през III в. н. е., а именно, противоречието между принципа на наследената от републиканските времена желязна военна дисциплина, с помощта на която римските легиони са завоювали света, и тяхната своеобразна „автономия“, породена от политическите условия на новата епоха и намираща своя краен израз в духа на преторианското своеволие, когато войската е сваляла и качвала императорите, и когато от милостта на легионите е зависел и тронът, и самият живот на римския Augustus, рискуващ всеки момент да се обърне в Divus.³

На това се дължи и твърде свободният режим в живота на армията, който е допускал (както това е било при Септимий Север) войниците да живеят в лагерите с жените и семействата си. Оттук и стремежът на някои императори да закрепят чрез строги мероприятия дисциплината във войската и своята власт над нея.

При такова осветление на въпроса става ясно, че разрешаването и забраната на военните съюзи не веднаж са се

¹ L. 1, pr. D. 47,22: neve milites collegia in castris habeant.

² Liebenam цит. I Anhang: „Die Militärvereine“, стр. 309.

³ Augustus — титлата на римския император приживе; починал — той се обожествявал и се наричал Divus (божествен).

редували в римската история. Тъй, ако смятаме, че военните колегии са били забранени от някои императори до Септимий Север, несъмнено е, че те са били разрешени от последния. Не е отменил това разрешение и обремененият с престъпления Каракала, който винаги е търсил опора във войската.¹ Но приемникът му Макрин, който го свалил от престола, строг и необичан от войската, е обвинил Септимия Север в корумпиране на армията и изглежда, че е успял през кратко-временното си управление (малко повече от една година) да отмени свободата на военните съюзи. Това предположение се потвърждава от обстоятелството, че според господстващото мнение,² институциите на Марциян, които съобщават за забраната на военните колегии, са били написани наскоро след смъртта на Каракала: при Макрин (217—218) или при Хелиогабал (218—222). Но не е изключено, забраната на военните колегии да е последвала или да е била повторно потвърдена и малко по-късно: при Александър Север (222—235), който е провеждал заедно със знаменития юрист и преторски префект Улпиян политика на всестранно укрепване на общо-държавната и в частност на военната дисциплина.³

Като основен източник за запознаването със съществуващата в римските военни колегии организация на взаимопомощ служи споменатият вече нумидийски надпис. Той съдържа подписания от четири лица устав на колегията, учредена през 203 г. на н. е. състояща се от 36 тръбачи (*cornicines*) от III легион. Начело на колегията стоял L. Clodius Secundus optio: или тръбач с унтер-офицерски чин, или длъжностно лице на колегията, избрано от нея за водене на делата — нещо като касиер на колегията, а може би и едното и другото. След разположения в две колони списък на участниците

¹ От времето на управлението на Септимий Север (203 г.) датира и надписът за една от военните колегии в Нумидия, в *castra Lambaesisitana* (днес град Lambès в Алжир, известен по изобилието на паметници от римската древност и по наказателното предназначение, което му е дадено от средата на XIX в. от френското правителство). Този надпис започва с пожеланието за щастие и дълголетие на С. Север, на неговите синове Каракала и Гет, на тяхната майка Юлия и на съпругата на Каракала — Фулвия Плаутила. Обстоятелството, че името на Гет, убит по нареждане на Каракала и името на ненавизжданата от последния Фулвия са били заличени, а свободното място е било запълнено с друго съдържание за прославяне на Каракала свидетелствува, че тази колегия е съществувала и при него. Текстът на надписа е преведен от: Bruns-Mommsen — Gradenwitz, *Fontes* изд. 7, 179 (стр. 397—398) и Либенам, цит. съч. стр. 306 и сл., а със споменатите най-късни прибавки — в C. I. L. vol. VIII, pars prior: *Inscriptiones Africae latinae colleg. Wilmanns ed Mommsen*, 1881 (Praefacio) 2557, стр. 295. Вж. рис. 6.

² Krüger, *Geschichte der Quellen und Litteratur der römischen Rechts*, 2 изд. 1912, стр. 251 и заб 5; Fitting, *Alter und Folge der Schriften römischer Juristen von Hadrian bis Alexander*, 1908, 2. Bearbeitung. XXI. Aelius Marcianus, стр. 121.

³ Не е безинтересно, във връзка с посочените по-горе условия на императорския Рим, че и двамата са били убити от войници: Улпиян — през 228 г. в присъствието на императора, Александър Север — през време на похода срещу германците при Рейн.

следват нормите, определящи техните права и задължения: размерите на членските вноски, случаите на изплатени помощи и техните суми. Членската встъпителна вноска е установена в размер на 750 денарии — сума доста висока за римския тръбач. Ето защо би могло да се предполага, че се е допускало разсрочване на вноската.¹

Много по-неясно са изложени в по-голямата си част случаите и правилата, отнасящи се до извършваните от колегията плащания. Сумата от 500 денарии се изплащала: а) в случай на смърт на член от колегията, на негов наследник или на прокуратора; б) на ветеран — член на колегията;² в) при напускането на колегия а във връзка с повишение в службата.

Обратно, ако напускането на колегията е било свързано „със загубване на мястото“ поради „нежелателен случай“ (*„Item quod abominamur si qui locum suum amiserit“*) напускащият получава само 250 денарии.³

Най-после, 200 денарии са се изплащали в случай на презморско пътуване.⁴

¹ Предполагането, че посочената сума, като относително висока, се е внасяла от членовете на колегията с разсрочка, е изложено в чуждестранната (Кон, цит. съч. стр. 133) и в руската литература (Воблий, Основы экономики страхования, 1-во изд. стр. 12). И двамата автори говорят за ежесмесна разсрочка, а Кон даже предполага, че тази сума е била разпределена за целия 20-годишен срок на службата, т. е., по същество не е била встъпителна вноска. Либенам оспорва мнението на Кон, защото при такива условия би било невъзможно, особено при малък брой членове, да се изплащат сравнително високите суми на вноските от членовете на колегията (цит. съч. стр. 307). Хипотезата на Кон е действително необоснована. Обаче Либенам на свой ред изпуска из предвид, че ако такива високи вноски са се правили при встъпването в колегията, мъчно биха могли да се обяснят сравнително низките размери на изплащаните от колегията суми от 500, 250 и 200 денарии, посочени по-горе.

² Не е ясно, дали за тази цел се е изисквало излизане в оставка, както предполага Либенам (цит. съч. стр. 308).

³ Не е ясно, какъв е този „нежелателен“ случай. Според мнението на някои автори — това е нещастен случай, който пречи на военната служба (инвалидност и пр.), а според мнението на други — дисциплинарна простъпка. Последното ни изглежда по-правдоподобно: изплащането на двойно по-малка сума на инвалида от онази, която се е получавала при повишение, противоречи на здравия смисъл.

⁴ Съответното място от достигалия до нас текст представлява много жалки остатъци от думи и при всичките възможни литературни тълкувания, си остава все така загадъчно (*„interpretatio incerta est“* — казва Bruns; виж Fontes ed., 7 стр. 397, заб. 5.) Преди всичко не е ясно, какво пътуване се има предвид: прехвърляне в друг легион, командировка, отпуск или завръщане в отечеството след изслужването на военната служба. Според дадения откъс излиза, че конникът е получавал при това пътуване 200 денарии. Но в текста на надписа (в онзи вид в който той е напечатан в С. I. L. vol. VIII pars prior 2557) преди буквата D, която трябва да обозначи цифрата 500, вместо постоянно употребяваното обозначение на денариите D. стои буквата R, която обикновено се игнорира от коментаторите. Освен това коментаторите, прокарващи в дадения случай различие между „пехотинци“ и „конници“, изпускат изпредвид че всичките членове на тази колегия са заемали в един и същ легион еднаква длъжност (тръбачи) и затова всичките са били или пехотинци или конници.

Наред с разсрочката на встъпителната вноска, изглежда, че се е допускало в някои случаи и пълното освобождаване от нея. Освободените от плащането на вноската („*arca soluti*“) са имали право да получават помощ на общо основание („*quitquit debetur*“). Това право имал и всеки новопостъпил („*ab hac die*“) в колегията член („*quis de tironibus*“), ако е изпълнявал своите финансови задължения пред колегията („*si satis arcae fecerit*“), макар и още да не е успял да погаси цялата разсрочена вноска.¹

Разбира се, че не във всичките колегии е съществувала тъкмо такава организация на взаимно обезпечение. Размерите на вноските и обезщетенията и размерите на помощите, без съмнение, са варирали. Така напр., в другата военна колегия, също в *castra Lambaesitana*, състояща се от лица с малко по-висок военен чин: „*optiones*“², при един тържествен случай било прието увеличение на помощите: а) при напускане на колегията във връзка със служебно повишение (вероятно при произвеждане в офицерски чин) — до 8 хиляди сестерции; б) при напускането ѝ в качество на ветеран — до 6 хиляди сестерции.

Тъй че тук сумите на помощите (а изглежда и сумите на вноските) са били значително по-високи от тези в колегията на тръбачите.

Напротив, в колегиите на войниците тези суми са били по-низки, отколкото у ламбезитанските тръбачи.

Военни колегии от същия тип са съществували между разните слоеве на римската армия: не само сред военностроевия, но и сред нейния военно-стопански и военносъдебен състав, дори и между разните видове канцеларисти, служители в лазарети, военни куриери и т. н. Съществували са също такива колегии и във флотата.

¹ Такова е предлаганото от нас тълкувание на заключителния пункт от устава на колегията. „*Item qui arca soluti sunt et si quis des tironibus ab hac die satis arcae fecerit accipiet quitquit debetur*“. Либенам счита, че това е най-трудното място в целия надпис. Той предполага, че думата е за лица, които доброволно са напуснали колегията: те могли да получат своята вноска даже и ако са още „*tirones*“. Но такова тълкуване буди големи съмнения. Първо: „*arca solutio*“ едва ли може по смисъла на този израз да означава напускането на колегията. Второ: очевидно е, че става дума за две категории лица *arca solutio et tirones*. Между това, в тълкуването на Либенам се оказва: само една категория: доброволно напускащите, които получават обратно своята вноска с твърде странната уговорка, че тази практика се прилагала дори и за „*tirones*“. Трето (и това е най-главното): излиза, че доброволно напускащият, след разсроченото или еднократно (а Либенам е против предположението за разсрочка) изплащане на своята вноска, ще получи обратно цялата сума на вноската — 750 денарии, т. е. по-голяма сума от максималната застрахователна помощ (500 денарии), изплащана в случай на смърт и пр. Такъв ред на нещата би противоречил на здравия смисъл, не би стимулирал растежа на колегията и би подравял коренно финансовата ѝ база.

² В дадения случай изглежда, че този термин означава старшите подофицери в центуриите („помощниците“ на центуриона).

Само сред офицерите не се срещат подобни организации: римското офицерство, което се е вербувало предимно из средата на родовата или паричната аристокрация, не е чувствувало нужда от тях и едва ли не се е гнусяло да влиза в техния състав.

5. Всичките посочени форми на античното застраховане, от съглашенията за разхвърлянето на загубата до уставите на римските колегии, изчезват безследно през редицата векове след разпадането на Римската империя. Тези доста слаби издънки на застраховането, отглеждани в течение на цели хилядолетия, се вращавали и загнезждали в „порите“ на античната натурално-стопанска система, там където са се развивали стоково-паричните отношения, и където е витаел духът на търговията и на занаята. Но в условията на натурално-стопанската реакция, настъпила в епохата на ранното средновековие, тези „пори“ са били плътно затворени, и развитието на застраховането веднага се върнало назад към първоизточниците си. От този момент в историята на застраховането настъпва мъртав промеждутък.

А по-късно, когато следвайки неизменните закони, развитието на натурално-стопанската система в новото феодално общество (както и по-рано в робовладелското), постепенно започва да „разкъсва“ стоково-паричните отношения, в тези нови „точки на разрива“ на натурално-стопанската система, а същевременно — и на системата на принудителния труд, в свободните градове — „най-ярките цветя на средновековието“,¹ — се появяват нови издънки на застраховането.

Развитието на застраховането през средните векове започва наново, без пряка историческа приемственост от застраховането в античното общество.

Във всеки случай средновековното застраховане, което започва от XII—XIII в. е много по-добре изучено отколкото античното застраховане, защото за средновековните носители на застраховането — гилдиите и цеховете — имаме повече сведения отколкото за най-добре изучените организации на античното застраховане — римските професионални колегии. Но и в областта на средновековното застраховане остава още много нещо неизследвано. Губи се в неизвестност и самото му начало. Обикновено го отнасят към XI или най-рано — към X в.² Може да се счита за установено, че и преди X в. в кралството на франките са съществували тъй наречените гилдии, въпреки че са се различавали от по-късните търговски гилдии и съюзи, и че в тези съюзи е била организирана взаимопомощ, която е имала застрахователен характер.³

¹ Маркс. Капитал, т. I. Маркс и Енгелс, соч. т. XVII, стр. 784.

² А. Манес, цит. съч. I, стр. 124; Емар, цит. съч. I, стр. 149.

³ Тъй напр. капитулярът на франкския крал, а впоследствие и на императора Карл Велики (779), забранява клетвените съюзи на гилдиите, допуска обаче онези, които са се извършвали без клетва, conven-

По отношение на другите страни най-ранните сведения за гилдийското застраховане се отнасят: за Англия — X в. (лондонските гилдии през времето на крал Етелстан, 925—940 г.г.) и XI в. (гилдиите в Кембридж и в Екзетър — главния град на Девънширското графство); за Германия — към XI — XII в.в. за Дания и Исландия — към XII в.

В развитието на средновековното застраховане, освен посочените по-горе (в § 2) общи за робовладелското и феодалното общество условия, са играли немаловажна роля и специфичните условия на феодализма. Целият живот на средновековния град се характеризира, както е известно, с непрекъснатата борба срещу заплашващото го от всякъде феодално насилие, грабеж и кражби. Главната роля в тази борба са играли две средства. Първото средство е било — да се постави градът под скъпо заплащаното „покровителство“ на някой съседен феодал, и с тази цена да си купи защита срещу всякакви други нападения и посегателства. Второто се е заключавало в цялостното организиране и укрепване на собствените сили. Този метод нерядко се е съчетавал с първия, и е способствувал за растежа и укрепването както на средновековния град и неговото устройство, взето изцяло, тъй и на многобройните градски организации, увеличавайки тяхната вътрешна сплотеност, засилвайки тяхното единство и укрепвайки в тях началата на солидарност и взаимна поддръжка.

Така за епохата на феодализма, наред с принципа за васалната зависимост, който разпространил своето действие и по отношение на градовете, е характерно засиленото, както никога преди, развитие на принципа за взаимопомощ във вътрешния живот на градовете. Във връзка с това стои и фактът, че средновековните градски организации по силата и широтата на своите вътрешни връзки, а заедно с това и по степента на развитието в тях на взаимното застраховане, стоят много по-високо от съответните организации на древността.

С тази черта на посочените средновековни организации е свързано и тяхното първоначално название (дълго останало в сила): братства *fraternitates contratriae*, *confréries*, *Brüderschaften*). При цялата си условност това название трябва да изпра-

tias „de i. lorum clemosinis aut de incendio, aut de naufragio“ (*Monumenta Germaniae Historica*, ed. Pertz. *Tonus III, Legum Tomus I, Capitulare Francicum* a. 779, capitulum 16, стр. 37—38).

Друг франкски крал, Карломан — брат на Людовик III и на императора Карл III Дебели, с капитулар от 884 г. е забранил гилдиите, създадени с цел за самозащита (и същевременно обезщетяващи на своите членове загубите от грабежи: „ne collectam faciant quam vulgo *ge.dam* vocant contra illos qui aliquid rapuerint“). (пак там *Karlomanni capitula apud Vernis palatium*, cap. 14, стр. 553). И тъй, вече за VIII—IX в.в. е засвидетелствувана застрахователната взаимопомощ на гилдиите в случай на обediaване, пожар, коработрушение и грабеж.

заява (и фактически е изразявало) отношения на много по-ясно единство, отколкото тези, които са съществували напр. в колегиите на древния Рим. Всеки от членовете на средновековното братство е трябвало да му помага във всичките му дела и, от друга страна, цялото братство е трябвало да помага на всеки от членовете си във всичките му действия, които не противоречат на закона и нравствеността.¹

Най-старите средновековни братства се наричали гилдии. Но те не бива да се смесват с по-късните търговски гилдии. Старите гилдии, за разлика от по-късните, още не са били организирани по професионалния белег. Те са обединявали представители от различни професии, разбира се, предимно на търговията и на занаятите, а религиозните, политическите и другите обществени цели са се сливали със стопанските в неразривно единство.

С течение на времето постепенно и неотклонно се е извършвал процесът на диференциацията на тези стари, универсални гилдии. Отначало е станало подразделянето им на светски и религиозни гилдии. След това са се обособили: а) т. н. „защитни“ или „охранни“ гилдии (*Schutzgilden*), имащи за основна цел охраната на личността и имуществото на своите членове от външни посегателства; и б) професионални гилдии, в основата на които е лежало единството на професионалното положение и общността на професионалните интереси на техните членове.

От само себе си се разбира, че гилдиите от втората категория, по силата на своя характер, са се диференцирали на свой ред по професионалния белег. Най-напред са се отделили по този белег обединенията на търговците: възможно е, че именно поради това при тях, за разлика от занаятчийските съюзи (цехове), се е запазило предишното родово име: гилдии. Една от най-старите гилдии от този тип е *fraternitas mercatorum* в Кьолн, която съществувала през XI—XII в. и впоследствие, се разделила на няколко гилдии.

Разновидност на същия тип гилдии са и германските задгранични „ханзи“, които са започнали своето развитие през XI—XII в. и са имали своите центрове в Лондон, Брюге, на о. Готланд (Висби) и в Новгород.

След търговските гилдии и по техния образец се е оформила и втората категория професионални гилдии: занаятчийските цехове. За бързината на развитието и докъде е стигнал през XII в. процесът на обособяването на цеховете, свидетелствува по-специално следният исторически факт. През 1149 г. в г. Кьолн, наред със съществуващия вече през това време в този град цех на ленотъкачите (*Leinweber*), бил учреден в

¹ Такъв е например смисълът на формулата, която е била в сила в Кембриджската гилдия: „that he would hold true brotherhood for God and for the world and all the brotherhood to support him that hath the best right“.

областта на същия тъкачески занаят още и друг такъв тясно обособен цех, като цехът на тъкачите, произвеждащи плат за дюшеци и възглавници (Betziechenweber).

Наред с двете основни категории професионални организации на средновековието — търговските гилдии и цеховете — съществували са и някои други професионални обединения: напр. гилдиите на актьорите и фехтовачите, съюзът на наемните войници и пр. Дори и лица, които стоят на границата или съвсем вън от рамките на средновековната легалност, често са се обединявали в съюзи, организирани по-типа на истинските гилдии: такива са били гилдиите на просяците и скитниците. Съществували са също гилдии на крадците и грабителите.

Говорейки за подразделянето на старите гилдии на религиозни и светски, а светските — на „защитни“ и професионални, трябва да се вземе под внимание, че това деление през цялата епоха на средновековието никога не се е провеждало с абсолютна последователност и никога не е стигало до крайните си предели. Може да се счита за доказано, че светските гилдии са имали и ясно изразена религиозна окраска, а религиозните гилдии са имали и функции от светски характер. Аналогично преплитане на функциите е имало и в „защитните“ и професионални гилдии. Различните категории гилдии са се различавали една от друга само по основната си цел и основната насока на своята дейност: религиозни и светски, защитни и професионални. Но гилдията от коя и да е категория представлява, както и старата универсална гилдия, многостранно единство: икономическо, юридическо, религиозно, политическо и битово¹ единство, много по-дълбоко, отколкото римските колегии или други подобни организации на античния свят. Това се отнася в частност и за двете основни категории професионални гилдии: за търговските гилдии и за цеховете.

И гилдията и цехът по своето положение в средновековното общество представляват сами по себе си нещо като „общество в миниатюр“ или държава в държавата, притежаваща дори собствена юрисдикция, „полиция за нравите и т. н. Във връзка с това трябва да се отбележи своеобразното противоречие във взаимоотношенията между гилдиите (в широкия смисъл на думата) и държавата. От една страна гилдиите са били необходим елемент на феодалната държава, нейна политическа и икономическа опора, особено в градовете. Предвид на това държавата е разрешавала (особено в Англия и Дания) възникването и съществуването на гилдии и дори им е предоставяла ред привилегии. От друга страна гилдиите, като форми на политическа самоорганизация на свободното

¹ Вж. фактическия материал по този въпрос при О. Gierke, Das deutsche Genossenschaftsrecht, B. I, 1868, §§ 26—27, 37—38.

градско население, не са могли да не представляват опасност за феодалната монархия. С това се обяснява и фактът, че крале, императори и черква не веднаж са се опълчвали срещу гилдии и дори са ги забранявали, или пък са се стремели да ги лишат от обществено-политически функции и да ограничат дейността на техните функции до такива от чисто професионален и стопански характер. Такива са били например споменатите по-горе капитулярии на франкските крале, насочени срещу гилдиите, особено срещу клетвените¹. Такива са били и указите на германските крале, например *sententiae* на Хенрих VII (син на Фридрих II Хохенщауфен) от 1224 г. и 1231 г., които забраняват всякакъв вид обединения и съюзи, независимо от наименованието им („*communiones constitutiones, colligationes, confederationes vel conjurationes aliquas, quocumque nomine censeantur*“), без позволението на сеньора или на краля.²

Такива са били най-после едиктите на римско-германските императори, в частност на Фридрих II Хохенщауфен, който през 1219 г. забранил всички професионални обединения, свързани или не с произнасянето на клетва, освен цеха на монетарите,³ и потвърдил през 1232 г. тази забрана в още по-обща и радикална форма.⁴

Обаче честото повтаряне на тези забрани свидетелствува за тяхното безсилие да противостоят срещу изискванията на живота. Гилдиите и цеховете са излезли победители в борбата, като са запазили в основата си своето положение на „общество в миниатюр“.

6. Гилдиите и цеховете са запазили и са развили още повече онази своя функция, която никога (както и в римските колегии) не е предизвиквала сама по себе си възра-

¹ Твърде характерен е в това отношение и друг капитуляр на Карл Велики, издаден през 805 г. „... ut nulli alteri per sacramentum fidelitas promittitur, nisi nobis et unicuique proprio seniori ad no-tram utilitatem et sui senioris“ (Monumenta Germaniae Historica, ed. Pertz T. III, Legum. T. I. Capitulare duplex in Theodonis villa promulgatum, стр. 131—136. „Communiter aecclesiae et populi, cap. 9, стр. 133; в единия от списъците на този капитуляр е датирано „Anno imperii Karoli VI, т. е. 806 г.).

² Heinrici regis sententia contra communitates vassalorum 1224 apud Bernum, която се състояла по жалбата на феодала Libaldus de Bafrimont срещу гражданите на Аурсбург (Hauspurgh) е имала характер на решение по конкретното дело (Monumenta Germ. Hist. Pertz. Tomus IV, Legum T. II, стр. 254).

Друга sententia от същия крал—contra communiones civitatum в 1231 г. apud Wormatiam (във Вормс) е имала общонормативно значение и е действувала върху цялата територия на кралството (пак там, стр. 278—279).

³ „Nulla sit conjuratio nec promissio vel societas, quae theutonice dicitur eyninge vel ghilde, nisi solum monetariorum“.

⁴ Едиктът на Фридрих II contra communia civitatum, издаден през 1232 г. в Равена, гласи: „Irritamus nihilominus et cassamus cuiuslibet artificii confraternitates seu societates quocumque nomine vulgariter appellantur“, (Monumenta Germaniae Historica Pertz. T. IV. Legum T. II, стр. 286—287).

жения от страна на държавата: функцията за взаимопомощ при нещастни случаи.

Първоначалната застрахователна взаимопомощ е била вписана в уставите на гилдиите и цеховете в съвсем обща форма, без точно определяне на размерите на помощите или обезщетенията за загубите, дори и на самия кръг от застрахователните случаи.

Отначало не са се вземали периодически застрахователни вноски, а обезщетението на загубата или изплащането на помощта са се извършвали било от общогилдийската или общоцеховата каса, на общи основания наред с другите разходи, било по пътя на разхвърлянето на необходимата сума между членовете. Така например в датските гилдии в началото на XIII в. още е била запазена системата на разхвърлянето на загубите (от корабокрушение) и помощите (за откуване от плен, за поклонничество и т. н.).

Впоследствие обаче организацията на взаимопомощта е получила в гилдиите и в цеховете по-точни и определени форми. Възпроизвеждайки пътя, вече изминат на времето от античното застраховане, средновековното гилдийско-цехово застраховане е преминавало в едни държави по-рано, в други по-късно, от системата на разхвърлянето към системата на редовните вноски.¹ Същевременно са се уточнявали и основанията, а не рядко и размерите на застрахователните изплащания.

Самият кръг на застрахователните случаи се определя различно в различните епохи, в различните държави, в различните типове организации (например в търговските гилдии и в цеховете) и дори в отделните организации от същия тип. Този кръг е най-широк в гилдиите и значително по-тесен в цеховете. Това се обяснява от самото различие на съответните професии. През средните векове търговията е била свързана твърде много с далечни странствувания, с морски и сухопътни пътешествия. Занаятчийството е предполагало по-отседнал и за по-трайно време установен градски живот и не е било изложено на такъв широк кръг опасности, с които на всяка крачка са се сблъсквали средновековните търговци. При това в ръцете на търговците са били съсредоточени много повече имуществени ценности отколкото в ръцете на занаятчиите.

Във връзка с това гилдийското взаимно застраховане е предвиждало най-различни случаи, както непосредствено засягащи личността, така и отнасящи се до имуществото на членовете на гилдията, подразделяйки се така

¹ Редовни вноски се срещат в отделни случаи и в много древни времена. Тъй напр. годишни застрахователни вноски в размер на 4 „paeng“ (paeng = pfennig) „to ure gemaene thearfe“ (за наша обща полза) се споменават вече в лондонския устав на крал Етелстан, който се отнася към първата половина на X в. (Judicia civitatis Lundoniae 2; „Die Gesetze der Angelsachen“, herausg. von Liebermann, B I, 1903, стр. 174 и сл.).

по същество на имуществено и лично застраховане. В областта на имущественото застраховане гилдиите са обезщетявали загубите както от стихийни бедствия (корабокрушение, наводнение, пожар, смърт на добитъка), така и от социални бедствия (кражба, грабеж).¹ Наред с тези специални видове имуществени загуби, като застрахователен случай, даващ право на помощ от страна на гилдията, се смятало изобщо всяко разорение на члена на гилдията, без оглед на причините, които са го предизвикали.

В областта на личното застраховане гилдиите изплащали помощи главно в случай на смърт, болест и инвалидност. В случай на смърт се раздавали помощи най-напред за погребение (този въпрос и в средновековното застраховане е играл важна, макар и не тъй голяма роля, както в древните римски *collegia funeraticia*), и второ — за издръжка на вдовици и сираци. Помощи в случай на болест са се давали само при тежки или неизлечими болести. Често се е установявал повече или по-малко оточнен списък на болести, даващи право на застрахователна помощ.²

Освен посочените случаи, които се срещат и в сферата на съвременното лично застраховане, гилдиите изплащали помощи и за откуп от плен, за поклонничество, а в по-стари времена са вземали върху себе си и изплащането на глобата за неумишлени престъпления на своите членове.

В цеховете взаимното застраховане е било насочено предимно към случаи, непосредствено засягащи личността на членовете на цеха: смърт, болест, инвалидност и пр. Обаче откупването от плен, изплащането на глоби и пр. в кръга на застрахователните гаранции вече не се срещат. В областта на имущественото застраховане се установяват не толкова обезщетения за отделни загуби от определени нещастни случаи (пожар, кражба и пр.), колкото помощи в случай на бедност. Но в условията на цеховия строй обедняването на отделните членове на цеха е било възможно главно като резултат от нещастни случаи: пожар, продължителна болест, инвалидност и пр.

Наред с помощта, оказвана на потърпевшия от гилдийската (или цехова) каса, гилдиите (а понякога и цеховете) са

¹ Включвайки (както например в лондонските гилдии през Х в.) похищенията на животни и дори на подвластните (несвободни) хора. В тези случаи обезщетението се изплащало в лондонските гилдии (с известни отклонения) изхождайки от суми, определени от устава за всяка похитена „глава“, в зависимост от вида на животното, но еднакви за кон и за... човек. Изплащайки обезщетението, гилдиите са осъществявали преследването и правото на иск по отношение на крадеца. Вж. *Judicia civitatis Londoniae* 2, 3, 6 („Gesetze der Angelsachsen“).

² Така например по сведения, отнасящи се към 1284 г. една от английските гилдии (Ludlow, в графството Sproshire) е заплащала помощ в случай на ослепяване, проказа и др. неизлечими болести.

задължавали своите членове да оказват един на друг активно съдействие в непосредствената борба срещу едно или друго бедствие: в борбата с опасностите на морското плаване, в гасенето на пожарите, в защитата срещу грабителите, в преследването на крадеца и т. н. Всичките понесени от спасителите жертви и разходи се обезщетявали от гилдиите по същия начин, както и основната загуба от корабокрушението пожара и пр.

В ред случаи — там където се е изисквало най-много, поради естеството на отношенията — гилдиите са възлагали на своите членове задължения за предотвратяването на застрахователните случаи и за спасяването на своето собствено имущество. Това се отнася по-специално до грабежите и кражбите. Неизпълнението на посочените задължения (напр. нарушенията на предписаните правила за охрана на имуществата, отказът от участието в издирването и преследването на крадеца и пр.) е лишавало пострадалото лице от правото да получи обезщетение за загубата. За участието в тези действия (преследването на крадеца и пр.) са получавали специално възнаграждение не само членовете на гилдията, но и пострадалият.¹

Интересно сходство с гилдиите и цеховете на западно-европейското средновековие представляват съществуващите почти по същото време и малко известните (а в руската литература съвсем непознати) японски „ко“. Това сходство е особено интересно в по-широкото съпоставяне на феодална Япония с феодална Европа, направено от Маркс в т. I. на „Капитала“: „Япония, с нейната чисто феодална организация на земевладението и с нейното широко развито дребноселско стопанство, дава много по-вярна картина на европейското средновековие, отколкото всичките наши исторически книги, проникнати в по-голямата си част с буржоазни предразсъдъци“.²

Японските „ко“ са почнали да се появяват през времето, когато е била усъановена сиогуната (края на XII в.) и са съществували до епохата на Токугава (до XVII в.). Отначало те са били изключително религиозни обединения: за организиране на празненства, посещения на свети места и пр. За тази цел се правели вноски в общата каса, а остатъкът от средствата се е пазел, и служел като фонд за раздаване на помощи на бедни и болни: отначало само на членове на обединението, а след това и на нечленове. Впоследствие, наред с религиозните „ко“, започнали да възникват и светски. Взаимната връзка между членовете е ставала тук много тясна. Тази връзка е вече явно професионална. Тук вноските са получили редовен

¹ Такива са именно постановленията на лондонския гилдийски устав на краля Етелстан *Judicia civitatis Lundoniae* 4, 5, 7, 8, 5, 8, 7, 8, 8 в (*Die Gesetze der Angelsachsen*) изд. Liebermann, B. I, 1903, стр. 175—180.

² Маркс и Енгелс. Соч. т. XVII, стр. 785, заб. 192.

(ежегоден) характер, а религиозните задачи са отстъпили място на светските. Застрахователният фонд се е разходвал предимно за помощи при раждания и погребения, а също така и за помощи, отпускани на вдовиците и сираците в семействата на членовете на „ко“.¹

Както се вижда от изложеното, феодалното гилдийско-цехово застраховане, в значителен размер аналогично по своя характер със застраховането в професионалните организации на робовладелското общество, е било обусловено от еднородни причини и е минало през същите основни фази на развитие:

а) от взаимопомощ изобщо, без всякаква диференциация и оточняване по отделните видове нещастни случаи и по формите и размерите на взаимната поддръжка — към известна конкретизация (а в ред случаи и към специализация) на работата по взаимопомощта, с оточняване на кръга на застрахователните случаи, форми и размери на застрахователните обезщетения;

б) от системата на разхвърляне на всяка отделна настъпила вече загуба, или на всяка предназначена за изплащане помощ — към системата на периодични, твърдо определени вноски и към предварително акумулиран застрахователен фонд.

Същевременно средновековното гилдийско-цехово застраховане има и някои специфични черти, които го отличават от съответното антично застраховане.

Взаимното гилдийско-цехово застраховане се е намирало в пълно съответствие с общия строй на гилдийско-цеховите отношения. То е изразявало началото на специфичното вътрешно корпоративно равенство в гилдиите и цеховете, равенство в условията на стопанската дейност и обществения бит, равенство във възможността за добиване на доходи и равенство в понасянето на рисковите загуби.

Във връзка с това, твърде поучителна е забележката на Енгелс за уравнилелната политика на цеховете в сферата на тяхната стопанска дейност. Сравнявайки средновековния свободен цех с древногерманската марка, Енгелс казва: „Със същия стремеж, а често и със същите средства, цеховете се стараят да изравнят напълно или по възможност по-точно дяла на участие на всеки член в общите източници на доходите“.² Прилагайки съответно тази забележка към застрахователната сфера на гилдийско-цеховия живот, ние можем да кажем, че със средствата на взаимното застраховане гилдиите и цеховете „се стараят да изравнят напълно или по възмож-

¹ Noguchi Dr. jur (Osaka). Die Entwicklung des Versicherungsgedankens in Japan („Zeitschrift für die gesamte Versicherungswissenschaft“ 1925 H. 3, стр. 240 и сл.).

² Енгелс, Марка. Маркс и Енгелс, Соч. т. XV, стр. 637.

ност по-точно участието на всеки член“, ако не „в общите източници на доходи“, то поне в общите опасности и загуби, на които са изложени всички членове.¹

С това е свързана и друга отличителна черта на гилдийско-цеховото застраховане — значително по-голямата в сравнение с античното застраховане широта на застрахователното обезпечение. Кръгът на застрахователните случаи, очертал се в резултат от процеса на конкретизацията на застрахователната взаимопомощ тук е много по-широк и обхваща почти всички основни случаи на съвременното имуществено и лично застраховане.

Най-после, ако античното застраховане е повяхнало в корена си, без да остави семена за по-нататъшен прогрес, и средновековното застраховане е започнало своето развитие съвсем отначало, без всякаква историческа приемственост от античното, то от застраховането, съществуващо в епохата на феодализма, връзките на приемствеността продължават до новия общественно-исторически тип застраховане: до буржоазното застраховане. В областта на гилдийско-цеховото застраховане това се е изразило в следните форми, отнасящи се вече до последния период на средновековието: а) в отделянето от общата гилдийска и цехова организация на специални „застрахователни каси“ (за вдовци, за сираци и пр.), които обаче не са загубили изведнаж връзката си с гилдиите и цеховете; б) допускането на участието в тези каси и на външни хора, вследствие на което застраховането в тях постепенно е загубвало предишния си строго затворен корпоративен характер.

§ 4. Елементи на търговското застраховане в кредитните сделки

1. Съвсем изключително положение в историята на застраховането заема морският заем — най-интересната търговско-правна сделка на древността и средновековието, която не е останала без следа и в по-нататъшното развитие на гражданското право, но която въпреки това, лежи настрана от главните пътища на историческата наука и далеч от нейното всеобщо внимание.

¹ В това отношение твърде изразително е постановлението на устава на Кембриджската гилдия от XI в.: „... и нека всички понесат това; ако един е постъпил зле, нека всички понесат поравно“ and let all bear it, if one misdo, let all bear it alike“. Въпреки че тук непосредствено се има предвид, че гилдиите са понасяли колективна материална отговорност за неумишлените престъпления на техните членове (случайно убийство), обаче изразеното в дадената формула правило („нека всички понесат по равнo“) е било ръководещ принцип за цялото гилдийско-цехово застраховане.

Не е известно, дали родината на тази сделка е била търговско-мореплавателната Финикия, както предполага господстващото днес мнение,¹ или пък, както твърди Йеринг,² тя е създаване на още по-древната вавилонска култура.

Както и да е, можем да считаме за вероятно, че следвайки историческия ход на морската търговия, морският заем е преминал от Финикия у древните гърци, а от тях — у римляните. Римското право е усъвършенствувало неговата юридическа форма, а римското господство е разширило неговата дейност по целия цикъл на страните от средиземноморския басейн, в целия подчинен на древния Рим orbis terrarum.

Връзката на морския заем със застраховането произлиза от всеизвестния факт, че задължението за изплащането на заетата сума и лихвите по този заем е било обусловено от благополучния край на морското плаване, за което е бил сключен заемът. По такъв начин заемодавецът като че ли е застраховал длъжника срещу опасностите на мореплаването, за което този му плащал по-висока лихва отколкото при обикновения заем.

Морският заем е играл видна роля в римското народно стопанство и в търговските отношения на Рим (и изобщо на Италия) с европейските, азиатските и африканските провинции. Неговата помощ е обезпечавала с кредит и застраховка вноса на провинциални стоки в Италия и износа на италиански стоки за провинцията. Същевременно морският заем е служел и за платежно-преводните операции, свързани с тази търговия (изглежда, че оттук произлиза и другото му название: *resunia trajecticia*).

Интересен случай от морския заем е изложен в Дигестите. Някой си Калимах получил по договор за морски заем в Бейрут (Сирия известна сума пари от Стих, който бил роб и същевременно търговски агент на Сей (на друго място в същия откъслек — Луций Тиций). При сключването на договора било условено, че със заетата сума Калимах ще купи в Бейрут стоки и ще отплува с тях за Италия в Брентезиум (Бриндизи) и там, след продажбата на тези стоки, ще закупи със спечелената сума нови стоки и ще се върне с тях в Бейрут, след което ще погаси дълга си към заемодавеца. Така този морски заем (а заедно с него и рискът на кредитора) обема не само рейса Бейрут-Бриндизи, но и обратния рейс, с продължителност на целия заемен срок не повече от 200 дни. В експедицията си Калимах е бил придружаван от друг роб на заемодавеца с малко възвишеното за прозаичната му

¹ P. Rehme. Geschichte des Handelsrechts в Епенберговия „Handbuch des gesamten Handelsrechts“, B. I. 1913; Silberschmidt, Das Seedarlehen als Ausgangspunkt der Versicherung gegen Prämie, Veröffentlichungen des deutschen Vereins für Versicherungswissenschaft, H. XXXVIII, 1926, стр. 9.

² R. Jhering. Vorgeschichte der Indoeuropäer, 1894, стр. 242 и сл.

професия име Ерос. За обезпечение на дълга стоките, закупени както в Бейрут, тъй и в Бриндизи, трябвало да бъдат заложени от Калимаха на заемодавеца, очевидно в лицето на неговия роб Ерос. Ако след престоя си в Бриндизи Калимах не се отправел с новите стоки в обратния път до настъпването на най-близките септемврийски Иди (т. е. до 13 септември), той се задължавал да върне незабавно на същия този Ерос цялата сума на заема заедно с лихвите, като че ли и двата рейса — насам и обратно — са били завършени благополучно.¹

Вече от този пример се вижда колко сложни са били отношенията, оформявани от морския заем. Формата на обикновения римски заем (*mutuum*) била за тях твърде ограничена и праволинейна, неспособна да обхване с достатъчна гъвкавост всевъзможните ходове на операциите и всичките разновидности, които са се срещали в римската търговия и нейното кредитиране. Известно е, че в Рим дори и обикновеното условие за лихвения процент на заема трябвало по закон да бъде облечено във формата на договор. И стипулацията², този бисер на римското право за задълженията, истинска „царица“ на римските договорни форми, е изиграла и в дадения случай своята незаменима роля, запълвайки ограничеността на много правни сделки в римската договорна система. Всичките условия, срещу които се е отпуснал морският заем, колкото и да са били сложни и многообразни, са се оформявали като договорни сделки.³

Същите обстоятелства, които в сферата на морската търговия са създали морския заем, са действували, макар и в по-слаба степен, и в другите сфери на гражданските отношения, преди всичко в сухопътната търговия. И тук са се предприемали продължителни търговски експедиции, за които, поради липсата на средства, е бил необходим кредит, а поради несигурността в благоприятния край — застраховка.

Като последиствие от това правната форма на морския заем се разпространила от морето и на сушата. Това разпространение се е осъществявало с традиционните средства на римската юриспруденция. Наред с *foenus nauticum* се появил и

¹ L. 122 § 1. D. de verb. obl. 45,1 (Откъсlek от Дигеста на Цеволa).

² H. Dernburg, Pandekten. 7 Aufl. 1903. B. 2, стр. 237.

³ Виж напр. в цитирания по-горе откъс от Дигеста: „*eaque sic recte dari fieri fide roganti Stichus servo Lucii Titii promisit Callimachus*“ и „*actione ex stipulatu Callimachus de pecunia domino Stichus teneatur*“ 1. 4 § 1. D. de nautico faenore 22, 2: in stipulatione faenoris. Във връзка с тъй широкото приложение на стипулацията в договорите за морския заем, особено внимание обръщат върху себе си срещащите се в римските източници стипулации от типа *si navis ex Asia venerit*. За тях в литературата съществува противоречие. Мнозинството счита, че това са били сделки от чисто хазартен характер, нещо като „чифт и тек“. Малцина предполагат, че при тях се е преследвала застрахователна цел. Но и едните и другите разграничават споменатите сделки от морския заем. Ние считаме, че те са били договорна форма на морския заем.

foenus quasi nauticum. Но не само това: тази правна форма се оказала приложима и към отношения, нямащи нищо общо с търговията, стига да са били в тях на лице същите икономически предпоставки, а именно, нуждата от кредит да е била съчетана с несигурността за благополучния изход на операцията. — предмет на кредитирането. Интересни са в това отношение примерите, приведени от Сцевола в другия му труд — в неговите „libri responsorum“. На риболовеца се е отпуснал заем за снабдяване с риболовни уреди, при условие да върне заема в случай на улов (si cepisset). На атлета се е отпуснал заем за съответното охраняване и тренировка, под условие да върне заема, ако победи в състезанията (si vicisset).¹ Казано другояче, тук имаме кредитиране на рибния улов, съчетано със застраховане в случай на неулов, и кредитиране на подготовката за циркови игри и състезания, съединено със застраховка в случай на поражение.

В средните векове морският заем се срещал дълго време преди общото възприемане на римското право. Общественият отношения, аналогични на онези, които някога са създали този заем, отново го призовали към живот в пределите на същия този средиземноморски басейн, но този път започвайки не вече от източната, а от западната му част.

В XII и XIII векове морският заем добил широко разпространение в Италия, южна Франция, след това и в Испания, Португалия и най-после в страните на Изтока. Така например към средата на XII век само у един генуезки нотариус, Йохан Скриба, били сключени за 10 години (1155—1164) 500 договора за морски заем.

Следи от морския заем се срещат дори и по места, твърде отдалечени от Средиземно море, като например Малакския полуостров и Малайския архипелаг.²

Малайските народи, отчасти поради своето географско положение, отдавна са се проявявали като народи от търговци и мореплаватели; те свързвали с търговски връзки азиатските брегове на Индийския и Тихия океани и играели преобладаваща роля в морската търговия на тази част от света. С това се обяснява и фактът, че още в XIII век у малайците не само съществувало морското право, но то било и кодифицирано (по заповед на мюсюлманския крал на Малака — Махмуд). По-късно варианти от тази кодификация се появили на остров Целебес в двете кралства на макасарите и бугизите. Именно последните продължили по-нататъшното развитие на малайското морско право, а отчасти и на другите търговско-правни норми. В XVII век, след като европейската колониза-

¹ L. 5, pr. D. de nautico faenore 22,2. Тук за оформяването на условието за лихвения процент („ad augendam obligationem“) не се изисква вече стипулация; пак там, § 1.

² Silberschmidt, цит. съч. стр. 14.

ция проникнала и се затвърдила в далечния югоизток на Азия, кралят на бугизите Аманна Гаппа е издал сборник, който съдържа норми предимно на морското право, а отчасти и други норми на търговското право. В този малайски правен сборник влезли постановленията за морското търговско сдружение (аналогично на западното сдружение *commenda*), за морската авария, а както изглежда и за морския заем.¹

И така в продължение на хилядолетия (от епохата на Вавилон или Финикия почти до края на средновековието), в три части на света (от западните брегове на Европа и северното крайбрежие на Африка до източните брегове на Азия) морският заем обслужвал морската търговия и спомагал за нейното развитие.

С това обаче не се изчерпва историческо-правното значение на морския заем. От него тръгват свързващи нишки към ред други уредби на средновековното търговско право — към морското (а след това и сухопътното) търговско сдружение (специално *commenda*-та)² към бодмерая³ (заем срещу товарен кораб) и т. н. Нещо повече: морският заем, служейки едновременно за застрахователни и за преводни операции, бил отправният пункт в развитието на тъй важни сделки в буржоазното търговско право, като застрахователния договор⁴, а може би и менителницата.⁵

При тези условия, обслужвайки разнообразните нужди на морската търговия, включвайки в себе си елементите на едни юридически сделки и тясно преплитайки се с други, договорът за морския заем е стоял в самия център на средновековното търговско право като негова основна сделка.

2. В нашата задача не влиза цялостното изучаване на морския заем, нито пък изяснението на връзките му с такива уредби като менителницата, *commenda*-та и т. н. Нас ни интересува само изяснението на застрахователните елементи в морския заем. Тези елементи са: а) рискът за настъпването

¹ Rehme, цит. съч. стр. 47, 52.

² Silberschmidt, цит. съч. стр. 12, а по-подробно: „Die Commenda“, 1884, § 37. Anhang. Das foenus nauticum und die Commenda; Goldschmidt, цит. съч. стр. 256.

³ Goldschmidt, цит. съч. стр. 349, 354, 413.

⁴ В германската застрахователна литература е прието да се смята, че предположението за възникването на застрахователния договор от морския заем, за пръв път е било изказано от Вагнер. И наистина, в своя курс по морско право Вагнер изказва подобна мисъл (*Handbuch des Seerechts*, 1884, В I, стр. 25). Но това предположение бе превърнато в установен факт от трудовете на Bensa, *Il contratto di assicurazione nel Medio Evo*, 1884 и Goldschmidt (цит. съч.). При това последният се основава, като на идейни предшественици по дадения въпрос, на ред автори, в това число и стари, като Хуго Гроций и даже Страка (итал. юрист от XVI в.), но съвсем не споменава за Вагнер.

⁵ За възникването на менителницата не от пазарния оборот, а от морската търговия и то от морския заем, виж Голдшмид, цит. съч. стр. 408—417.

на нещастния случай (застрахователният риск); б) срокът за носенето на този риск (застрахователният срок); в) възнаграждението за носенето на риска (застрахователната премия) и г) обезщетението, което се дава по поетия риск (застрахователната сума).

Застрахователният риск в договора за морския заем не се нуждае от специални обяснения. Това е рискът за неблагоприятния изход на морското плаване, рискът за погиването на плавателния съд заедно с товара; в такъв случай длъжникът е освободен от своя дълг и следователно кредиторът губи дадената на заем сума. За разлика от по-късното развитие на търговското застраховане, тук по въпроса за риска не се правят никакви по-нататъшни разграничения. Рискът за загиването на товара (ако заемът е бил даден само за закупуване на стоки, а не и за обзавеждане или купуване на кораб), по начало не се дели от риска за загиването на кораба. По същия начин и рискът за повреждането на кораба и товара не се дели от риска за тяхното загиване. Всичко се покрива от общото условие: ще се върне ли благополучно корабът с товара, или няма да се върне. И това се обяснява не толкова със зародишния още характер на застрахователните елементи в договора за морския заем, колкото с условията на тогавашното технически примитивно мореплаване, което още не било създавало необходимостта от такава диференциация на рисковете.

Разглеждайки по-нататък втория от горепосочените елементи на застраховането — времетраенето на застраховката — ние виждаме, че още римските юристи старателно разграничават периода на носенето на риска от кредитора от периода на ползуването от капитала по морския заем. И наистина, тези два периода могат и да не съвпадат, и обикновено не съвпадат един с друг, защото взетият на заем капитал е подхвърлен на морски риск не в течение на целия заемен срок, а само през периода на морското плаване.

Нещо повече: даже и периодът на морското плаване не всякога съвпада с периода на носенето на риска. Така Модестин казва, че кредиторът носи риска от момента, когато съгласно условиято, корабът трябва да отплува.¹ Следователно, ако рейсът фактически е започнал преди определения срок, кредиторът през това време не носи още риска. И от друга страна Папиниян предвижда прекратяването на риска и преди завършването на рейса, ако срокът за носенето на риска, посочен в договора, е изтекъл вече (*post diem praestitutum*), или е настъпило някакво обстоятелство, което прекратява риска (*conditionem impletam*). Папиниян установява, че от момента на

¹ L. 3. D. de nautico faenore 22,2: „In nautica pecunia ex eo die periculum spectat creditorem, ex quo navem navigare conveniat“.

така прекратения риск, („*discusso periculo*“) уговорената лихва се намалява до обикновения размер.¹

Така при морския заем са строго определени както началният, тъй и крайният момент на срока за носенето на риска от страна на кредитора. Това е обяснимо, тъй като условията за морското плаване не са едни и същи в различно време, и кредиторът не може да бъде заставен да носи риска за това плаване извън пределите на договорния период, който е в същност и застрахователният срок.

Не е много трудно да се открие в морския заем и елементът на застрахователната премия.

Както отбелязахме вече, лихвите, които се плащали по морския заем, надхвърляли обикновения лихвен процент. В древна Гърция съотношението между едните и другите било 2:1 (24% до 36% годишно по морския заем срещу 12% до 18% по обикновения заем). В римското право размерът на лихвата по морския заем бил ограничен от Юстиниана до 12%² годишно, докато при обикновения заем лихвеният процент бил установен в размер 4%, 6% и 8% годишно в зависимост от социалното положение на заемодавеца (най-малката лихва за *personae illustres*, най-голямата — за търговци и тям подобни слоеве от населението и средната — за *ceteri omnes homines*). Само при заеми в натура лихвеният процент достигал до 12%. В средните векове не се прилагал Юстиниановият лимит. Дори и там, където имало установена от обичаите тарифа за лихвите на морския заем, тази тарифа допускала значителни колебания на лихвите в зависимост от продължителността на рейса. Така в пизанския *Constitutum usus* XII в. лихвите се колебаят от 3 $\frac{1}{3}$ % до 35% за рейс. В генуезките договори от XII в. се срещат лихви в размер 33 $\frac{1}{3}$ % (*de tribus quattuor*) за полугодишен рейс в двете посоки — отиване и връщане; в размер 25% (*de quattuor quinque*), 20% (*sex per quinque*) и т. н. за по-непродължителни рейсове.³

В състава на повишените в сравнение с обикновените, лихвени проценти на морския заем, още в римско време са се разграничавали рязко две части: възнаграждението за изпъл-

¹ L. 4. pr. D. eod.

² Такова е господстващото мнение. Обаче някои Ihering а след него и Matthias) считат, че тази граница е установена само за обикновената лихва за ползуването на капитала, която се получава в морския заем за времето до отплуването и след завръщането на кораба. (Виж Der nburg, цит. съч. В. 2, стр. 241, заб. 6), т. е. като правило, до започването и след прекратяването на риска на кредитора.

Обаче точният смисъл на съответното Юстинианово постановление (11. 26, §§ 1—2 C. de usuris 4. 32) ни убеждава в правотата на първото мнение. Не го опровергават, както може да се стори на пръв поглед, и 1. 2 и 1. 3 C. de nautico faenore 4, 33.

³ Goldschmidt, цит. съч., стр. 345 и сл., забележка 51.

зуването на капитала и възнаграждението за риска на кредитора, или според израза на римските юристи — *pretium periculi*.¹

Наистина, тази квалификация не е още напълно точна. Защото щом опасността се реализира, т. е. при настъпването на нещастния случай (застрахователния случай), кредиторът, предвид на пълното освобождаване на заемателя от задълженията му по заема, не получава „*pretium periculi*“. Но все пак, и в този случай *pretium periculi* се явява в договора за морския заем под своеобразната форма на застрахователна премия и се изразява в строгото съотношение между движението на съответната част от лихвения процент и „времетраенето на застраховката“ както видяхме вече в откъслек от Папиняна, и както се практикува при застрахователната премия.

Ако застрахователната премия при морския заем проличава достатъчно нагледно в простата и ясна форма на увеличаващия се лихвен процент, не тъй просто и ясно бихме могли да открием при този заем юридическата форма на застрахователната сума. Обикновено, прието е да се счита, че за такава се е смятала сумата, която се е отпускала от кредитора при сключването на сделката. Отначало тя фигурирала в договора като заем и си оставала такъв при благоприятен изход на морското плаване. Ала загиването на кораба изведнаж пресбразявало, тъй да се каже „новирало“ сделката. От заем тя се превръщала в застраховка, а отпуснатите от кредитора пари — от дадена на заем сума — в застрахователна сума. Или другояче казано, заетата сума се явявала в едно и също време и като авансирана застрахователна сума или както се изразява Голдшмид — „антиципирана“ застрахователна сума, подлежаща на връщане, в случай че не настъпи морско бедствие.²

Подобна юридическа конструкция е твърде изкуствена — обстоятелство доста често в буржоазната юриспруденция. Необяснимо е, по какъв начин една и съща сума може да представлява и заем, и застрахователна (макар и „антиципирана“) сума. Едното тук явно противоречи на другото. Ако пред нас имаме един заем (а това е във всеки случай несъмнено), то по какъв начин същият този заем може да се разглежда като обезщетение (макар и антиципирано) за загубите на длъжника? А от друга страна, ако това е застрахователна, макар и авансирана сума, то в случай че не настъпи морско бедствие, тя подлежи на връщане не вече по закона за заема, какъвто е в същност, а поради отпадането на застрахователния елемент, т. е. по силата на задълженията, прозитичащи от неоснователното забогатяване (*causa data causa non secuta*).

¹ L. 5, пр. D. 22,2.

² Голдшмид, цит. съч. стр. 363.

Ние считаме, че юридическото обяснение на застрахователната функция на морския заем може да бъде намерено по много по-прост път, без сложни и противоестествени конструкции.

Сумата, изплатена по договора за морския заем, е само заем и нищо повече. Тя не представлява от себе си никаква (макар и „антиципирана“) застрахователна сума. Като заем, тя подлежи на връщане на кредитора във всеки случай, независимо от изхода на морското плаване. Но особеността на морския заем се заключава именно в това, че при неблагоприятен край на плаването длъжникът се освобождава от задължението да върне на кредитора заетата сума (както и от плащането на лихви). Благодарение на това, длъжникът се освобождава в съответната степен и от загубата си, която иначе би бил длъжен да понесе, и която понася сега вместо него самият кредитор. В същност, тъкмо в това застрахователно обезпечение, което се предлага на длъжника, се изразява и застрахователният характер на морския заем. Но нима не се вижда, че това обезщетение се състои не в отпускането на „антиципираната“ застрахователна сума, а в обусловеното по договора освобождаване на длъжника от връщането на заема в случай на нещастие?

Както при обикновеното застраховане, така и тук обезщетението се отпуска не „предварително“, не „антиципирано“, не *ante factum*, а само *post factum*, след настъпването на нещастния случай. Но за разлика от обикновеното застраховане, тук обезщетението се изразява не в положителна, а в отрицателна форма, не във формата на предоставяне на средства, а във формата на отказване от получаването на дължимата сума, или както биха се изразили на своя лаконичен език самите римски юристи за това явление в тяхното право: *non in dando, sed in non petendo*.

Такива са застрахователните елементи, които се съдържат в морския заем. Както видяхме, те са тясно преплетени с елементите на обикновения лихвен кредит. Като условие за връщането на заема се явява ненастъпването на застрахователния случай. Сроктът на застраховката се съдържа в срока на заема. Застрахователната премия е включена в лихвения процент на морския заем, заедно с обикновената лихва. Най-после обезщетението (застрахователната сума) се състои в неизискването да бъде изплатен заемът. Както сиамските близнаци, които имаха редица общи телесни органи, така и тук са се срасли заедно паричният заем и застраховката.

Това се отнася и за финансово-икономическата страна на предмета. Така загубата, понесена от длъжника поради морско бедствие и прехвърлена съгласно договора върху кредитора, не остава икономически в тежест на последния. Доколкото той получава и от другите си клиенти специалното

увеличение в лихвения процент, предназначено за понасянето на такива щети, тази загуба при крайната равностетка се разпределя между тези клиенти. Следователно тук имаме тясно свързване на лихвения кредит с характерното за застраховането разпределение на имуществените загуби, а дори и предварително набиране на застрахователния фонд за сметка на длъжниците, завършили благополучно търговските си пътувания.

Както застраховането от професионално-корпоративния тип (§ 3), тъй и застраховането в състава на кредитната сделка е също по своему характерно за двете докапиталистически общества: робовладелското и феодалното, тъй като и в едното, и в другото (поне до момента, когато в недрата на феодализма започва развитието на капиталистическите отношения), още няма предпоставки за развито напълно самостоятелно застраховане от търговски тип, и затова елементите на търговското застраховане, доколкото възникват такива, съществуват все още само в рамките на широко развиващия се кредит и образуват, в съчетание с неговата особена разновидност, своеобразна кредитно-застрахователна „амфибия“.

Застраховането в професионално-корпоративните сдружения (римските колегии, гилдии, цехове) било взаимно застраховане, организация на взаимопомощ между търговци, промишленици и т. н. Ето защо, споменатото застраховане още не се отделяло (поне в организационно отношение) от търговията и промишлеността.

Застраховането, осъществено в морския заем, не било вече взаимно застраховане на затворен колектив от търговци, а комерческо застраховане на самите търговци от лихвари или други представители на кредита. Затова и застраховането, отделяйки се вече от търговията, се свързало неразривно с кредита (и то не само в организационно, но и в оперативно отношение) един и същ „предприемач“ бил едновременно и заемодавец, и застраховател; един и същ клиент бил и длъжник, и застраховаш; една и съща търговска операция и една и съща юридическа сделка представлявала полузаем, полузастраховка.

Когато в епохата на разлагането на феодалния строй нагряват нови производствени отношения и заедно с тях се създават предпоставки за самостоятелно търговско застраховане, тогава вече застрахователното дело се отделя от кредита, двуначалната уредба на морския заем се разпада на съставните си части и като нова правна сделка възниква застрахователният договор.¹

¹ В застрахователната литература се отбелязват и други средновековни форми от зародишно търговско застраховане, а съответно и други посоки в развитието на застрахователния договор, а именно: от договора за презморска продажба на стоки и от договора за морския превоз. (Ripert),

3. На изложените дотук изводи противоречи често изказваното в литературата твърдение, че уж още в древна Гърция, съществувало търговско застраховане като отделен самостоятелен институт.

По този повод по-старите писатели¹ се изказват дори в полза на съществуващи в древна Гърция застрахователни сдружения — акционерни или най-малко взаимни. По-новите автори обаче считат, че това е пресилено и се ограничават по дадения въпрос с предположението за съществуването на еднолични търговци-застрахователи. В този случай те имат предвид обикновено застраховането на робовладелците срещу бягството на робите. Робовладелците са сключвали един вид застрахователни договори, по които са плащали еднократно или периодически застрахователна премия и при избягване на роб, получавали застрахователната сума. Ала подобни твърдения вече а priori изглеждат съвсем невероятни.

Видяхме, че дори и в сферата на морската търговия, която е представлявала несравнено по-благоприятна почва за развитието на търговското застраховане, все пак последното в течение на цялата антична епоха и средновековието чак до XIV век, е било неразделно свързано с кредита и по тази причина не е имало самостоятелна правна форма във вид на застрахователен договор. Невъзможно е при такива условия да си представим едно напълно развито търговско договорно застраховане в древна Гърция, а още по-малко във вид на застраховане срещу бягството на робите. Тогава цялата история на следващото многовековно съществуване на търговското застраховане, като неразривно свързано с кредита, както и

цит. съч. III, стр. 364; Hémar, цит. съч. I, стр. 150; Kohler в Дербурговото „Das bürgerliche Recht des deutschen Reichs u. Preussens“, B. VI, 1910, стр. 349). Въпросът е там, че посочените договори били изготвени в два варианта: с поемането на риска за загиването на товара от страна на продавача или превозвача („sana eunte navi“), или без поемането на този риск (ad risicum et fortunam Dei, maris et gentium). Застрахователната „ядка“ личи, разбира се, в първия вариант.

Но тези насоки в развитието на застрахователния договор могли да имат в най-добрия случай само второстепенно значение. Търговското застраховане по силата на качеството си на финансовата операция стои много по-близо до кредита, отколкото до търговията или транспорта. Затова и пътят към самостоятелния, напълно обособен застраховател (а следователно и към застрахователния договор), изхожда по-скоро от „финансиста-лихвар“, който облича своите операции в кредитно-застрахователната форма на морски заеми, отколкото от морския търговец или корабоприитежателя, дори и когато те са включвали в условията на сделките своята гаранция за пътния риск. За да се превърне в „настоящ“ застраховател, споменатият „финансист“ е трябвало само да поизмени малко предназначението на своите капитали и да подчертае застрахователния, а да позаличи кредитния профил на своите операции, докато търговецът и корабоприитежателят би трябвало да ликвидират своята търговия или транспортно предприятие.

¹ Hanp. Du Mesnil-Marigny и Stark. Вж. по-горе, стр. 42, заб. 1 и 2.

постепенното му отделяне от кредита, и целият труден и криволичещ път на възникването на застрахователния договор из недрата на морския заем, биха били съвсем непонятни.

Но в същност на какви исторически данни се основава оспорваното от нас твърдение? Единствен източник по въпроса се явява тъй наречената лъже-Аристотелова „Икономика“.¹ Някой си Антименес от Родос, който в качеството си на представител на властта² на Александър Македонски, заемал във Вавилон висок правителствен пост, често пъти, когато имал нужда от пари, прибегвал до твърде своеобразни методи да ги привлече в касата си. „Икономика“ съобщава за два подобни случая. При първия, Антименес открил някакъв излязъл вече от употреба вавилонски закон за изземване на 1/10 част от всяко докарано в града движимо имущество. И когато свиканите от всички краища на страната хора от разни класи и съсловия, в това число и представителите на туземната аристокрация, влизали в града, носейки със себе си много ценни имущества, старият отдавна умрял закон неочаквано възкръсвал.³ Този пръв случай хвърля известна светлина и върху втория случай от финансовата дейност на Антименеса, съобщен в „Икономика“, който вече се отнася до застраховането. Изпаднал отново в парична нужда, Антименес обявил, че за 8 драхми,⁴ които ще му се плащат годишно, той ще гарантира улавянето и връщането на избягал роб или ще обезщети господаря му с предварително обявената от него стойност на роба. В „Икономика“ се казва, че по този начин Антименес събрал много пари. Обаче цялата „застрахователна“ отговорност за бягството на робите той прехвърлял върху сатрапите на съответните провинции, и те били длъжни да заловят и представят избягалия роб или да заплатят стойността му на неговия господар.⁵ По този начин целият застрахователен фонд, събран от Антименеса, оставал в негово пълно разпореждане, като фонд на чиста печалба. От друга страна, напълно очевидно е, че и сатрапите са изплащали стойността на избягалите робини не от своите лични средства, а за сметка на подвластното им население. Дори и да не считаме споменатото съобщение за анегдот, все пак трябва да се признае,

¹ Aristoteles, Politik und Fragment der Oekonomik. Превод Schlosser, 1798. Abt. III.

² За това свидетелствува, без да се гледа на скромността в буквалното значение на неговата длъжност („пътен надзирател“) самият характер на извършваните от него финансови мероприятия.

³ Aristoteles, цит. съч. стр. 278.

⁴ Очевидно става дума за атинската драхма, пусната в обращение през епохата на Александър Македонски във всички области на неговата империя и действаща там чак до римското владичество. Драхмата била сребърна монета с тегло 4.25 грама.

⁵ Aristoteles, цит. съч. стр. 279.

както мисли Голдшмид,¹ че то (както и първият „данъчният“ случай) доказва само финансовата „изобретателност“, или друго-
яче казано, мошеническата изврътливост на Антименес, но
съвсем не и съществуването в древна Гърция на застраховка
срещу бягството на роби, като особен вид търговска застраховка.²

Случаят из „Икономика“, ако се признае неговата досто-
верност, говори не за съществуването на частно търговско
застраховане на робовладелците срещу бягството на робите,
а за едно своеобразно държавно мероприятие, носещо епи-
зодичен, чисто фискален и при това явно недоброръствен
характер.

И така, разпространеното в старата и новата буржоазна лите-
ратура твърдение за съществуването на самостоятелно търговско
застраховане в древна Гърция, при проверката се оказва легенда.
Тази легенда е основана на антинаучното обобщение на един
полуанегдотичен случай, лишен от всякаква историческа пер-
спектива, чийто герой бил хитрият родоски грък Антименес.

Самостоятелното търговско застраховане и застраховател-
ният договор се появяват чак в XIV век. Но от този момент
започва вече историята на новия тип застраховане — на
капиталистическото застраховане.

§ 5. Други форми на застрахователно обезпечение¹

1. Наред със застраховането — взаимопомощ в професио-
нално-корпоративните сдружения (§3) и с елементите на тър-
говското застраховане в кредитните сделки (§4) в робовла-
делското и феодалното общество са съществували и други
второстепенни форми на застрахователно обезпечение. Обик-
новено застрахователната литература смесва посочените вече
застрахователни форми не само една с друга, но и с явления,
нямащи нищо общо със застраховането. И цялата тази разно-
родна и пъстра смес, в зависимост от общите схващания на
изследвача върху същината на докапиталистическото застра-
ховане, ту се третира безразборно като нещо „близко“,
„сходно“ със застраховането (буржоазното), като негови „за-

¹ Goldschmidt, цит. съч. стр. 55. забележка 20.

Този скептицизъм е толкова по-интересен, че именно Голдшмид изобищо
обича да пренася търговското застраховане в древността. Обаче на друго
място в същата книга този скептицизъм изчезва, и то основавайки се на
същия източник, Голдшмид признава съществуването на търговското, за-
страховане през епохата на Александър Македонски (цит. съч. стр. 357).

² Достоверността на съобщението за споменатата операция на Антименес,
а заедно с това и съществуването на договори за застраховане на робо-
владельците срещу бягството на робите, признава наред с другите автори
и Beauchet, Histoire du droit privé de la république Athénienne, Le droit de
famille, t. II, 1897, стр. 441.

родиши“, „наченки“ и т. н., ту също тъй безразборно се отъждествява с буржоазното застраховане и се разглежда върху една и съща плоскост с него. Трябва веднаж завинаги да се ликвидира с подобно „обезличаване“ на явленията при изучаването на историята на застраховането. Трябва да се разграничат и поставят на съответните места сделките, които имат каквато и да е било връзка със застраховането, като се отстраня всеки абсолютно страничен елемент.

Така например, противно на твърдението на Манеса¹, застрахователният характер на дрезноиндийския заем не е доказан. Една особеност на този заем, независимо от забраната за лица от двете висши касти (брамани и кшатрия) да се явяват в качеството на заимодавци, е и установената със закон извънредно диференцирана система за пределните лихвени проценти. Тези проценти се определяли както според социалното положение на длъжника (за брамани — 2%, за кшатрия — 3%, за вайсия — 4% и за шудра — 5% месечно), така и в зависимост от залога, обезпечаваш заема (в този случай пределната лихва рязко спадала до $6\frac{2}{3}\%$ годишно), а най-после и в зависимост от риска за загубата на дадения в заем капитал. Според този риск размерът на лихвата се удвоявал (например 10% месечно вместо 5%), ако длъжникът предприемал пътуване през дивни лесове и пустини, и се учетворявал (20% месечно), ако длъжникът предприемал пътуване по море: изглежда, че в тези случаи заем на кредитирането е била пътната търговия. Тази именно зависимост на лихвения процент от пътния риск е дала повод за свързването на древноиндийския заем със застраховането.

Обаче застрахователният елемент тук би бил на лице, само ако задължителното връщане на капитала се е обуславяло от благополучния изход на търговската експедиция, както при гръко-римския морски заем. А фактически указания за такова обстоятелство не се срещат никъде. При това положение между индийския заем и *foenus nauticum* остава една съществена разлика: при последния кредиторът е застраховал длъжника срещу опасностите през време на пътуването, освобождавайки го при нещастен случай от заплащането на дълга. Тук обаче кредиторът е застраховал себе си срещу фактичката невъзможност да си получи парите, която би могла да настъпи при един неблагоприятен изход на експедицията. Или с други думи, тук се разкриват елементи не на застраховане, а по-скоро на „самозастраховане“.

Можем ли да отнесем към застраховането и различните примери от стипулации, които се срещат в Дигестите, и в които получаването на паричната сума се уговаря във връзка с настъпването или ненастъпването на това или онова съби-

¹ А. Manes, цит. съч. I. стр. 23.

тие: „si navis ex Asia venerit“, „non venerit“, „si Titius consul factus fuerit“, „non fuerit“, „post mortem meam“, „post mortem filial meae“, „cum morieris“.¹ Някои считат, че е напълно правдоподобно този род стипуляции да представляват по съдържанието си застрахователни отношения.²

Обаче анализът на съответните източници не потвърждава това мнение. В много случаи посочените по-горе стипуляции изглеждат приведени от римските юристи, само като отвлечени, „школски“ примери от чисто академичен характер, без всякаква връзка с условията на конкретната действителност.³ От друга страна споменатите стипуляции отразяват може би в известни случаи и едни или други отношения от житейски, делови или битов характер, както и такива от повече или по малко типичен или обратен, случаен характер. Така стипуляцията от типа „si navis ex Asia venerit“ е могла да облеche в своята юридическа форма и отношенията на морския заем (foenus nauticum). Стипуляцията от типа „si navis (ex Asia) non venerit“ не подхожда обаче за случаите при морския заем. В основата ѝ са легнали по-скоро отношенията на морското сдружение (societas nautica). Да допуснем например, че двама търговци предприемат морски търговски рейс за Азия, при което корабът принадлежи само на единия от тях. В този случай напълно естествено е, те да се споразумеят, че ако корабът се върне от Азия (ако не загине), доходите от търговската експедиция ще бъдат разпределени съобразно с дяловете, с които участвуват двамата съдружници; ако ли пък корабът не се върне (ако загине), всеки носи риска за загубата на собствените си стоки, а рискът за погиването на самия кораб се разпределя предварително по пътя на стипуляцията „si navis non venerit“ по такъв начин, че собственикът на кораба получава от своя съдружник припадащия му се дял от стойността на кораба.

Стипулациите от типа „si Titius consuli factus fuerit“, „non fuerit“ представляват по-скоро обзалагания за изхода от изборите за консули — антични първообрази на пряко засвидетелству-

¹ L. 45. §§ 2, 3. 1. 63, 1. 129, D. de verb. obl. 45. 1; 1, 72 D. de fideiussor. et mandator. 46. 1.

² Такова е например мнението на Голдшмид (вж. по-горе стр. 65, заб. 3). Това свое твърдение Голдшмид отнася и върху случаите, посочени в l. 67 pr. D. de verb. obl. 45, 1 и също в l. 19 D. ad Senatusconsultum Vellejanum 16, 1. макар че тук няма нищо напоянящо застраховането.

³ От стр. 98—3. Такива са преди всичко стипулациите, споменати в l. 63 и l. 129. D. 45, 1. Това са стипуляции с двойни условия — положителни и отрицателни, взети в алтернативно или кумулативно съотношение. Такива условия тук са: пристигането или не пристигането на кораба, избирането или неизбирането на Тиция за консул и др. — обстоятелства, нямали нищо общо помежду си и свързани изкуствено, без каквато и да било връзка с действителността, в примери, съчинени от юристите.

ваните от източниците средновековни обзалагания за живота на римските папи и на разни императори и крале.

Най-после стипулациите за в случай на смърт („post mortem meam“, „post mortem filiae meae“, „cum morieris“) са се коренили, както изглежда, в отношенията от семейно-битов характер, по силата на които са се предавали пари или други ценности под условие да бъдат върнати след смъртта на това или онова лице. Така например стипулацията за изплащането на парична сума след смъртта на кредитора („post mortem meam“) или след смъртта на длъжника („cum morieris“), е могла да означава, че кредиторът, по силата на близките си отношения с длъжника, му е отпуснал пожизнен заем — в първия случай, докато е жив кредиторът, а във втория случай — докато е жив длъжникът. Стипулацията от типа „post mortem filiae meae“ е могла да се приложи например, когато тъстът е давал пари на зетя, с условие да му ги върне, в случай че дъщеря му умре.

И така, няма достатъчно основания да се потвърждава застрахователният характер на всички посочени стипулации. Такъв характер е могла да има само стипулацията „si navis venerit“, която е оформявала един морски заем и едновременно с това е представлявала застрахователна сделка. Ако всички останали стипулации, споменати по-горе, наистина са имали застрахователно съдържание, то би значело, че в античната епоха е съществувало вече, независимо от морския заем, и самостоятелно търговско застраховане. Но ние говорихме вече за невероятността на подобно предположение.

Без всяко основание, японският юрист Ногучи причислява към застраховането и старояпонските правни сделки „таномосико“ и „ториноки“¹, датиращи от XVI век. Първата от тях е кредитно-правна сделка: кредитни сдружения с ежемесечни вноски от страна на членовете, срещу които им се отпускат парични заеми по жребий или по ред. Втората сделка „ториноки“ се отличава от първата по това, че правото за получаване на парична сума се определяло само по жребий, и получената сума не подлежала на връщане, а получателят изтеглял от състава на сдружението, тъй че това било нещо като лотария и не веднаж е било забранявано от японските сиогуни, като противно на добрите нрави.

Не спадат към застраховането и много от явленията, описани от изследвача на историята на руското застраховане, С. Рибников.² Това са преди всичко някои държавни мероприятия в областта на външната търговия: а) постановлението по отговорността за пътния риск, което се съдържа в сключения

¹ Noguchi, цит. съч., стр. 241 и сл.

² Вж. посочените по-горе (стр. 54 заб. 3) статии на Рибников в „Zeitschrift für die gesamte Versicherungswissenschaft“ и във „Вестнике государственного страхования“.

през 1260 година договор между Новгород и германските градове; б) гаранцията за обезщетяване на загубите (например стойността на потъналите кораби), дадена през 1667 година от царското правителство на арменското общество, което посредничело в търговията между Русия и Персия. Такива са, по-нататък различните форми на държавните възнаграждения с пенсионен характер за дългогодишна служба, които се давали в Московска Русия през XVI—XVII векове, а тъй също и въведеното от Петър I и просъществувало до времето на Екатерина II задължение на манастирите да приемат на издръжка престарели войни и военни инвалиди в границите на установения за всеки манастир брой вакантни места. Същото може да се каже и за други, не вече държавни, а частно-правни форми за обезпечаване на старостта: например „купуването на манастирска килия“ (постъпването в манастирската община срещу заплащане на встъпителна вноска) и дарението под условие за пожизнена издръжка на дарителя. Няма тук също никаква връзка със застраховането и някои форми на колективни отговорности на руските селски общини: а) „глобата за убийство“, плащана в Киевска Русия, в случай, че убиецът е оставал неоткрит¹ от общината, където е намерен трупа на убития² и б) солидарното поръчителство на общината за редовното плащане на данъците от страна на нейните членове, което се запазило чак до XIX век включително.

2. Ако изключим споменатите и други тям подобни случаи, като

¹ „Правда Русская“ чл. 3: „а престъпника не търсят“ (изд. на Института по история при Съветската академия на науките, 1940, Троицки, 1-ви списък. Тази формулировка се тълкува от историците на руското право двойко: а) убиецът не е издирен, не е известен; б) убиецът не е известен или макар и известен на общината, тя не го предава.

В. Сергеевич се придържа към първото тълкуване (Лекции и изследвания по древната история на руското право. 1910, стр. 400).

М. Владимировски-Буданов се колебае между двете тълкувания (Христоматия по история на руското право, 1871 г., том I, стр. 42-43, заб. 9 и 10).

Б. Сиромятников се изказва в полза на второто тълкуване (Паметници от историята на съветската държава и право — ръкопис, т. I, дял IV, коментари заб. 67).

² Следи от тази уредба намираме в историята на руското право още в края на XV век: вж. чл. 14 на Уставната Белозерска грамота от 1488 година (Владимировски-Буданов, пак там, стр. 63, изд. 2).

Както е известно, такава колективна отговорност на общините при неоткриването на виновниците е била широко разпространена и сред другите народи. Сведения за подобна отговорност се срещат по-специално в старобългарското и сръбското право (вж. С. Бобчев, История на старобългарското право, 1910 г. стр. 443: в случай на подпалване, крадство и други имуществени престъпления; С. Бобчев неправилно квалифицира това като „взаимно застраховане“; в древногерманското и английско-саксонското право (вж. напр. W. Wilda. Das Strafrecht der Germanen. 1842, 216, 217 със забележките и O. Gierke цит. съч. I, стр. 73, заб. 43: в случай на убийства и други престъпления); във вавилонските закони (вж. чл. чл. 23—24 от Сборника на законите на Хамураби: в случай на грабеж и убийство).

явно неотнасящи се към застраховането, мисля, че останалите още неразгледани от нас правни форми на застрахователното обезпечение могат да бъдат подразделени на две категории.

Към първата категория трябва да отнесем такива форми на обезпечение, които представляват остатъци от родово-общинната взаимопомощ, характерна за първобитно-общинния строй. Само тя обуславя техния „застрахователен“ характер. Тук трябва да включим например стария, оцелял и през феодалната епоха, елзаски обичай, според който съселяните на пострадалия от пожар били длъжни да му помогнат да си построи нова къща. Интересна е санкцията за нарушението на този обичай: ако някой откажел да вземе участие в помощта, пострадалият имал право да се настани в собствения дом на нарушителя, като го изгони оттам.¹ Към този вид явления се отнася и задължителната взаимопомощ, състояща се в натуралната замяна на загубите от градобитнина, която съществувала в холандските селски общини и била утвърдена в исландския сборник от закони от 1271 г.²

Голям интерес представлява в това отношение и древно-японската система за взаимопомощ „гуми“. Сведения за нейните различни форми (отначало „гохо“, после „гонин“ или „гонин-гуми“) се срещат в източниците от VII век до средата на епохата Токугава (т. е. в продължение на повече от 1000 години). При все че Ногухи, който описва тази система, счита, че тя съответствува приблизително на старите европейски пожарни гилдии, тази аналогия не се потвърждава от изнесените от него факти. „Гуми“ представлявали групи от населението — по една група на всеки пет семейства. По думите на Ногухи, между членовете на тези групи съществувала връзка „тъй тясна, както връзката между родители и деца или между братя и сестри“. Те споделят помежду си радост и скръб, помагат си взаимно в случаи на брак, раждане на деца, смърт, болест и нужда; съветват се за важните семейни работи (брак, осиновяване, наследяване и т. н.); при необходимост стават един другиму опекуни или управители на имоти; помагат си взаимно при обработването на нивите, защитават се взаимно от опасности, които застрашават живота и имота им и отговарят солидарно за всички правонарушения, в това число и за неплащането на данъците. По сведения, датиращи още от VII век, начело на всяка „гуми“ стоял избран старейшина, а над всички „гуми“ господствувала по-обширна организация

¹ Hémard, цит. съч. стр. 150 Заб. 1.

² Manes, цит. съч. I, стр. 25; Hémard, цит. съч. I, стр. 149, заб. 1; R. Müller-Erbach. Deutsches Handelsrecht, T. II 1924, стр. 668. Всички автори обаче отъждествяват (Müller-Erbach просто смесва) това селско-общинно застраховане с качествено различното от него застраховане от типа на гилдиите в исландските градове.

състояща се от 10 „гуми“ или 50 семейства, чийто глава се избираше измежду най-старите ѝ членове.¹

Всичките тези факти в своята съвкупност ни довеждат до заключението, че системата „гуми“, заедно със съдържащите се в нея елементи на взаимопомощ в случай на смърт, болест и т. н., е свойствена на първобитно-общинния строй като форма на родови и общинни връзки и се е запазила по-късно като останка от този строй. Ето защо, предположението на Ногухи, че тази система е била заимствувана от Китай, е съмнително. Такива тесни взаимни връзки между членовете на японските „гуми“ са могли да възникнат само на една открай време национална почва и не са могли да бъдат внесени откъдето и да било отвън. Чуждоземното, китайското влияние е могло да се отрази само върху организационното оформяване на тези връзки, например в съотношенията на числата 5 и 50.

Интересно е, във всеки случай, да се отбележи, че Ногухи счита системата „гуми“ за „изходен пункт не само на цялото японско застраховане, но и на „най-важните отрасли на гражданското, наследственото, а даже и на търговското право“.

Пример от правна сделка, която има известна застрахователна функция и се явява същевременно като останка от родовите отношения, ни дава историята на руското право. Погоре споменахме вече за „глобата за убийство“, плащана от цялата община, ако убиецът останел неоткрит. Тук още няма нищо, което да напомня за застраховането. Но в Киевска Русия общината плащала глоба и при друг случай. Ако някой извършил убийство без умишъл (при умишлено убийство общината не плащала глоба за убиеца, но го предавала заедно с жената и децата му на ограбване и разорение)², а при скарване или при гуляй, тогава всички членове на общината помагали на виновника да си плати глобата, като я разхвърляли помежду си. Който не участвувал в това разпределяне, нямал право да иска в аналогичния случай колективна помощ от страна на общината за плащане на неговата глоба.³

¹ Noguchi, цит. съч. стр. 239 и 241.

² Към това мнение се придържат отчасти и Сергеевич (цит. съч. стр. 399—400) и Владимирски-Буданов (пак там, стр. 43—44, заб. 9, 10, 12). Напълно вероятно е обаче и мнението на Сиромятников (цит. съч. заб. 68, 69), който по въпроса за „глобата за убийство“ причислява към непреднамереното убийство и умишленото убийство, когато е извършено единично за отмъщение и т. н., като предполага, че предаването на убиеца на ограбване и разорение се отнася само за професионалните убийци (отдали се на грабеж). Подобен възглед е изказван и от други изследвачи (вж. коментара към чл. 7 в споменатото издание на АН на СССР, стр. 58, а също и от авторите, споменати у Сиромятникова в заб. 69).

³ „Правда Русская“ чл. 3—8 (изд. на Инст. по история на АН на СССР, 1940). Тези членове отговарят на чл. 3—6 „Русская правда“ на Троицкия и Карамзинския списъци в изд. на Н. Калачев. 1846.

В литературата са се изказвали мнения, които са отъждествявали напълно глобата за непреднамерено убийство с договорното застраховане. Така Сергеевич квалифицира в тези случаи общината като „доброволно застрахователно сдружение“¹, а Рибников намира тук „всичките елементи на застрахователния договор за гражданска отговорност.“²

Ние считаме един такъв възглед за необоснован. От постановленията на „Русская правда“ не произтича и изобщо изглежда неправдоподобно предположението, че членовете на общината предварително са сключвали помежду си „определено споразумение“ (както се изразява Рибников), в случай че някой от тях извърши убийство „при скарване или гуляй“. Невероятността на подобно предварително сключено споразумение става още по-голяма, ако приемем мнението на Б. Сиромятников и други изследвачи, че общината е заплащала глобата за убийство и в случаите на умишлено (само не и на професионално) убийство. При това положение отпада както квалификацията на общината като „доброволно застрахователно сдружение“, тъй и окачествяването на самото отношение между членовете ѝ като договорно-застрахователно.

Обратно, от постановленията на „Русская правда“ би могло да се заключи, че колективното заплащане на глобата за убийство, в случай на непредумишлено (а също и на предумишлено, но не професионално) убийство, е произтичало (както и при неоткриване на убиеца) от общите правни норми и е било задължително *ipso jure*, без да има нужда от каквито и да било специални договори.

Съобразно с това предполагаме, че в чл. 8 на „Русская правда“: „А ако някой не се включи в глобата за убийство, нему, хората не ще помагат, но сам ще плати“,³ думата не е за договора, който тепърва ще създаде задължението за участие в глобата, а за санкцията срещу отказа от изпълнението на това *ipso jure* установено задължение, за санкцията, която ще бъде наложена на онзи, „който се откаже“, когато той сам изпадне в такава беда.⁴

При тъй предложеното от нас тълкуване, глобата за убийство запазва единство и в двете си разновидности: и при непреднамереното (или изобщо непрофесионалното) убийство,

¹ Сергеевич, цит. съч., стр. 400.

² Рибников, цит. статия във „Вестник гос. страхования“ 1927, № 19/20, стр. 111.

³ „Правда Русская“, Троицки, 1-ви списък, изд. на Института по история при АН на СССР, 1940 г. В списъците на Троицки и Карамзина, по изданието на Калачов — това е в чл. 6.

⁴ Сравни другите тълкувания на този член, приведени от Сиромятников (цит. съч. заб. 70). Сиромятников свързва обстоятелството, че имало членове на общините, които не се включвали в глобата за убийство, с отслабването на общинните връзки поради притока на нови пришелци в общините.

и при неоткриването на убиеца, докато от гледище на оспорваното от нас мнение, правната същност на тази глоба се раздвоява: при неоткриване на убиеца, тя произтича от закона (или обичая) и представлява общо задължение за всички членове на общината, а при непреднамерено убийство, тя се явява като че ли само последица от предварителен застрахователен договор и е задължителна не за всички, а само за тези и в полза на онези, които по силата на този договор са се включили в такава „взаимно-застрахователна общност“. А сферата на прилагането на чл. 8 на „Русская правда“ е произволно стеснена в границите само на втория вид глоба за убийство — за неумишлено убийство.

Наред с посочените по-горе сделки от първата категория, които представляват остатъци от родовата взаимопомощ, в докапиталистическото общество се срещат и други още по-нетипични за него правни форми на застрахователно обезпечение. Това са специалните мероприятия, организирани от държавната, централната или местната власт на доброволни, а по-често на задължителни начала, за осъществяването на едни или други най-разнообразни задачи.

Подобни мероприятия са известни още в дълбоката древност. Във връзка с историческите условия за съществуването на древноеврейския народ сред окръжаващите го племена, една от най-важните грижи на старата еврейска държава е била да съдействува по всякакъв начин за приръста на населението. В числото на разнообразните средства, насочени към тази цел (например: освобождаването на новобрачните мъже в течение на една година от военна служба и от всички данъци; задължението на брата да се ожени за вдовицата на брата си, ако последният не е оставил синове¹ и т. н.), голяма роля са играли и комуналните съюзи, организирани за обезпечаване на зестра за невестите — дъщери на членовете на съюза. Участието в тези съюзи е било доброволно, а средствата им се набирали от членските вноски² — един вид своеобразна „застраховка за зестра“.

Държавни мероприятия със застрахователен характер са известни и на западноевропейското средновековие. Така, през XII век, в окръга на град Родез (в южна Франция), с указ на римския папа Александър III и под егидата на духовенството, било организирано задължително застраховане срещу кражба и грабеж (а впоследствие и срещу разграбването и унищожаването на имуществата във връзка с военните действия). За разлика от типичното за тази епоха застраховане, основано върху професионално-корпоративни начала, споменатото застраховане имало областен, териториален характер и обхва-

¹ Du Mesnil — Marigny, цит. съч. т. II, стр. 46—47.

² Manes, цит. съч. I, стр. 23.

щало различните слоеве на родезкото население: духовенство, рицари, войници, търговци и други граждани.

Застраховащите внасяли редовни застрахователни вноски, диференцирани в зависимост от социалното им положение: 12 дение¹ за духовенството, рицарите, търговците и заможните граждани и по-малки вноски за останалите.²

Много по-разпространена е била през средните векове друга форма на обезпечаване срещу кражба и грабеж: търговците и други пътници, пътувайки през владенията на едрите феодали, получавали от тях срещу специално заплащане въоръжена охрана, а едновременно с това и гаранция за обезщетяване на загубите, които биха понесли евентуално в територията на този феодал, въпреки придружаващата ги охрана. Но подобна гаранция, която в същност санкционира качествено изпълнение на едно лично задължение, едва ли би могла да се отнесе към застраховането.

Указания за държавни мероприятия през средновековието се срещат и в областта на морското застраховане. Касае се за два случая, които се отнасят към XIV век. За единия от тях се споменава във една фландърска хроника от XVII век. Според съобщението в нея, фландърският граф основал през 1310 г. в град Брюге, по настояването на местните търговци, застрахователна палата за осигуряване на стоки срещу морски рискове на търговски начала със заплащане на застрахователна премия по определени тарифи. Това съобщение обаче не се ползува с особено доверие в литературата, а струва ни се, не го и заслужава, и то не толкова поради изолираността на източника, който, както забелязва Голдшмид,³ а след него и Емар, не е подкрепен от никакви други данни, колкото поради своята неправдоподобност по начало. Работата е там, че застраховане като онова, което е описано във фландърската хроника, предполага вече съществуването на морски застрахователен договор в развита форма. А този договор, който се е развивал тъй бавно и трудно от договора за морския заем, преминавайки през сложните междинни стадии на фиктивен заем и фиктивна покупко-продажба, едва ли е могъл още в началото на XIV век да се вкорени тъй здраво, че да

¹ Denier — стара френска монета.

² Hémard, цит. съч. I, стр. 149. Неясна е по-нататъшната съдба на това застраховане. Според една версия то скоро и безследно изчезнало. Според друга — то се запазило до революцията през 1789 г. Интересно е, че Манес в един от своите трудове (*Versicherungsstaatsbetrieb im Ausland*, 1919, стр. 3) се изказва в полза на първата, а в друг — *Versicherungswesen*, 1924, В. I, стр. 25) — в полза на втората версия. За нея се изказва и Müller-Erbach, цит. съч. стр. 668.

³ Goldschmidt, цит. съч. стр. 358, заб. 75, а също и Hémard, цит. съч. I, стр. 152, заб. 4. Още по-недоверчив е Danjon (цит. съч. IV, 1929, стр. 220), който счита съобщението за апокриф.

легне в основата на операциите на специално застрахователно учреждение¹.

Още по-неправдоподобно изглежда тъй ранното възникване в областта на морското застраховане на едно държавно застрахователно учреждение, действащо на търговски начала.

Ето защо считаме, че ако в съобщението на фландърската хроника има някакво зърно истина, то се заключава в друго. Градът Брюге е бил през XIV век един от най-богатите и многолюдни градове на Европа и център на северноевропейската търговия (200 хиляди жители, докато Париж през XIV—XV векове е имал само 140—150 хиляди жители). Именно в Брюге още от XIII век, за пръв път започнали да се свикват редовни събрания на търговците, които турили начало на по-сетнешните търговски борси.² Тъй че, твърде възможно е, да е съществувало тук през XIV век нещо като борса на италианските (предимно генуезките) застрахователи и фландърските търговци, подобна на възникналата по-късно в Лондон застрахователна борса на Едуард Лойд.

За другия случай е съобщено в една хроника от XV век (Ф. Лопец, 1434 г.): през 1370 година португалският крал Фердинанд въвел задължително взаимно застраховане за португалските корабоприитежатели, което имало за обекти кораби с вместимост повече от 500 тона. Това съобщение, за разлика от първото, не буди вече съмнения. Особено бие в очи известно сходство между това застраховане и основното през оная епоха застраховане от професионално-корпоративен тип. Наистина, няма никакви указания, че португалските корабоприитежатели са имали организация подобна на гилдиите и цеховете. Но може да се счита, че указът на крал Фердинанд е обединил големите корабоприитежатели в своеобразна корабоприитежателска гилдия, създадена специално за

¹ Най-старите морски застрахователни полици, намерени и публикувани в края на XIX век от италианеца Enrico Bensa, датират от 23 октомври 1347 г. (по застраховка на кораб) и от 15 януари 1348 г. (по застраховка на стока) и са издадени в Генуа (Hagen Seeverversicherungsrecht), 1938, стр. 8).

Но и тези полици още носят формата на фиктивен заем. А застраховането във формата на покупко-продажба господствувало до втората половина на XIV чак до XV век и то именно в Генуа, което е важно не само затова, че тя е била по онова време един от най-големите търговски и застрахователни центрове, но и затова, че в самия град Брюге, за който става дума, са се подвизавали по онова време генуезки застрахователи.

Според мнението на Еренберг (Versicherungsrecht, стр. 37) едва от средата на XV век застрахователният договор, в неговата развита форма като самостоятелна правна сделка, е получил повсеместно широко приложение.

² Самата дума „борса“ (bourse, Börse) води произхода си вероятно от търговската фамилия van der Beurse в гр. Брюге. Жилището на тази фамилия, където отсядали италианските търговци, и пред което ставали споменатите събрания, било украсено с герб, изобразяващ три кесии (кесия — на латински bursa, на френски bourse, на холандски beurs).

целите на взаимното застраховане. Старата феодална форма на задължителното взаимно-корпоративно застраховане тук се е използвала като оръдие на държавната политика, която е покровителствувала националното търговско мореплаване, спомогало за развитието на новите капиталистически отношения. Достатъчно е да си спомним ролята, която още тогава, а особено в по-късно време е играла Португалия като морска, а после и като колониална държава, за да оценим значението на това мероприятие.

Твърде ярки примери за държавни застрахователни мероприятия срещаме и в древна Япония, и в Московска Русия.

За държавното натурално застраховане в Япония говорихме вече по-горе (ч. 1, § 4).

Още по-интересен е примерът от историята на СССР. На всички е известно, каква роля е играло в историческото минало на нашата страна близкото ѝ съседство със степните номадски народи. Дори и след свалянето на татарската власт и разпадането на „Златната орда“ дълго време още по руските граници са ставали неспирни нашествия, особено от юг, от страна на кримските и ногайските татари. Главната цел на тези нашествия е била залавянето на пленници и продаването им в робство. Само откупът можел да предотврати тази продажба и да освободи пленените от робство. Затова и правителството на Московска Русия, заинтересовано за опазването на крайграничните селища и население, както и за привличането на нови заселници, а особено пък за запазването на своите военни и административни кадри, счело за необходимо да обезпечи организацията на този откуп върху съответната финансова база. Подробни сведения за тази организация намираме в „Стоглав“, глава 72 „За откупването на пленниците“.¹ В тази глава се говори за три форми откуп от пленничество: или пленените „сами се откупват“, или ги откупват „царските посланици при ордите или в Цариград, Крим, Астрахан и Кафа“²; или откупването става от втора ръка в самата Москва, където „гърци, турци и арменци“ или други „гости“ довеждат със себе си „православните християни“, които те самите са „откупили“ от плен. Във всичките тези случаи откупването се финансира от царската хазна, но изразходваните от тази хазна средства се връщат по пътя на ежегодното разхвърляне на откупа върху населението: „колкото откуп от царската хазна е определен годишно за пленените, трябва да се разпредели по сохи върху цялата земя, чиято и да е тя, на всички по равно“. Така разпределението става по съществу-

¹ Стоглав, изд. 3, Казан, 1912 г. (според най-стария и същевременно най-точния ръкопис, писан с курсив от XVII век).

² Както е известно, Кафа — сегашната Феодосия — била тогава най-големият пазар за роби.

ващите тогава данъчни единици — „сохи“ (рала) и то на изравнителни начала.

По-късно от системата на разпределение (последователно разхвърляне на фактически изразходваните през годината суми) се преминава към системата на редовните срочни плащания, от които се образува специален фонд за откупване на пленниците: известна ни е вече линията на това развитие в областите на докапиталистическото застраховане. Новата система е била утвърдена сто години след „Стоглава“ в законника на царя Алексей Михайлович, който предписва на цялата територия на Московската държава да събира ежегодно суми, предназначени за „откупване на пленниците“.¹ Както в „Стоглава“, така и тук системата на тези плащания е изградена върху основите, възприети в данъчната система. При това, във връзка с преминаването по онова време на ред данъци от старата облагаема единица („соха“), към новата („двор“) и „пленническият“ налог, съгласно Законника, се събира не вече по „сохи“, не по „соховите списъци“, а по „дворове“, според новите преброителни списъци.

За разлика от изравнителната система в „Стоглава“, в Законника пленническите налози се диференцират тъй: в зависимост от социалното положение на платците са установени три размера вноски, растящи по принципа на геометричната прогресия. Най-малкият размер (2 денги)² е определен за служебни лица, стрелци, казаки, артилеристи и др. подобни; средният размер (4 денги) — за селяни от частнособственишки (дворянски и наследствени) и държавни (дворцови) „села“ и „селски общини“; и най-високият размер (8 денги) — за жителите на градовете и паланките и за селяни от черковните и манастирски имоти. Парите се събирали ежегодно и се предавали в министерството на външните работи, което във връзка

¹ Законник на царя Алексей Михайлович, изд. 1737 г., „Глава осма. За откупването на пленниците“, чл. чл. 1—7. Един от източниците за тази глава — въпреки същественото различие помежду им — е била, без съмнение, едноименната 72 глава от „Стоглава“. В това ни убеждава почти дословното съвпадение на даденото в двата паметника обоснование на необходимостта от материалното участие на населението в откупването на пленниците. Това „обоснование“ е дадено в строго богословски дух: тук има и цитати от завета на „праведния Енох“ за откупването от плен, и „думите господни пред пророците“, и „Христовото слово“, което повелява „не само среброто си, но и душите си да дадем за нашия брат“.

² Денга — 1/2 копейка. В своите изследвания върху стойността на руската рубла през XVI—XVIII векове включително, Ключевски заключава, че през XVI век рублата, според цените на хляба, е била равна: през първата половина на века на 73—83, а през втората — на 60—74 рубли от 80-те години на XIX век. В началото на XVII век цените на хляба се покачили пет пъти и следователно по тези цени рублата станала пет пъти по-евтина. По-късно стойността на рублата се покачила малко и през втората половина на XVII век тя се равнявала по хлебните цени на 17 рубли от 80-те години на XIX век. (В. Ключевски. Опити и изследвания. Пръв сборник от статии, издаден през 1919 г., стр. 157, 161, 171—173).

с основната си компетенция е водело делата по откупването на пленниците.

В Законника са определени и сумите, които са се отпускали за откуп. Те също са диференцирани според социалното положение на пленника: за селяните на земевладелците и боярските хора — по 15 рубли; за гражданите — по 20 рубли; за стрелците и казаците от „пограничните градове“ — 25 рубли; за московските стрелци — по 40 рубли на човек. На особени начала е изградено финансирането на откупа за пленените дворяни и боярски деца. Тази категория „пленници“ е имала много по-голямо значение за правителството на Московска Русия. Не напразно тях са ги „довеждали за откупване турските и кримските посланици и гърците“, нещо, което, очевидно не се е практикувало по отношение на стрелците, казаците, гражданите и селяните. Откупните суми за дворяните и боярските деца, за разлика от сумите за гореспоменатите пленници, се определят не поголовно, а „според поземления данък“, т. е. в зависимост от големината на техните земи. Освен това, тези суми се диференцират и в зависимост от обстоятелствата, при които е станало пленяването: за дворяни и боярски деца, пленени във време на сражение или на „посланическа служба“ — по 20 рубли от 100 четвъртини, а за пленените при други обстоятелства — по 5 рубли от 100 четвъртини.¹ Разбира се, че фактически цената на откупа не винаги е съвпадала със сумата, която е отпуснало министерството на външните работи. Трябва да предполагаме, че в такива случаи семейството на пленника е доплащало от собствените си средства; в други случаи пък, в негова полза е оставала известна икономия.

Законникът не установява размера на откупните суми за най-висшето социално съсловие — за боярите (а може би и за московските дворяни, които през тази епоха стояли вече значително по-високо от градските дворяни и още по-високо от боярските деца). Този пропуск, разбира се, не е случаен. Несъмнено, той стои във връзка с високото обществено положение на този род пленници в държавата: трябва да се предполага, че въпросът за откупването им от плен и за сумата, която е трябвало да бъде отпусната за тази цел от правителството, е бил предмет на особено царско решение и не е зависел от общите правила на закона. Можем да прибавим също, че случаите на пленяване на самите боляри са били, разбира се, извънредно редки.

Разглеждайки организацията по финансирането на пленническите откупи, можем да установим в нея, независимо от данъчните ѝ форми, всичките главни елементи на едно задъл-

¹ Четвъртина — 1/2 десятък.

жително държавно застраховане¹ срещу риска пленяване. Тук са на лице и задължителните годишни застрахователни вноски по установени тарифи, образуващи застрахователния фонд, и отпусканите от този фонд определени застрахователни суми и държавният застрахователен орган, в лицето на министерството на външните работи, което пазело и се разпореждало със застрахователните средства.

Така финансовата организация по откупването на пленниците, описана в Законника, представлява своеобразно съчетание на фискални и застрахователни елементи. При това, не можем да отминем и следващото твърде важно обстоятелство. Изброявайки различните категории платци на „пленническият налог“, Законникът не споменава нищо за дворяните и боярските деца. Те, разбира се, не са плащали този налог. Но когато въпросът е бил за откупване от плен за сметка на „пленническият налог“, те фигурират на първо място в Законника в списъка на категориите лица, подлежащи на откупване, при което за тях се отпускали най-значителни суми. Този факт, който особено ярко илюстрира класовия характер на въпросната финансова уредба, подчертава едновременно с това и неговата „смесена“ юридическа същност, като полуданък и полужастраховка.²

§ 6. Системата на докапиталистическото застраховане в нейната цялост

Нека направим някои общи изводи от анализа на формите на докапиталистическото застраховане въз основа на общите положения на застрахователния фонд, които характе-

¹ Аналогичен възглед поддържа и Рибников (цит. по-горе германско застрахователно списание стр. 307), без да прави юридически анализ на съответните източници.

² Интересен паралел за държавен откуп на падналите в плен войници дава стр. 32 на Сборника от законите на Хамураби. Първо: откупът от страна на държавата (двореца), тук е случаен: само ако семейството на войника или храмът в неговия град нямат средства да го платят. Второ: няма никакви указания, че откупът за сметка на двореца или храма е бил свързан със събирането на някакви вноски, т. е. с организирано застраховане срещу риска от пленяване. Вж. превода на този член у Волков, Законите на вавилонския цар Хамураби, 1914 г., стр. 26, или в „Хрестоматия по стара история“ под редакцията на академика В. В. Струве, т. I, 1936 г., стр. 48. Термините „реду“, „баиру“, които се срещат в паметника, са обяснени по предположение като тежковъоръжен и лековъоръжен войник. В изданието „Hammurabi's Gesetz“ (J. Kohler и F. Peiser. В. I, 1904, стр. 18) „реду“ е преведено като „войник“, а „баиру“ като рибар (Fischer) на царска служба. Но такова тълкуване на „баиру“ е по-малко вероятно и не се потвърждава от съответния текст чл. чл. 26—39 от „Сборника от законите на Хамураби“ в руските и немски преводи в тях става дума за поход, пленяване, поле, „реду“ и „баиру“.

ризира системата на докапиталистическото застраховане в нейната цялост.

1. Застраховането се определя от два съществени белега: първо — наличността на организиран застрахователен фонд и второ — специфичната форма на неговата организация. Първият е родовият, а вторият — видовият белег на застраховането. Видовият белег, по който застраховането се отличава от другите организационни форми на застрахователния фонд, се състои в определеното съчетание на принципите на централизацията и децентрализацията. Застрахователният фонд, съществуващ под формата на застраховане, обслужва не едно лице, а цял ред лица и организации, и в този смисъл (за разлика от самозастраховането), той е централизиран. Обаче същият фонд, в противоположност на бюджетния и подобния нему застрахователен фонд, се образува за сметка на вноските на застрахования състав, по пътя на децентрализацията.

При това, към посочените белези на застраховането трябва да се постъпва не от абстрактни, извънисторически становища, не като към понятия, неизменни в своето съдържание и дадени веднаж завинаги, а от становището на диалектическия метод, който изисква разглеждането на явленията да става „от гледна точка на тяхното движение, тяхното изменение и тяхното развитие, от гледна точка на тяхното възникване и замиране“.¹

Разглеждайки от тази зрителна точка съответния цикъл исторически явления, свързани с робовладелското и феодалното общество, ние намираме в тези явления посочените по-горе белези на застраховането в тяхното настъпателно движение, в тяхното възникване и развитие: най-напред — в първичните стадии на това развитие, след това — в по-напреднали форми и най-после — в завършен или почти завършен вид.

И това обстоятелство, от гледище на диалектическия метод, се явява напълно закономерно.

Наистина, застрахователният фонд е възникнал отначало само под формата на вноски, събираеми *ad hoc* в срокове, които започвали да текат след настъпването на застрахователния случай (например в кърванските съглашения на пътуващите търговци). Но доколкото получените по този път средства за всяко отделно изплащане са се обезпечавали предварително от съответните взаимни задължения, не можем да отричаме и тук наличността на известен, макар и първоначален стадий на застрахователна организация.²

¹ История ВКП(б). Краткий курс, 1938, стр. 101.

² Аналогична форма на организация на застрахователния фонд съществува и в днешно време във взаимозастрахователните сдружения: наред със събирането на предварителни застрахователни вноски, тук се прилага често и допълнителното разхвърляне между застраховащите.

Макар че и след прехода към системата на предварителните редовни вноски застрахователните фондове дълго още не са могли да се отделят от другите фондове на съответния колектив (професионален или религиозен), важното е, че съгласно устава или обичаите на този колектив, за неговите членове се е предвиждала застрахователна помощ за сметка на установените вноски. Ето защо, тук също не може да се отрича известна, дори по-висша застрахователна организация.

Но рано или късно застрахователното предназначение на редовните вноски и образувания от тях фонд придобива устойчив и абсолютно преобладаващ характер (например в *collegia funeraticia*) и военните колегии на древния Рим, както и в развитото гилдийско и цехово застраховане). И тогава застраховането, като определена организационна форма на застрахователния фонд, получава напълно завършен характер.

Така застраховането в своето възникване, както и в следващите стадии на своето най-после напълно завършено развитие, е съществувало вече не само във феодалното, но даже и в робовладелското общество.

Казаното не си схожда в основата си с обичайното третиране на въпроса за докапиталистическото застраховане в буржоазната литература. И по този въпрос буржоазната методология изхожда от неизменния си формалистичен, а по своята същност — метафизичен принцип: „всичко или нищо“. Като че ли обществените институти възникват изведнаж със своите напълно изразени белези и в пълната завършеност на своите форми, както в образите на гръцката митология Афродита се ражда от морската пяна, а Атина-Палада излиза в пълно въоръжение от главата на олимпийския повелител.

Буржоазната застрахователна теория явно плаща дан на тази метафизическа методология, особено в случаите когато дори и в първоначалните стадии на развитието на докапиталистическото застраховане, тя вижда застрахователната „Афродита“ в нейните съвършено зрели (и при това капиталистически) форми. Тук се прибавя, разбира се, и влиянието на друга метафизическа идея: за невъзможността да съществува друг тип застраховане, освен капиталистическото. От тази идея изхожда буржоазната застрахователна теория и в онези случаи, когато, изпадайки в противоположната крайност, тя вижда и в най-завършените форми на докапиталистическото застраховане не „същинско“ застраховане, а само нещо „близко“ и „сходно“ с него.

2. Застраховането в докапиталистическите обществени формации се различава по начало от капиталистическото застраховане и се явява съвсем особен общественно-исторически тип застраховане. Това не може да се разбере от позициите на буржоазната метафизическа методология, но то става ясно, погледнато от позициите на марксисткия диалек-

тически метод, според който „всяко явление може да бъде разбрано и обосновано, ако то се разглежда в неразривната му връзка с окръжаващите го явления и в неговата обусловеност от окръжаващите го явления“.¹

Видяхме, че докапиталистическото застраховане е било в неразривна връзка с окръжаващата го социално-икономическа обстановка и е било обусловено от нея. В това отношение съществена роля са играли два основни и на свой ред тясно свързани моменти, характерни и за феодалното, и за робовладелското общество: 1. преобладаващите натурално-стопански отношения и 2. отношенията на лична зависимост на производителните работници (извъникономически принудителен труд). Затова именно, сходството между застраховането в робовладелското общество и застраховането във феодалното общество превишава тъй значително различията помежду им и стига до такава пълнота, че ние с право говорим за единен (макар и с различни варианти), исторически тип на докапиталистическото застраховане.

Само като разглеждаме това застраховане в неразривната му връзка и обусловеност от посочените социално-икономически моменти, ние можем да разберем причините за слабото му развитие, което буржоазната застрахователна наука (теорията за „по-малките опасности за живота“ или теорията за „идейно-културните“ или „етично-психологичните“ фактори), не можа да обясни както трябва. Само като разглеждаме докапиталистическото застраховане в неразривната му връзка и обусловеност от основните черти на докапиталистическите класови общества, ние можем да видим, че то, противно на начина, по който е представено в буржоазната застрахователна литература, не е „случайно натрупване на предмети и явления, откъснати едно от друго, изолирани едно от друго и независими едно от друго“, а е „свързано единно цяло...“² определена система, която има своите специфични особености.

3. За разлика от капиталистическото търговско застраховане, целешко реализирането на печалби, основният принцип в устройството на докапиталистическото застраховане е принципът за взаимопомощ, осъществим предимно в професионално-корпоративните сдружения.

Тук спадат три групи явления:

1. застрахователните съглашения (а понякога и възникващите на тази почва установени обичаи) между участниците в търговските кервани. Тук няма още постоянно сдружение, има обаче обединение (макар и временно) въз основа на професионалния белег;

¹ История ВКП(б). Краткий курс, стр. 101.

² История ВКП(б). Краткий курс, същата стр.

2 постоянно действащо застраховане от уставен тип в професионалните (предимно търговските и промишлените) организации; тук виждаме вече двата белега: професионалният и корпоративният;

3. застраховане от също такъв постоянен, уставен тип, но вече не в професионалните, а в религиозните съюзи; при този тип е на лице корпоративният белег, обаче професионалният не е тъй ярко изразен, макар че и тук се съдържат някои негови елементи.

От тези три застрахователни форми, за основна, особено във феодалното, но така също и в робовладелското общество, трябва да приемем втората (римските занаятчийски и други тям подобни колегии, цеховото и гилдийското застраховане).

Посоченият основен принцип на докапиталистическото застраховане произтича изцяло от социално-икономическата обстановка. Възникнало почти изключително в пределите на системата на натуралното стопанство и юридически принудителния труд и лишено поради това от база за широко развитие на търговски начала, застраховането, естествено, приема формата на взаимопомощ, ограничена в тесните рамки на съответните колективи: търговски, занаятчийски, религиозни, а в древния Рим и военни, олицетворяващи крайъгълните точки на тази система.

По същата причина това застраховане се развива само между отделни, затворени групи лица, и само носи такъв затворен, професионално-корпоративен характер, обхващайки само членовете на дадена корпорация или група.

От тази социално-икономическа обстановка, окръжаваща докапиталистическото застраховане, произтичат и другите му особености, и другите му отлики от капиталистическото застраховане:

а) докапиталистическото застраховане обслужва не основните, а само второстепенните области на съвременната му икономика; не господстващите класи, а само средните обществени слоеве; не селско-стопанското производство, а търговията и промишлеността; не робовладелците и сеньорите, а търговците и занаятчиите;

б) докапиталистическото застраховане, по правило, още не се е отделило от общите организационни рамки на търговията, промишлеността и религията — не се е отделило от професионалните и религиозните организации в обособени застрахователни организации;

в) в докапиталистическото застраховане, по правило, застрахователят още не се е отделил от застраховащите. Един и същ търговски или занаятчийски колектив влиза в двойната роля на колектив от застраховащи и колектив от застрахователи.

4. Но не всички нужди на докапиталистическите класови общества, в областта на застраховането, са могли да бъдат

удовлетворявани във взаимоспомагателните форми на професионално-корпоративните сдружения. Необходимостта от застраховане се оказала особено належаща в онази област на народното стопанство, където за удовлетворяването ѝ трябвало да бъде възприета друга, съвсем своеобразна форма. Тази област е допирната точка на търговията и кредита, и то именно морската търговия и лихвения кредит.

Тук представителят на лихвения кредит поема върху себе си и застрахователни функции. Но, разбира се, застраховането на търговеца от лихваря не може да бъде обложено в общоприетата дотогава форма на професионално-корпоративна взаимопомощ. От друга страна, поради известните вече причини, по онова време още няма предпоставки за развитието на самостоятелно търговско застраховане. Остава една единствена възможност: самият кредит „включва“ в себе си елементите на застраховането, и застраховането става подчинен и спомагателен елемент на кредита. Така се създава уредба, в която застраховането се свързва неразривно с кредита в единна стопанско-търговска операция и в единна юридическа сделка — морския заем. От друга страна, за разлика от взаимното професионално-корпоративно застраховане, тук застрахователят (в същност лихварят) се отделя вече от застрахователите и превръща застраховането в източник за лично обогатяване.

Това застраховане, макар и да се отклонява от основния профил на докапиталистическото застраховане, все пак в известен смисъл е характерно и типично за своята епоха, не разбира се, защото тук са на лице елементите на търговското застраховане, а защото застраховането, макар и вече търговско, още не е излязло из недрата на лихвения кредит и не се е отделило от него в самостоятелна търговска дейност.

5. Най-после, ако отстраним като външно наслоени всичките явления, които погрешно се смесват със застраховането, без да имат нищо общо с него (вж. § 5), остават още два вида явления със застрахователен характер, познати на докапиталистическото общество: а) отживелите форми на родовата и общинна взаимопомощ, характерни за първобитно-общинния строй и б) редките спорадически прояви на държавно застраховане, най-разнообразни по своя характер и цели, обусловени не от общата закономерност в развитието на докапиталистическите класови общества, а само от местните особености в развитието на отделните страни и области. Но даже и тези форми на застраховане, най-нехарактерни за докапиталистическото общество, имат нещо сходно с типичното за това общество професионално-корпоративно застраховане. Като него и те са основани върху принципа за взаимопомощта. Това се отнася не само до отживелите форми на родовата и общинна взаимопомощ, но и до държавните застра-

хователни мероприятия в докапиталистическото общество. За разлика от държавното застраховане през епохата на капитализма, те представляват не търговски предприятия, а по-скоро една форма на взаимопомощ, организирана от държавната власт по тези или онези съображения и подчинена на едни или други цели на държавната политика.

6. Такава е в общи черти системата на докапиталистическото застраховане. В нея има явления, обърнати към миналото (остатъците от първобитно-общинния строй), явления, обърнати към бъдещето (елементите на търговското застраховане в договора за морския заем), а покрай тях и чисто локални, спорадически явления (държавните застрахователни мероприятия). Но ядката на тази система и нейният основен масив си остава застрахователната взаимопомощ в професионално-корпоративните сдружения. В сравнение с другите застрахователни форми, тя е най-разпространената и най-типичната за робовладелското, а по-късно и за феодалното общество. Същевременно, ако оставим настрана остатъците от първобитно-общинния строй, тази система е най-противоположна на капиталистическото застраховане: срещу изразения в нея принцип за взаимопомощ между тесен, ограничен кръг участници в капиталистическото застраховане, е прокаран принципът за една търговия с неограничен кръг на действие и насочена към извличането на печалби.

ЧАСТ ТРЕТА

БУРЖОАЗНОТО ЗАСТРАХОВАНЕ

Отдел 1

СЪЩНОСТ НА БУРЖОАЗНОТО ЗАСТРАХОВАНЕ

§ 1. Условия за развитието на буржоазното застраховане

Два момента, които лежат в основата на цялото капиталистическо развитие, обуславят в своето съчетание и взаимодействие възникването и развитието на буржоазното застраховане: единият от тези моменти е стоковото производство. Но не стоковото производство изобщо, което „... може да съществува независимо от това, че преобладаващата маса от продукти е предназначена непосредствено за лична употреба и не се превръща в стока...“, а такова стоково производство, при което „... всичките продукти или поне по-голямата част от тях приемат формата на стока...“¹, и при което, следователно, „превръщането на продуктите в стоки е господстваща и определяща черта“, а „производството на принадлежната стойност“ е „пряката цел и определящият мотив на производството“.² За разлика от стоковото производство в докапиталистическите общества, съществуващо върху общия фонд на натурално-стопанската система, тук думата е за стоковото производство, като обща основа и най-съществен елемент на новите социални отношения, в които натурално-стопанските елементи са ликвидирани или сведени до ролята на „отживелици“. Такова е стоковото производство „в неговата всеобща, абсолютна форма“³, когато „стоката става всеобща форма на продукта“⁴, а самото производство „се извършва върху основата на един съвсем специфичен начин, именно капиталистическия начин на производство“.⁵

¹ Маркс. Капитал, т. I. Маркс и Енгелс. Соч. т. XVII, стр. 188.

² Маркс. Капитал, т. III. Госполитиздат. 1938, стр. 775—776.

³ Маркс. Капитал, т. II. Маркс и Енгелс. Соч. т. XVIII, стр. 144.

⁴ Маркс, също стр. 140; също и Капитал, т. III, 1938, стр. 529.

⁵ Маркс. Капитал, т. I. Маркс и Енгелс. Соч. т. XVII, стр. 188.

Вторият момент е новият начин на експлоатацията. Както и предишните начини на експлоатация, и той е основан върху принудата¹, а самата експлоатация при него се усилва още повече.² Обаче, за разлика от по-ранните обществени системи, принудата (в основите си вече икономическа) тук се облича в измамливите форми на „свободата“ и „равенството“³, а съобразно с това и средствата за усилване на експлоатацията се усложняват, добивайки повече или по-малко замаскиран характер.

Двата посочени момента — капиталистическото стоково производство и капиталистическият начин на експлоатация — стоят в най-тясна връзка и взаимодействие помежду си също тъй, както в робовладелското и феодалното общество са били взаимно свързани господстващата натурално-стопанска система с отношенията на личната зависимост.

В това взаимодействие между характера на производството и начина на експлоатацията и при капитализма, както и преди него, основно и решаващо значение има начинът на експлоатацията.

Маркс казва за европейското средновековие: „... именно затова, че отношенията на лична зависимост представляват основата на дадено общество, отделните дейности и продукти не могат да приемат фантастична форма, различна от тяхното реално битие“⁴. Прилагайки това положение, *mutatis mutandis*, към капиталистическото общество ние можем да кажем: именно защото отношенията на експлоатацията, представляващи основата на капиталистическото общество, не се явяват като отношения на лична зависимост, а приемат една различна от тяхното съдържание фантастична форма на „еквивалентни“ отношения („свобода“, „равенство“, договор за замаяна на „еквивалента с еквивалент“!), „отделните дейности и продукти също следва да приемат различна от тяхното реално битие фантастична форма“, т. е. формата на стокови отношения.

¹ Вж. изказванията на Маркса в този смисъл: трудът при капитализма „... по своята същност остава винаги принудителен труд, макар и да изглежда като резултат от свободно договорно съглашение“ (Капитал, т. III, стр. 721); „... капиталът се е развил като принудително отношение, което заставя работническата класа да дава повече труд, отколкото изисква тесният кръг на собствените ѝ жизнени нужди“ (Капитал, т. I, Маркс и Енгелс. Соч. т. XVII, стр. 340).

² „И стимулирайки чуждото трудолюбие, увеличавайки извънредния труд и експлоатирайки работната сила, капиталът, по своята енергия, ненаситност и ефективност, далеч превъзхожда в това отношение всичките предишни системи на производството, основани върху прекия принудителен труд“. (Маркс, пак там, стр. 340—341).

³ Вж. блестящите и пълни със сарказъм редове на Маркс за „истинския рай на природните права на човека“, забулващи отвратителното кождерство на капиталиста спрямо работника. (Капитал, т. I, Маркс и Енгелс. Соч. т. XVII, стр. 195—196).

⁴ Маркс. Капитал, т. I. Маркс и Енгелс. Соч. т. XVII, стр. 87.

Тясната връзка и зависимост на тези отношения от капиталистическия начин на експлоатация не веднаж е подчертан в трудовете на Маркса и Енгелса. „Стоковата форма на произведенията на труда“, казва Маркс, „ще придобие всеобщ характер“ само от момента, когато „работната сила приеме за самия работник формата на принадлежащата му стока“, т. е. когато „трудът приеме формата на наемен труд“.¹ „... независимостта на лицата едно от друго се допълня от системата за всестранната вещна зависимост“.² Най-важната форма на тази зависимост е „безличната власт на парите“, тъй сполучливо противопоставена от Маркса на феодалната власт „... на поземлената собственост, почиваща върху отношенията на личното подчинение и господство...“ („Nulle terre sans seigneur.“ — „L'argent n'a pas de maître“).³

Видяхме, че в робовладелското и феодалното общество присъщите им способности за експлоатация, съчетани с господството на натурално-стопанските отношения, са имали решаващо влияние върху развитието на докапиталистическото застраховане. Ето защо, напълно естествено е, че коренното изменение на социално-икономическата обстановка в тези два нейни момента, предизвикано от капиталистическия начин на производство, не е могло да остане без значение за по-нататъшното развитие на застраховането.

Новият капиталистически начин на експлоатация, поради своите особености, не можеше вече да гарантира на капиталистите онези възможности за покриване на щетите от стихийните и др., които лежаха в самата природа на предишните начини на експлоатация, благодарение на извънредната разтегливост на робския и крепостния труд. Ето защо, новият начин на експлоатация създаде за капиталистите належащата необходимост от застраховане, която не съществуваше за робовладелците и феодалите.

Стоково-паричните отношения, развиващи се върху основата на новия начин на експлоатация, като „всеобща, абсолютна форма“ на капиталистическото стопанство и като отношения

¹ Маркс. Капитал, т. I. Маркс и Енгелс. Соч. т. XVII, стр. 189, заб. 41. За същото вж. и на други места в Капитала (т. I, стр. 626; т. II. Маркс и Енгелс. Соч. т. XVIII, стр. 119; т. III, стр. 775, а също и в увода на Енгелса към английското издание на брошурата му „Развитието на социализма от утопия към наука“ (Маркс и Енгелс. Соч. том XVI, част II, стр. 287—288).

² Маркс. Капитал, т. I. Маркс и Енгелс. Соч. т. XVII, стр. 121. Тук Маркс говори за отношенията между притежателите на стоките, като „независими, частни производители“. Но с оглед на въпроса, който ни интересува, приведената формула на Маркса отива много по-далеч по своето значение, обхващайки и формално-юридическата „независимост“ на работника, като „притежател на стока“ *sui generis*, като продавач на онази „своеобразна стока“, която се нарича работна сила (същото съчинение, стр. 189).

³ Маркс. Капитал, т. I. Пак там, стр. 163, заб. 1.

на всестранна вещна зависимост“, от една страна изостряха още повече нуждата от застраховане, а от друга страна — създаваха особено благоприятни предпоставки за нейното задоволяване.

Същевременно двата посочени по-горе момента — капиталистическият начин на експлоатация и капиталистическото стоково производство — създаха нов общественно-исторически тип застраховане и определиха отличителните му черти.

§ 2. Отличителни черти на буржоазното застраховане

Най-забележителната особеност на буржоазното застраховане е неговият търговски характер. Той е свързан в дълбоката си същност с „двата типични белега“, които „...отличават капиталистическия начин на производството от самото му начало“: с производството на продуктите във вид на стоки и с производството на принадлежната стойност, като господстващи и определящи черти на капиталистическото производство.¹

При тези условия всяко капиталистическо предприятие неизбежно се очертава като търговско предприятие, което подчинява цялата си дейност на задачата да извлича печалби. Не прави изключение и застраховането. То излиза от тесните рамки на докапиталистическия застрахователен колектив и започва да работи на пазарни начала. От дело на „братска“ взаимопомощ, застрахователното обезпечаване се превръща в стока, широко отпускана на клиентите. Застраховането преминава от „другарска“ в стокова форма и се превръща в обикновено търговско предприятие.

Това се отнася не само за застраховането, което самата буржоазна доктрина признава за търговско (например акционерното застраховане), но и за взаимното застраховане, чийто търговски характер същата доктрина решително отрича. За разлика от докапиталистическото застраховане и противно на твърдението на буржоазната теория, буржоазното взаимно застраховане не представлява по начало никаква организация на взаимопомощ. Като оставим настрана отделни отживели форми (малките взаимозастрахователни съюзи на професионална основа), трябва да признаем, че буржоазното взаимно застраховане, в преобладаващата си част, има чисто търговски характер. То изразява стремежа на застраховачите капиталисти да икономисат разходите по застраховката, да избегнат комисионните в полза на професионалните застрахователи и по този начин да увеличат размера на печалбите от своите

¹ Маркс. Капитал, т. III, стр. 775—776.

предприятия. Така буржоазното взаимно застраховане представлява една от формите на борбата между капиталистите-застраховачи и капиталистите-застрахователи за техния дял на участие в общата маса на принадлежната стойност, чрез своеобразната застрахователна конкуренция между застраховачи и застрахователи.

Търговски характер имат не само частно-правните, но и (съществуващите в ред страни) публично-правни застрахователни организации, въпреки че буржоазната теория и законодателство¹ се стараят да ги противопоставят на частните застрахователни организации, в качеството им на изпълняващи някакви „обществено-полezni“ (gemeinnützige) функции.²

Ако реализирането на печалби се явява — изразявам се с приведените по-горе, макар и по друг повод, думи на Маркса — пряка цел и определящ мотив на буржоазното застраховане, самата му функция пък се състои предимно в запазването на капиталистическата собственост от щети, нанесени ѝ от стихийни или други случайности. Този е основният елемент в характеристиката на буржоазното застраховане от гледище на обективното му значение в общата система на капиталистическото стопанство и възпроизводството на капиталистическите отношения, докато стремежът за реализиране на печалби характеризира буржоазното застраховане предимно откъм

¹ Вж. напр. § 1 от пруския закон от 25 юли 1910 г. за публично-правните пожарозастрахователни уредби: „... nur im Interesse des gemeinen Nutzens und nicht zu Erwerbszwecken“ (Preussisches Gesetz betreffend die öffentlichen Feuerversicherungsanstalten vom 25 Juli 1910 mit Erläuterung von Hagen und Manes, 1910, стр. 12).

² Не е безинтересно да отбележим, че във фашистка Германия се водеше борба срещу това противопоставяне, но не върху почвата на признаване на търговския характер на публично-правното застраховане, а затова, че и частно-правните застрахователни организации като че ли бяха придобили в условията на фашистка Германия „обществено-полезен“ характер. Вж. например „Neumans Zeitschrift für Versicherungswesen“ 1937, № 1, стр. 15 и № 14, стр. 321: „за уреждането“ на конкуренцията между частните и публично-правните застрахователни организации. В споразумението по този въпрос, подписано от члениците на двете стопански групи (Wirtschaftsgruppen): „Privatversicherung“ и „Öffentlichrechtliche Versicherung“, се установява нещо като „кодекс на частната конкуренция“ в неговата карикатурна, фашистки извратена форма. Такъв характер има и постановлението на специалния орган за „регулирането“ на конкуренцията в германското народно стопанство — Werberat der deutschen Wirtschaft (10 януари 1938 г.) за застрахователната аквизиция („Über die Werbung im Versicherungswesen“), в смисъл, че то изрично забранява на всичките застрахователни предприятия да се позовават в аквизиционната си дейност на своята „общополезност“ („Gemeinnützigkeit“). Тази забрана бе мотивирана демагогски с обяснението, че разликата между общественото и частното застраховане по отношение на тяхната „общополезност“ е загубила вече своето значение, и че използването на понятието „Gemeinnützigkeit“ от стопанските предприятия в тяхната конкурентна дейност означава „разводняване“ („Verwässerung“) на това понятие, като че ли то принадлежи „на идейния арсенал на национал-социалистическата партия“ („Assekuranz-Jahrbuch“, В. 58, 1939, стр. 253—256).

неговата вътрешна, субективна страна. Но и тук, както и навсякъде, „обективното“ и „субективното“ се проникват взаимно. Обективната функция на застрахователната защита на капиталистическата собственост създава по-благоприятни условия и открива по-широк простор за субективните търговски сметки и ламтежи на капиталистите, вдъхновявани от жаждата за печалби и осигуряващи за себе си по-здрава икономическа база по пътя на застраховането. А субективната търговска цел на застрахователните предприятия, насочена към увеличаването на техните капитали и доходи, се отразява върху всяка дейност на буржоазното застраховане и на обективните му съотношения с обслужваните отрасли на народното стопанство.

Търговският характер на буржоазното застраховане, както и обстоятелството, че буржоазното застраховане, за разлика от докапиталистическото, запазва основната за своето общество форма на собствеността, допринася и за широкото развитие на това застраховане. Противно на докапиталистическото, то обслужва не вече отделни „точки“ не само второстепенните области, а цялата капиталистическа икономика; не само средните, но предимно господстващите обществени класи. При това, в гонитбата на печалби, буржоазното застраховане простира своята дейност и между другите обществени класи (до известна степен дори и сред работниците: главно в областта на личното застраховане), продължавайки и тук да служи на класовите интереси на буржоазията. Всичко това придава на буржоазното застраховане твърде голяма относителна тежест.

Обслужвайки основния институт на буржоазното общество — частно капиталистическата собственост — която представлява основата на капиталистическата експлоатация, и бидейки само в най-дълбоките си източници породено от капиталистическия начин на експлоатация, буржоазното застраховане е свързано чрез всевъзможни нишки с цялата система на капиталистическата експлоатация. От една страна процесът на тази експлоатация е легнал в основата на образуването на буржоазните застрахователни фондове (виж. ч 1, § 1, т. 2 и § 2); от друга страна различавайки се по своята цел и предназначение (главно за възстановяването на капиталистическата собственост в застрахователните случаи), тези фондове на свой ред поддържат процеса на капиталистическото възпроизводство, а заедно с него и процеса на по-нататъшното осъществяване на капиталистическата експлоатация. Дори и когато са временно свободни от изпълнението на своето основно предназначение, застрахователните фондове се използват (чрез банковата система, държавния кредит, купуването на акции и т. н.) за финансиране на капиталистическите предприятия, държавния апарат, въоръжения и войни, т. е. за запазване, разширяване и задълбочаване на системата на капиталистическата експлоатация.

Освен преразпределителните процеси, свързани непосредствено с посочените форми на движението на буржоазните застрахователни фондове, т. е. процесите, които придвижват средствата от застраховащите към застрахователите и обратно, от застрахователите към банките, към различни други капиталистически предприятия и към държавната хазна, в буржоазното застраховане се осъществяват и други преразпределителни процеси, които протичат вече между самите застраховащи. Тези процеси се обуславят от една страна от буржоазната система на застрахователните тарифи, а от друга страна — от политиката на застрахователните дружества по изплащането на загубите: т. н. кулантност (сговорчивост) по отношение на „солидните“ клиенти и формализъм и придирчивост към дребните застраховащи. В резултат произлиза едно придвижване на средствата по посока от по-несъстоятелните застраховащи към по-богатите, от трудещите се към капиталистите, от дребната буржоазия към финансовата олигархия.¹ С това се допълва многостранната връзка на буржоазното застраховане с общата система на капиталистическата експлоатация.

С установяването на частната собственост върху средствата за производството е свързана тясно и анархията „...която е свойствена на съществуващата капиталистическа система“. Икономическият строй на капитализма „трябва непременно да доведе, не може да не доведе до анархия в производството“.² Тя обуславя и анархията в буржоазното застраховане. И тук, както и в другите отрасли на капиталистическото стопанство, основната форма, в която се проявява анархията, е конкуренцията, непозната на докапиталистическото застраховане, основано на взаимопомощта. Господството на монополите в епохата на империализма не само не е намалило, а напротив, то е засилило и изострило както застрахователната, така и всяка друга конкуренция.³

Застрахователната конкуренция съществува в различни форми. На първо място стои конкуренцията между застрахователите: както в една и съща организационна форма на застраховането (например конкуренцията между акционерните застрахователни дружества), тъй и между различните форми на застраховането (например конкуренцията между акционерното и държавното застраховане). По-нататък, както

¹ По-подробно по въпроса: В. К. Райхер. Государственное страхование в СССР. 1938, стр. 30—32.

² Сталин. Беседа с английския писател Г. Д. Уелс, Вопросы ленинизма, 10-е изд., стр. 600. Вж. също и Маркс. Капитал, т. III, стр. 777 и Енгелс, Анти-Дюринг. Маркс и Енгелс. Соч. т. XIV, стр. 274—275.

³ Ленин. Империализм, как высшая стадия капитализма. Соч. т. XIX, стр. 142: „... монополите, възниквайки от свободната конкуренция не я премахват, а съществуват над нея и наред с нея, пораждайки по този начин редица твърде остри и непримирими противоречия, търкания, и конфликти“.

видяхме вече, като конкуренция между различните застрахователни форми се явява по начало и конкуренцията между застрахователи и застраховачи.

С възникването и развитието на презастраховането, възникват и нови форми на застрахователната конкуренция: а) между застрахователи и презастрахователи, т. е. между застрахователните дружества, които се занимават същевременно и с презастраховане, и специалните презастрахователни дружества; б) между специализираните презастрахователи.

Презастрахователният институт дава възможност на застрахователите да поемат рискове в размери, превъзхождащи далеч собствения им застрахователен потенциал. Тази възможност се използва много усърдно от застрахователите, защото те извличат от нея допълнителна печалба във вид на комисиона, която им се заплаща от презастрахователите. Така презастраховането не само създава нови форми на застрахователна конкуренция, но засилва още повече и старата, основната форма — конкуренцията между застрахователите.

Анархията в буржоазното застраховане е свързана и с характерната за него противоположност между интересите на застрахователи и застраховачи. В своето въздействие върху съдбата на буржоазното застраховане тази противоположност се свързва по установен начин с конкуренцията на застрахователите. Конкурентната борба между тях е непосредствено борба за застраховачия, но тя влияе както върху общото развитие на цялото буржоазно застраховане, тъй и в частност върху развитието на застрахователните отношения. Борбата между застрахователи и застраховачи е вече борба непосредствено за застрахователните условия, т. е. за едно или друго съдържание на застрахователните отношения, но тя влияе и върху застрахователната организация в нейната цялост (например взаимното застраховане, държавният застрахователен надзор и т. н.).

Анархистичният характер на буржоазното застраховане се изразява и в обстоятелството, че застраховането в капиталистическите страни не се обединява с другите видове борба срещу стихийните бедствия и нещастните случаи в единна планова система. Напротив в своето стихийно и противоречиво развитие самото застраховане често причинява в буржоазното общество увеличение на броя на нещастните случаи и се явява като един от факторите за пожари, аварии, смъртност и т. н.¹

¹ По-подробно по този въпрос: В. К. Райхер, цит. съч. стр. 12—13. В областта на личното застраховане като ярка илюстрация на изложеното по-горе положение, се явяват американските „синдикати на отровителите“ („Известия Советов депутатов трудящихся“, 1940 г. № 58).

Така буржоазното застраховане се развива под влиянието на сили, действащи анархистично: конкуренциите и борбите между враждуващите интереси. Както цялото капиталистическо общество, тъй и буржоазното застраховане се развива по закони, които според думите на Енгелс „... се проявяват независимо от анархията, в анархията и посредством анархията“.¹

§ 3. Вътрешните противоречия на буржоазното застраховане

Както е известно, основното противоречие на капиталистическия начин на производство е противоречието между обществения характер на производството и частно-капиталистическата форма на неговото притежание „... включващо в себе си всички онези противоречия, в които се движи съвременното (капиталистическото общество...“² В тяхното число влиза и основното противоречие на буржоазното застраховане. То може да се формулира като противоречие между обществения характер на образуването и предназначението на застрахователния фонд и частната форма на неговото присвояване. Общественият характер на образуването на буржоазния застрахователен фонд произтича непосредствено от обществения характер на производството, което създава този фонд в състава на целокупния обществен продукт. Обществен характер има и предназначението на този фонд като средство за непрекъснато поддържане на обществения процес на производството. Но формата на присвояване на този фонд е частна: той е предимно частна собственост на отделни капиталистически предприятия (застрахователни дружества),³ които се разпореждат с този фонд, превръщайки го в източник за обогатяване на неговите владетели — застрахователните магнати. Колкото повече се изостря (особено в епохата на империализма) основното противоречие на буржоазното общество — противоречието между „обществения характер“ на производството и неговата „външна форма“ — „частно-стопанските и частно-собственическите отношения“,⁴ колкото повече частно-капиталистическата собственост на средствата за производство

¹ Енгелс. Анти-Дюринг. Маркс и Енгелс. Соч. т. XIV, стр. 275.

² Енгелс. Анти-Дюринг. Стр. 287; вж. също стр. 274.

³ Съществуването на държавни застрахователни учреждения в отделни страни не отстранява посоченото противоречие на буржоазното застраховане, както и съществуването на държавни промишлени предприятия не отстранява противоречието на капиталистическия начин на производство. Държавната собственост в буржоазното общество не е обществена, а капиталистическа собственост, еднотипна по своята социална същност с частно-капиталистическата собственост.

⁴ Ленин. Империализм, как висшая стадия капитализма, т. XIX, стр. 174.

става все „по-несъвместима с обществения характер на производствения процес“¹, толкова повече се изостря и основното противоречие на буржоазното застраховане: несъвместимостта на частно-собственическата организация на застраховането с обществения характер на застрахователния фонд.

Като приложим съответно цитираните по-горе думи на Енгелса, можем да кажем, че това противоречие на свой ред включва в себе си всичките противоречия на буржоазното застраховане като се отразява в най-важните им елементи и им придава двойствен, противоречив характер.

Така буржоазният застраховател се явява от една страна като пазител и разпоредител на част от общественото производство, организирано чрез посредничеството на същия застраховател във вид на застрахователен фонд. От друга страна обаче буржоазният застраховател е частен собственик на този фонд и следователно незаинтересован за каквито и да било негови обществени функции, а само извличащ от него печалби за лична корист, както под формата на доходи от застрахователните операции, тъй и във вид на проценти от капитала.

Буржоазният застраховащ е от една страна участник в обществения по своя произход и предназначение застрахователен фонд и е свързан с останалите застраховащи чрез невидимите нишки на общото участие в този фонд. Но от друга страна, той е носител на частно-собственическия, лично-користен „застрахователен интерес“; и треперещ от страх² за съдбата на своето имущество, той се стреми да обезпечи възстановяването му в случай на нещастие, за сметка на своите, но главно на чуждите застрахователни премии.

Премията, представляваща основното задължение на застраховащия, е част от застрахователния фонд и постъпва в него в съответствие с обществения характер на неговото образуване. От друга страна премията в буржоазното застра-

¹ История ВКП(б). Краткий курс. Стр. 121.

² Най-велико по своята сила художествено пресъздаване на този собственически „трепет“ намираме в безсмъртното творчество на Шекспира. Соланио и Саларино, приятели на венецианския търговец Антонио, се мъчат да отгатнат причината за неговата тъга. Известно е, че целият капитал на Антонио е вложен в морски търговски операции: „... цялото ми богатство е по море“ — казва той на Басанио. Соланио и Саларино приписват тъгата на Антонио на неговата загриженост за съдбата на имуществото му. „Вие мислено сте там, където са вашите кораби“... „Антонио тъгува, защото мисли за стоката си“ (Саларино). И двамата приятели рисуват с ярки краски тревогата, която те самите биха изпитвали на мястото на Антонио. Соланио всяка минута би „изкубвал по тревичка, за да провери откъде духа вятърът“, „би разглеждал непрестанно на картата всичките пристанища“... Всякога и навсякъде, най-обикновените явления в окръжаващата обстановка чрез най-чудновати асоциации, биха напомняли на Саларино за морските бедствия, и той би се вледенил от ужас при мисълта за нещастията, което би могъл да причини в открито море един по-силен вятър, и че „цялото богатство в един миг се е превърнало в нищо“ („Венециански търговец“, действие I, сцена 1).

ховане е частно възнаграждение на застрахователя-контрагент за поемане на „застрахователния риск“; тя е „еквивалент“ на този риск и частно „достояние“ на застрахователя.

Застрахователната сума, представляваща основното задължение на застрахователя, е също част от застрахователния фонд, от който се отделя в съответствие с обществения характер на неговото предназначение. От друга страна тя е частно плащане от „собствените“ средства на буржоазния застраховател на един от неговите клиенти.

Застрахователният договор — абсолютно преобладаващата форма в буржоазните застрахователни отношения — носи върху себе си печата на същото това противоречие. От една страна той е правна форма, илюстрираща обществения характер на образуването и предназначението на застрахователния фонд, неговото набиране и неговото разпределяне; правна форма, изразяваща обществените връзки между застраховащите във вид на юридически връзки между застрахователя и всеки отделен застраховаш. От друга страна, буржоазният застрахователен договор е частна търговска сделка, правна форма на частното присвояване на застрахователните премии в полза на застрахователя и на застрахователните суми — в полза на застраховащите; правна форма на обмяната на „еквивалентите“ (премия—риск) между застраховащия и застрахователя, под формата на индивидуална връзка на всеки отделен застраховаш със застрахователя, а същевременно и под формата на юридическо разединение на застраховащите помежду им.

Всяка уредба и всеки основен елемент на буржоазното застраховане носи печата на посочената двойнственост. Във всеки от тях, както в „гърдите на Фауст“ обитават „две души“, които се стремят „да се отделят една от друга“; и „земната“ душа на упоритото частнособственическо притежание и „възвишената“ душа на общественото предназначение, която обаче от гледището на буржоазния застрахователен „реализъм“ има съвсем „извънземен“ характер.¹

От основното противоречие на буржоазното застраховане произлиза и другото противоречие: между застрахователи и застраховащи. Противоположността между обществения характер на образуването и предназначението на застрахователния фонд от една страна и частната форма на притежанието му от друга, намира своя външен израз в отделя-

¹ Виж.: Zwei Seelen wohnen, ach in meiner Brust.
Die eine will sich von der andern trennen:
Die eine hält in derber Liebeslust
Sich an die Welt mit klammernden Organen;
Die andre hebt gewaltsam sich vom Dust
Zu den Gefilden hohen Ahnen.

(Goethe. Faust, I. Vor dem Tor).

нето на професионалните застрахователи — частни собственици на застрахователния фонд — от застраховащите, които в значителната си част са собственици на предприятия, в които се концентрира общественото производство, в които се създава и за които се предназначава застрахователният фонд. Това отделяне на застрахователите от застраховащите при условията на капитализма означава противоречие между тях. Това противоречие се явява, следователно, по отношение на първото основно противоречие в буржоазното застраховане като негова форма, негов израз, негова външна, видима страна. Обаче това съвсем не означава, че застрахователите представляват едната, а застраховащите — другата страна на основното противоречие в буржоазното застраховане, и че само в лицето на застрахователите е отразена частната форма на собствеността, а в лицето на застраховащите се „локализира“ общественият характер на образуването и предназначението на застрахователния фонд.

Разглеждайки въпроса в по-широк класов мащаб, излизащ вън от пределите на застрахователните отношения в тесен смисъл, т. е. отношенията между застрахователи и застраховащи, трябва да признаем, че зад обществения характер на буржоазния застрахователен фонд стои пролетариатът, като създател на този фонд; а зад капиталистическото му обсебване стои буржоазията (съответно на същото разпределение на класите във връзка с основното противоречие на капиталистическия начин на производството).

Но работата е там, че пролетариатът не е представен в качеството си на основен участник в системата на буржоазното застраховане. Не пролетариатът, а буржоазията съставя преобладаващата и определяща маса от застраховащи (особено във вещното застраховане). Що се отнася до застрахователите, техните позиции се заемат безразборно от буржоазията. Ето защо отношенията между застраховащите (доколкото те принадлежат на буржоазията) и застрахователите, макар и да са проникнати от противоположността на техните интереси, не са антагонистични в класовата си същност. Затова и първото, основното противоречие на буржоазното застраховане, макар и да има по начало антагонистичен характер, се проявява във второто противоречие (между застрахователи и застраховащи) по неантагонистичен начин.¹ Това означава, че при второто противоречие на буржоазното застраховане (застрахователи и застраховащи), всяка от страните е приобщена

¹ А между това, основното противоречие на капиталистическия начин на производството приема в съответните класови отношения антагонистична форма на израз. „Противоречието между общественото производство и капиталистическото присвояване се е проявило в антагонизма между пролетариата и буржоазията“: *Енгелс, Анти-Дюринг. Маркс и Енгелс. Соч. т. XIV, стр. 274.*

по един или друг начин към двете страни на първото, основното противоречие на това застраховане — частнособственическата и обществената.

Така и застрахователят, и застрахованият се явяват — всеки по своему — носители на частнособственическата форма на буржоазното застраховане. Същевременно (доколкото истинският представител на обществения характер на застрахователния фонд — пролетариатът — е отстранен от системата на буржоазното застраховане като негова определяща сила), застрахованият и застрахователят узурпират това представителство, всеки по своему и всеки за себе си.

§ 4. Буржоазната застрахователна теория

Буржоазната застрахователна теория е идеологичен израз на всички противоречия в буржоазното застраховане. Това се отнася най-вече до неговото основно противоречие. Обаче в съгласие със своята класова природа, буржоазната застрахователна теория изразява това противоречие съвсем своеобразно: едната му страна тя представя позитивно, а другата — негативно; едната страна тя всестранно изтъква, а другата — старателно скрива. Буржоазната теория рекламира всякак в извратено-демагогски вид обществения характер на буржоазното застраховане, но старателно премълчава, а нерядко и направо отрича неговата частнособственическа експлоататорска природа и лично-користния му търговски характер. Така буржоазната застрахователна теория, бидейки сама по себе си израз на основното противоречие на буржоазното застраховане, се стреми да стане и прикритие на това противоречие от съзнанието на широките маси.

Това се отнася и за второто противоречие на буржоазното застраховане — противоречието между застрахователи и застраховани. И тук буржоазната застрахователна теория, служейки на интересите на застрахователните предприятия, и изразявайки, следователно, противоположността между интересите на застрахователи и застраховани, всячески и с редки изключения прикрива тази противоположност, като маскира с илюзорни изображения истинското положение на нещата.

Съгласно посочения характер на буржоазната застрахователна теория, се систематизират и основните ѝ черти, типични за нея при цялото разнообразие на отделните учения.

На първо място трябва да се изтъкне абстрактното и формално разглеждане на застраховането. Всичките буржоазни теории разглеждат застраховането без оглед на производствените отношения и класовите борби, като явление извънкласово и надкласово, като „общополезен“ институт. Такива

са именно най-разпространените буржоазни теории: 1. теорията на застраховането, като „обезщетение на имуществена загуба“ вследствие на случайни, непредвидени събития (Адолф Вагнер) и 2. теорията на застраховането, като „удовлетворяване на имуществена нужда“¹, възникнала в резултат на някое случайно събитие (Гоби, Манес). Ала венец на формализма и отвлечеността е тъй наречената „престационна теория“ (Leistungstheorie), която вижда същността на застраховането само в задължението на застрахователното предприятие „да извърши“ плащането, т. е. да брой известна парична сума, в случай че настъпи предвиденото, но независимо от волята на заинтересованите лица събитие (Бремер). В буржоазната наука е прието да се считат за безпогрешни дори и еклетиците теории, съединяващи в себе си, но само външно, елементи от различни учения. Такава е, именно теорията, която третира въпросите за вещното застраховане по „Вагнера“, а за личното — по „Бремера“ (например Еренберг, който по-рано поддържаше становището на „теорията за щетата“). Явната безпомощност на всички тези теории довежда до твърде честото в буржоазната наука явление — пълна капитулация пред „трудностите“ и „отказване“ от по-нататъшното разрешаване на проблемите (Хаген, Мюлер-Ерцбах).

Втората черта на буржоазните застрахователни теории се заключава в апологетичната оценка на застраховането „изобщо“, т. е. фактически — на буржоазното застраховане. Застраховането се изобразява като въплъщение на идеята за „обществена солидарност“. С това са съгласни, независимо от посочените по-горе техни различия, всички буржоазни застрахователни теоритици — както икономистите, тъй и юристите.

Така, например, представителят на „теорията за щетата“, Вагнер, заявява, че застраховането трябва да се разглежда не като търговско предприятие („Geschäft“), а като „обществена потребност“ („Gemeinbedürfnis“),² при която „индивидуалният момент отстъпва назад, а социалният изпъква на преден план“.³ Един от многобройните последователи на Вагнера обявява направо застраховането за „истинска обще-

¹ Тази теория напомня така известната буржоазна теория на финансите, като инструмент за задоволяване на „колективните нужди“ на всички членове на обществото. Макар че теорията за „потребността“ в буржоазната застрахователна наука има непосредствено предвид не „колективните“, а индивидуалните нужди („Individualbedarf“ — Манес) на отделните стопанства, пострадали при нещастни случаи, това съвсем не изменя същността на нещата, а именно пълната класова тъждественост на тази теория, както и на други буржоазни застрахователни теории със споменатата буржоазна финансова теория.

² Ср. и тук идеята за „колективните нужди“ в буржоазната финансова наука.

³ А. Wagner. Der Staat und das Versicherungswesen, 1881 стр. 6—9.

ствена служба“ („un véritable, service public“)¹, а друг вижда в застрахователната идея дори и произхода на държавата (може би „най-първобитната държава сама по себе си е била най-древното застрахователно сдружение“).²

Представителят на теорията за „потребността“, Манес, повтаря общоразпрострения в буржоазната теория застрахователен лозунг: „всички за един, един за всички“. Застраховането, пронизва стопанския егоизъм с алтруистични идеи“. То влече след себе си „известно изравняване на имотните отношения“³ и „възпрепятствува в много случаи обедняването“. В това „се заключава социалната функция“ на застраховането.⁴

Същото нещо чуваме и от другите буржоазни теоретици. Застраховането е „проникнато всецяло от чувството на симпатии и изпълнение на обществен дълг“⁵; „идеята за общественост, присъща най-вече на германското право, е истинското жизнено ядро на застраховането“; тук имаме „взаимопомощ в бедата“, „застъпничество на всички за един и един за всички“, „служене на общото благо“⁶.

Наред с хвалебствията за „социалния“ характер на буржоазното застраховане, се посочва и неговата, тъй да се каже, регулираща роля. В този смисъл икономистът Манес съчувствено цитира юриста Колер: застраховането е „победа на човешката мисъл над грубите сили на живота, победа на мислещата логика над безмислено стичащите се обстоятелства („alogische Gestaltungen“), с които ни се налага да се борим“.⁷

А оттук — и крачка по-нататък — възниква мисълта, дали застраховането не би послужило като „социално лекарство“ против зло и бедите на буржоазния строй — онзи знаменит „социален балсам“, който би „излекувал“ язвите на капитализма. Затова нека се развие по възможност най-широко застрахователното дело с неговата благотелна „обществена функция“, „спирачка на бедността“, „изравнителка на имуществените отношения“ и т. н.

Характерна оценка на застраховането в този смисъл е дал в руската юридическа литература И. А. Покровский. Той предрича „велико бъдеще“ на „идеята за застраховането“, като

¹ Couteau. Le Monopole des Assurances, стр. 64.

² Ploner. Verstaatlichung des Versicherungswesens, стр. 6.

³ Споменахме вече, че в класов разрез това „изравняване“ се заключава в придвижването на средствата отдолу нагоре и в още по-голямото забогатяване на едрата и най-едрата буржоазия за сметка на по-слабите финансово застраховани.

⁴ Manes. Versicherungswesen, 4 Aufl. 1924. B. I, стр. 16, 48, 40, 41, 49.

⁵ Schmoller — Grundriss der allgemeinen Volkswirtschaftslehre. Teil II. 1900, Aufl. 1—6, стр. 335.

⁶ O. Hagen — Das Versicherungsrecht. I. Ehrenberg. Handbuch des gesamten Handelsrechts. B. VIII, 1922. Teil I, стр. 5.

⁷ Manes, Versicherungswesen. I. стр. 40. Kohler — Dernburg. „Das bürgerliche Recht des Deutschen Reichs und Preussens“ B. VI, 1910. стр. 367.

вижда в нея някакво универсално средство, „способно да ни изведе от безизходността на съвременните затруднения“, „някакъв нов, общ принцип на целия наш правен ред, който ще го преобразува в духа „на обществената солидарност“.¹

Аналогични оценки на застраховането, като мощно оръдие на обществения прогрес, предназначено да играе ръководна роля в по-нататъшната история на човечеството, се съдържат и в чуждата литература.

„Важността на застраховането от икономическа, социална и морална гледна точка се състои в това, че то е станало неотменим фактор на човешкия напредък“ — заявява френският юрист Емар.² А цитираният не веднаж Манес в една книга, издадена малко преди първата световна война, обяви нашия век за „век на застраховането“.³

Най-после, съвсем в евангелски дух се изказва за застраховането Хенри Пеш — колоритна фигура и живо олицетворение на буржоазната наука и религия, ученик на Адолф Вагнер, член на езуитския орден и един от водачите на „католическото социално движение“. В своя „Курс по политическа икономика“, напечатан с разрешението на католическата черква, Пеш разглежда застраховането като форма, осъществяваща „християнския принцип за солидарност“⁴ — тази „висша солидарност“, която „едничка може да доведе до победата над едностранчивия класов егоизъм на двете враждуващи класи“, с помощта на три средства: „изравняването на интересите“; („Ausgleich der Interessen“) тук се отнася и за застраховането, „любовта към отечеството“ и „религията“.⁵

Многоглаголствуване за социалните и етични моменти на застраховането съдържа и германската фашистка литература. Изхождайки от демагогски формули и изказвайки се рязко против „либералните“ и „индивидуалистични“ идеи, германската фашистка застрахователна литература с особена тържественост третира застраховането като уредба, не само чужда на егоистичните основи на другите гражданско-правни институти, а обратно, като такава, която възплъщава в себе си идеалите на обществен дълг, нравственост и солидарност. Така един от водачите на фашисткия „юридически фронт“, бившият подпредседател на тъй наречената „Академия на германското право“, Киш (известен от по-рано в застрахователната литература), надут славослови „най-строгата етика“ на застраховането и неговите три етични принципа: „Gemein-

¹ И. А. Покровский. Основные проблемы гражданского права, 1917 г. стр. 292, 318 — 321.

² Hémard, цит. съч. т. I стр. 6.

³ Manes, Moderne Versicherungsprobleme, 1913, стр. 10.

⁴ H. Pesch. Lehrbuch der Nationalökonomie, B. III. 1913, стр. 69.

⁵ H. Pesch. B. II. 1920. II и III Aufl. стр. 715.

chaft“, „Opfer“ und „Treu“, първите два от които са „социално-етични“, а третият — „индивидуално-етичен“.

Според мнението на Киш, неправилно е да се говори за застраховането като за проста размяна на стопански блага — на „рисковата гаранция“ с „премията“. Неправилно е да се определя и премията като цена на стоката, наречена „застрахователна защита“. Застраховането, казва Киш, е нещо повече от търговия, то е по-скоро „обществено служене“ („Dienst an der Gemeinschaft“), а законът за застрахователния договор е „кодификация на честта“ („Kodifizierung des Treuegedankens“).

Всички тези изказвания, разбира се, не представляват по начало нищо ново. Те са само вариации на изложените по-горе мотиви на буржоазната застрахователна теория. Но любопитни са изводите на Киш, в резултат от неговите „откровения“: 1. при такъв „социален“ характер на застраховането, безпредметни са всички разисквания върху неговата „социализация“, която би довела само до „бюрократизирането“ на това дело; 2. между основните принципи на застраховането и основните юридически и нравствени принципи на „новата германска империя“ съществува „почти замайващо съвпадение“ („fast verblüffende Übereinstimmung“).¹ С тези изводи по начало се отхвърлят цинично лицемерно-фарисейските твърдения на Киш за „общественото служене“ и „строغو етичния характер“ на буржоазното застраховане.

Класовият смисъл на всички положения, изтъкнати в буржоазната застрахователна теория, е напълно очевиден. Той се заключава тъкмо в прикриването на класовата природа на буржоазното застраховане, на връзките му с капиталистическата експлоатация, на неговия спекулативен² характер и т. н. Истинската социално-икономическа същност на буржоазното застраховане е скрита, замаскирана с пищни и гръмки фрази, които единодушно възхваляват и рекламират застрахователното дело, рисувайки го с възторг, като едно от най-висшите постижения на човечеството в областта на „социалния въпрос“, като едно от средствата, способни да разрешат веднаж завинаги класовите противоречия в буржоазното общество и да установят в рамките на капиталистическия строй ненарушима „социална хармония“, „мир и благоденствие“.

¹ W. Kisch. Die Ethik im Versicherungswesen. „Zeitschrift für die gesamte Versicherungswissenschaft“ 1935, B. 35. H. 4, стр. 277—282, 287, 289 и сл.

² В това отношение не е безинтересно да се отбележи и една, макар и съвсем слабо разпространена буржоазна застрахователна теория, в която спекулативният характер на капиталистическото застраховане „се показва“ като „шило от торба“. Това е теорията на „играта“, приравняваща застраховането към лотарията. (Главният представител на тази теория е виенският професор-икономист Е. Херман). Трябва също да се подчертае, че в някои буржоазни законодателства (например във френския граждански кодекс чл. 1964), застраховането е поставено заедно с хазарта и облога в една обща категория „алеаторни“ (т. е. основани върху риска) сделки.

Вън от това, преобладаващата част от тези положения е тясно свързана със социално-реформистките учения за „организирания капитализъм“, за мирното вращаване на капитализма в социализма по пътя на социалните преобразования и с посредничеството на „общополезни“ институти, възплъщаващи идеята за социална справедливост, солидарност и т. н.

В заключение, буржоазните теории изпълняват двойна социална задача: от една страна те се явяват в своя сектор като проводници на всеобщия класов интерес на буржоазията, целещ идеологическото заслепление на трудещите се маси и отвлечането на тяхното внимание от задачите на класовата борба. От друга страна, те обслужват и специалните интереси на буржоазните застрахователни дружества, окръжавайки техните чисто търговски предприятия с „научно-обоснован“ и „социално-оцветен“ привлекателно-рекламен „ореол“.

Отдел II

РАЗВИТИЕ НА БУРЖОАЗНОТО ЗАСТРАХОВАНЕ

§ 1. Корените на буржоазното застраховане във феодалното общество

Феодалното и античното застраховане спадат към един и същ общественно-исторически тип застраховане. Но между тях няма пряка, непрекъсваща се приемственост и феодалното застраховане се развива самостоятелно от новите отношения на феодалното общество¹, като усвоява и използва само отделни елементи от античното застраховане (например в областта на морския заем). Буржоазното и феодалното застраховане спадат към два принципиално различни един от друг общественно-исторически типа застраховане, но между тях съществува пряка историческа приемственост, произлязла от общите условия за възникването на капитализма из недрата на феодализма. Буржоазното застраховане е израснало от феодалното тъкмо тъй, както и „цялата икономическа структура на капиталистическото общество е израснала от икономическата структура на феодалното общество“.²

Това се отнася както за вещното, тъй и за личното застраховане.

Феодалните корени на буржоазното вещно застраховане са, от една страна морският заем, а от друга — взаимозастрахователните каси, които са се отделили от „майчиното лоно“ на гилдийско-цеховите организации и са допуснали в

¹ Вж. стр. 72.

² Маркс. Капитал т. I. Маркс и Енгелс. Соч. т. XVII, стр. 783.

своите редове и странични лица. От първия корен води началото си най-напред морското, а след това изобщо транспортното застраховане. Вторият пък е бил от съществено значение за много други видове вещно застраховане, но главно за застраховането срещу пожар, застраховането на животните и застраховането на посевите срещу градушка (Feuer-или Brandgilden, Feuer-или Brandkassen, Kuhgilden, Kuhsterbekassen и т. н.). По-късно и тези видове застраховки били поставени на нови начала и приели нови организационни форми, които били влезли вече в основата на морското застраховане.

Развитието на буржоазното лично застраховане е свързано също тъй от една страна с гилдийско-цеховото наследство — с всевъзможните взаимоспомагателни каси (Totengilden, Totenbeliebungen, Sterbe-или Begräbnis-или Leichenkassen; Hilfs-, Armen-, Krankenkassen, Witwen-, Waisenkassen и т. н.). От друга страна, съществено влияние върху развитието на личното застраховане са оказали и някои кредитни уредби, които се срещали в разните страни на Западна Европа към края на средновековието и в началото на новата епоха. Такива са на първо място анюитетите: задължението да се плаща годишно (и по правило пожизнено) рента, срещу еднократно внесен капитал. Известните вече през XIV и XV векове и получили още по-голямо разпространение през XVI век анюитети станали, отначало за манастирите, а после и за градовете и държавите, важни средства за заздравяване на техните финанси и удобна форма за привличане на средства, позволяваща при това да се заобикаля каноничната забрана на лихвите.

Такива са по-нататък разпространенията към средата на XVI век, предимно в Италия, специални каси за отпускане на заеми, съчетаващи кредитните операции с благотворителните функции — *montes pietatis*, както и тяхната разновидност — *montes delle doti*. Последните, все със същата цел — да привлекат средства — се занимавали с операции, представляващи по своята същност застраховане за зестра: срещу внесен при раждането на дъщерята безвъзвратен влог, касата се задължавала да заплати одесеторената сума, като зестра при омъжването на същата или (ако тя умре, или остане неомъжена) на другата дъщеря на вносителя.

Към тази група явления се отнасят и добре известните във финансовата и застрахователната литература тонтини от XVII и XVIII в. отпускани предимно във Франция (1685—1759 г.).

Всичките тези финансови операции — влогови и кредитни — включвали в себе си и елементи на личното застраховане: било застраховка на пожизнена рента (анюитети и тонтини), било застраховка на капитали (например в *montes delle doti*).

Така и във вещното, и в личното застраховане ние откриваме еднакви по същина исторически корени:

1. професионално-корпоративното взаимно застраховане, губещо постепенно строго затворения си характер;

2. елементите на търговското застраховане в кредитните сделки.

Остатъците от професионално-корпоративното взаимно застраховане, отпадайки постепенно, все пак доживяват и до последно време (например английските „приятелски сдружения“ за взаимно лично застраховане — *Friendly societies*).

Напротив, връзката на застраховането с кредита се руши в нейните стари форми, отначало във вещното, а после и в личното застраховане¹, (където впрочем тя е и възникнала по-късно), за да се възроди отново в нови форми в периода на империализма.²

§ 2. Основни етапи в развитието на буржоазното застраховане

В буржоазната застрахователна литература са дадени различни схеми за периодизация на историята на „съвременното“, (т. е. буржоазното) застраховане. Най-интересни са схемите на Манес и Емар.³

Манес различава следните епохи: 1. от средата на XIV в. до края на XVII в.; 2. XVIII в. и първата половина на XIX в.; 3. от втората половина на XIX в. до наши дни. Като най-характерно явление за първата епоха, Манес счита появата на застрахователната полица; за втората — възникването на застрахователните дружества; за третата — огромният съвременен международен мащаб на застрахователните операции („*Moderner internationaler Grossbetrieb*“) и социалното застраховане.

Емар предлага друга периодизация: 1. XV—XVIII векове; 2. от началото на XIX в. до 80-те години на XIX в.; 3. от 80-те години на XIX в. до днес. По мнението на Емара, през първия период застраховането носи още емпиричен характер; през втория — чисто индивидуалистичен, а през третия — научен характер, при което още през втория период застраховането е започнало вече да преминава върху научни основи и едновременно с това — да придобива спекулативен характер; а през третия период, наред с частното застраховане, се появява и общественото застраховане.

¹ И до днес впрочем, са се запазили остатъци от тонтинните форми: френските *sociétés à la forme tontinière*. Hémard ги нарича паразити на застраховането (цит. съч. т. II, стр. 545). Наред с различните други застрахователни дружества, и те се регулират от закона от 30 декември 1938 г. в специална глава: *Titre IV. Des tontines*. (*Assekuranz-Jahrbuch*, 1939. В. 58, стр. 259).

² Manes, цит. съч. I, стр. 30; Hémard, цит. съч. I, стр. 153—154.

Тези две схеми, сходни по броя на набелязаните от тях етапи, се различават както по хронологичните си граници, тъй и по самите основания на периодизацията, независимо от това, че схемата на Емар, във връзка със самата тематика на неговия курс (*assurances terrestres*) не включва морското застраховане.

Основният недостатък и на двете схеми е тяхната анти-историчност, която се изразява в липсата на връзка с общоисторическите епохи и в „провинциалното ограничаване“ само върху едни, в най-тесен смисъл, застрахователни признаци. Друг съществен недостатък е взаимната несъвместимост на тези признаци. У Манеса те са: „застрахователната полица“, „застрахователните дружества“, „мащабът на операциите“ и „социалното застраховане“, а у Емара: „емпирическият“, „индивидуалният“ и „научният“ характер на застраховането. При това, схемата на Емара страда и от фактически грешки: буржоазното застраховане, макар и да използва данните на буржоазната наука (математика, статистика и медицина) и до днес страда от емпиризм; а във връзка с класовия си характер, то е винаги индивидуалистично и спекулативно.

Периодизацията на буржоазното застраховане трябва да бъде построена върху по-широка общоисторическа основа. Основните етапи в развитието на буржоазното застраховане съответствуват на следните основни етапи в развитието на цялото капиталистическо производство:

1. от първите наченки на капиталистическото производство до началото на капиталистическата ера („детският период на капиталистическото производство“);¹

2. от началото на капиталистическата ера до периода на империализма;

3. периодът на империализма.

Това съответствие произлиза от принципиални, методологични основания. Доколкото капиталистическите производствени отношения (а заедно с тях и застраховането от новия, буржоазен тип) са започнали своето развитие в недрата на феодализма, още преди началото на капиталистическата ера, правилно е разграничаването на този период от по-нататъшното развитие на буржоазното застраховане, протичащо вече в условията на капиталистическата ера. Правомерно е, без съмнение, и разграничаването на империалистичния период още в пределите на капиталистическата ера, като период твърде съществен и специално за развитието на застраховането.

Това не значи обаче, че е необходимо пълното хронологично съвпадане на етапите в развитието на буржоазното застраховане с етапите в развитието на цялостното капитали-

¹ Маркс. Капитал, т. I. Маркс и Енгелс. Соч. т. XVII, стр. 820.

стическо производство (да не говорим вече за известната относителност на тези хронологични граници). Развитието на едни или други страни или елементи на даден обществен процес може да закъснее, или обратно — да изпревари малко общото движение на целия този процес. Тук трябва да се вземат под внимание и различните местни условия, внасящи естествена пъстрота в общата картина на историческия процес. Когато говори за развитието на капиталистическите отношения, и по-специално за процеса на създаването на пролетариата, Маркс изтъква, че историята на този процес „има различна окраска в разните страни и отделните ѝ фази преминават в нееднакъв ред и в различни исторически епохи“.¹ Това се отнася, естествено, и за малките исторически процеси.

Първият етап в развитието на буржоазното застраховане започва приблизително от средата на XIV век, т. е. от момента, когато в сферата на търговското мореплаване е възникнало самостоятелно, отделено от кредита търговско застраховане. Следователно, този етап започва тогава, когато се срещат вече, макар и спорадически „първите зародиши на капиталистическото производство“², и то тъкмо там, където са съществували такива зародиши.

Въз основа на многократните изказвания на Маркса и Енгелса, трябва да приемем, че началото на капиталистическата ера се отнася към XVI век.³ Обаче съответният етап в развитието на буржоазното застраховане тук вече „закъснява“. Той започва чак в XVII в. (и то не в началото, а към края), т. е. в епохата, когато в страната на класическото капиталистическо развитие „новата“ ера била вече два пъти „осветена“ — най-напред с „огъня и меч“ на гражданската война (републиканската революция, Оливер Кромвел), а след това и с безкръвния династически преврат („Glorious Revolution“)⁴, а опасната съперница на Англия — Холандия (развяла знамето на буржоазната революция едновременно с национално-освободителната война, още в XVI век), била станала вече „... образцова капиталистическа страна...“⁵

Както е известно, периодът на империализма настъпва в началото на XX век. „За Европа времето на окончателното

¹ Маркс. Капитал. Маркс и Енгелс. Соч. т. XVII, стр. 784.

² Маркс. Пак там.

³ Маркс, пак там „... началото на капиталистическата ера се отнася само към XVI век“. Вж. така също и у Енгелс, Анти-Дюринг: „... съществуващият буржоазен строй започнал от XVI в.“ (Маркс и Енгелс, соч. том XIV, стр. 263—264). На това съответствуват и ред други изказвания, които се срещат в „Капитала“, т. I, Маркс и Енгелс — соч. т. XVII стр. 163, 370, 786, 813-814, 818, III Госполитиздат 1938 г., стр. 298-299, 703, 706.

⁴ За „освещаването на новата ера“ и настъпилата като резултат „Glorious Revolution“, вж. Маркс, Капитал т. I, Маркс и Енгелс. Соч. XVII, стр. 791—792.

⁵ Маркс. Капитал, т. I, стр. 822.

сменяване на стария капитализъм с новия може да се установи доста точно: това е именно началото на XX век.¹ Тогава вече „капитализмът се е превърнал в империализъм“.² Но първите моменти на това превръщане съвпадат с последните десетилетия на XIX век. Когато монополистическият капитализъм достига, по преценката на Ленина, „до висшата пределна степен на развитие“, до „кулминационния си период“, до своя „апогей“, т. е. в 60-те, а още повече в 70-те години на XIX век³, започват вече да се зараждат и елементите на следващия стадий на капиталистическото развитие: отначало „само едва забележимите наченки“ на монополите, а по-късно, „след кризата през 1873 година, широкият низ от картели...“ макар че „... те са още изключение. Те още не са стабилни. Те са още преходно явление“.⁴

Към това време се отнася и началото на третия, съвременния етап в развитието на буржоазното застраховане, при все че окончателната смяна на предходния етап с новия може да се счита завършена едва на границата между XIX и XX в.

Кое обаче, независимо от общите методологични доводи, оправдава предлаганата периодизация на историята на буржоазното застраховане? По какви конкретни белези от застрахователен характер се различават набелязаните етапи в развитието на буржоазното застраховане?

Считаме, че най-съществените отличителни черти, които определят най-ясно физиономията на всеки етап, а при това удовлетворяват и изискванията на историческия паралелизъм (отсъстващ в схемите на Манес и Емар), могат да се установят по следните два белега от първостепенно значение за икономическото и правното развитие на застраховането: 1. по организационната форма на застраховането и 2. по застрахователните операции или по-точно по видовете застраховки.

Развитието на организационните форми на буржоазното застраховане може да се характеризира по следния начин:

През първия етап на своята история буржоазното застраховане се провежда от отделни, несдружени капиталисти: от еднолични застрахователи. Това обстоятелство напълно отговаря на общото състояние на капиталистическите отношения по онова време, когато чак до XVII век, още не били създадени нито в един от стопанските отрасли капиталистически сдружения от акционерен или друг подобен тип.

¹ Ленин. Империализм, как высшая стадия капитализма. Соч. т. XIX, стр. 85.

² Ленин. Пак там, стр. 86 и в същия смисъл, стр. 107 и 147. Вж. също така т. XXIII, стр. 343 и История ВКП(б), краткий курс, стр. 154.

³ Ленин. Империализм, как высшая стадия капитализма, т. XIX, стр. 86, а също и в „О продовольственном налоге“, т. XXVI, стр. 327 и в „Пролетарская революция и ренегат Кауцкий“, т. XXIII, стр. 343.

⁴ Ленин. Империализм как высшая стадия капитализма, т. XIX, стр. 86.

Такива дружества възникват обаче къде по-рано, къде по-късно и след време започват да господствуват в условията на изграждащата се капиталистическа икономика. Този процес се извършва и в областта на застраховането. През втория етап в неговата история възникват и се развиват застрахователните дружества: акционерни и кооперативни. Тези дружества се появяват през 80-те години на XVIII век най-напред в Англия и Франция: в първата — в областта на пожарозастраховането¹, във втората — в областта на морското застраховане². Много от тези дружества получават при основаването си монополни права, понякога за продължително време.³ През този период все още съществуват и еднолични застрахователи (в областта на морското застраховане), но те все повече отстъпват назад пред застрахователните дружества и най-после почти напълно изчезват (във Франция например те действували и през първата третина на XIX в.). Съществено изключение представлява Англия: там едноличните застрахователи, в упорита борба със застрахователните дружества, и до днес играят значителна роля в морското застраховане. Но това е станало само затуй, защото в процеса на борбата срещу застрахователните дружества, „единичните“ застрахователи изгубили в значителна степен своя „едноличен“ характер и са се обединили в своеобразно, единствено по рода си дружество, известно под името Английски Лойд.

Наед с посочените изменения в организационните форми на частното търговско застраховане, през същия този период се извършва и по-нататъшната еволюция на наследените от средновековието взаимно застрахователни организации: постепенното им освобождаване от елементите на феодалното (гилдийско-цехово) устройство и превръщането им в публично-правни

¹ В 1680 г. — Fire Office, 1684 г. — Friendly Society Fire Office, в 1696 г. — Hand in Hand. Първото от тези дружества било акционерно, а останалите — взаимни. Известен тласък, който ускорил развитието на пожарозастраховането и образуването на застрахователни дружества в Англия, дал историческият пожар в Лондон през 1666 г., който погубил около 70,000 души в града, който още не се бил окопитил от ужасите на чумата през 1665 г. Този пожар траял четири дни и унищожил съвършено 400 улици и 13.200 къщи, без обществените здания.

² В 1686 г. в Париж — Chambre générale d'assurances, акционерно дружество, което впрочем не просъществувало дълго. Напротив, основаните в Англия в 1720 г. две акционерни дружества (London Assurance Corporation и Royal Exchange Assurance Corporation) съществуват и днес. Освен с морско застраховане, тези дружества още от самото си начало се занимавали и със застраховане срещу пожар и със застраховане на живота.

³ Така например две от основаните в Англия през 1720 г. акционерни дружества получили монопол, в смисъл, че другите застрахователни дружества не могли да вършат еднородна дейност, но в условията на конкуренцията с едноличните застрахователи, обединени от Английския Лойд. Този монопол се запазил повече от 100 години, до 1826 г. Застрахователни дружества с монополни права възникнали и в други страни: в Италия (Генуа) — в 1741 г., в Дания — в 1746 г., в Швеция — в 1750 г.

и частно-правни организации, действащи вече върху нова, буржоазна основа. Най-после през същия период в отделните (предимно германските) страни се въвеждат и държавни застрахователни организации (главно за застраховане срещу пожар), които се превръщат в едно от оръдията на меркантилната политика. Но централна форма на буржоазното застраховане още през този период става застрахователното и то акционерното дружество, което достига до пълно господство през XIX век.

При прехода към следващия етап, акционерната форма, разбира се, бива запазена и нейното значение още повече се разраства, но без да отменя тази форма и дори облягайки се на нея, започва процесът на развитието на монополистичните застрахователни сдружения: картели и концерни.

Един от първите застрахователни картели, и при това с международен характер, е бил образуваният в Берлин през 1874 г. *Internationaler Transportversicherungsverband*, състоящ се при основаването си от 16 застрахователни дружества (германски, австрийски, руски и шведски), а след половин век, през 1925 г. — обединяващ вече 230 дружества от 26 държави. Голям размах добива картелното движение в Германия в края на XIX век, в 90-те години. По това време възникват и *Deutsche Feuerversicherungsvereinigung* (1895—1900), съществувало до 1924 г., и съответните обединения на застрахователните дружества в разните отрасли на застраховката срещу злополука (1890, 1892, 1900). Картелираните застрахователни предприятия в разните страни се засилват още повече през XX век.

Подир картелите следват концерните. Образуването в 1880 г. Мюнхенско презастрахователно дружество (*Münchener Rückversicherungsgesellschaft*) скоро се превърнало в един от най-крупните застрахователни концерни. Но с особена сила се развива процесът на образуването на застрахователни концерни през XX век, особено след първата световна война.¹

Процесът на монополистичната централизация обхваща не само акционерните, но и взаимно-застрахователните дружества, а така също и разнородните публично-правни застрахователни организации, при което и едните и другите добиват все повече търговски характер, ориентирайки се по акционерното застраховане. Възникват и ред междинни, кръстосани форми, състоящи се от елементи на акционерното и кооперативното, на частното и общественото застраховане.

Но основната и ръководеща сила на съвременното буржоазно застраховане остава застрахователният концерн от частно-правен тип, който се състои от акционерни или други застрахователни дружества. Той държи безспорното и пълно господ-

¹ По-подробно за застрахователните концерни вж. по-нататък, отдел II § 1.

ство на застрахователния пазар. Неговите оперативни методи решително се налагат върху застрахователната практика, интересите му — върху застрахователната теория, влиянието му — върху застрахователното законодателство.

Не по-малко важни изменения са станали по същия етапен ред и в развитието на видовете застраховки. През първия етап буржоазното застраховане е почти изключително транспортно. Това явление не е случайно. „Средните векове — казва Маркс — завещаха две различни форми на капитала, които достигат своята зрялост в различни обществено-икономически формации и до настъпването на капиталистическата ера сами по-себе си се считат капитал: лихварския капитал и търговския капитал“.¹ Търговският капитал, престанал вече да се задоволява със старите форми на застраховането и предявявайки все по-усилено търсене на застраховки от новия търговски тип, се е нуждаел главно от транспортно застраховане. Същото може да се каже и за „близнака“² на търговския капитал — лихварския капитал, доколкото той е финансирал търговията.

При това трябва да се вземе под внимание, че в господстващите тогава страни на Западна Европа търговията е имала открай време предимно морски характер, „... а в условията на новия световен пазар, създаден благодарение на великите открития в края на XV век“³, ролята на морската търговия порасла неимоверно. Тъй че транспортното застраховане, единственото капиталистическо застраховане по онова време, било предимно морско застраховане. Нека припомним, че по аналогични причини и в докапиталистическото застраховане елементите на търговското застраховане са съществували предимно в сферата на морската търговия (морският заем).

От края на XVII век морското застраховане престава вече да бъде монополен представител на буржоазното застраховане изобщо. През този нов етап на своето развитие, буржоазното застраховане все повече се разпростира от „морето“ към „сушата“ и обхваща все нови и нови сфери, като изтиква съществуващите в тях дотогава феодални застрахователни форми. На първо място то прониква в областта на застраховането срещу пожар: в Англия в края на XVII век, и то не без известно влияние на лондонския пожар, споменат по-горе, който тъй неочаквано „послужи за декор“ на буржоазното застраховане. В началото на XVIII век, пак в Англия, възниква и търговското лично застраховане, което използва стария опит на анюитетите и тонтините, наред с най-новите

¹ Маркс. Капитал, т. I. Маркс и Енгелс. Соч. т. XVII, стр. 820.

² Израз на Маркса в „Капитала“, т. III, ч. 2, гл. 36.

³ Маркс. Капитал, т. I. Маркс и Енгелс. Соч. т. XVII, стр. 820.

постижения на статистиката и математиката (например таблиците за смъртност на английския астроном Галилей — 1693 г., на френския математик Депарсьо — 1746 г. и др.).

След това иде редът на селско-стопанското застраховане: застраховането на посевите срещу градобитнина и застраховането на животните. Процесът на капиталистическото развитие в селското стопанство обусловил разпространението на едрото търговско застраховане, дори и в тази област, където малките застрахователни съюзи, поради особените им характер, са се задържали най-дълго и най-упорито (а и до днес още се държат). Но те не могли вече да задоволяват застрахователните нужди на земевладелците, които завели в своите земи едро, капиталистическо стопанство. Затова, в края на XVIII век (по застраховката против градушка) и в първата половина на XIX век (по застраховката на животни), възникват най-напред в Германия и Франция частни застрахователни дружества от съвременен тип: отначало кооперативни, после — акционерни.

Развитието на капиталистическата машинна техника повлияло значително върху развитието на два нови вида търговски застраховки: в областта на личното застраховане — срещу злополука, а в областта на вещното застраховане¹ — за гражданска отговорност.

Застраховката срещу злополука е възникнала за пръв път към средата на XIX век (1849—1850) в Англия, във връзка с постройката на първите железници. От 50-те години тя се появява и в Германия, а после — и в другите страни.

Върху развитието на застраховката за гражданска отговорност (възникнала най-напред във Франция в 1825 г. в съчетание със застраховката на конния транспорт срещу авария), значително влияние са оказали законите за гражданската отговорност на определени категории стопани на предприятия за нещастни случаи в производството. Тези закони били издадени в няколко страни (например в Германия през 1871 г., в Англия — през 1880 г.) като последица от растящия брой на злополуките, свързани с прилагането на машинната техника, и под формата на известна отстъпка, наложена от недоволството на трудещите се маси.

При това положение работодателите веднага започнали да търсят начин да обезвредят за себе си споменатите закони и да се откупят от заплашващата ги отговорност, като я отклонят от себе си по пътя на застраховането. И буржоазното застраховане им предоставило услужливо съответните „гръмоотводи“. Тази е именно главната роля на застраховката за гражданска отговорност.²

¹ Акад. К. Г. Воблий включва без всякакво основание застраховката за гражданска отговорност в областта на личното застраховане („Основы экономики страхования“ изд. 1-во, 1915 г. и изд. 2-ро 1923, отдел V). Обаче

В Германия тя възниква през 70-те години на XIX век, непосредствено след закона от 1871 г. В Англия, където тази застраховка съществувала и по-рано по френския образец от 1825 г., под влияние на закона от 1870 г., тя започва да се развива усилено като самостоятелен вид застраховка.

В същото време законите за гражданската отговорност на стопаните на предприятията дали силен тласък и върху развитието на застраховката против злополука, по-точно върху колективното застраховане на работниците от стопаните на предприятията, като друга форма на откупването им от отговорност, като друг вид „застрахователен гръмоотвод“. Застраховането на работниците срещу злополука от стопаните на предприятията, както и застраховането на самите стопани за гражданска отговорност, уж пак вдъхновявано от интересите на трудещите се, буржоазните теоретици са наклонни да избразяват като тържество на идеалите за хуманност и социална справедливост.

По този повод не може да не си припомним дадената от Енгелса характеристика на настъпилите през XIX век, под влияние на напредъка на едрата промишленост, промени в политиката на английските фабриканти, които се заключавали в отказването на последните „да ограбват работниците си на дребно“ и в готовността им да премахнат „малките подтисничества“ на миналите времена и да ликвидират със системата на разплащането със стоки (truck system), да въведат закона за 10-часовия работен ден и т. н.³

„Всичките тези отстъпки на правдата и човечността“ — казва Енгелс — са били в действителност само средства за ускоряване на концентрирането на капитала в ръцете на малцина и за победа над дребните конкуренти, които не биха

това е неправилно: непосредствени обекти на буржоазното застраховане за гражданска отговорност не са личните блага (животът, здравето) на пострадалите, а материалните интереси на причинителите на вредата. Освен това, застраховката за гражданска отговорност обхваща и случаи, на причинени на трети лица не само лични, но и материални щети.

² Буржоазната застрахователна теория се опитва демагогски да поукраси застраховката за гражданска отговорност, като твърди, че ръководната идея при това застраховане, която я е създала и която направлява по-нататъшното ѝ развитие, е идеята за защита на интересите на „трети“ пострадали лица. Вж. Wahle — Die Rechtsstellung des geschädigten Dritten in der Spruchpraxis der Haftpflichtversicherung (Assekuranz-Jahrbuch. B. 55—1936, стр. 147. Срещат се обаче и по-откровени изказвания по въпроса. Така например ръководителят на едно от най-големите застрахователни дружества Jannot признава, поне по адрес на миналото, че застраховката за гражданска отговорност има за цел запазването на имуществото на застрахования, а не правата на пострадалите лица. (Die Bank, 1940, H. III, стр. 44). Но и по този въпрос, както и по други подобни въпроси, между „миналото“ и „настоящото“ на буржоазното застраховане няма принципиална разлика.

³ Енгелс. Положение рабочего класса в Англии, предговор към второто немско издание. 1928 г., стр. 54—55.

могли да издържат борбата, без такива странични доходи.¹

Този извод на Енгелса може да се приложи *mutatis mutandis* и при разкриването на класовата същност на двата посочени по-горе вида застраховки. Ако в споменатите исторически факти, отбелязани от Енгелса, едрите капиталисти в конкуренцията си с дребните капиталисти се отказват от „страничните доходи“, без които дребните капиталисти „не могли да преживяват“, то със застраховката за гражданска отговорност и застраховката на работниците срещу злополука едрите капиталисти сами се отрупват със странични разходи, твърде тежки за дребните капиталисти. Но същността на тези две явления е еднаква. И в двата случая привидните „отстъпки“ на справедливостта и човечността, обусловени от развитието на едрата промишленост, усилват конкурентната способност на едрите капиталисти, допринасят за изтичането на дребните капиталисти, и така се явяват в „действителност само като средства за ускоряването на концентрацията на капитала“.

Освен посочените по-горе, през XIX век се появяват и още ред други видове застраховки.

В резултат, към края на разглеждания от нас период, са се оформили вече почти всички видове буржоазно застраховане както вещно, тъй и лично.

Тези основни видове са се запазили и в съвременния етап на тяхното развитие, както се е запазила и възникналата в предходния период основна организационна форма на буржоазното застраховане — частното застрахователно дружество. Но докато запазването на застрахователните дружества е довело до тяхното монополистично преплитане и обединяване в различните форми на картели и концерни, запазването на основните видове застраховане е предизвикало обратния процес: тяхното диференциране и подразделяне на безчислено множество подвидове, форми и варианти.

Днес само личното застраховане наброява повече от 100 варианта и по този начин то самото се е превърнало от прост вид в цял застрахователен отрасъл. Същото важи в различни степени и за другите видове застраховане, наследени от предходния период.

От друга страна, едновременно с този основен процес на диференциране на разните видове застраховане и подразделянето им на по-малки и по-специални такива, развива се вече на втор план и процесът на интегриране, на взаимно преплитане и разнообразно комбинирание на тези обособени видове, а понякога и на самите основни видове застраховане (например тъй нареченото „универсално“ или „единно“ застраховане).

² Енгелс, пак там, стр. 55.

Така се е развивало в отделните си етапи буржоазното застраховане: от „простото“ към „сложното“, от „единичното“ към „множественото“, от едноличния застраховател — през застрахователното дружество — към застрахователния концерн; от морското застраховане — през сравнително простата система на малкото основни видове застраховки — към изградената върху тяхната основа твърде сложна система на многобройните видове и разновидности, ту тясно обособени, ту преплитачи се взаимно, ту обединени в комплексите на „универсалното“ застраховане.

Между двете линии на метаморфозите в буржоазното застраховане съществува най-тясна връзка, като между две страни на един и същ процес. Ярка светлина върху същността на този процес хвърля направената от Маркса характеристика за ролята на кредита в процеса на концентрацията и централизацията на капиталите: „... заедно с капиталистическото производство се развива съвършено нова сила — кредитът; отначало той се примъква крадешком, като скромен помощник при капиталистическото натрупване; чрез невидими нишки, той привлича в ръцете на едноличните или сдружени капиталисти пръснатите по обществената повърхност, по-малки или по-големи количества парични средства; но скоро той става ново и страшно оръдие в конкуренцията, за да се превърне в края на краищата в колосален социален механизъм за централизиране на капиталите.¹

Тази характеристика в много отношения намира съответното приложение и в областта на застраховането. Подобно на кредита, и то се развива „заедно с капиталистическото производство“ като „съвсем нова сила“. Както кредита и то отначало „се примъква като скромен помощник на натрупването“. Като кредита и то изпълнява чрез различните си форми, определени функции в процеса на концентрацията и централизацията на капиталите. Разрастването на застрахователните операции, тясно свързано с умножаването на видовете застраховки, с тяхното разчленение, комбиниране и т. н., означава все „по масово привличане“ в ръцете на застрахователните капиталисти на „паричните средства, разсеяни в по-малки или по-големи количества по повърхността на обществото“, т. е. концентрирането на застрахователните капитали в отделни застрахователни предприятия. А организационното развитие на буржоазното застраховане, което се извършва независимо от концентрацията на самите застрахователни предприятия, изтичането и поглъщането на индивидуалните застрахователи от застрахователните дружества, а след това уедряването на застрахователните сдружения и сливането им в кон-

¹ Маркс. Капитал т. I, Маркс и Енгелс. Соч. т. XVII, стр. 688.

церни, отстраняването на неконцернираните дружества от полето на застрахователната конкуренция, борбата между застрахователните концерни и нейният резултат — уедряването на самите концерни — означава централизирането на застрахователните капитали. При това концентрацията и централизцията на застрахователните капитали взаимно си влияят: развитието на застрахователните операции влече уедряването на организационните форми на буржоазното застраховане, а това уедряване, на свой ред, способствува за по-нататъшното развитие на застрахователните операции.¹

Така буржоазното застраховане, както и кредитът, се превръщат в колосален социален механизъм за централизиране на капиталите.

§ 3. Основните центрове на буржоазното застраховане и застрахователното право в тяхната историческа смяна

С общия процес на историческото развитие на буржоазното застраховане е свързан и процесът на преместване на основните му центрове — областите, държащи неговото първенство. В ролята на такива центрове, сменяйки се едни-други, се явяват последователно разни страни. Тази смяна отговаря до известна степен на смяната на основните етапи в развитието на буржоазното застраховане, но хронологически не съвпада напълно с нея: тя се извършва и в границите на всеки отделен етап, и то много време преди крайния му предел.

Поставената проблема, както и проблемата за периодизацията в развитието на застраховането, не е разработена достатъчно в застрахователната литература. Обикновено се отбелязва, че в различните исторически епохи главна роля в развитието на застраховането са играли различни европейски народи. Но никъде не е дадена съответната историческа перспектива за прехода на тази роля от едни народи към други и не се изтъква, във връзка с този въпрос, различието между двете основни групи страни, едните от които са си предали взаимно първенството в областта на застрахователното дело, а другите — в областта на застрахователното право.

1. Първият по време център на буржоазното застраховане, най-могъщ през XIV—XV век и малко западнал през XVI век

¹ Вж. за взаимодействието на процесите за концентрация и централизация на капиталите в общия мащаб на капиталистическото стопанство — у Маркса, Капитал, том I. Маркс и Енгелс. Соч. т. XVII стр. 688—690.

била неговата средиземноморска родина — Северна Италия.⁴ Това се свързва, разбира се, с обстоятелството, че Италия е била родината на капиталистическото производство (известно е, че в Италия „... капиталистическото производство се е развило най-рано...“² — още през XIV—XV в.), а тъй също и с положението, което тя е заемала още от края на XIII век в световната търговия, в банковото и кредитното дело.³ Италия е оказала огромно влияние и върху развитието на застраховането в другите страни, особено в Испания, Франция, Нидерландия и Англия.

Най-важната, особено засилила се през XV век съперница на Италия в областта на застраховането, била Испания, обаче тя стояла в това отношение на второ място, въпреки световното си (морско и колониално) могъщество.

От втората половина на XVI век центърът на буржоазното застраховане се премества от средиземноморския басейн по северозападното крайбрежие на Европа, от Италия — в Нидерландия.

Това преместване било обусловено от два момента: от една страна, в икономическото развитие на Италия през XVI век настъпва известен упадък. „След като революцията в световния пазар към края на XV век турпила край на търговското надмощие на северна Италия, започнало едно движение в обратна посока. Трудещите се масово се изселвали от градовете в селата и там турпили начало на нечувана по своя разцвет дребностопанска култура по типа на градинарството.“⁴ От друга страна, през XVI век, по югозападното крайбрежие на Северното море, в съединената делта на трите реки — Рейн, Маас и Шелда, започнало да се изгражда ново огнище на капиталистическото развитие, подкладено през същия този век от пламъка на антифеодалната, революционната и едновременно с това национално-религиозна война.

¹ По-рано в буржоазната литература се изказваше твърдението, че съвременното (буржоазното) застраховане е възникнало най-напред в Португалия от задължителното взаимно застраховане на морските кораби, въведено през XIV век от крал Фердинанд, и оттук преминало в Испания а едва по-късно, през XV век — в Италия. (Reatz, Geschichte des europäischen Seeverkehrs, 1870, стр. 42. Това твърдение бе опровергано от установените впоследствие исторически факти (Goldschmidt, цит. съч. стр. 356, Вгuck цит. съч. стр. 5, заб. 10).

² Маркс. Капитал, том I. Маркс и Енгелс. Соч. т. XVII, стр. 784 заб. 189.

³ Ярката характеристика на това положение виж в „Хронологическите извадки“ на Маркса, където са дадени осветления върху „възникването на банковото дело в Италия“... „изброяват се „градовете, които са се занимавали предимно с кредитно дело“... (12 града, които са имали връх от Италия „обща главна банка...“); отбелязан е също тъй и още по-същественият за развитието на италианското застраховане факт, че по това време „... световната търговия била собствено в ръцете на Генуа и Венеция...“ (Архив Маркса и Енгелса, т. V. Госполитиздат, 1938. Стр. 268).

⁴ Маркс. Капитал. Том I. Маркс и Енгелс, соч. т. XVII. Стр. 784, заб. 189.

Придобили благодарение на икономическия си подем ръководно положение в областта на застраховането, нидерландците го затвърдяват особено през XVII век, когато в техните ръце била съсредоточена половината от европейската търговска флота¹, а икономическата и политическата им роля стигнала до своя апогей.² Те запазват своето застрахователно първество, макар и малко поотслабнало, и през първата половина от XVIII век.

Нидерландското влияние се отразило и върху развитието на застраховането в другите страни, особено в северногерманските и в Англия, където то проникнало чрез германската ханза.

Силна съперница на Нидерландия в областта на застраховането е била през тази епоха, и особено през XVII век, Франция. Това отговаряло на тогавашното ѝ икономическо положение. Ако Холандия през XVII в. „... е играла все още преобладаваща роля в качеството си на търговска нация...“ „... Франция, както изглежда, е била станала вече господстваща търговска държава...“³

В началото на XVIII в. става ново преместване на основния център на буржоазното застраховане. През този век ръководната роля между капиталистическите страни се прехвърля от Холандия върху Англия. Същевременно тя придобива и морската и търговската хегемония, както и първенството в застрахователното дело.

Преходът на застрахователното първенство към Англия бил подготвен от дълъг исторически процес.

До XVI век търговското застраховане в Англия (дотогава още изключително морско) се намирало изцяло в ръцете на чужденци — италианци (главно от Ломбардия) и ханзейски немци. В техните ръце била съсредоточена, почти монополистично, както английската външна търговия (германската Ханза в Лондон), тъй и английският кредит (ломбардските банкери, заселени в района на днешната Lombard Street). В процеса на капиталистическото развитие, през XVI в. Англия започнала да се освобождава от чуждестранното гос-

¹ През XVII век под нидерландско знаме плавали около 35,000 търговски кораби с общ тонаж над 2 милиона ласти (холандският ласт се равнява на 2,000 кгр., т. е. 2 тона).

² Ръководната роля на Холандия в капиталистическото развитие през XVII в. не веднаж се е подчертавала от Маркс. Вж. по-горе, стр. 104 заб. 5. Виж. „Капитала“, том III, стр. 533: „... Холандия от XVII век, подобно на съвременна Англия, се считала за най-напредналата страна в областта на икономическото развитие“. Вж. също в „Критика на политическата икономия“ (Маркс и Енгелс. Съчинения т. XII, ч. I, стр. 39—40): „... Холандия играела все още (думата е за края на XVII в.) преобладаваща роля в качеството си на търговска нация...“; „... завладяването на световния пазар от Холандия, която по това време (в края на XVII в.) била образцовата страна за английските икономисти, както сега Англия — за континенталните...“

³ Маркс. К критике политической экономии, стр. 39.

подство в споменатите стопански отрасли. Първите гръмотевични удари падат при кралица Елисавета върху ханзейците: в 1578 г. те се лишават от своите търговски привилегии, а в 1597 г. биват изгонени от Англия. Тези удари се отразили косвено и върху положението на ломбардците, окончателно изтикани впоследствие от укрепнали английски капитал.

Въз основа на този процес, става след това и застрахователното „самоопределяне“ на Англия. Ако основаното в края на XVII в. от Едуард Лойд предприятие поема отначало само битово (кафе!) и делово (борса, вестник!) обслужване на чуждестранните морски застрахователи, впоследствие организацията на Лойд се превръща в специално застрахователно учреждение, добило постепенно световно значение.¹

От края на същия този XVII век Англия става пионер в развитието на новите видове търговско застраховане. Отначало застраховането срещу пожар, после личното застраховане, а след това и много други видове застраховане се въвеждат най-напред в Англия, развиват се в нея по-бързо или по-бавно, и оттук вече преминават на европейския континент.

Окончателно извоюваното през XVIII век застрахователно първенство Англия си запазва и в течение на целия XIX век. Но в XX век, особено след първата световна война, абсолютно надмощие в сферата на буржоазното застраховане по размер на застрахователните операции, придобиха САЩ.² И това обстоятелството не е случайно. По това време — към 80-те години на XIX век — САЩ, надминали вече в своето икономическо развитие Англия (както и Германия, а още повече Франция), представляват „... главната страна на капитализма, неговата цитадела...“ и към момента на настъпването на световната икономическа криза в 1929 г., те съсредоточават „в ръцете си не по-малко от половината производство и консумация на всички страни в света“.³

Но по отношение на останалите капиталистически страни, Англия запази в областта на застраховането ръководната си роля. Независимо от това, в специалната област на морското застраховане (включително и презастраховането), Англия продължаваше да заема първо място не само в европейски, но и в световен мащаб, господствайки дори в морската търговия на САЩ.

Главна съперница на Англия в застрахователната област става през XIX век Германия, която към 80-те години на XIX

¹ Голяма роля в развитието на Английския Лойд е изиграл знаменитият му реформатор Юлиус Ангершайн, родом от Петербург, полуруснак по произход, който за тази заслуга бил наречен „баща на Лойда“.

² Това положение се илюстрира от следната таблица, съставена по цифрените данни, приведени в книгите на Райхер „Государственное страхование в СССР“, 1938 г. стр. 23 и Гун „Страхование в капиталистических странах“, 1940 г. стр. 22 (вж. стр. 148).

³ Сталин. Вопросы ленинизма. 10. изд. стр. 351.

век надминава в своето икономическо развитие Франция, а към края на века — и Англия. В германската история е имало един период (XIV—XV в.), когато разцветът на ханзейската морска търговия като че ли трябвало да обезпечи буен развой на германското морско застраховане. Но преди да стане това, източниците, подхранващи развитието на германското застраховане, започнали бързо да пресъхват. Ханзата, която „благодарение на вековния си морски монопол“, „извела цяла Северна Германия от състоянието на средновековното варварство“, към края на XV век „започнала бързо да запада поради английската и холандската конкуренция...“ И макар че „... големият търговски път от Индия за Севера, въпреки откритието на Васко да Гама, все още минавал през Германия...“, решаваща роля в развитието на застраховането е играла не сухопътната, а морската търговия. А „именно в морската търговия англичаните и особено холандците започнали все повече и повече да изместват немците“.¹

Едва през XVIII век морската търговия и неизменният й спътник — морското застраховане — започват да се развиват усилено и в Германия, за което не малко допринася и решителното поражение на по-силните в миналото германски конкуренти — холандците в тяхната вековна борба с англичаните. По-нататъшното развитие на Германия я издига през

	Сбор на застрахов. премии в милиони дол.	
	за 1932 г.	за 1936 г.
САЩ	5.144.8	5.495.1
Великобритания	804.7	1.383.1
Германия	526.2	1.001.8
Франция	239.1	194.5
Италия	76.1	102.5
Всичко	6.790.9	8.177.0

Както се вижда от тази таблица, дялът на САЩ за 1932 г. е повече от $\frac{3}{4}$, а за 1936 — повече от $\frac{2}{3}$ от общата сума на застрахователните премии във всичките пет споменати страни. Бие в очи и упадъкът на застрахователните операции във Франция (почти намалени с 20%) при увеличението им в другите страни).

За тъй резкия превес на САЩ над другите капиталистически страни значителна роля играе колосалното развитие на личното застраховане в САЩ. Така, от събраните през 1936 г. в САЩ 5 495.1 милиона долари застрахователни премии, на личното застраховане се падат 3,850.3 мил. долари, а от общия размер на застрахователните суми по личното застраховане във всичките капиталистически страни, за 1936 год. (164 милиарда долари) на САЩ се падат 104.6 милиарда долари (Гун, споменатото съчинение, стр. 22 и 23).

¹ Енгелс. Крестьянская война в Германии. Маркс и Энгелс. Сочинения т. VIII, стр. 116.

втората половина на XIX век, като най-силна икономически страна в Европа, след Англия и най-опасна съперница на Англия между европейските страни.

Особено напрегнато става англо-германското съперничество в периода на империализма. Един от елементите на това съперничество е англо-германската застрахователна конкуренция.

Успоредно с процеса на местенето на основните застрахователни центрове се извършвал и процесът на местене на основните центрове на застрахователното право. Обаче „географските координати“ на едните и другите центрове не съвпадат помежду си.

Така Италия, която през XIV-XV в., а отчасти и XVI в. възглавявала развоя на европейското застраховане и вследствие на това е оказала голямо влияние върху развитието на застрахователното право, по отношение на него, е отстъпвала палмата на първенството на своята съперница Испания. В областта на застрахователното право Италия от онази епоха е известна главно по декретите и уставите, които се издавали в отделни нейни градове и засягали въпроси от застрахователното дело¹, или пък съдържали препратки към някои изработени от практиката застрахователни полици.²

Другояче стои работата в Испания. На нея се дължи основният източник за морското (и специално за застрахователното) право през XV век: *Las Capítulos de Barcelona*, 1435 г.³, които претърпели няколко преработки в 1436, 1458, 1461 и 1484 год. Влиянието на този източник излиза и извън границите на XV век; така например, по образец на него, били издадени подобни сборници от постановления в Бургос (1538), в Севиля (1552 и 1556 год.) и в С. Себастьян (1682 г.). Голямо значение за развитието на застрахователното право имал и друг

¹ Най-често това били постановления, имащи за цел да утвърдят юридическата сила на застраховането (например генуезкият декрет от 1369 г. за забраната да се оспорва застрахователният договор с възражения около въпроса за лихвите; изглежда, че той е бил още застрахователен договор, който се сключвал във форма на заем), или такива, които са внасяли в застрахователното дело едни или други ограничения (например издаденият малко по-късно, пак в Генуа, статут *de assicuramentis non faciendis* и аналогичните флорентински постановления в 1393 г., поместени в *Statuta universitatis mercantiae*).

² Такъв е например член 1 на флорентинския статут от 1523 г. (*Par-dessus, Collection de lois maritimes antérieures au XVIII siècle, t. IV, 598—599*; пак там стр. 605—607 е поместена и флорентинската застрахователна полица от това време).

³ Испански, и то именно каталонски произход има и друг, по-стар източник за морското право, прилаган цели столетия не само в средиземноморските, но и в другите страни на Западна Европа: знаменитият *Consolato del mare*. За него се говори и в Хронологическите записки на Маркса: „Морското право в Италия и т. н. се е развило от каталонското морско право (въведено в Италия под названието *Consolato del mare*)“. Архив Маркса, Енгелса т. V. стр. 268. Обаче застрахователни норми *Consolato del mare* не съдържа.

испански източник: Търговският законник, издаден в Билбао в 1560 г. и разпрострял действието си в цяла Испания с нейните обширни колониални владения. С актовете на испанското законодателство (дългата редица от ордонансите на Карл V и Филип II) се регулирало през XVI век непосредствено по образ и подобие на испанското застрахователно право и застрахователно дело в Нидерландия, където по това време вече се преместил от Италия центърът на европейското застраховане.

И така, през XV—XVI в. водаческата роля в развитието на застрахователното право принадлежи безспорно на Испания.

През XVII век тази роля преминава от Испания върху Франция: обстоятелство свързано с най-големи промени на историческата обстановка. В края на XVI в. испанското могъщество претърпяло решителен и безвъзвратен упадък. Залезът на Нидерландия и поражението ѝ във войната с Англия, исторически подготвени от разлагането на феодално-католишка Испания, и стремителното развитие на капиталистическите отношения в Нидерландия и Англия, свели Испания до ролята на второстепенна държава и я лишили от предишното ѝ политическо влияние, с което бил свързан испанският авторитет и по въпросите из областта на правото и законодателството. По същото време започва да расте и значението на Франция. Достигнала през XVII в. до голяма висота на икономическото, политическо и военно могъщество, Франция станала и законодателка за другите страни в различните области на идеологията и бита, започвайки с науката и изкуството, и завършвайки с въпросите за изяществото и модата. Значителен авторитет придобило и френското право, особено морското и търговското, а в неговия обсег — и застрахователното право. Всичко това допринесло да се подчини на френското влияние и развитието на съответните правни отрасли в другите страни. Появилият се в средата на XVI в. „Le guidon de la mer“ частен руански сборник, който съдържа главно норми по морското застраховане, общата авария и морския заем), скоро добил широко приложение и вън от пределите на Франция. Още по-голямо влияние върху развитието на европейското морско и застрахователно право имала знаменитата *Ordonnance de la marine* от 1681 г.,¹ която включила много от законоположенията на руанския сборник, а след това сама, почти без изменение, влязла във състава на *Code de commerce*.

Положението си в областта на застрахователното право Франция запазила и през XVIII и отчасти през XIX в. Но в това време съотношението на силите в дадената област започнало вече да се изменя, отначало в полза на Англия, чийто

¹ Под нейно влияние бил преработен в 1737 г. споменатият по-горе испански търговски законник (Билбао 1560 г.).

приоритет (главно в сферата на морското застрахователно право), се затвърдил здраво през XIX век, а по-късно и в полза на Германия. През XVI—XVII в. германското морско застраховане още вървяло изцяло по прокарания от нидерландците път. Така например, застрахователната полица на града Анверс (който през XVI в. бил световна търговска и застрахователна борса), била приложена в края на XVI в. и в Хамбург, и дълго време след това господствувала в германското морско застраховане. Това означава, покрай другото, че германското застраховане се намирало под влиянието на пренесеното чрез Нидерландия испанско застрахователно право. В края на XVII в. към нидерландско-испанското влияние се присъединило и френското влияние. Но през първата половина на XVIII в. в Германия започва да се развива местно застрахователно законодателство (на първо място в областта на морското застраховане). То намерило първия си сериозен израз в хамбургската *Assekuranz- und Haverei-Ordnung* 1731 г. По образец на нея, възникват ред други *Assekuranz-Ordnungen*; датската — 1746 г., шведската — 1750 г., пруската — 1766 г. Чрез пруската *Assekuranz-Ordnung* от 1766 г. хамбургският авариенно-застрахователен кодекс от 1731 г. съществено повлиял върху условията на застрахователния договор в пруския областен сборник от закони от 1794 г. При това правилата за морското застраховане, след като били подложени на съответно обобщение, разширили своя обхват на действие и в областта на другите видове застраховки.

През XIX в. значението на германското застрахователно право се засилва. Условията на хамбургската полица за морско застраховане (*Seeversicherungs- — Bedingungen*), променяйки отвреме навреме редакцията си (1785, 1800, 1847, 1852), не само изтикали на заден план съперническите с тях застрахователни условия на другите германски пристанища, и по този начин се превърнали в общогермански правила за морското застраховане¹, но проникнали широко и в световния застрахователен пазар, конкурирайки на английските застрахователни правила.

Голямо значение за германското застрахователно право имали и двата търговски сборника от закони, които съдържат правила за морското застраховане: 1. старият (*Allgemeines deutsches Handelsgesetzbuch — ADHGB*), 1861 г. станал от 1871 г. общ закон за цялата германска империя², и 2. по-късно изданият (*Handelsgesetzbuch — HGB*) 1897 г.

¹ *Allgemeine Seeversicherungsbedingungen*, 1867 г. (ASVB). Обаче те не били възприети в Бремен, където продължавали да действуват местни застрахователни условия от 1854 г. преработени след това в 1875 г. Най-последните *Allgemeine Deutsche Seeversicherungsbed.* от 1919 г. (ADS) са приложени вече в цялата територия на Германия.

² До образуването на Германската империя ADHGB, действувал на факултативни основания: всяка германска държава могла да го въведе в територията си като свое местно право.

Германското застрахователно право достига върха на своето развитие в началото на XX век. Това се отразило и в застрахователното законодателство (германския закон за застрахователния договор от 1908 г.), в застрахователната практика (общите условия на полицата — *Allgemeine Versicherungsbedingungen* — AVB — по отделните видове застраховки), а така също и в застрахователната литература. Но и при това положение, Англия продължавала да държи надмощие в областта на морското застрахователно право на капиталистическите страни, надмощие, затвърдено още повече от кодификацията на английското морско застрахователно право. (*Marine Insurance Act. 1906*).

От казаното дотук могат да се направят следните изводи:

1. Смяната на основните центрове на буржоазното застраховане се обуславя от смяната на основните центрове на капиталистическото развитие. При всяка неравномерност в това развитие, първият процес следва подир втория. При всеки поврат в историята, начело на буржоазното застраховане неизменно застава страната, която държи първо място и по уривена на своето капиталистическо развитие¹: отначало Италия, след това Нидерландия, по-късно Англия и най-после — САЩ.

2. Въпреки голямото значение на споменатите страни за развитието на буржоазното застрахователно право, ръководната роля в това отношение не принадлежи на тях или само на тях. Основните центрове на буржоазното застрахователно право не съвпадат по правило с основните центрове на застрахователното дело. Не тези последните страни, а страните — техни съперници, господствуват (или поне разделят с тях господството) в сферата на застрахователното право. Такива са, в историческа последователност: Испания, Франция, Германия (а в морското застрахователно право — Англия).

Как да се обясни това несъвпадане на основните икономически и правни центрове на буржоазното застраховане?

Не винаги то е било последствие от едни и същи причини.

Испания през XV—XVI в. и Франция през XVII в., обогатени на твърде високия уровень в развитието на морската търговия и застраховане успели да съсредоточат в ръцете си „лидерството“ на европейското търговско и застрахователно право, независимо от това, че и търговията, и застраховането, стояли в Италия и Нидерландия на още по-висок уровень — главно поради голямото им политическо влияние в

¹ Сравни в този смисъл прокараната у Маркса, макар и в друго отношение, връзка на застраховането с развитието на капиталистическото производство: „Когато капиталистическото производство, а заедно с него и застрахователното дело се развиват достатъчно...“ (Капитал т. III, ч. I. Маркс и Енгелс. Соч. т. XIX, ч. I. стр. 224.

Европа и по-специално, поради решителното си политическо надмощие над Италия и Нидерландия.¹

Но през XVIII в. центърът на капиталистическото развитие, а заедно с това — и центърът на световната търговия и застрахователно дело, се премества в Англия. След победата над Испания, Нидерландия и Франция в борбата за световно първенство, Англия става най-могъщата държава в икономическо и политическо отношение. Но тя все още не е придобила преобладаващо влияние в сферата на гражданското право (с изключение на морското право).

Това се обяснява с много причини. Най-голямата пречка за извоюване на такова влияние е била феодалната изостаналост на английското гражданско право¹, която се проявявала както в неговото архаично своеобразие (феодални отживелици), тъй и в крайната безформеност (безсистемността и малката относителна тежест на целия законодателен материал). При такива условия английското гражданско право не е било пригодено за ръководна роля в областта на буржоазното гражданско право и за успешна борба за тази роля с гражданските кодекси на европейския континент.

От друга страна, извоюването от Франция през XVII в. международно значение запази и през XVIII в., въпреки всичките успехи на Англия, икономическите си и политически предпоставки и намери могъща поддръжка в идейното надмощие на френската научно-философска мисъл, чиито представители (според сполучливия израз на Енгелса за френските материалисти) „... правят XVIII в. предимно френски век.“² Най-блестящият факел на този век, френската буржоазна революция, гражданският (а така също и търговският) кодекс на Франция и оръжието на Наполеоновата армия, издигнаха международния авторитет на френското гражданско право на още по-голяма висота, на която то се задържа дълго след разгрома на Наполеоновата империя.

Едновременно с това, въз основа на свързаното с този разгром непрестанно засилване на германските икономически и политически позиции, растеше и значението на германското гражданско право. Затова допринесе и самото количество на „продукцията“, пусната от германската юриспруденция на световния книжен пазар, и идеологичното влияние на германските юридически теории. Тези теории, противно на френските теории от XVIII в., имат в основата си идеалистичен и реакционен

¹ Ср. блестящата забележка на Енгелса за английското право, изразяващо „икономическите отношения на капиталистическото общество на варварско-феодално наречие, което толкова отговаря на изобразявания предмет, колкото английският правопис на английското произношение...“ (Увод към английското издание на брошурата „Развитие социализма от утопии к науке“), Маркс и Енгелс. Соч. т. XVI, част II, стр. 300.

² Енгелс. Развитие социализма от утопии к науке, стр. 291.

характер. Но тъкмо затова те отговаряха на новите условия за съществуване и на новата идейно-политическа ориентация на закрепналите в своето господство буржоазии на ръководните капиталистически страни.

Като резултат, наред с икономическото и политическо надмощие на победената в 1871 г. Франция, Германия доби над нея надмощие и в областта на гражданското право. Това надмощие се усилва в края на XIX в. от ново предимство: от двете крупни законодателни кодификации (сборници от граждански и търговски закони), отговарящи напълно на изискванията на новата империалистическа епоха. В началото на XX в. това предимство се разпростря и върху специално интересувашата ни област на застрахователното право (застрахователната кодификация от 1908 г.).

Предишното си положение в областта на гражданското право, както и в другите правни области, Германия изгуби като последица от фашисткия преврат. Самите понятия за право и правна култура се лишиха в условията на фашисткия режим от своето реално съдържание. Преустройството на германската държава в духа на расисткото варварство, унищожаването на елементарната законност, възцаряването на безпавието и произвола — всичко това върна фашистка Германия много назад, към най-мрачните времена в историята на човечеството.

Но и по-рано Германия никога не е играла в областта на гражданското, търговското и специално — застрахователното право такава значителна роля, каквато е играла Испания, а след нея и Франция. За това е попречило най-вече преобладаващото и все по-закрепващото значение на Англия в сферата на световната търговия и морското право (включващо и морското застраховане), по времето, когато Германия започва да се появява на световната арена. Освен това, цял ред страни (Италия, Испания и др.) продължаваха да се водят в своето гражданско и търговско законодателство (включващо и въпросите на морското застраховане) по френските образци.

Най-после, между великите световни държави все повече и повече се разраства ролята на Русия и върху нейната необятна територия, която обхваща в състава си половината Европа, започва да се развива върху собствена, национална основа, руското гражданско право.

От момента на Великата октомврийска социалистическа революция върху една шеста част от земното кълбо, наред с другите институти на капиталистическото общество, прекрати съществуването си и буржоазното застраховане. То бе заменено с нов общественно-исторически тип застраховане, съответстващ на социалистическите принципи.

Несъмненото превъзходство на това застраховане, както и на другите институти на социалистическото общество над съответните капиталистически уредби, му обезпечават и идейно все по-голямо влияние между другите народи, особено в страните с народни демокрации и в другите страни от антиимпериалистическия лагер.

Отдел III

БУРЖОАЗНОТО ЗАСТРАХОВАНЕ В ПЕРИОДА НА ИМПЕРИАЛИЗМА

Буржоазното застраховане в периода на империализма се характеризира със следните най-важни особености: 1. с концентрация на застрахователните предприятия; 2. с небивало разнообразие на застрахователните видове и форми; 3. С усилено развитие и изменение на ролята на презастраховането; 4. с все по-голямо активизиране на държавата в застрахователната област; 5. с развитие на задължителното застраховане.

За първите две особености споменахме вече по-горе, когато изследвахме основните линии на буржоазното застраховане.

Тук трябва да се спрем малко по-подробно върху тях.

§ 1. Концентрация на застрахователните предприятия

Концентрацията на застрахователните предприятия се изразява преди всичко, с твърде голямата относителна тежест на едрите застрахователни сдружения в системата на буржоазното застраховане. Така например за целокупното частно застраховане в Германия през 1939 г. тази относителна тежест се характеризира от следната таблица.¹

Видове предприятия	Брой на предприятия	Процент от общия брой	Сбор от премията в проценти от общата сума
Акционерни дружества	148	4.9	64.6
Големи взаимозастр. сдруж. . . .	159	5.3	25.9
Малки " " " "	2615	86.6	5.3
Чужди предприятия	98	3.2	4.1
Всичко	3020	100	100

¹ По отчета на Wirtschaftsguppe „Privatversicherung“. Приведените данни отговарят на състоянието на 1 март 1939 г. („Die Bank“ 1940, Н. 3; статията „Rechtsformen im Bank-und Versicherungsgewerbe“, стр. 39.

Така на едрите застрахователни предприятия (в числото на които влизат и чужди такива) и които съставят 13·4 от общия брой частни застрахователни предприятия, се падат 94·7% от общата сума на застрахователните премии, докато на малките застрахователни предприятия, съставлящи 86·6% се падат само 5·3% от общата сума на застрахователните премии.¹

С други думи, концентрацията на застрахователните предприятия се явява в различните форми на техните обединения. Тези форми са твърде разнообразни, при това често се преплитат помежду си, като създават междинни, смесени видове. Те могат да се подразделят на четири основни категории.

В първата от тях влизат съюзите, които имат за цел запазването на някои общи професионални интереси на обединените от тях предприятия: проучване на въпросите за неизгодността на застраховките, изработване на типови застрахователни условия, за представителство в областта на ликвидацията, щетите и т. н. Най-характерни представители на този тип обединения са съответните сдружения („комитети“, „институти“ и т. н.) на морските застрахователи в Англия, Франция, Белгия, Германия, Италия, Испания и т. н.²

Втора категория представляват застрахователните картели, които са установили известни, задължителни за членовете си, условия за водене на застрахователното дело: поличните условия, тарифите на застрахователните премии, размерите на комисионното възнаграждение за набиране на застраховки и т. н.³

Трета категория съставят застрахователните концерни. Формите на концерните в застрахователната област са същите, както и в другите области на народното стопанство. Най-важните от тези форми са: 1. системата на „участие“ (Beteiligung) и 2. „общността на интересите“ (Interesengemeinschaft). Основната разлика между тях може да се изрази тъй: в първия случай между участниците в концерна съществува общност в капиталите (преплитане на акционерния капитал: едностранно или взаимно) и произгичащата оттук общност в печалбите (акционерния дивиденд). Във втория случай — участието в печалбите не произлиза от общността на капи-

¹ Тук се вземат предвид само премиите по „прякото застраховане“ на германските дружества, т. е. не са включени премиите по презастраховането и застраховките на германските задгранични дружества. При отчитането и на тези премии, частта на едрите застрахователни сдружения би била, разбира се, още по-голяма.

² Напоследък в компетенцията на тези организации започна да влиза даж и оформянето на застраховките. Така институтът на лондонските застрахователи (Institute of London Underwriters) учредил през Втората световна война своя собствена policy department; отделение за издаване при съзастраховането на една обща полица, вместо старата система на издаване на отделни полици от всеки съзастраховател. („The Banker“ vol. LXXIX. 1946, July, стр. 48).

³ Такъв картел е представлявала във същност и т. н. „конвенция“ на руските застрахователни дружества (главно по тарифните въпроси), която съществувала от 1875 г. — първият изобщо картел в Русия.

талите. В първия случай общността произтича непосредствено от съпритежанието на акционерния капитал и в този смисъл — от отношенията на собствеността, разглеждани през призмата на акционерното право. Във втория случай — от договора между влезлите в концерна предприятия, който установява един или друг начин на взаимно участие в печалбите (квоти и т. н.), а в най-чести случаи и известно обединяване на управленията на предприятията. Много често обаче съпритежанието на акционерните капитали създава благоприятна основа за договорна „общност на интересите“. Тогава простият концерн се превръща в сложен, съчетаващ в себе си белезите на двете основни форми на концерните.

Най-после, към четвъртата категория застрахователни обединения могат да се отнесат съюзите между застрахователни предприятия, които водят оперативна застрахователна работа (главно рисковото презастраховане на обединените предприятия). Такива са например *Verbände* на германските публично-правни застрахователни организации по отделните застрахователни клонове: пожар, градобитнина, живот, злополука и гражданска отговорност.

Между тези форми на застрахователни обединения най-важната и безусловно господстваща роля играят концерните. Затова и те представляват най-сложната система застрахователни обединения. За разлика от уредбата на картелите, където по правило не се допуска „съвместност“, тук застрахователното дружество може да влезе едновременно в състава на няколко концерни, било като участник в акционерния капитал, било на началата на „договорната общност на интересите“ и т. н. Нещо повече: едни концерни често влизат в състава на други концерни¹ или се свързват по друг начин помежду си. Най-после (пак за разлика от картелите) и в един и същ концерн владее обикновено голяма организационна пъстрота. Всичко това, взето заедно, превръща системата на застрахователните концерни в своеобразен организационен лабиринт с множество криволични, чудновато пресечени, а понякога и строго потайни² проходи и съобщения.

През XX век, и особено след Първата световна война, процесът на образуване на застрахователните концерни и на тяхното уедряване се развива с огромна сила.³

¹ Както например германският *Allianz-Konzern* — в състава на концерна на Мюнхенското презастрахователно дружество или на английския концерн „Ливерпул, Лондон и Глоб“ — в състава на концерна „Royal“

² Така например, едва след краха на германския *Barmat-Konzern*, станало известно, че неговото управление било подчинено на застрахователното дружество „*Algemeine Garantiebank-Versicherungs-Aktien-Gesellschaft*“.

³ Няколко цифрени данни са достатъчни да илюстрират това развитие. В Германия за 10 години (от 1926 до 1936 г.) в резултат от уедряването на концерните техният брой намалял повече от два пъти: от 34 до 15–16. *Moldenhauer, Versicherungs-Konzerne (Veröffentlichungen des deutschen Vereins*

Не е безинтересно да се отбележи, че условията на империализма, които подхранват буйния растеж на концентрирането на застрахователните предприятия, му създават заедно с това и някои препятствия. Те се състоят главно в това, че колкото повече се уедрияват и обединяват промишлените, търговските и други предприятия, в тях се развиват тенденции към самозастраховане, което, естествено, забавя до известна степен темпа на развитието, а заедно с това, и концентрацията на застрахователното дело.

Този процес се проявява с най-голяма сила в сферата на морския транспорт. Концентрирането на морската търговска флота противодействува на концентрирането на морското застраховане: единият монопол възстава срещу другия.

Различаваме два основни вида концерни с участието на застрахователни дружества.¹

Първият вид — са чисто застрахователни концерни, т. е. концерни, които обединяват само предприятия, работещи в областта на застраховането. Тези концерни на свой ред се подразделят на два вида: 1. концерни, които се състоят изключително от застрахователни дружества (например Allianz-Konzern) и 2. концерни, които се състоят от застрахователни и презастрахователни дружества (например Мюнхенското презастрахователно дружество). Преобладаващо значение има вторият вид. При това, съотношението на силите в концерните от този вид между застрахователните и презастрахователните дружества е различно. Или в основата на концерна стоят застрахователните дружества, а презастрахователните се наричат около тях в качеството си на Töchtergesellschaften (и този е първият по време вариант на презастрахователно-застрахователните обединения); или в центъра на концерна стоят презастрахователните дружества, обкръжени от „дъщеринни“ застрахователни дружества (този е господстващият в днешно време вариант, отговарящ на нарасналото значение на презастрахователните организации в системата на буржоазното застраховане). В първия случай презастраховането играе за застрахователните дружества на концерна ролята на спомагателно средство, което ги облекчава при воденето

für Versicherungswissenschaft“ H. XXXVIII, 1926, 62; Neumanns Jahrbuch der Privatversicherung im deutschen Reich, 1935; Assekuranz-Compass, internationales Jahrbuch für Versicherungswesen, 1937).

Към 1940 г. в Англия 70% от застрахователните дружества (140 от 200) влизали в състава на концерните; в Германия повече от 50% били съсредоточени само в три крупни концерни; в Италия в два концерни — повече от 80% от цялото акционерно застраховане (Гун. Застраховане в капиталистическите страни 1940).

¹ По въпроса за формите на застрахователните концерни вж. Herrmannsdorfer, Versicherungsunternehmen und Konzentration (Veröffentlichungen des deutschen Vereins für Versicherungswissenschaft, H. XXXVII, 1926. Moldenhauer и Bolwin, Rückversicherung und Versicherungskonzern. Zeitschrift für die gesamte Versicherungswissenschaft, B. 22, стр. 308 и сл.

на застрахователните операции. Във втория случай презастраховането вече се е превърнало от средство в цел, а застраховането — в спомагателно средство за разширение на презастрахователните операции: застрахователните дружества тук имат предназначение да снабдяват с презастраховки основните презастрахователни дружества.

Към чисто застрахователните концерни се отнасят и обединенията на застрахователни дружества с различни посреднически (маклерски, агентски и т. н.) фирми в застрахователната област. И тук съществуват два основни варианта.

В едни случаи начело на концерна стоят застрахователни дружества, които откупват или основават посреднически фирми с цел да развият своите операции. В други случаи най-големите посреднически фирми сами влизат в ролята на основатели и ръководители на застрахователните концерни, като откупват и подчиняват на влиянието си застрахователните дружества.¹

Особена разновидност застрахователни концерни представляват пуловете.² Те се делят на две основни категории. В първата от тях предприятията делят помежду си в края на финансовата година, съгласно упоменатите в договора условия, съединената в общия „котел“ чиста печалба на целия пул. Но самата застрахователна дейност в такъв пул не се обединява, а се провежда самостоятелно и независимо от всяко отделно предприятие. Във втората категория застрахователни пулове съучастието в печалбите произлиза от съвместното участие в застрахователните операции. За тази цел се създава централна кантора, която разпределя сключените от отделните предприятия застраховки между всички членове на пула по установените в техния договор квоти. Това разпределение на участието в застраховките е вътрешна работа на членовете на пула и не засяга правоотношенията им с техните клиенти (застраховащите). И двете категории застрахователни пулове носят характер на договорна „общност на интересите“, която е една от основните форми на концернообразуването. От значение е при това обстоятелството, че най-разпространена е втората категория пулове, която се отличава от първата категория със значително по-голяма степен централизирана застрахователна дейност.

Вторият вид концерни с участието на застрахователните дружества са смесените концерни, т. е. концерните, обединяващи застрахователни предприятия, с предприятия, които ра-

¹ Това явление се среща още в XIX век и възниква най-напред в сферата на транспортното застраховане: Така например, от маклерската фирма Mutzenbecher е възникнал застрахователният Mutzenbecher-Konzern. След Първата световна война случаите от този род стават по-чести. Особено симптоматичен е развоят на нюрнбергската маклерска фирма Konrad Weber Co, превърнала се в мощен застрахователен концерн.

² Sändig, Der Versicherungspool, 1927; Hermannsdorfer, Die Rechtsnatur des Poolvertrages, 1924; също и в неговата Die Organisation der Versicherungspools, „Zeitschrift für die gesamte Versicherungswissenschaft“ 1924, B. 24, H. 3.

ботят в други отрасли на стопанството: промишлени, търговски, банкови и т. н.

В промишлените и търговски концерни застрахователните дружества играят двойна роля: в едни случаи те са застрахователни дружества от „закрит“ тип и приемат застраховки само от „сродни“ тям, т. е. влизащи в същия концерн промишлени или търговски предприятия. По същество те са своеобразна самозастрахователна организация на обединените в концерн предприятия, облечена в застрахователна юридическа форма.¹ В други случаи застрахователните дружества са „открити“ застрахователни организации, не само и даже не толкова в своя концерн, колкото на широкия пазар.²

Съществено друг характер има обединението на застрахователните предприятия с банковите. В промишлените и търговските концерни с участието на застрахователни предприятия, промишлените или търговски предприятия по правило присъединяват към себе си съществуващите вече, или новооснованите застрахователни дружества, като ги подчиняват на собствените си цели, а именно на целите: 1. най-изгодна организация за застраховането на своите имущества и 2. заздравяване на своята финансова база с помощта на застрахователните капитали. Обединението на застрахователните с банковите предприятия в концерни става въз основа на взаимното им привличане, при което интересът да застраховат своите имущества в собствена организация, тъй съществен за промишлените и търговски концерни, за банките, естествено, ще бъде или изобщо изключен, или ще играе само незначителна роля.

Във връзка с казаното различаваме два вида концерни от застрахователни и банкови предприятия.

¹ Например редица германски дружества, свързани с Michael-Konzern, а по-рано и със Stiney-Konzern.

² Например застрахователното дружество на германския химически концерн: 'Palas G.m.b.H. der chemischen Industrie. Въпросът за юридическата природа на такова застраховане бил предмет на решение от страна на висшия орган на германския държавен надзор върху частното застраховане Reichsaufsichtsamt für Privatversicherung Въпреки възгледа на застрахователните дружества, Reichsaufsichtsamt установил тук самозастраховане а не същинско застраховане. Не ще съмнение, че в основата на този юридически спор е лежала борбата на застрахователните дружества с промишлените и тям подобни концерни, които са били обзавели собствени застрахователни предприятия. Работата е там, че самозастраховането е свободно от държавен надзор, и застрахователните дружества се стремят, естествено, да лишат от този „коз“ споменатите концерни. Формално — от гледна точка на буржоазното, и по-специално, на застрахователното право — възгледът на застрахователните дружества е напълно обоснован, тъй като, дори и „закритите“ застрахователни дружества на тези концерни са все пак обособени юридически лиця по отношение на своите застрахователни. Обаче Reichsaufsichtsamt-а е разрешил въпроса, едва ли не от ненавист към формализма, против интересите на промишлените и търговските концерни.

В едните случаи банката присъединява или основава застрахователното дружество с цел да използва натрупаните му капитали за развитието на своите операции. Разбира се „най-лакоми“ обекти са в тези случаи дружествата за лично застраховане, които разполагат с най-голяма „капиталообразуваща“ сила.

И тука, както в промишлените и търговски концерни, застрахователното дружество играе служебна, подчинена роля.

В другите случаи застрахователното дружество присъединява или основава банки, с цел да организира най-изгодно своите инвестиции, да подобри възможността си за борсово и валутно маневриране със своите ресурси и т. н. Тази втора форма на обединение на застрахователни и банкови предприятия е възникнала след Първата, след империалистичната война 1914 — 1918 год., в тясна връзка със спадането на капиталистическите валути. В тези концерни банките играят вече служебна роля спрямо застрахователните дружества и затова се наричат застрахователни банки („Versicherungsbanken“).¹

Най-после, застрахователните дружества се срещат в състава на концерни, обединяващи най-разноородни предприятия: промишлени, търговски, банкови и т. н. Още Ленин е подчертал извънредната пъстрота на тези концерни. „Между тези (свързани с банките) търговско-промишлени дружества ние срещаме най-разнообразни отрасли: на промишлеността, на застрахователното дело, на пътищата и съобщенията, на гостилниците и театрите, на художествената промишленост и др.“²

¹ Съществуват още три категории застрахователни банки, но по своя характер те вече излизат извън границите на въпроса за образуването на концерните. Едната от тях не представлява нищо специфично: това са обикновени застрахователни предприятия, носещи само названието „застрахователни банки“ (нещо, доста разпространено по-рано). Другите две категории, по кръга на своите уставни операции, представляват смесени предприятия или застрахователни предприятия, включващи и банкови сделки, или банкови предприятия, включващи и договорно застраховане. Тази съвместност на операциите в едно и също капиталистическо предприятие представлява известна опасност от гледна точка на обезпечаването на целостта и неприкосновеността на застрахователния фонд. Практиката на двата германски Aufsichtsamt (застрахователния и кредитния) се отнасяла неблагоприятно към тази съвместност, и тя била подхвърлена от законите за застрахователния и кредитния надзор на големи ограничения. Така Gesetz über das Kreditwesen (последната редакция от 25 септември 1939 г.) разрешил на банките да поемат отговорност и гаранции само в случай, че тези операции не се извършват от застрахователни предприятия (RGBlatt, 1939, № 192 и. „Die Bank“ 1940, H. 12, Versicherungs-banken).

² Ленин „Империализм, как висшая стадия капитализма“. Соч. т. XIX. стр. 102, изд. III.

§ 2. Изменения в системата на застрахователните видове и форми

Колкото и сложна да е организационната структура на съвременното буржоазно застраховане, още по-сложна е системата на разнообразните му видове и форми. Те са тъй много, че както правилно забелязва Манес, „едва ли биха могли да се изброят всички видове застраховки, възникнали негласно ту-тук, ту-там“.¹ Но системното изложение, дори и на най-главните видове застраховки в тяхната същност, не влиза в нашата задача. Целта ни е да изтъкнем главните особености, които отличават в дадения случай съвременното буржоазно застраховане и най-важните елементи на измененията в системата на неговите видове и форми, характерни за даден етап от развитието му.

1. Пристъпвайки към въпроса от тази именно гледна точка, ще забележим преди всичко, че системата на буржоазното застраховане, още в навечерието на съвременния етап и особено през този последния, се развива по три основни линии:

Първата и централната по значението си линия на развитие се заключава в диференциацията, или другояче казано, в специализацията на съществуващите видове застраховки, като въз основа на тях възникват многобройни подвидове, разновидности, форми и варианти на застраховането.

Особено богато в това отношение е личното застраховане и по тази причина, както и поради особенния интерес, който представляват някои негови форми в светлината на общите условия на империалистичната епоха, ние ще му посветим по-нататък особено внимание. Но и при другите видове застраховане е възникнало голямо изобилие от разновидности. Такива са например застраховката на въздухоплавателните апарати, застраховката на товарите при въздушния транспорт, застраховката на автотранспортните средства, застраховката на товарите при автомобилния транспорт — като нови видове превозни застраховки; всевъзможните специални видове застраховки за гражданска отговорност (въздушна, автомобилна и т. н.)²; в областта на застраховането срещу злополука —

¹ Manes. Versicherungswesen, II, стр. 328.

² Като примери за най-тясно обособени видове застраховки за гражданска отговорност можем да приведем застраховката за гражданска отговорност на ловците и застраховката на търговците на добитък за отговорност пред купувачите, ако смъртта на продадения добитък е последвала от неговите недостатъци.

Сродна донякъде със застраховката за гражданска отговорност (макар и да не представлява нейна разновидност), е застраховката за съдебни разноски, която съществува в някои страни (Германия, Франция, Англия, Швейцария).

разните видове застраховки на пътници (по железопътния, морския, въздушния и автомобилния транспорт), разните видове застраховки на спортисти (футболисти, скиори, къркьори) и т. н.; в областта на застраховането в случай на болест — специалните видове застраховки само за една, която и да е, или само за няколко определени болести,¹ застраховки в случай на операция (за всякаква или само определен вид операция: например от апандисит)² и т. н.

Когато обособителният процес в буржоазното застраховане достига вече твърде високо развитие, започва обратното движение, което обаче не преустановява първото, а върви успоредно с него. Това е втората линия на развитие на буржоазната застрахователна система, опитът да се съберат нейните *membra disjecta*, процесът на създаване на уедрени, комбинирани видове застраховки, обемащи по-широк или по-тесен кръг разнородни застрахователни случаи.

Този процес, който има някои корени в миналото, е довел в най-ново време до възникването на разните форми „единно“ или „универсално“ застраховане (*Einheitsversicherung*, *Universal*, *Omnium-Police*).

В един случай (в сферата на промишлеността, търговията и домакинството) това застраховане се развива въз основа на застраховката пожар, като съчетава с пожарния риск и редица други: щети от водопроводни инсталации, от кражба със взлом и т. н., а понякога и за гражданска отговорност и злополуки.³

В други случаи „универсалното застраховане“ се развива от транспортното застраховане на стоките (което само има в известен смисъл универсален характер) като последица от включването на най-разнообразни рискове за стоки на склад. Универсален характер придобива и нововъзникналото автомобилно и въздушно застраховане в случаите, когато застраховката на самите автомобили и самолети е съчетана в един и същ договор със застраховка на превозваните стоки, с лично застраховане срещу злополука и със застраховка за гражданска отговорност при автомобилния и въздушния превоз.

¹ Такава е, например, застраховката в случай на душевна болест, на инфекциозни болести и т. н. Особено интересен пример в тази област е застраховката за белодробни възпаления, въведена в Англия през 1933 г., след една от най-силните епидемии на простудни заболявания („*Zeitschrift für die gesamte Versicherungswissenschaft*“, Bd. 33, H. 2; *Rundschau* 59).

² Застраховката в случай на операция от апандисит била въведена в Англия през 1921 г. *Manes. Versicherungslexikon*. 2. Aufl., стр. 938.

³ Особена разновидност на това застраховане представлява въведеното в САЩ застраховане на мостовете. Най-големият ѝ обект бил новият мост върху реката Худзон, застрахован за 25 милиона долари от различни стихийни бедствия (пожар, гръм, ледоход, буря, земетресение и т. н.) и от обществени явления (работнически метежи, въстания и т. н.) („*Zeitschrift für die gesamte Versicherungswissenschaft*“ Bd. 33, n. I., *Rundschau* 25-26).

Във всичките споменати случаи характерният за буржуазното застраховане принцип за специализацията на застрахователния риск се заменя с противоположния принцип за съчетаването на различни рискове, които застрашават определен комплекс от имуществени (или лични) блага, или с други думи: принципът на комплексното застраховане.

Аналогични явления — при по-голям или по-малък кръг комбинирани рискове — се срещат и в другите застрахователни клонове: например в личното застраховане (вж. по-долу), в застраховането на животни¹ и т. н.

Твърде голямо значение има най-после и третата линия в развитието на съвременната буржуазно-застрахователна система: възникването на нови видове застраховане, съвсем самостоятелни, макар и равнозначни в класификационно отношение с някои стари видове застраховане, като застраховането срещу пожар, транспортното застраховане и др.

Някои от тези нови застраховки са се появили чак в края на XIX и в XX векове. Други, макар и възникнали малко по-рано, са се развили напълно едва впоследствие, в условията на съвременния период. Към първите се отнасят: застраховката от метежи, застраховката от стачки, кредитното застраховане, застраховката на ценности (злато, ценни книжа и т. н. — *Valorenversicherung*) от загубване при препращането им; застраховката срещу щети, причинени от водопроводни инсталации; застраховката на машини от авария; застраховката на вещи от овехтяване (*Sachlebensversicherung*) и т. н. Към вторите се отнасят: застраховката срещу кражба, застраховката за гаранция против обсебване на суми и други служебни злоупотреби и т. н.

Много от тези нови видове застраховки споделят съдбата на старите, като се приобщават към горепосочените линии на развитие. От една страна те се диференцират, като се подразделят на различни по-специални видове. Така например застраховането на вещи против овехтяване се дели на три вида: застраховане на сгради, застраховане на плавателни съдове и застраховане на машини. Застраховането срещу кражба е претърпяло още по-сложна диференциация както според характера на застрахователния случай (застраховане срещу всякакви кражби, застраховане срещу кражби чрез взлом, застраховане срещу джебчийски кражби), тъй и според вида на обектите (подразделяне на обособени видове застраховки срещу кражби: на велосипеди, пишещи машини, театрални и т. п. гардероби, физкултурен инвентар за разни видове спорт и даже... на съдове за смет).

¹ Такова е, например, застраховането на добитъка на пасбище (*Weideversicherung*), което обхваща, независимо от обикновените рискове при застраховането на животни, още ред други, като например: кражба, изгубване на добитък и т. н.

От друга страна, както видяхме, новите видове застраховки се съчетават както едни с други, тъй и със старите видове, като образуват по този начин застраховки от цялостен, комплексен тип. Например със застраховката срещу пожар често се съчетават в общ договор и застраховката срещу метежи, застраховката в случай на стачки, застраховката срещу щети, причинени от водопроводни инсталации, застраховката срещу кражба чрез взлом и т. н.

Така трите посочени линии в развитието на съвременното буржоазно застраховане се преплитат помежду си, като изграждат върху тази основа цялата система на неговите подразделения.

II. С особено много такива подразделения, а съответно и с правни форми, се отличава в днешно време личното застраховане. Ще се спрем само на най-важните. Различаваме преди всичко три последователно възникнали отрасли на личното застраховане.

Първият отрасъл е съществуващото най-отдавна „обикновено“ или „едро“ лично застраховане (*ordinary life assurance*, *Grosslebensversicherung*). Това е индивидуално застраховане, което се сключва с медицински преглед за повече или по-малко крупни суми, поради което то е почти недостъпно за широките трудещи се маси.

Вторият отрасъл, т. е. „народното“ или „дребното“ застраховане (*Volksversicherung*, *assurance populaire*, *Kleinlebensversicherung*)¹ е възникнало към средата на XIX век в Англия, където се развило широко през 60-те години, а по-късно след 70-те години се разпространило зад океана (в САЩ) и почти едновременно — на европейския континент (най-напред в Австрия и Германия). И това застраховане е индивидуално, но за разлика от „обикновеното“ лично застраховане, то се сключва по правило без медицински прегледи за малки суми.²

Въпреки своето демагогско название, т. н. „народна застраховка“ дори и без разносните за лекарски преглед, струва на застраховащите се значително по-скъпо, отколкото „обикновената“ застраховка на своите много по-състоятелни клиенти. Макар и обяснимо отчасти с условията на казаното застраховане, а най-вече с разносните по поддържането на значителен деятелски щат, това застраховане все пак е израз на класовия характер на буржоазните застрахователни тарифи.

Третият отрасъл е груповото застраховане (*group life assu-*

¹ Английското му название е *Industrial assurance*, тъй като то е вербувало в Англия клиентите си предимно между промишлените работници.

² В САЩ, страната с най-развитото лично застраховане, включително и „народното“, най-голямата застрахователна сума при последното е 1000 долари, във Франция (съгласно декрета от 18 януари 1946 г.) — 71,000 франка, т. е. около 640 долари. В Япония, където най-високата застрахователна сума в „народното“ лично застраховане била 450 йени, тя се покачвала до 3,000 йени в случай на смърт от земетресение: застрахователна „*couleur locale*“.

rance, Gruppenlebensversicherung). То е възникнало в САЩ (през 1911 г.), където е развито много повече, отколкото в която и да било друга капиталистическа страна. То дава възможност на дадена организация да застрахова членовете си, или на даден предприемач да застрахова служителите си (а понякога и своите работници) по единен колективен застрахователен договор. Застрахователните премии се плащат предимно от самите застраховани, за тяхна сметка.¹ И тази застраховка, както и „народната“, се извършва без лекарски преглед и за малки суми.² Тя се сключва от предприемачите предимно в такива случаи, когато им се струва изгодна за прикрепяването към техните предприятия на една или друга група работници. Дори в САЩ, едно от условията за включването в групова застраховка е в ред случаи определеният работен стаж в дадено предприятие: своеобразната „награда“ за продължителна служба, отпускана в същност за сметка на „наградените“.

Аналогични цели преследва още по-очевидно другата форма на груповото лично застраховане: Gruppenrentenversicherung. Застрахованите по него получават обусловената в застрахователния договор рента, в случай че доживеят до определена възраст на служба в дадено предприятие.

Така и двете споменати форми на груповото лично застраховане представляват „златна верига“³, която приковава застрахованите към дадено капиталистическо предприятие.

Най-новата форма групово лично застраховане (въведена в САЩ през 1929 г.), е застраховането, свързано с отпускането на заем за разни покупки на изплащане. Заемодателната каса (или банка) застрахова по колективен договор клиентите си заематели (разбира се, за тяхна сметка), под условие, че ако заемателят умре преди погасяването на заема, остатъкът от задължението му ще се покрие от застрахователната сума.

От трите разгледани отрасли на личното застраховане („обикновеното“, „народното“ и „груповото“) най-голямо значение от гледна точка на обема на операциите има първото.⁴

¹ В САЩ nerядко част от премиите (обикновено 25%), се внася от собствениците на предприятието. В Германия предприемачът е длъжен да заплати не по-малко от 20% от премиите.

² В Германия груповото лично застраховане било подчинено на множество ограничения по инструкциите на държавния орган за застрахователен надзор (Reichsaufsichtsamt) от 10 март 1934 г. и 6 декември 1935 г. Tesdorpf. Die rechtliche Beurteilung der Gruppenlebensversicherung. „Zeitschrift für die gesamte Versicherungswissenschaft“ B. 36, H. 2, стр. 137.

³ Картинен израз на Маркса за капиталистическите спестовни каси. (Маркс и Енгелс, Соч. т. V. стр. 546).

⁴ Даже и в САЩ, където „народното“ и груповото застраховане са развити много повече отколкото в другите капиталистически страни, „обикновеното“ застраховане решително преобладава: неговата част е 75%, на „народното“ — 15% и на „груповото“ — 10% от общия размер на всичките застрахователни суми по личното застраховане (Krause. Die Propaganda der amerikanischen Versicherungsgesellschaften. 1935. стр. 118).

То представлява и най-голям юридически интерес от гледище на разнообразните му правни форми, от които само една част се прилага *mutatis mutandis* в „народното“ и още по-малка част — в груповото застраховане. Тези форми могат да се класифицират по различни белези. Най-важният от тях е застрахователният случай.

Според застрахователния случай различаваме два основни вида лично застраховане: 1. застраховане в случай на смърт; 2. застраховане в случай на доживяване (до определен срок или събитие).

Наред с тези най-прости видове съществуват и комбинирани. Най-разпространеният от тях е тъй нареченото смесено застраховане, при което застрахователната сума се изплаща, ако застрахованият преживее определения срок, или ако почина преди този срок.

Друга форма комбинирано лично застраховане е пожизненото застраховане в случай на смърт с „бонификация“. Последната се състои в това, че след като доживее до определената възраст, застрахованото лице получава известен процент от застрахователната сума, която обаче при смъртта на застрахования, се изплаща напълно, без да се приспада този процент.

Тъй че и това застраховане както и предходното съчетават и двата застрахователни случая: смърт и доживяване. Но за разлика от обикновеното смесено застраховане, тези два случая са дадени тук не в алтернативно, а в кумулативно съчетание. Докато обикновеното смесено лично застраховане е застраховане в случай на смърт или доживяване, застраховането с бонификация е застраховане в случай на смърт и доживяване.¹

Много по-сложен е въпросът за юридическото естество на застраховането в случай на надживяване (*Überlebensversicherung*, *l'assurance de survie*). То е застраховане в случай на смърт, което обаче се обезсилва, ако посоченото в договора ползващо се лице умре преди застрахования. По това именно то се отличава от обикновеното застраховане в случай на смърт, при което не е необходимо застрахователно условие застрахованият да бъде надживян от друго, точно определено лице.

В буржоазната застрахователна литература застраховането в случай на надживяване обикновено се разглежда като разновидност на застраховането в случай на смърт, а понякога — като трети елементарен вид лично застраховане, равноправен в класификационно отношение със застраховането в случай на смърт и застраховането в случай на доживяване.

¹ Така наричат често, макар и неточно, обикновеното смесено лично застраховане.

Според нашето схващане и двете мнения са неправилни. При застраховането в случай на надживяване задължението на застрахователя се обуславя от два момента: 1. от факта на смъртта на едното лице (застрахования) и от факта на надживяването на това лице от друго, точно определено лице (ползуващия се). Но това надживяване в същност не е нищо друго, освен доживяване до момента на смъртта (по-право до следващия момент след смъртта) на застрахования. И така, оказва се, че застраховането в случай на надживяване е в действителност комбинирана форма, съчетание все на същите два основни вида застраховане: в случай на смърт и в случай на доживяване. Но докато в обикновеното смесено лично застраховане, както и в пожизненото застраховане с бонификация, двата застрахователни случая (смърт и доживяване) се сливат в алтернативно или кумулативно съчетание върху едно и също лице, в застраховането в случай на надживяване те се отнасят за две различни лица.

И двете лица тук са застраховани: едното (наречено застрахован) — в случай на смърт; другото (наречено ползуващ се) — в случай на доживяване до смъртта на първия. За да се изплати застрахователната сума, трябва и двата случая да съвпадат: първият — застрахованият — трябва да умре, а вторият — да доживее до този момент.

И така, пред нас стои една застраховка и една застрахователна сума, но две застраховани лица и два съвпадащи по време застрахователни случая: „двойно орехче“ в една черупка.

Досега имаме предвид застраховането в случай на надживяване в едностранна форма. Съществува обаче и взаимно застраховане в случай на надживяване: например застраховането на съпругеска двойка в полза на надживелия съпруг. Казаното по-горе за едностранното застраховане се отнася съответно и за взаимното застраховане. Но по силата на взаимността, тук юридическата структура е по-сложна. За разлика от едностранното застраховане, тук всяко от застрахованите лица играе на свой ред ролята на „двойно орехче“. То е застраховано едновременно и за двата случая: и в случай на смърт, и алтернативно, в случай на доживяване до смъртта на другото застраховано лице.

В личното застраховане комбинирането на разните форми по вида на застрахователния случай не се ограничава само в съчетаването на случаите на смърт и надживяване, т. е. на случаите, които спадат в собствената сфера на самото лично застраховане за живот. Възникнали са освен тях и такива още комбинирани форми, в които застраховането на живота (в един или друг вариант) е основният елемент, а към него, в качеството на допълнения (*Zusatzversicherungen*), се присъединяват и други видове лично застраховане: най-вече застрахо-

ването за инвалидност и злополука.¹ Най-важното „изобретение“ в тази област е съчетанието на застраховането на живота (по-специално в случай на смърт) със застраховането в случай на раждане.²

Нека споменем накратко и за другите класификации на правните форми на личното застраховане.

Според характера на задълженията на застрахователя буржоазното лично застраховане се разпада на две основни групи: застраховане на капитал и застраховане на рента. Съществено преобладава първата група. Срещат се и тук смесени форми, при които в състава на задълженията на застрахователя влизат и капиталът, и рентата. Най-нов вид такова смесено застраховане представлява застраховането на семейния доход (Familieneinkommen-Police).³

По белега на застрахователния срок различаваме пожизнено, дългосрочно и краткосрочно застраховане. Първото съществува в два варианта: 1. с пожизнено изплащане на премията (основният вариант) и 2. с ограничен период за плащане („Limited payment“). Като граница между дългосрочното и краткосрочното лично застраховане обикновено се приема 10-годишният срок

Груповата застраховка за живот се сключва, по правило за една година.

В личното застраховане съществуват различни варианти и по други белези:

1. застраховане с гарантирано увеличение или намаление на застрахователната сума;

¹ Една от формите на това комбинирано застраховане, възникнала в САЩ след Първата световна война, предвижда изплащането на застрахователната сума в двоен размер, ако смъртта е последвала от злополука.

² Тъй може да се нарече по своята същност опитът на италианския Istituto Nazionale delle Assicurazioni да използва личното застраховане като оръжие в борбата за многодетност в италианските семейства. По застраховка, сключена при встъпване в брак, този институт обещавал, при раждането на шестото дете, не само да освободи застраховачите от по-нататъшното плащане на премии, но и да им изплати половината от застрахователната сума, а при налично отделно споразумение, и цялата застрахователна сума („Zeitschrift für die gesamte Versicherungswissenschaft“ B. 34, H. 3, Rundschau 118).

³ По тази застраховка семейството на застраховачия получава в случай на неговата смърт годишен доход в размер на определен процент (до 12%) от застрахователната сума, докато бъде завършено възпитанието на децата. След изтичането на този срок, (уточнен в застрахователния договор), се изплаща цялата застрахователна сума („Zeitschrift für die gesamte Versicherungswissenschaft“, B. 31, H. 1, R. 30—32).

От само себе си се разбира, че плащането на рентата, което става без ущърб на застрахователната сума, се компенсира до известна степен от отсрочката в изплащането на застрахователната сума, а също и от другите застрахователни условия. Затова и стойността на тази застраховка не се отличава много от стойността на обикновената застраховка в случай на смърт. Въведена най-напред в САЩ, тази застраховка е дошла доста голямо разпространение и другаде.

2. застраховане с периодически и еднократни застрахователни премии; в първия случай — с гарантирано увеличение или намаление на премията;

3. застраховане с право или без право на връщане на премията;

4. застраховане с участие или без участие на застрахователите в печалбите на застрахователното дружество и т. н.

III. В системата на съвременното буржоазно лично застраховане, сред пъстрите му разнообразни форми, сред множеството му диференцирани и комбинирани варианти, трябва да отбележим няколко вида застраховки, които се отличават от другите по своя твърде своеобразен характер. Това своеобразие се заключава в обстоятелството, че договорът за лично застраховане има тук повече или по-малко специална целестременост, добила в него своя юридически израз и даже фиксирана обикновено в самото название на дадения вид застраховка. Такова застраховане, за разлика от обикновеното лично застраховане, бихме могли да наречем лично застраховане с нарочна цел. По-голямата част от този вид застраховки са възникнали в периода на империализма. Онези пък, които са съществували и по-рано, са получили през този период усилен развой.

Можем да набележим три групи застраховки с нарочна цел.

Първата група обхваща особените семейни форми на личното застраховане. Впрочем, и обикновеното лично застраховане е в същност израз на грижите на застрахователя за своето семейство. Но при обикновеното лично застраховане това не получава някакъв специфичен израз в самия договор. Дали застраховката живот е сключена в полза на членовете на семейството или на странични лица — това е съвсем безразлично за нейната правна форма и за правоотношенията между участващите в нея. Но буржоазното застраховане познава и особени форми лично застраховане, чийто семеен характер изпъква в самата форма на застраховката, като ѝ придава специален характер и по цел, и по самите застрахователни условия.

Тук трябва да отнесем преди всичко някои специални видове застраховки за доживяване: застраховката за зестра на дъщерите, застраховката на капитал за децата при различни случаи: постъпване на военна служба, във висше училище и т. н. В областта на „крупното“ лично застраховане тези видове застраховки съществуват отдавна, но през последните години се правят опити за тяхното разпространяване и във формите на т. н. „народно“, а даже и в груповото застраховане.¹

¹ Така, споменатият по-горе италиански държавен застрахователен институт е въвел, под названието „семеини полици“ (polizza pro familia) „народно“ и групово застраховане на капитали в случай на брак; за

Все по-широко се развиват под формата на разнородни семейни полици¹, а понякога и под други названия,² и други разновидности на личното застраховане, които имат семеен „профил“.

Развитието на специалните семейни форми лично застраховане в периода на империализма се дължи на общия процес на влошаване на условията на живота за трудещите се, па дори и за средните слоеве от населението в капиталистическите страни. Той именно засилва необходимостта от такива видове лично застраховане, които биха отговаряли на специални семейни нужди (възпитанието на децата, настаняването им и т. н.), или биха предвардили от по-голям или по-малък кръг сътресения, заплашващи семейството. Разбира се, че тази необходимост е взета под внимание от страна на застрахователните дружества. На растящото безпокойство на застрахованите за участва на техните семейства, застрахователите, в стремежа си да уловят максимален брой клиенти, отговарят с разширението на своя асортимент от семейни лично-застрахователни форми.

Втората група лично застраховане с нарочна цел се образува според друг белег. Наред с интересите на застрахования и неговото семейство и даже изтиквайки ги назад, тук излизат на преден план интересите на трети лица, които са в делови отношения със застрахованите лица. Именно тези делови отношения диктуват сключването на застраховката и ѝ налагат определен целестремителен отпечатък. „Капитало-образуващата сила“ на личното застраховане тук се използва за специални делови цели, най-често за уреждане на сметки по сделките на застрахованото лице. В този смисъл може да се говори в дадените случаи за особени „делови“ форми на личното застраховане.

Една от тези форми е Sozienversicherung (или Geschäftsteilhaberversicherung). Това е взаимно застраховане между съдружниците в дадено търговско предприятие, с цел да се резер-

момичета не по-възрастни от 11 години, и за момчета, не по-възрастни от 14 години („Die Versicherung“ 1936, № 50, стр. 631, „Zeitschrift für die gesamte Versicherungswissenschaft“ 1937, H. 4, Rundschau 18).

¹ Например, освен старите Familienpolicen (Manes, Versicherungswesen II, стр. 45) споменатите вече по-горе най-нови Familieneinkommen-Policen.

² Например, освен старите полици за взаимно застраховане на съпружески двойки в полза на надживелия съпруг — най-новите Sicherheitspolicen. Тук към обикновената застраховка в случай на смърт или смесена, се присъединяват разни допълнителни гаранции или привилегии за застрахования. Смъртта на жена му води изплащането на 10% от застрахователната сума; раждането на дете — 25% намаление на годишната премия за съответната година; инвалидност или продължителна (не по-малко от 1 месец) болест на застрахования — освобождаване от плащането на премии за времетраенето на болестта или инвалидността („Zeitschrift für die gesamte Versicherungswissenschaft“ 1931. B. 31. H. 1, Rundschau 30).

вират предварително необходимите средства за частта на наследниците на умрелия съдружник, и да се предпази по този начин сдружението както от проникването на нови лица в неговата среда, тъй и от свързаната с това обстоятелство евентуална ликвидация. Като съсредоточава по този начин имуществото на сдружението в ръцете на все по-малък брой съдружници, *Sozialversicherung* се явява в своята, макар и съвсем скромна област, като едно от средствата за централизиране на капиталите.

Освен личното застраховане в интерес на съдружниците, има и лично застраховане в интерес на кредиторите. Такова е, например, *Hypothekenlebensversicherung* или *Hypothekentilgungsversicherung*. Това е застраховка за живот, съединена с получаване на ипотечен заем и предназначена за неговото погасяване. Независимо от интересите на ипотечарните банки, този вид застраховка има за задача да запазва едрата собственост от отчуждаване при принудително събиране на ипотечните задължения, а заедно с това, да пази и устойчивостта на материалната основа на старото феодално дворянство и новото капиталистическо земевладение.¹

В най-ново време се въведоха и други видове лично застраховане в интерес на кредиторите: 1. застраховка за живот, предназначена да покрие задължението на застрахования по строителния кредит, получен от него въз основа на особена спестовна операция (*Bausparkassenversicherung*); споменатата по-горе групов застраховка „Живот“ на клиентите на кредитните каси, която обезпечава погасяването на задълженията по заемите.²

Съществува и такъв вид лично застраховане, при което застрахователната сума служи за обезпечение на интересите на застрахователното дружество по някой друг вид застраховане. Това е застраховката за живот свързана със застраховката за гаранция и предназначена да служи за обезпечение на поетата от застрахователното дружество гаранция за служещия.

Към същата тази „делова“ група лично застраховане може да отнесем и застраховката, която запазва в полза на наследниците средствата за производство, не за сметка на наследствената маса и определения делови разход, а нарочно за изплащане на наследствения данък (*Erbschaftssteuerversicherung*).

¹ За лозунг на това застраховане било обявено: „всяко поколение трябва само да погасява направените от него дългове“. Или другояче казано, който използва за залог имуществото си, трябва да освободи това имущество от залога за своите наследници, за сметка на своята застраховка за живот. Неговата смърт трябва да очисти имението от заложното бреме.

Третата група лично застраховане с нарочна цел може да бъде наречена военна. Тя е продукт на първата световна война. Тук личното застраховане се използва за едни или други цели, свързани с войната, поставено е в служба на военните интереси. В тази група влизат следните видове застраховки.

1. застраховка за живот, предназначена да съдействува на подписката за военни заеми: при сключването на застраховката, застрахователното дружество отпуска суми за подписката на военния заем, а застрахователната полица служи за обезпечение на отпусната сума (Kriegsanleiheversicherung);

2. застраховката живот в особени каси (Kriegssterbeskassen), според условията на която целият капитал на касата се разпределя между семействата на убитите във войната застраховани;

3. застраховки за живот на богати „добряци“ в полза на сираци от войната (Kriegsweisenversicherung): „крокодилска сълза“ на буржоазния милитаризъм.¹

IV. В системата от видове и форми на съвременното буржоазно застраховане съществена роля играе новото съотношение и между трите основни вида предвиждани застрахователни случаи: 1. стихийните бедствия; 2. опасностите и случайностите, които могат да възникнат в сферата на прилагането на производствената и други подобни техники; 3. явления с непосредствено социален характер.²

Това се отнася преди всичко до вещното застраховане.

Старите видове вещно застраховане предвиждат главно стихийните бедствия. Такива са морското застраховане, застраховането срещу пожар, застраховането на животни, на растителни култури и т. н. Това положение не се изключва от обстоятелството, че и стихийните явления често носят социално-обусловен характер (например влиянието на жилищните условия или строителния материал върху запалителността) и произтичат от прилагането на машинната или друга техника (например пожар или коработрушение вследствие на неизправността на механизмите).

Наред със стихийните бедствия, в системата на съвременното буржоазно застраховане все повече се увеличава, в сравнение с миналото, ролята на другите застрахователни случаи: а) опасностите в сферата на техниката и б) обществените явления.

¹ Наред с тези специални военни видове лично застраховане, интересен е и предприетият в Италия опит да се използва и обикновеното лично застраховане за военни цели. Istituto Nazionale delle Assicurazioni в съгласие с военното министерство обяви, че отпуска на всичките си клиенти заем за снабдяване с противогазови маски (на стойност повече от 70 лири), ако този заем може да се покрие с откупната стойност на застрахователната полица. (Die Versicherung, 1937, стр. 272, № 27)

² Вж. по-горе, ч. I § 5.

Напредъкът в техниката, който се е отразил върху икономическото и правно развитие на старите видове застраховане обуславя възникването и на много нови негови видове, и то по две линии: 1. по линията на опасностите, които новата техника поражда за трети лица; 2. по линията на опасностите, на които са изложени самите обекти на новата, често пъти твърде скъпо струваща техника.

Още някои сравнително по-стари видове застраховки, като застраховките срещу злополука и гражданска отговорност, са се развили под непосредственото влияние на превозната, фабрично-заводската и други подобни техники, и опасностите, които тези техники пораждат за трети лица, представляват типичните застрахователни случаи в тези видове застраховки.

От друга страна, широкото прилагане на машинната техника е стимулирало и възникването на специални видове застраховки на самите машини: 1. застраховката на машини от авария; 2. застраховката на машини от изхбяване.

Колосалният растеж на автомобилното дело и авиацията създаде различни видове автомобилно и авиационно застраховане както по линията на опасностите за трети лица (въздушно и автомобилно застраховане на пътници и стоки за гражданска отговорност), тъй и по линията на застрахователната защита на самите самолети и автомобили.

Нови видове застраховки са възникнали въз основа на прилагането на новата техника и в други области на народното стопанство. Твърде широкото развитие на киноиндустрията и кинематографията е обусловило появата на съответните специални застраховки. Тук спадат: 1. застраховката на филми¹ срещу пожар и т. н. и 2. застраховката на киноснимките в случай на прекъсване или окончателно прекратяване на снимането поради напускането на някого от главните артисти по причина на болест или злополука. (Filmausfallversicherung)²; 3. застраховката на кина (по типа „универсално застраховане“).

Нови, макар и по-малко разпространени, видове застраховки са възникнали и в областта на радиопредаването: 1. застраховка на радиоприемници — най-напред в Германия; 2. застраховка срещу загуби, възникнали вследствие на тех-

¹ Особеността на тази застраховка се състои в това, че унищожени-те ленти (в негатив), въпреки тяхната малocenност, причиняват огромни загуби на вложения в тези ленти „невидим“ капитал, който се състои главно от различните авторски права (литературни, музикални и т. н.) позволителни, възнаграждения за разни услуги, наем за ателие и т. н.

² До 1934 г. център на това застраховане беше Лондон, където беше съсредоточено презастраховането на континенталните полици; в 1934 г. Германия стана и по този вид застраховане най-големият конкурент на Англия. (Oswald, Filmausfallversicherung, Assekuranz—Jahrbuch, 1935. В. 54, стр. 113).

нически смущения през време на радиопредаването — най-напред в САЩ.

Още по-съществено влияние върху организационно-правното развитие на съвременното буржоазно застраховане са оказали социално-икономическите условия в епохата на империализма: изострянето на класовите противоречия, растящата несигурност в стопанската конюнктура, задълбочаването на икономическите кризи и т. н. Тези именно условия са създали значителен брой нови видове застраховки — от социални опасности и конфликти. В системата на буржоазното застраховане тези нови видове имат още по-голямо юридическо и особено класификационно значение, отколкото новите видове застраховки срещу рискове из сферата на техниката, които често представляват разновидности от по-стари видове застраховки.

Застраховането срещу социални рискове и конфликти ние вече подразделихме по-горе (на стр. 37 — 38) на три основни групи: 1. застраховане срещу щети, причинени от престъпления; 2. застраховане срещу загуби, възникнали вследствие на променената стопанска конюнктура; 3. застраховане срещу загуби, предизвикани от масови социални конфликти.

Докато най-важните видове от първата група (застраховка против кражба, застраховка за гаранция), били известни още към средата на XIX век, втората и третата група са възникнали предимно в периода на империализма.

Във втората група основно значение има застраховането на кредита и особено застраховането на експортни кредити, което играе тъй съществена роля в условията на неустойчивата платежна дисциплина във външната търговия на съвременния капитализъм. Несигурността на стопанската конюнктура е наложила същия отпечатък и върху другите видове застраховки от същата тази група, върху застраховката на ценни книжа от спадане на курса, върху застраховката на чужда валута от обезценяване¹, върху застраховката на целостта на банковите влогове, върху застраховката срещу спадане на цените на стоките², върху застраховката срещу увеличение на данъците³ и т. н.

В третата група най-голям интерес представлява застраховането срещу народни вълнения и сродното с него застрахо-

¹ Това застраховане било въведено от Английския Лойд след Първата световна война.

² То е било въведено в Германия специално за захарната индустрия. В Съединените щати пък възникнал проектът за застраховането на всичките култури, на първо място на зърнените, срещу спадането на цените им („Die Versicherung“, 1937, № 8, стр. 96).

³ Това застраховане се практикувало от Английския Лойд, но то бидеше съмнението, дали като мероприятие, одобрено от парламентарното мнозинство, не противоречи на „добрите нрави“ („Die Versicherung“, 1936, № 18, стр. 226).

ване срещу стачки, а така също и застраховането срещу военен риск; върху тях лежи характерният отпечатък на епохата на империалистичните войни и пролетарските революции.

Застраховката срещу метежи (Aufruhrversicherung) най-често се прилага като някакво допълнение (Zusatzversicherung) към други видове застраховане, предимно към застраховането срещу пожар. Но среща се и като самостоятелен застрахователен отрасъл.

Застраховането срещу метежи е възникнало в началото на XX век в ред страни, особено в Англия, където то било въведено от Английския Лойд под непосредственото влияние на стачката на железопътните и пристанищните работници, а даже и на женското (суфражисткото) движение. В Германия това застраховане се появява в 1918 г., като някаква „застрахователна реакция“ на германските капиталисти против следвоенните промени в икономическата обстановка и в съотношението на класовите сили.¹ Изключителният характер на поемания по това застраховане риск е обусловил в ред случаи заделянето от страна на застрахователните дружества на значителни резерви, които носят в Германия твърде характерното название Katastrophenrücklage.

Още по-рано, през 70-80-те години на XIX век, възниква застраховането срещу стачки — най-напред в Германия, а след това и в другите страни. То се явява като едно от безбройните средства на буржоазната класова борба против пролетариата, като своеобразен „противостачен фонд“, който трябва да поддържа съпротивата на капиталистите пред исканията на стачкуващите работници.

Отначало за въвеждането на това застраховане се създават взаимно-застрахователни организации на собствениците на предприятия от отделните отрасли на промишлеността: така например, в отговор на голямата стачка на германските рудничари през 1889 г., е възникнал взаимно-застрахователният съюз на притежателите на рурските каменовъглени мини.² Скоро обаче се появяват и акционерните застрахователни дружества. След Първата световна война, в условията на изострените класови противоречия и засилването на революционната борба на работническата класа, това застраховане, както и застраховането срещу народни вълнения, получило нови стимули за своето развитие.

Още по-важна роля в буржоазната застрахователна система играе застраховането срещу военния риск, което действа предимно в областта на морската търговия — за морските

¹ Във връзка с това твърде знаменателно е изказването на Манеса („Versicherungswesen“, 4 Auflage, B. II, стр. 290), че застраховането във висша степен съдейства за „успокоението на населението“ (чети: „на буржоазията!“ Б. П.).

² Manes. Versicherungslexikon, 2 Aufl. стр. 1204.

плавателни съдове и натоварените стоки. Като един от вариантите на морското застраховане („военната уговорка“) застраховането срещу военния риск е съществувало отдавна. Но в качеството си на самостоятелен вид застраховане, то е възникнало едва през годините на Първата световна война. По късно, в условията на Втората световна война, то бурно преживява „втората си младост“. Общото отношение на буржоазните застрахователни кръгове към застраховането срещу военния риск е двойствено и противоречиво: от една страна, при него почти никога не остават измамни очакванията за огромни печалби; от друга страна, при него съществува трепетно опасение за възможна финансова катастрофа. В периодите на мирновременна конюнктура застрахователните дружества изобщо са наклонни да въведат застраховането срещу военния риск¹ на обикновени начала. Но пред „бурята на войната“ това настрояние се понижава или довежда до рязко увеличение на застрахователните премии², което се отразява тежко на външната търговия. А тъкмо в такова време нуждата от застраховане срещу военен риск на що-годе достъпни условия става особено належаща. Тогава главната роля в организирането на такова застраховане поемат върху себе си правителствата на заинтересованите страни, посредством специални наредби и даже по пътя на държавното презастраховане, а в ред случаи и на застраховането срещу военния риск.

Това вършат не само страните, които се готвят да участвуват във войната, но и страните, които разчитат, че ще запазят неутралитет. За първите застраховането срещу военния риск служи като мероприятие, което стимулира необходимото за военни цели търговско мореплаване и стокооборот. Но и за неутралните страни това застраховане служи в интереса на обезпечаването на тяхната външна търговия във военновременните условия. В ред случаи тези държавни мероприятия се стремят да засилят в условията на военната конюнктура на световната търговия конкурентоспособността на

¹ Сравни изявлението на бившия председател на Английския Лойд-Boulton, направено през 1930 г. в промеждутъка между двете войни: „Военният риск съществува постоянно и през периоди на политическо спокойствие. Той се осъществява често пъти, когато най-малко го очакват. Ето защо мъдрият и опитен застраховател трябва да заделя съответните резерви и за военни рискове по пътя на някои добавки към премията. („Die Versicherung“, 1937, септемвриятски Sondernummer, статията на френския автор Govare „L'Assurance des risques de guerre“, стр. 7—9).

² Нерядко по този начин застрахователните дружества съдействуват за определени политически цели. Така например, когато испанската република се бореше против интервентите, размерът на премията за застраховката срещу военния риск достигна, в случай че корабът се отбиеше в испанско пристанище, до 30 % от застрахователната сума (К. К. Гун. Застраховането в капиталистическите страни. 1940, стр. 85). В същност това бе една „застрахователна интервенция“, която поддържаше блокадата против републиканска Испания.

отечествената си търговия и да я улеснят да завоюва по този начин нови пазари.

Във връзка с гореказаното, особен интерес представляват мероприятията на английското правителство по застраховането срещу военния риск, изразени в детайлно разработения закон от 4 август 1939 г. (War Risks Insurance Act. 1939).¹

Все по същата причина става понятно и обстоятелството, че наред с Англия, не са закъснели да предприемат аналогични действия и Германия, Франция, САЩ и други страни.

Не по-малко значение има и чисто финансовата страна на въпроса: застраховането срещу военния риск, въпреки увеличената поради войната опасност за търговското мореплаване, тъкмо във военно време, както показва дългият исторически опит², е особено доходно. Ето защо, съсредоточаването на това застраховане в ръцете на правителствата създава нов, особено ценен във време на война източник за държавни доходи.

Пуснало здрави корени в сферата на морската търговия, застраховането срещу военния риск се развива обаче съвсем слабо в другите области.

В това отношение най-голям интерес представлява застраховането на сгради и други имоти от въздушни бомбардировки. Във Франция то е съществувало въз основа на закона от 1918 г., но след това било отменено с разпоредба от министерството на труда (от органа на застрахователния надзор) на 8 ноември 1936 г.³ В Англия това застраховане се е проектирало през 1939 г., но не било осъществено. В Швеция, която през Втората световна война беше сравнително по-малко изложена на риска от въздушни нападения (а може би и тъкмо затова), е възникнал през 1940 г. проектът да се въведе, и то даже задължително, застраховането на недвижими имущества срещу военния риск: главно срещу въздушните бомбардировки.⁴ Но съвременният опит от действията на въздушните нападения навсякъде препятствува за развитието на такова застраховане.

Нарастването на ролята на застрахователните случаи от технически и социален характер се е отразило и върху буржоазното лично застраховане. От една страна то се отразява върху общия „баланс“ на застрахователните случаи по такива видове застраховане като застраховането за живот, застраховането за инвалидност, застраховането за болест и т. н. От друга страна се създават и такива видове застраховане, при които самият застрахователен случай спада предимно

¹ Loose-Leaf War Legislation, ed. by John Burke, 1939 volume, стр. 1-3 А.

² К. К. Гун. Цит. съч., стр. 83—85, 87.

³ „Assekuranz—Jahrbuch“ 1937. В. 56, стр. 449. „Die Versicherung“ 1936, № 48 стр. 612.

⁴ „Die Bank“, 1940, Н. 21, „Schwedische Immobilien-Kriegs-Versicherung“.

или изключително към събития, които стават в сферата на приложението на по-високата техника, или пък към явления с чисто социален характер.

Така застраховането срещу злополука и особено специалните видове на това застраховане (застраховане срещу злополука в производството, застраховане на пътници по разните видове превози: железопътния, автомобилния, въздушния и т. н.), имат предвид главно не застрахователните случаи, предизвикани от стихийни явления, а от увеличената опасност, застрашаваща околните, вследствие на прилагането на фабричната, превозната и др. подобни техники.

Освен това, в отделните капиталистически страни действуват разни видове лично застраховане за случаи от чисто социален характер. Тук се отнася преди всичко застраховането на жените против безбрачие. Възникнало още през 80-те години на XIX век в Дания, това застраховане намира приложение и в други страни (Германия, САЩ). В началото на XX век в САЩ възникнало застраховането срещу развод, свързано с името на ярката пропагандаторка на това застраховане — датската писателка Карин Михаелис, която вижда в това застраховане едно от средствата за женската еманципация. Неотдавна то е било въведено и в родината на своята инициаторка — в Дания.¹ Макар че това застраховане по начало се отнася и за мъжете, клиентите му са почти изключително жени.

И двата тези вида застраховане — срещу безбрачие и развод — са характерни застрахователни показатели за зависимото положение на жената в капиталистическите страни. При условията на капиталистическия строй жената често е принудена да вижда в брака единствената си възможна кариера, единствената материална база за своето съществуване. Затова неомъжването ѝ или разтрогването на брака от страна на мъжа е често настоящо икономическо бедствие, истински застрахователен случай за жените от капиталистическите страни. Не е чудно, че възниква и застраховане срещу тези „бедствия“.

„Последната дума“ на буржоазното лично застраховане срещу случаи от чисто социален характер е застраховането на деца (па и на възрастни) от похищение. Тук застрахователната сума е предназначена за заплащане на откуп на похитителите и се пази в строга тайна, за да не се ръководят те от нея, когато определят сумата на откупа. Въведено неотдавна в САЩ, а после и в Англия, във връзка със зачестилите похищения на хора с користна цел, това застраховане илюстрира битовите условия, създадени в някои „културни“ центрове на съвременния капитализъм, особено в големите американски градове, като последица от усилено разрасна-

¹ „Zeitschrift für die gesamte Versicherungswissenschaft“, 1936. B. 36, H. 2, Rundschau, 76.

лите се нови форми на бандитизма (гангстеризма), който се е сраснал своеобразно с административно-полицейския апарат и затова безнаказано, нагло и властно застава беззащитното население да трепери от него.

V. Развитието на буржоазното застрахователно дело в периода на империализма не се ограничава с образуването на най-сложни системи, предвиждащи в областите на вещното и личното застраховане най-разнообразни застрахователни случаи — стихийни, технически и социални. В неударжимия си стремеж към разширение на своите операции, към умножаване на своите капитали и към увеличение на своите печалби застрахователните дружества започват да излизат вън от естествените си граници и наред с истинското застраховане, извършват и други операции, свързани с привличането на средства. Като последица от това, системата на буржоазното застраховане се попълня и с такива видове, в които под застрахователната форма се крие съвсем незастрахователно съдържание, или пък съчетание на застрахователни с незастрахователни елементи, с преобладаване на едните или на другите.

Такива чужди форми и елементи се срещат както във вещното, тъй и в личното застраховане.

В областта на вещното застраховане трябва да споменем застраховането на вещите от изхабяване (*Sachlebensversicherung*), което е по начало не застрахователно, а чисто амортизационна операция.

Много по-развити са „хетерогенните“ форми на личното застраховане. Такова е по-специално т. н. спестовно застраховане (*Sparversicherung*), което е по начало чисто „капитализационна“ сделка, договор за капиталообразуване, който задължава застрахователното дружество да изплати след определен брой години, въз основа на периодично получавани вноски и независимо от какъвто и да било застрахователен случай, предварително уговорения капитал.

Особен юридически интерес в това отношение представлява застраховката с определен падеж (*à terme fixe*). Тук „застрахователната сума“ също се изплаща в определен, предварително фиксиран срок, независимо от това дали застрахованият е още жив, или е умрял преди настъпването на този срок. Обаче за разлика от *Sparversicherung* тук смъртта на застрахования има юридическо значение: тя прекратява плащането на „застрахователните премии.“

В застрахователната литература често пъти тази застраховка се представя като сродна с обикновената смесена застраховка (в случай на смърт или доживяване); като че ли тя се отличава от нея само по отсрочката на изплащането на застрахователната сума в случай на смърт.¹ С това обаче

¹ Така например у Емар, цит. съч., т. II, стр. 401 — 402.

едва ли бихме могли да се съгласим. Сумата, която следва да се изплати à terme fixe, изобщо не е свързана със смъртния случай. Юридически това произтича от характеризираната по-горе същност на правоотношението: фактът на смъртта е решителен за задълженията на застрахователя (плащането на „премиите“), а за задълженията на застрахователя (изплащането на „застрахователната сума“) решително е само изтичането на определения срок. Положението става особено нагледно, когато срокът за изплащането на „застрахователната сума“ е отдалечен от момента на смъртта с много години, например, ако при застраховка със срок 20 или 25 години, застрахованият умре 1—2 години след сключването на застраховката. Истинският застрахователен случай не може тъй дълго да чака своето „обезщетение“. Това би противоречило на неговото икономическо и юридическо значение.

Според нас, застраховката à terme fixe представлява своеобразно съчетание на договора за капиталообразуване със застрахователния договор за случай на смърт. Първият има за предмет изплащането на определен капитал в точно установен календарен срок, въз основа на направените периодични вноски. Този договор сам по себе си е абсолютно лишен от всякакъв застрахователен характер, поради липсата на съществено условие за застраховане — застрахователния риск, в каквато и да е степен. Задължението по изплащането на „обезщетението“ е строго предопределено, et „à“ et „quando“: и по отношение на самия факт, и по отношение на момента на възникването му. Въпросът за живота или смъртта на „застрахования“ — to be or not to be на всяка застраховка за живот — не играе никаква роля за даденото задължение.

Ако и задължението за плащането на периодичните вноски имаше същия характер, ако и те биха могли да се плащат през целия уговорен срок, независимо от живота или смъртта на „застрахования“, т. е. ако договорът за капиталообразуването се провеждаше в чистия си вид, тогава и цялата тази операция не би имала нищо общо със застраховането. Но работата е там, че застраховката à terme fixe съдържа освен договора за капиталообразуване, още и втор комбиниран с него договор: застраховка в случай на смърт. Обаче тази застраховка съвсем не е от обикновения тип. Застрахователната премия тук се съединява с капиталообразуващите вноски, а не се изчислява отделно. Задължението на застрахователя в случай на смъртта на застрахования се състои не в изплащането на някаква сума, а в освобождаването от по-нататъшно плащане на капиталообразуващите вноски.¹

¹ Такава отрицателна форма на застрахователно възнаграждение (неотпускане на средства, а освобождаване от дълг) ние вече срещнахме в областта на вещното застраховане, в комбинацията на заема със застраховката (морския заем).

И така, тъй нареченото „застраховане“ á terme fixe, по своята юридическа природа не е застраховане, а само „капитализационна“ операция, съчетана със застрахователни елементи.¹ Сумата, която следва да бъде изплатена á terme fixe, не е застрахователна сума. Целта на застраховането тук не е получаването на тази сума, нито пък изобщо получаването на средства от застрахователното предприятие, а обратно: прекратяването на плащанията по друга, по начало незастрахователна операция.²

Към незастрахователните елементи на буржоазното застрахователно дело се отнася и елементът на играта. Още в зората на буржоазното застраховане този елемент в разните си форми е влияел върху развитието на застрахователните отношения.

Тъй нареченият застрахователен облог (за различни събития, най-вече за живота на трети лица и по-специално на римските папи, на разни императори, крале, министри и т. н.) е бил построен изцяло върху играта, на началата на печалбата и загубата. Именно затова той е действувал отрицателно върху развитието на застраховането и особено на личното застраховане. Пораждайки всевъзможни злоупотреби, той нерядко е компрометирал застрахователната идея и е възбуждал срещу себе си законодателни запрещения, от които най-голямо значение е предобил знаменитият английски Gambling Act 1773 г. Вън от това, застрахователният облог е послужил в застраховането като своеобразен трамплин: отблъсквани от неговите начала, като несъвместими с тях самите, постепенно са се оформили основните начала на буржоазното застрахователно право, по-специално принципът на застрахователния интерес.

Тонтинните заеми също са съдържали в себе си алеатор-

¹ При еднократното заплащане на премията, т. е. когато смъртта на застрахования в нищо не променя юридическите отношения на страните, застраховката á terme fixe представлява чиста капитализационна сделка, която вече не съдържа никакви застрахователни елементи. Това признава и буржоазната застрахователна теория (именно същият този Емар, цит. съч. III, стр. 401, 601, 602). Буржоазната застрахователна теория не забелязва поразителното противоречие между този факт и традиционното третиране на същото това „застраховане“ при периодичното плащане на премията, като чисто застрахователна сделка.

² Сравни френската contre — assurance d'amortissement, която понякога допълня contrats de capitalisation (Hémar, цит. съч. II, стр. 602). Целта на това „контра-застраховане“ е да освободи наследниците от вноските по договора за капитализация, като запази самия договор в сила. Ако оставим настрана тиражите на предсрочното изплащане на капитала (незадължителни за contrats de capitalisation), комбинацията на двата посочени договора ще се отличава от застраховката á terme fixe едва ли не само по това, че в тази комбинация застрахователната премия не е съчетана с капитализационните вноски, а е изчислена отделно. В същност работата се заключава в това, че тук съществуват отделно една от друга същите две сделки, чиито елементи се разкриват аналитично в единната сделка при застраховката á terme fixe.

ното начало на играта. Но в основата им лежало здраво застрахователно ядро. Ето защо, за разлика от застрахователния облог, те са въздействували положително върху развитието на застраховането. Както е известно, много от постиженията на идейния и технически опит на тонтините, били възприети в личното застраховане.

Застрахователният облог, възникнал в края на средните векове, се разпространил и по-нататък в следващите столетия. Въпреки всичките забрани, духът на спекулацията и азарта, присъщ на капиталистическия строй, поддържал жизнеспособността на тази уредба. Нещо повече: тя пуснала корени и в сферата на вещното, и то специално на морското застраховане, даже и в такъв световен център какъвто бил Английският Лойд. Ето защо, в началото на XX век се наложило в тази област възобновяването на законодателната практика от миналите столетия. В 1909 г. в Англия бил издаден закон, който забранявал, под страх от углавно наказание, сключването на договори за морски застраховки, без да има на лице някакъв застрахователен интерес: нов опит да се приложат идеите на стария Gambling Act.

Тонтините също се запазили (във Франция), макар и в значително изменена форма, чак до 40-те години на XX век. В новия тонтинен договор (*contrat tontinier*) на френските тонтинни дружества вече не личи заемната форма. Затова пък в съдържанието на тези тонтини, още по-силно отколкото в старо време, изпъква лотарийният елемент, съчетан с елементите на личното застраховане.

Наред със споменатите стари форми, в най-ново време буржоазното застраховане е започнало да прилага и още една нова форма, съчетаваща застраховането с лотарията. То е възприело опита на френските „капитализационни“ дружества (*sociétés de capitalisation*), които са въвели в практиката си тиражи с печалби, даващи право за предсрочно изплащане на уговорения капитал, включвайки по този начин лотарийния елемент в договора за капиталообразуване. Усиленото развитие на операциите на „капитализационните“ дружества във Франция след първата световна война¹ е поставило въпроса за пренасянето на този техен метод на работа и в застрахователното дело. Като резултат, в Австрия със закон от 16 октомври 1937 г., на дружествата за лично застраховане било разрешено да сключват застраховки, по които уговоре-

¹ Към края на 1936 г. общата сума на капитала, гарантиран от френските *sociétés de capitalisation* възлизала на около 35 милиарда франка, докато общият сбор на застрахователните суми във френските акционерни дружества за лично застраховане, не надминавал 40 милиарда франка. Към края на 1937 г. това съотношение се изменило твърде рязко в полза на личното застраховане: 44 милиарда франка срещу 31 милиарда франка в „капитализационните“ дружества. (*Assekuranz-Jahrbuch* 1938. В. 57, стр. 266 и 268, 1939. В. 58, стр. 51 и сл.)

ната застрахователната сума в случай на смърт или доживяване се изплаща предсрочно, ако това предсрочно изплащане бъде спечелено при лотарийния тираж.¹

Така в договора за лично застраховане се включва и жребият — ново основание за изплащането на застрахователната сума, което няма нищо общо нито с понятието за застрахователен случай, нито изобщо със застраховането; един нов, ненаследен от миналото елемент на „застрахователен“ хазарт.

*

Основата на посочените изменения в системата от видове и форми на съвременното буржоазно застраховане са общите промени в стопанската обстановка през епохата на империализма. Извънредното усложнение на тази обстановка, нейната прогресираща неустойчивост, растящата несигурност на положението, която се долавя както в деловите, тъй и в битовите отношения на среднобуржоазното, а още повече на дребнобуржоазното семейство (да не говорим вече за работническата класа, която най-малко се ползува от буржоазното застраховане) — всичко това е важен фактор в условията на империализма за развитието и усложняването на застрахователното „търсене“. От друга страна, под влиянието на общите империалистични условия, които усилено стимулират всичките, а в това число и застрахователните форми на концентрацията на капитала, влияние, подсилено от острата конкуренция, все по-напрегнато и разнообразно става и застрахователното „предлагане“.

Действаща върху тази основа, неуморната изобретателност на застрахователните дружества създава все нови и нови застрахователни видове и форми с оглед да обхване всички разнородни търсения, нужди и вкусове.

В това отношение особено се отличава личното застраховане, което свири на всичките струни на буржоазното сърце. В различни варианти, обещаващи, при всеки случай, безусловното изплащане на застрахователния капитал или рента, а не рядко и това, и онова в добавка, буржоазното лично застраховане се стреми да привлече „положителните“ хора, готови да заплатят скъпо застрахователните разноси, само и само да извлекат от застраховането възможната най-сигурна изгода. Застраховането с участие в печалбите на застра-

¹ Berger. Über die Versicherung mit Verlosung („Assekuranz-Jahrbuch“ 1938. В. 57 стр. 27—35). Известно сходство с този вид застраховане има възникналото в Германия няколко години по-рано застраховане, наречено Zwecksparsversicherung. При това застраховане, по реда на излезлите в тираж номера, се раздават заеми в размер на застрахователните суми. Тези заеми обаче не подлежат на изискване, докато се изплаща редовно застрахователната премия и лихвите („Zeitschrift für die gesamte Versicherungswissenschaft“, 1933, H. I. Rundschau, 25).

хователното дружество, тонтинното застраховане, лотарийното застраховане за предсрочно изплащане на застрахователния капитал и т. н. — са предназначени да съблазняват любителите на спекулацията „рицарите“ на лотарийната игра и азарта, алчни за лесни печалби от каквото и да било естество. Застраховането с право за връщане на премиите, с намаляващи премии и т. п. разчита на „слабите духом“, които се опасяват, че не ще могат да поддържат сключената застраховка, изобщо, или при първите условия. Застраховането в твърда чуждестранна валута (доколкото то се позволява от валутното законодателство), обръща погледа си към скептиците, настроени недоверчиво към валутата на собствената си капиталистическа „родина“. Разните видове „семеини“ застраховки се стремят да уловят в мрежите си грижливите и предвидливи бащи на семейства. А в други видове буржоазно целно застраховане, застрахователната „цена на живота“ се използва за различни делови и „военно-патриотични“ комбинации и т. н.

В безграничната си експанзия буржоазното застраховане не се отказва да преследва и дребулии. Такива са например: застраховката на телеграмен текст от изопачаване; застраховката против лошо време, което може да развали лятното пътуване на „почиващите“ рентиери или да причини „морално“ овехтяване на неизползуван дамски тоалет; застраховката на съдове за смет срещу кражба и т. н., а от най-новите видове — застраховката на стъклата на очила и други зрителни уреди (Augenglasversicherung), застраховката на училищната такса, която се губи през време на боледуването на детето и т. н.

Буржоазното застраховане не пренебрегва дори „злокачествените“ от негово гледище рискове (застраховането на „непълноценния“ живот — *Versicherung minderwertiger Leben*; ¹ застраховането на живота на хора, неприети да бъдат застраховани от други дружества — *Abgelehntenversicherung* и т. н.).

В стремежа си към максимално разширение на своите операции, нарастване на капиталите и увеличение на печалбите си, и обличайки от време-навреме с тази цел в застрахователна форма незастрахователно съдържание, съвременното буржоазно застраховане прониква в най-потайните кътчета, в най-малките пори на капиталистическото общество, и наред със защитата на основните му икономически позиции, не рядко приема карикатурните изродени форми на застрахователни „куриози“.

¹ Тук се има предвид застраховането на живота на хора, прекарвали тежки болести (туберкулоза и т. н.) или предразположени към тях.

§ 3. Новата роля на презастраховането

Над сложната система от видовете и формите на съвременното буржоазно застраховане се издига презастраховането. Презастраховането, както и самото застраховане (капиталистическото), възниква в сферата на морската търговия. Първите сведения за него се отнасят още към XIV век.¹ Но между старото и съвременното презастраховане съществува принципиална разлика. В старо време презастраховането било епизод; днес то е система. В старо време, чак до първата половина на XIX век, то не е било необходим елемент в застрахователното дело;² съвременното буржоазно застраховане е невъзможно без презастраховането. Това се обуславя преди всичко от значителното увеличение на застрахователните рискове (многомилионни имуществени комплекси: гигантски предприятия, кораби, складове за стоки и т. н.) — резултат от концентрацията на капиталистическото производство. Освен това, самите вътрешни условия в развитието на буржоазното застраховане правят презастраховането негово естествено продължение. Защото само наличността на презастраховането позволява на застрахователните дружества да развиват своята неудържима експанзия, възбуждана от конкуренцията и неутолимата жажда за печалби.

Съвременното презастраховане се отличава от старото и по това, че се разпада на ред звена. Дружеството, което приема презастраховката, обикновено само презастрахова част от поетия дял в друго дружество (ретроцесия). Случва се, че и това дружество преотстъпва по-нататък на трето дружество (трета презастраховка) и т. н.

По този начин, докато буржоазното застраховане представлява известна форма на „рисково“ разлагане, презастраховането (с неговия низ от звена) отвежда още по-далеч това разлагане, до най-висшата му степен, и така допринася за най-широкото разпространение на буржоазно-застрахователните операции.

И така, презастраховането става едновременно и надстройка и база, и „покрив“ и „основа“ на съвременното буржоазно застраховане. Този архитектурен парадокс изразява по начало живата диалектика на буржоазния застрахователен процес.

¹ Първият известен презастрахователен договор бил сключен в 1370 г. по застраховката на стоки по рейса Генуа—Брюге; презастрахована била част от този рейс — Кадикс—Брюге. (Moldenhauer, „Rückversicherung“. Статия във *Versicherungsllexikon* от Манес, стр. 1057).

² Характерно в това отношение е законодателното запрещение на презастраховането, действувало в такава страна като Англия повече от един век: от 1746 г. до 1867. (Stephen. *New Commentaries on the Laws of England*. 4. Ed. Vol. II. 1858, стр. 128. Ehrenberg. *Die Rückversicherung* 1885, стр. 2, заб. 4.).

Основен център на капиталистическото презастраховане беше дофашистка Германия¹, която в областта на прякото застраховане заемаше трето място след САЩ и Англия. Второ място в презастраховането бе зела Швейцария, която обаче и в тази област се намираше под германско влияние.

Съвременното презастраховане се прилага в две основни организационни форми: 1. взаимно презастраховане на рисковете между самите застрахователни дружества; 2. презастраховане на рисковете от специални презастрахователни дружества.

Първата форма е по-стара, но тя упорито брани своето съществуване в борбата с втората и понякога одържа частични победи.² Все пак главната роля в презастраховането играят, безспорно, презастрахователните дружества.³ Нещо повече: те придобиват растящо влияние и в съответната застрахователна сфера, както поради системата на „участие“ в акционерния капитал на застрахователните дружества, така и по пътя на монополистичното диктуване на презастрахователните условия, с които застрахователните дружества са принудени да се съобразяват при установяването на застрахователните условия.

Гражданско-правното уреждане на презастрахователните отношения е основано почти изключително върху презастрахователните договори. Гражданското законодателство обикно-

¹ Твърде интересна в случая е забележката на германския юрист, че световната война 1914—1918 г. е била същевременно и борба против ненарушимото дотогава господство (*bis dahin unangreifbare Vorherrschaft*) на Германия на презастрахователния пазар. (Müller-Erbach. „Deutsches Handelsrecht“ Teil II. 1924, стр. 672).

Виж. в същия смисъл и у Манеса: „Световната война против Германия беше също и борба против господството на германското презастраховане на световния пазар“. (Versicherungswesen. Bd. II. стр. 337).

Тези забележки, явно проникнати от стремежа да се изобрази световната война 1914—1918 г. като някаква антигерманска агресия (в частност и на „застрахователното поле“), е акт на прякото признание, че по това време Германия е била завладяла вече световното господство в областта на презастраховането по пътя на империализма.

² Оплаквания по този повод от страна на презастрахователите са намерили отчасти израз в статиите: Bierlein „Ein Wort zur Rückversicherung“ и Schilling, „Die Notlage der Rückversicherungsgesellschaften“ („Die Versicherung“ 1934. № 5,10).

Последният от тези автори, в статията „Zur Frage einer internationalen Organisation der Rückversicherung“ (пак там 1934, № 44) се изказва за организирането на международен презастрахователен картел за борба с презастрахователната дейност на застрахователните дружества и за увеличаване на печалбите на презастрахователните дружества.

³ Най-големите от тях са Мюнхенското и Швейцарското.

Според данните от 1933—1934 г., Мюнхенското дружество съсредоточавало в ръцете си една трета от общия премиен сбор на всичките германски презастрахователни дружества и участвувало в акционерния капитал на 29 германски и 63 чуждестранни дружества („Die Versicherung“ 1935. № 2, статия за „Münchener Rückversicherungsgesellschaft“).

вено се въздържа от нормирането на тези отношения¹, които се развиват без участието на „широката публика“ в тясната „делова“ среда на привлечените застрахователни професионалисти. Споровете, които възникват по презастрахователните договори, в редки случаи се отнасят за разрешение от гражданските съдилища: „застрахователният свят“ предпочита да разрешава вътрешните си конфликти по арбитражен ред. Даже и публично-правните застрахователни норми (за държавен застрахователен надзор и т. н.) или съвсем не разпростират действието си върху презастраховането, или го засягат само в минимална степен. Всеки страничен поглед трябва, колкото е възможно по-малко да прониква в тази „светая светих“ на буржоазното застраховане!

С това състояние на „отчужденост“ от официалните сфери на буржоазната държавна власт — законодателството, съда и администрацията — е свързана твърде малката известност на презастраховането сред широките кръгове на населението, както и самото положение на този институт в буржоазната застрахователна теория. Последната забележка се отнася преди всичко към въпроса за юридическата природа на презастрахователния договор. В старата застрахователна литература беше разпространена теорията, която разглеждаше презастрахователния договор като договор за съдружие между застрахователи и презастрахователи за съвместно носене на застрахователния риск.² Тази теория бе намерила своя израз и в съдебната практика на някои страни, по-специално в решенията на германския Райхсгерихт, френския касационен съд и петербургския търговски съд.³ Днес обаче тя е вече остаряла и не намира нови привърженици.

Днес господствува друга теория, която разглежда презастрахователния договор като застрахователен. Тя се явява в два основни варианта:

¹ Преобладаващото множество от законите за застрахователния договор (германският, австрийският, френският, швейцарският, датският, шведският, норвежският, финландският, чехословашкият) направо изключват презастраховането от сферата на своята дейност. Сравни румънския застрахователен закон от 4 юли 1930 г., който съдържа съвсем кратка глава за презастраховането.

² Voigt (за тъй нареченото ексцедентно презастраховане) — най-важният, макар и не най-първият представител на тази теория (*Das deutsche Seeverkehrsrecht. Abt. II, 1885, стр. 294—297*).

³ Вж. Ehrenberg. *Die Rückversicherung*. 1885, стр. 38 заб. 42; Hagen. *Versicherungsrecht*, в Еренберговия „*Handbuch des gesamten Handelsrechts*“ B. VIII, Ab. II, стр. 599 заб. 3; Bruck. *Das Privatversicherungsrecht*, стр. 77, заб. 48.

Решението на петербургския търговски съд от 30 ноември 1910 г., споменатото от Брук без указание за неговия предмет, е било издадено по презастрахователния спор, възникнал във връзка с голямата авария на парахода „Казан“, станала близо до остров Цейлон, на път от Одеса за Владивосток, с военен (интендантски) товар.

Според единия от тях, юридическата природа на презастрахователния договор е в зависимост от легналото в основата на този договор застраховане: ако то е вещно, то и презастраховането е вещно презастраховане; ако то е лично, то и презастраховането е лично презастраховане.¹ Такъв дуалистичен възглед върху юридическата природа на презастраховането прераства при систематичното му прилагане в плуралистичен: така Еренберг твърди, че юридическият характер на презастраховането варира не само в зависимост от споменатите два основни отрасли, но даже и от отделните видове на легналото в основата му застраховане: „самото презастраховане е или морско застраховане, или пожарозастраховане, или лично застраховане“ и т. н.²

Такова схващане на презастраховането веднага разкрива своята несъстоятелност. То претърпява очевиден провал още по въпроса за личното застраховане. Защото личното застраховане, колкото и точно да определят юридическата му природа,³ се характеризира с непосредственото си отношение към личната, но не и към имуществената сфера на жизнените интереси на застрахованото лице. А презастрахователният договор, дори и когато е договор за лично застраховане, в никой случай не се отнася до личната, а изключително до имуществената сфера на интересите на „застрахования“ по този договор презастраховател, и следователно, не може да се счита договор за лично застраховане.

По-убедителен изглежда *prima facie* вторият вариант на същата теория, който разглежда всеки презастрахователен договор, като договор за вещно застраховане.

И наистина: нима не е ясно, че застрахователят, със самия факт, че поема върху си отговорността за един или друг случай, който може да настъпи по отношение на застрахования обект, придобива спрямо този обект особена заинтересованост (застраховаем интерес).⁴ Настъпването на застрахователния (нещастния) случай ощетява преди всичко застрахователя (или застрахования). Но тази щета се обезщетява от застрахователя. Следователно, застрахователният случай е причинил в съответната степен загуба и на самия застраховател. От тази именно загуба, която възниква за застрахователя по силата на поетата от него отговорност, той „застрахова“ себе си по пътя на презастраховането: типична картина на

¹ В руската застрахователна литература към това мнение очевидно клони Воблий (Основы экономики страхования I издание, стр. 39-40; II изд. стр. 29-30).

² Ehrenberg, цит. съч. стр. 48.

³ Вж. за това по-долу, ч. I, IV, отдел III, §§ 1, 2 и 4.

⁴ За наличността на застраховаем интерес (*versichbares Interesse*) на застрахователя към застрахованите при него предмети и лица споменава още Ehrenberg (цит. съч. стр. 6).

„застраховането срещу щети“, т. е. на вещното застраховане (Schadenversicherung).

Ето защо, напълно естествено е, че от споменатите два варианта на господстващата теория (презастраховането е застраховане) абсолютно преобладание е получил вторият вариант (презастраховането е винаги имуществено застраховане).

Но и на тази почва мненията по-нататък се разделят. Едни разглеждат презастраховането като разновидност от застраховането за гражданска отговорност.¹ Други считат презастраховането за самостоятелен вид вещно застраховане.²

Ако изобщо разглеждаме презастраховането като застраховане, то от гледище на приведените по-горе и легнали в основата на този възглед съображения, би трябвало да признаем, че то стои най-близо до застраховането за гражданска отговорност и дори се явява като особена нейна разновидност: презастраховането е тясно свързано със застрахователната отговорност на застрахователя, която представлява неговата „гражданска отговорност“ пред застрахователя.³ Но тук именно се разкрива цялата принципиална несъстоятелност на теорията за презастраховането като застраховане. В своите логически изводи тя се превръща в схващане за едно застраховане от застрахователна отговорност, застраховане от последствията на застраховането.⁴ Сухият формализъм и крайната изкуственост на това схващане са напълно очевидни.

Само по себе си се разбира, че това се отнася по начало за който и да било вариант на теорията за презастраховането като застраховане, в това число и за възгледа върху презастраховането като самостоятелен вид вещно застраховане. Разбира се, че и в този случай презастраховането, разглеждано като застраховане, при всичката си „самостоятелност“,

¹ Ehrenberg (Versicherungsrecht, 1893, стр. 70), който се отказва по този начин от предишния си, изложен по-горе възглед (по-късно в 1908 г. той измени и на това мнение, като даде еkleктично обяснение на юридическата природа на презастраховането, в смисъл, че то е отчасти договор за съдружие и отчасти застрахователен договор — вж. Moldenhauer, цит. съч. 1054 и следв. и 1077, Bruck цит. съч. стр. 77 заб. 49). Квалификацията на презастраховането като особен вид застраховане за гражданска отговорност, поддържа и Kohler (цит. съч. стр. 502 и сл. § 74, I и III); Wolf (Das Privatversicherungsrecht, „Encyclopädie der Rechtswissenschaft“ Holtzendorff-Kohler, B. II, 7 Aufl. стр. 448); Bruck (цит. съч. стр. 77).

² Hagen, цит. съч. стр. 598 и 600; Hénard цит. съч. II, стр. 326—329. Moldenhauer, пак там 1055.

³ Застраховката за гражданска отговорност обхваща, както е известно ред случаи от отговорности, произтичащи непосредствено от закона, както и много случаи на отговорности, произтичащи от договорите.

⁴ Ср. у Волф (пак там): презастраховането е застраховане, което се сключва от застрахователя „gegen die Gefahr des Eintritts seiner Leistungspflicht“, което по начало означава: от опасността „да изпълни своето задължение.“

би се оказало в края на краищата „застраховане“ не от стихийни бедствия, не от злополуки и други подобни явления, а само от... изпълнението на собствените застрахователни задължения, изплатени напълно със застрахователните премии.

Въпросът за юридическата природа на презастраховането и за действителното съотношение между него и застраховането може да се разреши правилно само върху съответната икономическа основа.

Както видяхме, застраховането представлява една от организационните форми на застрахователния фонд, а именно организационната форма на централизирания застрахователен фонд за сметка на децентрализираните източници — вноските на застраховащите (вж. по-горе ч. I, § 4).

В областта на презастраховането ние се натъкваме на друг род явление. Застрахователните фондове са създадени вече от застрахователите. И когато последните презастраховат своите „рискове“ един у друг или при специални презастрахователи, те не създават с това никакъв нов застрахователен фонд, а само свързват, координират по определен начин съществуващите застрахователни фондове. Разбира се, че това им облекчава воденето на застрахователните операции и допринася за тяхното разширение. Но то е все пак нещо съвсем различно от застраховането.

Застрахователните договори са правна форма, която има за цел образуването на първичните застрахователни фондове от собствените средства на участниците (застраховащите).

Презастрахователните договори са правна форма, която има за цел координирането на застрахователните фондове, което се осъществява по пътя на разпределянето на застрахователните премии, които постъпват в тези фондове, и на изплатените от тях обезщетения.

Такова координиране става без особени организационни усложнения, когато презастраховането се извършва между застрахователните дружества, но то придобива вече по-сложни, макар и неизменящи по начало същността си организационни форми, когато презастраховането се извършва от специални презастрахователни дружества. Техните „застрахователни фондове“ представляват в същност не някакви нови, допълнително създадени фондове, а само продукти на известна координация и частично обединение на първичните фондове на застрахователните дружества.

Едно тъй съществено, икономическо различие между застраховането и презастраховането решително пречи за тяхното юридическо отъждествяване. Такова отъждествяване, което се прави под влияние на ред моменти от чисто външно, формално сходство, игнорира вътрешното, материалното различие между презастраховането и застраховането лишава първото от неговата самобитност, а второто разши-

рява извън естествените му граници. Теорията на презастраховането като „застраховане“ (от застрахователна отговорност!) наистина принадлежи към числото на тези (характерни за буржоазния юридически догматизъм) безнадеждни „сиви теории“¹, които „изравняват“ неизравнимото, заличават ясните контури на реалните различия и обезцветяват ярките багри на живата действителност.

Презастраховането по неговото икономическо естество можем да сравним по-скоро с тъй нареченото „съзастраховане“ в най-разпространената му форма, при която няколко застрахователи поемат съвместно, всеки определения си дял от застрахователната отговорност по един и същ риск.

Разбира се, че съзастраховането и презастраховането се отличават юридически едно от друго. При съзастраховането застраховачият стои в непосредствено юридическо отношение с всички участници в застрахователната отговорност и във връзка с това, цялото правоотношение е построено по „хоризонталата“; при презастраховането застраховачият стои в непосредствено отношение със застрахователя, а застрахователят — с презастрахователя и по този начин двете правоотношения в своята цялост са разположени по „вертикалата“.

Но стопанската същност на съзастраховането и презастраховането е еднаква: и в двата случая става разпределение на застрахователните премии и застрахователните обезщетения между две или няколко предприятия — „съучастие“ в премиите и рисковете; и в двата случая, следователно, става съответно координиране на застрахователните фондове на различни предприятия, съвместно участващи в едни и същи застраховки, а не застраховане на едно от тези предприятия от страна на друго.²

Като резултат от изложените съображения можем да заключим, че всичките буржоазни теории за юридическата природа на презастраховането (и старата, която го третира като съдружие, и новите които го разглеждат като застраховане) не отразяват действителния му характер. При това всички носят отпечатъка на онова далечно време, когато презастраховането още не е било развито до съвременния си уroveň, когато то се е извършвало още мимоходом и епизодично от самите застрахователи, когато още не се било отделило в самостоятелен (макар и най-тясно свързан с прякото застра-

¹ Goethe, Faust, T. I. Studierzimmer (2), сцената на разговора на Мефистофеля с ученика.

² Между другото, оттук произлиза фактът, че старата теория за презастраховането, като договор за съдружие, макар и неприемлива юридически, икономически е била все пак по-близо до истината, отколкото новата теория за презастраховането като застраховане. Затова и тук, както и в други случаи проличава явният регрес на буржоазната застрахователна юриспруденция.

ховане) отрасъл на буржоазната икономика, възглавяван от особен тип предприятия (специалните презастрахователни дружества), и до известна степен подчиняващ самото застраховане и застрахователните предприятия. При тези условия напълно естествено е било да се гледа на презастраховането като на проста разновидност от отдавна известни вече юридически форми, а не като на нова, самобитна правна уредба.

Историята на буржоазната юридическа мисъл ни дава не малко примери как нови явления в живота, които не могат да намерят изведнаж съответната си юридическа форма, дълго още се тикат в рамките на старите, първични конструкции. Такъв е бил случаят, например, с договора за превоз и по-специално за фрахтовия договор, третиран някога ту като наем за вещите, ту като договор. Такъв е бил на времето и случаят със застрахователния договор, който преди да бъде признат за самостоятелна правна сделка, се разглеждал като договор за покупко-продажба (от типа *emptio spei*), като договор за размяна или като договор за съдружие по съвместно (заедно със застрахователя) носене на риска.¹ Същото нещо, както виждаме, става и с презастрахователния договор. И тук първите опити за теоретично осъзнаване на новите жизнени явления се състоят в подвеждането им под някои отдавна възникнали юридически уредби.

Обаче затвърдяването и по-нататъшното развитие на новите типове стопански отношения води неизбежно към анулирането на подобни опити и към признаването на действителната — стопанска и юридическа — новост на тези отношения.

Презастраховането не може да бъде изключение от това правило. Ето защо, трябва да се откажем от опитите да мерим презастрахователния договор с мерките на други юридически институти; необходимо е да го освободим от несвойствените му „хетерогенни“ конструктивни форми и да го признаем за такъв, какъвто е в действителност: т. е. нов вид договор, който макар и да се отнася към застрахователното право, а следователно и към застрахователното дело, все пак, сам по себе си не е застрахователен договор.²

¹ Вж. за това напр. у Брук (цит. съч. стр. 60); у Харен (*Versicherungsrecht*, I, стр. 12); у по-старите автори — у Левис (*Lehrbuch des Versicherungsrechts*, 26) и Еренберг (цит. съч. стр. 37 и 71).

Особено тежали този вид конструкции върху договорите за лично застраховане.

² Подобни явления се срещат и в другите отрасли на правото. Така например, „тайм-чартер“, макар и да се отнася към сферата на морския транспорт и транспортното право (и затова е включен в Кодекса на търговското мореплаване на СССР, в глава V, отнасяща се към договорите за морския превоз), все пак, сам по себе си не е договор за превоз (и затова не получава такава квалификация и в самия Кодекс; ср. също и наименованията на трите подразделения в гл. V — „А“, „Б“, „В“ — и чл. чл. 73, 120, 124).

§ 4. Засилване на държавната активност

Нарасналото влияние на държавата в съвременното буржоазно застраховане се изразява главно в два процеса: 1. в засилването на държавния застрахователен надзор; 2. в развитието на държавното застраховане.¹

Тези два процеса се обуславят от сродни причини. И двата са свързани с определени особености на империалистическия стадий в капиталистическото развитие: с империалистическите методи за „дирижиране“ на народното стопанство, с елементите на държавния капитализъм.

Приложен към специфичностите на застраховането, този комплекс придобива своеобразни форми. Събирайки и натрупвайки огромни парични средства, буржоазното застраховане изобилно подхранва със своите влогове банковата система и дава възможност за широко и продължително използване на застрахователните капитали чрез обръщането им във фондови ценности за нуждите на буржоазната държава. В какъв размер и в какво направление ще бъдат използвани тези финансови възможности — това зависи от тази или онази постановка на държавния застрахователен надзор. А воденето на застрахователните операции от самата държава не само подчинява тези възможности на широките държавни интереси, но ѝ служи и като допълнителен източник за доходи. Затова, от разни гледища (кредит, парична система, бюджет, държавни доходи) застрахователното дело привлича особеното внимание на финансовия капитал и буржоазните правителства, като възможно средство за заздравяване на държавните финанси или за осъществяване на тези или онези задачи във финансовата политика на дадено буржоазно правителство.

В много страни развитието на държавния застрахователен надзор и на държавното застраховане почива и на други основи. В епохата на империализма буржоазното застраховане, като излиза извън страните на своето най-голямо развитие (САЩ, Англия, Германия, Франция и др.), се внедрява широко и в другите страни. Изграждайки се в тях върху здрави основи, то чрез самия факт на своето преобладаване пречи за развитието на местното, национално застраховане. С цел да се борят срещу засилването на чуждестранното застраховане и за да поддържат, а понякога и да насаждат собствено,

Друг пример: индосаментът на менителницата, макар и да принадлежи към сферата на менителничния оборот и менителничното право, все пак представлява не някакъв нов вид менителница, а отделна уредба в областта на менителничното право.

¹ Понятието „държавно застраховане“ се прилага в по-нататъшното изложение в разширен смисъл, като обхваща всичките форми на тъй нареченото „публично-правно“ застраховане (изключвайки обаче социалното застраховане, което не влиза в рамките на настоящия труд).

родно застраховане, правителствата на тези страни са избрали пътя на въвеждането и засилването на застрахователния надзор, а понякога и пътя на държавното застраховане.¹

Наред със споменатите влияния, които идват отгоре, от страна на управляващите класи и правителствените кръгове за засилването на ролята на държавата в застрахователното дело, нерядко съдействуват и сили, които идват отдолу, от повече или по-малко широките слоеве на населението. Колкото повече буржоазното застраховане разширява своите операции, като въвлеча в мрежата си все по-големи маси от застраховащи, колкото повече се умножават спекулативните афери и злоупотребите на застрахователните дейци, засягащи непосредствено интересите на застраховащите, толкова повече растат и исканията на масите за държавно регулиране и дори за одържавяване на застрахователното дело. Тези настроения и искания нерядко се използват за демагогските цели на социално-реформистките партии и групи, които предлагат в пресата и парламентите съответни законопроекти. Разбира се, че най-радикалните от тях биваха отхвърляни. Но някои проекти получиха все пак частично приложение, понякога като наложена отстъпка², но най-често тогава, когато те отговаряха на интересите на финансовия капитал и на финансово-политическите задачи на буржоазните правителства.

След края на Втората световна война в редица европейски държави, наред с другите икономически реформи, изпъкна на преден план и проблемата за национализацията на застраховането. Но в условията на капитализма тя може да получи само частично разрешение (във Франция).

Разбира се, че в създадите се след войната демокрации от новия тип (например в Полша, Чехословакия и България), където държавната власт не служи вече на финансовия капитал, а на интересите на самия трудов народ, в служба на тези интереси е поставена и нейната политика в областта на застрахователното дело и самото застраховане, съобразно с това се изменя принципиално и по съдържание, и по форма.³

¹ Такова е положението на нещата в някои азиатски страни (например в Турция, Иран и много страни на Латинска Америка: Уругвай, Чили, Еквадор, Бразилия, Аргентина) и в редица малки европейски държави (например на Балканите още преди Втората световна война). Дори и в такава страна като Италия, въвеждането на държавен монопол върху личното застраховане през 1912 год. е било свързано с протекционистки домогвания до сравнително слабо развитото тогава италианско застраховане.

² Вж. И. В. Сталин. Беседа с английския писател Г. Д. Уелс: „Вследствие на напора отдолу, напора на масите, буржоазията може понякога да предприеме едни или други частични реформи, като остава обаче на базата на съществуващия общественно-икономически строй“ („Вопросы ленинизма“, 10-то изд. стр. 612).

³ За разясняване на застраховането в страните с народна демокрация са необходими специални изследвания, които в момента са възпрепятствувани, понеже авторът не разполага с необходимите материали. Затова и

Нека разгледаме подробно двете форми на държавната активност в областта на буржоазното застраховане: застрахователния надзор и държавното застраховане.

1. По въпросите за правната организация на държавния застрахователен надзор съществуват, както е известно, три системи: 1. системата на публичност; 2. нормативната система и 3. системата на материалния надзор.

Първата от тези три системи се задоволява с публикация и представяне в съответния държавен орган на отчетите и балансите на застрахователните дружества. Втората установява определените условия за създаването и дейността на застрахователните дружества. Третата дава право на органите на държавния надзор да проверяват не само формалното изпълнение на тези условия, но и самата дейност на застрахователните дружества по начало както от нейната финансова, така и от застрахователно-техническата ѝ страна.

Юридическото съотношение между тези три системи се определя от обстоятелството, че всяка следваща система включва в себе си предходната; втората система включва „публичността“, а третата — и „публичността“, и „нормативността“. По този начин трите системи са разположени в концентрични кръгове, а същевременно и по линията на растящата „строгост“ на застрахователния надзор.

С това съвпада и тяхното историческо съотношение: от най-либералната система на публичност — чрез нормативната система — към системата на материалния надзор. В днешно време последната има абсолютно преобладание.

Същевременно в историческото развитие на втората и третата система се наблюдава постепенно, макар и в значителна степен формално разширение на вложените в съдържанието им юридически принципи: все по-широкото нормиране на условията за създаването и дейността на застрахователните дружества и увеличението на правата на държавните органи по отношение на материалния застрахователен надзор.

Държавният застрахователен надзор възниква най-рано и достига най-голямо развитие в личното застраховане. Най-закъснял и изостанал се оказва той в морското застраховане. Това явление не е случайно. Личното застраховане се отличава рязко от другите видове буржоазно застраховане както по огромните размери на своите капиталовложения, тъй и по застъпените в него големи интереси на широките кръгове застраховащи. Ето защо, „регулирането“ на личното застраховане е особено важно и от гледна точка на използването

в по-нататъшното изложение новите демокрации не са взети предвид, а данните за съответните страни са приведени само с оглед на довоенното състояние в тези страни.

му в интересите на финансовия капитал, и за предотвратяване на злоупотребите, които могат да приемат тук най-нежелателна форма.¹ От друга страна, морското застраховане като правен институт, съставляващ част от буржоазното морско право, с неговия краен, исторически обоснован консерватизъм, само се явява по тази причина като най-консервативният по своите юридически форми вид буржоазно застраховане.

В едни страни функциите на застрахователния надзор се упражняват от едни или други министерства (на търговията, на финансите и т. н.)², а в други — от особени държавни органи; в едни — тази дейност се провежда на централизирани, в други — на децентрализирани начала; в едни тя е еднаква, в други — обособена за разните застрахователни клонове.

В Германия, например, съществуваша две самостоятелни и независими една от друга организации за застрахователен надзор: една централизирана — над частните застрахователни предприятия (общодържавният орган: Reichsaufsichtsamt für Privatversicherung) и друга, децентрализирана — над публично-правните застрахователни учреждения (органи на отделните германски държавици, действащи съгласно местните закони). Във Франция държавният застрахователен надзор (включен по-рано в обсега на министерството на труда и социалните грижи и на учреждения при него Висш застрахователен съвет (Conseil Supérieur des assurances privées) днес се упражнява както над частните, тъй и над национализираните застрахователни предприятия от министерството на финансите и подведомствения му Национален застрахователен съвет (Conseil National des assurances), учреден със закона от 25 април 1946 г. за национализирането на ред застрахователни дружества.³ В САЩ държавният застрахователен надзор е де-

¹ Във връзка с това, за дружествата, които са се занимавали освен със застраховки за живот и с други видове застраховане, е било установено в по-голяма или по-малка степен строго обособяване на средствата по застраховането на живота и тези по другите видове застраховане.

² В дореволюционна Русия държавният застрахователен надзор е влизал във ведомството на министерството на вътрешните работи.

³ Вж. по-долу, стр. 207 и следващите. Този застрахователен съвет се състои от председател (самият министър на финансите) и 21 члена, от които: 7 представители на държавата, назначени от министъра на финансите и други министри, 7 представители на застрахователите, назначени от съответните организации (от Генералната конфедерация на труда, Френската конфедерация на християнските работници, Генералната конфедерация на земеделците, Камарите на вътрешната и външната търговия, Занаятчийската камара и т. н.) и 7 представители на застрахователните работници, също назначени от съответните заинтересовани организации. В заседанията на Съвета участва и „директорът на застраховането“ (le directeur des assurances) при министерството на финансите: със съвещателен глас, ако председателствува самият министър, и с решаващ глас — в отсъствие на министъра, когато председателствува един от двамата заместници-председатели, които Съветът избира из своята среда от дел II чл. 14 от споменатия закон).

централизиран и се упражнява от отделните щати в зависимост от тяхното собствено законодателство. Органите на този надзор: застрахователните департаменти (Insurance departments), застрахователните суперинтенденти (superintendents of insurance) се назначават от управителите на щатите и са подчинени на тях.

С още по-голямо разнообразие се отличава самото съдържание на системата на застрахователния надзор в разните страни. Все пак могат да се изтъкнат някои елементи на тази система, които имат най-голямо значение: 1. концесионният (разрешителният) начин за образуване на застрахователни дружества;¹ 2. одобряването на уставите, общите застрахователни условия и премийните тарифи на застрахователните дружества от органите на застрахователния надзор; 3. финансовата регламентация: установяването на минимума на основния капитал, начинът на набирането и влягането на премийните резерви, представянето на обезпечителни депозити и гаранции, задължението за запазването на средствата в дадена страна или в нейната валута и т. н.; 4. контролно ревизионните права на органите на застрахователния надзор; 5. разпоредбите по въпросите за воденето на застрахователните операции; 6. регламентирането на акционерния състав и ръководните органи на застрахователните дружества.²

Разбира се, че не всички тези елементи на държавния надзор и регулиране са представени в различните страни с еднаква пълнота и в еднаква степен. Системата на държавния застрахователен надзор се е развила най-много и най-рано (още от първата половина на XIX век) в САЩ, а от XX век и в Германия.

В САЩ застрахователното законодателство — гражданско-правното, както и онова, което се отнася до държавния застрахователен надзор, с отделни изключения³, не е общофедерално, а децентрализирано по отделните щати: всеки щат има свои собствени застрахователни закони, а понякога и застрахователни кодекси.⁴

Поради това системата на застрахователния надзор в САЩ, както и системата на материалното (договорното) застрахо-

¹ Според законодателството на някои страни, разрешение може да бъде отказано само в предвидените от закона случаи. Такова е, например, унгарското законодателство, което установява и възможността да се обжалва отказа по административно-правен ред.

² Понякога на този въпрос се придава даже конституционно значение. Тъй, според член 145 на бразилската конституция от 1934 г., акционери на депозитни банки и застрахователни дружества могат да бъдат само бразилски граждани.

³ Като например National Service Life Insurance Act. 1940.

⁴ Най-голямо значение имат застрахователните законодателства на щатите Ню-Йорк и Масачузет, а също и калифорнийският застрахователен кодекс (Insurance Code 1935).

вателно право, се характеризират със значително разнообразие и пестрота. Тази пестрота се уеднаквява донякъде от ориентацията на много от щатите по образците и примерите, давани от щата Ню-Йорк.¹

Друга черта на американската система на застрахователния надзор е относителната, в сравнение с редица други капиталистически страни, пълнота и прословутата и силно подчертавана в чуждестранната литература „строгост“. Така например, във всичките щати действа разрешителният принцип за основаването на застрахователни предприятия; установен е „строг“ режим за застрахователните резерви и за широко очертани контролно-ревизионни права на органите на надзора; в редица щати от застрахователните предприятия се изискват гаранции-залог и т. н., а утвърждаването на типовите стандартни условия на полиците става, както споменахме вече, не само по административен, но даже и по законодателен ред.

Но както и по-рано бе отбелязано в руската застрахователна литература², „строгостта“ на застрахователния надзор в САЩ носи всякога и всякъде чисто формален характер и не пречка фактически на многобройните спекулативни извращения и преки злоупотреби, които влекат разхищаването на застрахователните средства. Тъй слабата ефективност на застрахователния надзор, независимо от общите причини, които произтичат от широкото подхвърляне на буржоазния държавен апарат под влиянието на финансовите кръгове, има и други, специфични вече само за САЩ причини.

Една от тези причини, посочена вече в застрахователната литература, се заключава в „своеобразната конкуренция“ между отделните щати³, които си съперничат в привличането върху своята територия на застрахователните дружества с техните

¹ Най-яркият пример за тази ориентация е следният факт: новата (третата по време) стандартна полица за пожарозастраховане, утвърдена през 1942—1943 г. от законодателството на щата Ню-Йорк (New-York standart fire insurance policy) била възприета в същия вид или с някои отклонения във всички други щати, с изключение на седем. Такава ориентация по Ню-Йорк е имало и по-рано. Първата ню-йоркская пожарна полица от 1887 г. била възприета към 1913 г. в 30 щата, а втората ню-йоркская полица от 1918 г. действувала към 1932 г. изцяло, или с малки изменения в 16 щата; много щати останали „верни“ на първата полица („Columbia Law Review“ vol. XLVI, № 3 1946, Мау, стр. 346-348). Макар че тези факти за уеднаквяването се отнасят по своето съдържание към материалното застрахователно право, но официалното утвърдяване на стандартните условия на застрахователните полици, все пак е една от функциите на държавното регулиране.

² Акад. К. Г. Воблий, Основы экономики страхования, 1 изд., стр. 135-136; 2 изд., стр. 84-85. К. К. Гун. Страхование в капиталистических странах, стр. 28.

³ Академик К. Г. Воблий, пак там. Воблий отбелязва по този повод оригиналните стачки на застрахователните предприятия в САЩ. Тези своеобразни „стачки“ се изразявали в отказа да се приемат застраховки в „твърде придирчивите“ щати.

огромни капитали: онези щати, които биха приложили на практика строго законодателство за застрахователния надзор, биха рискували да прогонят своите застрахователни дружества в „по-либерални“ щати.

Другата причина е свързана вече с въпрос от конституционен характер. Конституцията на САЩ включва в компетенцията на Конгреса регулирането на търговията (както на външната, тъй и на онази между отделните щати).¹ Влиза ли застраховането в понятието commerce и попада ли следователно под „commerce clause“ на федералната конституция? Още от 1869 г. Върховният съд (Supreme Court) на САЩ неизменно е отговарял отрицателно на този въпрос: „insurance is not commerce“. Поради това, Конгресът се е въздържал от „намеся“ в застрахователното дело, а „регулиращите“ актове на Конгреса, които са имали значение за целокупното народно стопанство, не са обхващали застраховането. Разбира се, че едно такова положение е изгодно за американските застрахователни дружества. То означава за тях имунитет срещу федералните „противотръстови“ закони (Sherman Anti-Trust Act), широка свобода за картелиране както помежду си, тъй и с чуждестранни застрахователни дружества, и пълна независимост по тези въпроси от органите на застрахователния надзор.

В 1944 г. в тази област става едно събитие, което получава в американската застрахователна литература картинната квалификация „земетресение“ (earthquake). В един и същ ден (5 юни 1944 г.) Върховният съд е издал две решения по различни дела, в които се признава, че застраховането попада под понятието „търговия“ (insurance is commerce) в смисъла на Конституцията.² Тези решения наистина раздрусали 75-годишната съдебна практика, а заедно с нея — и юридическата почва за неограничената от нищо „картелна“ свобода на застрахователните дружества, като предизвикали, разбира се, и съответната реакция от тяхна страна.

Резултатите не забъснали да се проявят. По препоръка на председателя Конгресът издава през 1945 г. закон (McCarran-Ferguson Act, Public Law, № 15), който гласи, че по същество прилагането на изводите, произтичащи от новите решения на Върховния съд (т. е. прилагането на Sherman Act и пр. на

¹ U. S. Constit., art. 1. § 8 гласи: „The Congress shall have Power... 3. To regulate Commerce with foreign Nations, and among the several States, and with the Indian tribes...“

² Edwin Patterson, „Insurance law during the war years“ (Col. L. R. 1946. № 3, стр. 345). Не е безинтересно, че едното от тези решения, по дело, по което били заинтересовани около 200 акционерни застрахователни дружества, било взето с болшинство от четири гласа срещу три и с колебания по принципиалния въпрос. Другото решение по делото на „Полския национален съюз“ (сравнително малко, както изглежда, взаимозастрахователно сдружение — „fraternal society“) било прието единодушно.

федералното законодателство), по отношение на застрахователните дружества се отлага до 1 януари 1948 г.¹

По този начин силата на разразилото се земетресение била сведена до нула. При това, в американската литература се отбелязва, че споменатият успех на застрахователните дружества в борбата с държавното „регулиране“ им е вдъхнал увереност, че и след изтичането на казания срок, последните решения на Върховния съд, непотвърдени с акт от страна на Конгреса, ще имат твърде малко значение.² Но трябва да се признае, че този успех показва същевременно и всичката вътрешна слабост и поквара на държавния застрахователен надзор в САЩ и изобщо в капиталистическите страни.

Застрахователният надзор в Германия, дори и след образуването на империята, останал през целия XIX век, както и днес в САЩ, в децентрализирано състояние и се регулирал от най-разнообразните закони на отделните германски държавици; чак до издаването на общогерманския имперски закон от 12 май 1901 г. „за частните застрахователни предприятия“. Този закон бил заменен впоследствие със закона от 6 юли 1931 г. „за надзора върху частните застрахователни предприятия“, с измененията му от 27 ноември 1934 г. и 5 март 1937 г.³ Като резултат от тези изменения, правата на органите на застрахователния надзор се увеличили значително. Законът от 1931 г. подчинил премийните резерви на едно съвместно управление (Mitverwaltung) на застрахователното дружество и на един специален пълномощник, назначен от органа за надзора; без съгласието на това лице, застрахователното дружество вече не могло да се разпорежда със споменатите фондове. След завземането на властта от фашистите, функциите на застрахователния надзор, действащи в интереса на финансовия капитал, се разширили значително. По закона от 1934 г. органите на застрахователния надзор получили, наред с другите права, и извънредното право да намаляват задълженията на застрахователните предприятия по договорите за застраховката живот, според финансовото състояние на тези предприятия. Освен това, предоставяло им се и правото да употребяват нееднакъв подход към разните групи застраховащи, ако причините за неудовлетворителното финансово състояние на застрахователното предприятие се коренят повече в едната, отколкото в другата група застраховащи. По закона от 1937 г. правата на органите на застрахователния надзор се разширили още повече, особено правото му за намеса в „плановите за работа“ (Geschäftspläne) на застрахователните предприятия.

¹ Пак там, стр. 350-351. Вж също и „The Banker“ 1946, July 42 стр.

² Columbia Law Review, 1946, № 3, стр. 351.

³ „Assekuranz-Jahrbuch“, 1935, B. 54, стр. 565 и след.; „Neumanns Zeitschrift“ 1937, № 13, стр. 297; „Zeitschrift für die gesamte Versicherungswissenschaft“, 1937, H. 3, Rundschau, 41 и след.

Регулирането на застрахователното дело от страна на държавата във фашистка Германия е имало и тази още твърде характерна за него особеност, че самите застрахователни предприятия били обединени в определена система, предназначена да служи на интересите на това „регулиране“. При това по-горните звена на тази система изпълнявали по отношение на по-долните някои функции на надзор и ръководство. Тази структура на застрахователните предприятия била основана на прословутия закон „Zur Vorbereitung des organischen Aufbaues der deutschen Wirtschaft“ от 27 февруари 1934 г. Между съществуващите въз основа на този закон подразделения на отраслите (Reichsgruppen) имало и Reichsgruppe XI: Versicherung. Тя се разделяла на две Wirtschaftsgruppen: 1. Privatversicherung и 2. Öffentlich-rechtliche Versicherung. Всяка от тези Wirtschaftsgruppen се подразделяла също, според вида на застраховането, на Fachgruppen (първата на 8, втората — на 6); една Fachgruppe обхващала един или няколко вида застраховане. Някои по-сложни Fachgruppen се подразделяли, пак по вида на застраховането на Fachuntergruppen. Начело на всяко от подразделенията на тази система от Reichsgruppe до Fachgruppe стоял ръководител (Leiter), а в повечето случаи — и особен съвет (Führerrat или Beirat). Ръководителите на групите и членовете на съветите се назначавали предимно между директорите на застрахователните предприятия.

По този начин, правителственият застрахователен надзор се допълнял с друг, подчинен нему надзор, който действувал вътре, в самата застрахователна система. Такава организация на застрахователния надзор, проникната отгоре до долу с характерния за фашистката държава „водачески принцип“ и изразяваща своеобразното срастване на частно-стопанското ръководство на застрахователните предприятия с държавния надзор над тях, означавала най-пълното подчинение на застрахователното дело на интересите на една ръководеща клика от магнати на финансовия капитал. Затова пък, подобна организация на застрахователния надзор не само не обезпечавала интересите на широките маси от застраховащи, но ги и накарнявала.

Същото нещо може да се каже в основата си и за другите капиталистически страни, които макар и с по-други системи на застрахователен надзор, все пък разшириха външно през последните 10—15 години функциите на „държавното регулиране“ в областта на застраховането.¹

¹ Съответни закони и постановления били издадени, например, в Англия (Assurance Companies Act, 1933 и 1935); във Франция (законите от 1931 и 1937 г., декретите от 14 юни и 30 декември 1938 г. и ордонансът от 29 септември 1945 г.); в Швейцария (законът от 1931 г.); в Белгия (законът от 1930 г. за личното застраховане); в Дания (законът от 1934 г.); в досъветска Естония (законът от 1936 г., който съдържа специално по-

Известна роля в това отношение са играли и разните афери на някои застрахователни предприятия, особено скандалната несъстоятелност, предизвикана от грамадните злоупотреби в двете големи застрахователни дружества: „FAVAG“ (Frankfurter Allgemeine Versicherungs A. G.) и „Phönix“ (австрийско дружество за лично застраховане с големи международни връзки, извършващо застрахователни операции и в ред други страни).¹ Така, като непосредствен повод за издаването на германския закон за застрахователния надзор от 1931 г. е бил крахът на FAVAG.² Още по-голям повод за ревизирането на законодателството за държавния надзор както в Австрия, тъй и в другите страни, е дал тъй нареченият „Phönixscandal“, който предизвикал сред общественото мнение възмутени отзиви, а в специалната застрахователна преса — оживен спор по въпросите свързани със застрахователния надзор.³

II. В проблемата за държавното застраховане в капиталистическите държави различаваме две страни: 1. въпроса за държавен застрахователен монопол на всички или само на отделни видове застраховане и 2. въпроса за въвеждане или разширение на държавното застраховане при условията на конкуренция с частното застраховане.

Проекти за въвеждането на държавен застрахователен монопол, било универсален, било ограничен върху отделни застрахователни клонове, не веднаж са възниквали в отделни страни още през XIX век; най-често още от 40-те години във Франция. В началото на XX в. те били възобновени в условията на новата империалистическа (а следователно, по изложените по-горе причини, по-благоприятна за тях) обстановка. В навечерието на Първата световна война държавният застрахователен монопол бил утвърден по законодателен ред почти едновременно в две страни в различни полукълба: в Италия (1912 г.) по животозастраховане;⁴ в Уругвай 1911 г. година — по няколко вида застраховане.

становление за ликвидирането на чуждестранните застрахователни дружества); във Финландия (два закона от 1933 г. — единият за финските и другият — за чуждестранните застрахователни дружества); в Румъния (законът от 1930 г., съдържащ норми за застрахователния договор); в България (законът от 1931 г., внасящ изменения в закона за застрахователния надзор от 1926 г.); в Иран (декретът от 18 октомври 1937 г.); в Аржентина (законът от 1937 г.); в Еквадор (законът от 1936 г.) и т. н.

¹ Клонове от д-вото „Феникс“ съществували в Германия, Полша, Чехословакия, Унгария, Югославия, Турция и т. н.

² Haasen. Das private Versicherungswesen im Jahre 1930. („Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik“, 1931, November, B. 135, H. 5, стр. 716 и след.).

³ Вж напр. Kerber, Folgerungen aus dem Zusammenbruche des „Phönix“ („Zeitschrift für die gesamte Versicherungswissenschaft“ 1936, H. 3, стр. 220 и след.).

⁴ Около това време бил обсъждан и отхвърлен и от австрийския парламент един проект за въвеждане на държавен монопол на личното застраховане.

В чуждестранната и руската застрахователна литература юридическото значение на тези „монополи“ много се надценява.

При въвеждането на италианския монопол (със закона от 4 април 1912 г., влязъл в сила на 1 януари 1913 г.), бил установен 10-годишен преходен период, през който съществуващите вече (възникнали до 1 януари 1912 г.) застрахователни дружества запазвали правото да извършват операции наред с държавния застрахователен орган — Istituto Nazionale delle Assicurazioni (Националният застрахователен институт), само със задължението да презастраховат в него своите рискове в размер 40%. Този 10-годишен период изтекъл на 1 януари 1923 г., но на 29 април, същата година, бил публикуван в „Gazetta Ufficiale“ закон за отменяването на монопола.

Същият условен характер има и уругвайският застрахователен монопол. Законът за този монопол от 27 декември 1911 г., който влязъл в сила от 1 март 1912 г., в първия си член гласи: „Правото да застрахова принадлежи изключително на държавата. Застрахователното дело обхваща застраховката за живот, застраховката срещу злополука при производството и застраховката срещу пожар. Държавата може да застрахова и по всеки друг застрахователен клон“.¹

В тази редакция чл. 1 от закона (под давлением на чуждите държави особено на Англия), заменя чл. 1 на внесенния в парламента законопроект, в който се говори за държавен монопол и по другите застрахователни клонове, в това число и морското застраховане.

От тази историческа справка и от самия текст на чл. 1 от закона се вижда, че уругвайският застрахователен монопол е бил ограничен само върху трите вида застраховане, споменати в чл. 1, и че по другите застрахователни клонове законът е предоставил на държавата само немонаполно право да извършва операции.² Не стига това, но дори и по включените в чл. 1 видове застраховане държавният монопол настъпва не от момента, когато влиза в сила самият закон, а само от момента, който ще бъде определен от републиканското правителство. И тази уговорка била включена в закона под силния натиск на чуждите държави, които пазели интересите на своите застрахователни дружества в Уругвай. Тъй че в Уругвай, наред с носителя на държавното застраховане — Държавната застрахователна банка (Banca de Seguros del

¹ Manes. Versicherungs-Staatsbetrieb im Ausland, 1919, стр. 9.

² От тези други клонове в сферата на държавното застраховане били включени: застраховането за гражданска отговорност, морското застраховане, застраховането на добитък, застраховането на посеви срещу градушка, застраховането на стъкла, гаранционното застраховане (Asssekuranz-Jahrbuch, 1935, В. 54 стр. 449).

Estado) продължавали да действуват даже и по „монополизираните“ застрахователни клонове, и частни застрахователни дружества, и то не само чуждестранни, но и уругвайски.¹

При това, уругвайската застрахователна банка започнала широко да презастрахова своите рискове и в чуждестранни застрахователни дружества

Така и двата „монопола“ — и италианският, и уругвайският — се оказали само по име такива. Това обстоятелство, както и ограничението на уругвайския монопол само върху три вида застраховане, обикновено не се отбелязват в литературата с достатъчна определеност.

Третият, още по-ограничен в дейността си, но затова пък по-реален в осъществяването си държавен застрахователен монопол, бил въведен в Япония през 1916 г. в областта на тъй наречената „народна“ застраховка за живот, монополизирана от японското пощенско ведомство.²

В условията на следвоенния империализъм, от 20-години насам възниква нова доста „бурна“ на първо време вълна от проекти за държавен застрахователен монопол:³ пълен (например румънският проект от 1922 г., турският проект от 1923 г., френският и датският проекти от 1924 г.) или частичен (например в Чехословакия — проектът от 1923 г. в областта на застраховането срещу градушка или въведеното през същата година, във връзка с краха на редица банки, държавно застраховане на банкови влогове). Аналогични явления стават и в страните на Южна и Централна Америка: в 1920 г. Чили излиза с проект за държавен застрахователен монопол по „образ и подобие“ на уругвайския; в 1924 г. Коста Рика създава „Национална застрахователна банка“ за осъществяването на универсален застрахователен монопол, но със задължителното условие, че тази банка ще презастрахова 80% от всичките рискове в „Pan-American Underwriters Ins.“⁴

Всичките тези проекти, със споменатите по-горе малки изключения, претърпяха поражение. Нещо повече: пак през 20-те години се отбелязва сериозно отстъпление от „завоюваните“ вече позиции: в Италия, след завземането на властта от

¹ Вж. например Assekuranz-Jahrbuch, 1939, В. 58 стр. 97.

² Отделни ясно ограничени случаи на държавен застрахователен монопол се срещат и в по-отдавнашни времена и в други страни.

³ И в дореволюционна Русия съществувал проект за държавен застрахователен монопол: в 1914 г. този въпрос бил повдигнат на конгреса на обединеното дворянство, а след това се обсъждал от специална комисия при министерството на вътрешните работи; в 1916 г. съответният законопроект бил внесен в Държавната Дума.

⁴ Това обстоятелство дава основание да се прецени коста-рическият монопол като прикрит под „пан-американски“ флаг опит на САЩ да изгонят европейските застрахователни дружества от Коста Рика, а в случай на успех, и от другите страни на Латинска Америка. Същевременно това мероприятие подчинявало застрахователното дело на Коста Рика изключително под влиянието на САЩ.

фашизма, бе отменен през 1923 г. държавният монопол на личното застраховане.¹ След него бива отменен и просъществувалият не повече от година държавен застрахователен монопол в миниатюрната Коста-Рика.

През 30-те години на настоящия век проектите за държавни застрахователни монополи продължават да възникват, но не вече тъй често и — което е по-важно — съвсем безплодно. В Германия, след фашисткия преврат, във връзка с празнозвучните демагогски лозунги на фашизма, започнаха тук-таме да оживяват проектите за „одържавяване на застраховането“ („Verstaatlichung“). Но с издаването през 1934 г. на споменатия по-горе закон „за подготовка на органическото изграждане на народното стопанство“, тяхната безнадежност стана очевидна за всички. В същата тази 1934 г. проектът за държавен застрахователен монопол е бил отхвърлен от канадския, а през 1936 г. и от белгийския парламент. Не може да се осъществи и проектът за национализация на застраховането, възникнал във Франция след победата на народния фронт. Спрограма за „социализация на застраховането“ са излизали и испанските социалисти, но както се изказва по този повод един испански автор, „част от тях, след като проучили застрахователното дело, се изказали против нея“ (Gomez Izquierdo, „Nationalisation de los Seguros“).

И през 40-те години не възникна държавен застрахователен монопол нито в една буржоазна страна, макар че както държавният надзор, тъй и участието на държавата в застраховането нарастнаха през тези години, най-напред във връзка с войната и с регулирането на военното стопанство, а след това — във връзка с някои следвоенни реформи в застрахователната област (например във Франция).

Ако държавният застрахователен монопол няма успех в капиталистическите страни, държавното застраховане, главно в конкуренция с частното застраховане, се развива доста в епохата на империализма. В това отношение първото място между големите капиталистически страни трябва да се отреди на Германия (до поражението ѝ във Втората световна война) и Франция (от 1946 г.).

¹ В буржоазната застрахователна литература срещаме едно любопитно обяснение. Според това обяснение монополът бил отменен поради това, че към 1923 г. двете негови основни цели — очистиането на „младото италианско застрахователно дело“ от спекулативните елементи и укрепването му срещу внедряващия се в него чуждестранен капитал — били постигнати. Обаче „страничната“ цел на отменяването на монопола била „да се подкрепят двете големи триестки дружества, които станали италиански в 1919 г.“ („Die Versicherung“, 1937, № 44, стр. 546). Тази, тъй да се каже, „странична“ цел (в съответно разширен мащаб, в който се включват и старите италиански дружества, не прекратили дейността си и при „монопола“) е била в същност основната цел за отменяването на монопола.

В Германия особено много се развило държавното пожаро-застраховане (около 40 застрахователни учреждения) и държавното лично застраховане (около 20 застрахователни учреждения). Първото е значително по-старо от второто: първото е съществувало в Германия още през XVIII в., а второто е възникнало едва в периода на империализма, в 1910 г. Една от основните му задачи била намалението на аграрните задължения чрез превръщането на застрахователните суми по застрахователни полици в ипотечни погашения: своеобразна форма на държавна подкрепа за юнкерско-чифликчийското земевладение.

В германското държавно пожарозастраховане абсолютно преобладавало застраховането на сгради и само в слаба степен се развивало застраховането на движимости.¹

По своя юридически характер германското държавно застраховане на сгради може да се раздели на три категории: 1. монополно задължително; 2. монополно незадължително; 3. незадължително и немонополно. За разлика от него германското държавно застраховане на движимости срещу пожар не познава нито задължителността нито монополите.

По единия или по другия начин се развили в Германия и другите видове държавно застраховане, главно застраховането за гражданска отговорност, застраховането на животните, застраховането на посевите срещу градушка, а в областта на личното застраховане — застраховането срещу злополука и болести.

По разните видове застраховане в Германия съществуват и държавно презастраховане.

Във Франция държавното застраховане, което по-рано се е срещало само във вид на спорадически явления², от 1946 г. е разширило съществено кръга на своята дейност. Това е станало, разбира се, при по-друга обстановка и при по-други обществено-политически условия от онези, при които се е развило държавното застраховане в Германия. Там то не се е създавало нито в процеса на остра класова борба, нито под напора на исканията на широките маси, а особено пък, не за сметка на закриването по законодателен ред на някакви

¹ Тук се отнасят именно възникналите вече в навечерието на Втората световна война нови държавни учреждения или за застраховане на движимости, наред със застраховането на сградите, например учредената в 1939 год. в Судетската област. Sachversicherungs-Anstalt (Reichsgesetzblatt, 1939 Teil I, № 183 стр. 1844) или само за застраховане на движимости, като например основаната в 1940 г. Hamburger Mobiliar-Feuerkasse („Die Bank“ 1940. Н. 14).

² Така например в областта на личното застраховане са съществували две държавни застрахователни учреждения (Caisse Nationale d'assurance en cas de décès и Caisse Nationale de retraites pour la vieillesse), а в областта на вещното застраховане — държавното застраховане за военен риск и застраховането на експортните кредити.

частни застрахователни предприятия. Държавното застраховане в Германия се е насаждало от самите императорски правителства и от други правителства на финансовия капитал, както за да разшири източниците на държавните доходи, тъй и за да благоприятствува в областта на застраховането на интересите на притежателите на недвижимата собственост, главно на застраховащите от земевладелско-дворянските и кулашките слоеве. Във Франция през 1946 г. стана частична национализация на застрахователните предприятия, извършена в условията на следвоенното демократизиране на държавния живот във Франция и свързаната с него остра класова борба с най-реакционните буржоазни елементи. При всичката си ограниченост, при всичките си недостатъци и въпреки че ни най-малко не излиза вън от рамките на една буржоазно-демократична реформа, тази национализация все пак е един удар върху финансовия капитал, едно отслабване на позициите му в резултат от обединените действия на демократичните сили на страната.

Основното съдържание на приетия от френското Национално учредително събрание закон за национализацията¹ се заключава в следните положения:

Обявяват се за национализирани (от 1 юли 1946 г.) не всички застрахователни дружества, а само споменатите в закона. Те са всичко 34; 29 от тях са собствено застрахователни (27 акционерни² и 2 взаимни) и 5 са „капитализационни“ („sociétés de capitalisation“).

Национализираните застрахователни дружества спадат към различните видове застраховане: имуществено (пожарозастраховане, морско застраховане, застраховане на кредити, застраховане срещу кражба и др.) и лично (застраховане за живот, застраховане срещу злополука и т. н.). Национализирани са и две презастрахователни дружества (чл. 1).

Национализираните дружества не се сливат в обединено учреждение, а продължават да съществуват като отделни търговски дружества, като до съответното парламентарно решение запазват дори юридическото положение на акционерни дружества (чл. 5 и 33). Те са подчинени на общото застрахователно законодателство и на държавния застрахователен надзор и се облагат с данъци на равни начала с акционерните дружества (чл. 5). Техните предишни задължения към застраховащите остават в пълна сила (чл. 6). Но държавата не гарантира финансово задълженията им както старите, тъй и новите пред застраховащите или пред други кре-

¹ Loi du 25 avril 1946, relative à la Nationalisation de certaines sociétés d'assurance et à l'industrie des assurances en France („Journal Officiel de la République Française“, 29—30 март 1946 г. № 101, стр. 3566—3570).

² В това число и животнозастрахователното дружество „L'Urbaine“, което имаше клон в дореволюционна Русия.

дитори (чл. 19). Допуска се и участието на застраховащите в печалбите на национализирани предприятия (чл. 18).

Национализацията се извършва на възмездни начала — с компенсация на акционерите. В замяна на акциите, които предават на държавата, акционерите получават особени документи, имащи характер на ценни книжа (*des parts bénéficiaires pécuniaires*). От този момент, до погашението на тези документи, техните притежатели получават ежегодно дивидент, не по-малък от определения, гарантиран от държавата минимум (чл. 7). Самото погашение става по установената откупна стойност на акциите, с ежегодни тиражи на равни суми в течение на 50 години (чл. 9—10).

Този начин се прилага *mutatis mutandis* и при компенсацията на членове на национализирани взаимни дружества (чл. 12).

Начело на всяко национализирано предприятие стои управителен съвет (*conseil d'administration*), който се състои от председател и 12 члена. Председателят (главният директор) се назначава от министъра на финансите; 9 от членовете на управителния съвет се назначават пак от него, от Националния застрахователен съвет и от министъра на народното стопанство (по трима от всеки от тях); останалите трима члена се назначават от „най-представителните“ професионални организации измежду служебния персонал на предприятието (чл. 16).

Със същия този закон във Франция е основано и държавно презастрахователно учреждение (*Caisse centrale de réassurance*) с търговски характер и финансова самостоятелност, което подлежи на държавния застрахователен надзор, установен с декрет от 14 юни 1938 г. (чл. 24 и 26). Частните (останали ненационализирани) застрахователни предприятия — френски и чуждестранни — са длъжни да презастраховат в споменатото учреждение своите рискове в размер, определен с декрет на министерския съвет, за всяка категория рискове. Обаче този размер трябва да бъде еднакъв за всичките (френски и чуждестранни) предприятия и не може да бъде по-висок от 10% (чл. 28).

Наред със задължителното презастраховане, чиито операции се гарантират от държавата (чл. 24) „Централната презастрахователна каса“ може да презастрахова и на доброволни начала рискове от застрахователните и презастрахователните (френски и чуждестранни) дружества, както и да презастрахова своите рискове на ретроцесивни начала във Франция и зад граница (чл. 28).

В Италия държавното застраховане и презастраховане играят голяма роля в областта на личното застраховане. Споменатият по-горе Национален застрахователен институт и след отменяването на държавния застрахователен монопол през 1923 г., продължавал да работи по клона живот. При това, ита-

лианските частни дружества за застраховане на живота били задължени да презастраховат своите рискове, до известен размер, в този Институт.

Освен това, през 1922 г. в Италия възникнало презастрахователно дружество по всички клонове (Unione Italiana di Riassicurazione), с участието в него и на държавата, в лицето на споменатия по-горе институт, в размер на $\frac{1}{3}$ от акционерния капитал.

Държавното застраховане в Полша е възникнало още в началото на XIX в. Преди втората световна война то играло вече твърде значителна роля. Задължителното държавно застраховане срещу пожар в довоенна Полша обхващало всичките сгради, (с изключение на държавните, фабрично-заводските и някои други).¹ Освен това, държавното застраховане действувало на доброволни начала, наред с частното застраховане, и в други отрасли на застрахователното дело, а именно: в застраховането на движимости и фабрично-заводски постройки срещу пожар, в застраховането на домашните животни, в застраховането на посевите срещу градушка, в застраховането на живота и в застраховането срещу злополука.

Същото положение, което е заемала до Втората световна война Германия в областта на държавното застраховане между големите капиталистически страни, е заела по това време сред малките европейски страни Швейцария. И тук, както и в Германия, държавното застраховане се развило най-силно по клона пожар: в повечето кантони — по застраховането на сгради, а в някои — по застраховането на движимости. Държавното застраховане на сгради е по начало задължително; държавното застраховане на движимости бива или доброволно, или задължително.

В Швейцария е развито широко и държавното застраховане на животни, и то в повечето случаи — задължителното. В 1928 г. било въведено държавно застраховане срещу градушка (в кантона Ваадт). В някои кантони съществуват и държавни застрахователни учреждения за лично застраховане.

Що се отнася до другите малки европейски страни, в едни от тях държавното застраховане е възникнало отдавна, а в други — едва в периода на империализма.

Към първата група се отнасят Австрия и Чехословакия (застраховане срещу пожар, а след това и цял ред други видове застраховки), Норвегия (застраховане срещу пожар¹), Дания (застраховане срещу и лично застраховане).

Към втората група се отнасят ред страни в югоизточна Европа до следвоенното им демократично преустройство

¹ Сградите подлежали на задължително държавно застраховане в размер на $\frac{2}{3}$ от тяхната оценка. Останалата една трета също трябвало да бъде застрахована, но в някое друго застрахователно учреждение по избор на застрахователя.

България (фактически монополно — от 1896 г. задължително, а от 1911 доброволно — застраховане срещу градушка; застраховане на животни, монополно застраховане на държавни имоти срещу пожар и лично застраховане на ж. п. служители); Румъния (задължително застраховане срещу пожар на държавни имоти и митнически стоки); Югославия (задължително застраховане срещу градушка).

В Летония и Литва, преди те да станат съветски социалистически републики и да влязат в състава на СССР, наред с частните застрахователни дружества,¹ в областта на пожарозастраховането действаха и държавни застрахователни учреждения: в Летония — застрахователното отделение при министерството на финансите, а в Литва — специален държавен орган (Valstybinio Apdraudimo Istaiga).

Държавно (по-точно: публично-правно) застраховане съществуваше и в дореволюционна Русия — главно в областта на застраховането срещу пожар и то в най-разнообразни форми.

Най-важно значение тук е имало областното застраховане: задължително — за сгради и доброволно — за сгради (свръх сумата на задължителната застраховка, както и за сгради, неподлежащи на задължително застраховане) и за движимости.

В някои губернии, където нямало областни организации, съществувало на аналогични основания с областното застраховане, т. н. „губернско“ задължително застраховане на сгради.

В територията на казашките войски действувало „казашкото“ задължително застраховане на сгради:

а) във всяко отделно казашко атаманство — за всички сгради в казашките паланки, чифлици и др.;

б) общоказашко, което се намирало под ведомството на казашкия отдел при главния щаб — за военните сгради на казашките войски: това застраховане имало взаимен характер и се провеждало по разпределителната система: сумите, необходими за обезщетение на загубите от пожар, се разпределяли по предварително установени дялове между всичките казашки войски.

По-късно от предходните видове в 1911 г. възникнало нов вид публично-правно застраховане срещу: пожар задължителното застраховане на духовно-ведомствените синодални сгради² (по-

¹ Впрочем, дейността на чуждестранните застрахователни дружества в Летония била забранена със закон от 4 октомври 1934 г. Пожарните рискове на останалите застрахователни организации в Летония подлежали на задължително презастраховане в застрахователното отделение при министерството на финансите в размер на 25% („Assekuranz-Jahrbuch“ 1935. В. 54, стр. 605 и следв.).

² Интересен паралел е въведено в Португалия задължително застраховане срещу пожар на цялото имущество на католическата черква.

рано в отделните епархии съществувало взаимно доброволно застраховане на този вид сгради).

В областта на личното застраховане трябва да се отбележи утвърденото със закон от 1905 г., но фактически въведено в 1908 г. държавно застраховане, което се извършвало от спестовните каси (в случай на смърт, на доживяване, смесено застраховане и застраховане на пожизнени пенсии).

В азиатските страни държавно застраховане и презастраховане има, освен в споменатата вече Япония, още в Индия, Турция и Иран.

В Индия съществува държавно застраховане на живота на чиновниците по гражданските ведомства (отначало само по пощите) — Post Office Insurance Fund, 1883.

В Турция през 1929 г. било въведено държавно презастраховане на следните начала: всичките рискове на турските и чуждестранните дружества подлежат на задължително презастраховане в размер на 75% (до 1937 г. — в размер на 50%) в държавното акционерно дружество („La Réassurance Nationale S. A. Turquie“). Последното обаче на свой ред предава по-голямата част от поетите рискове на турските и особено на чуждестранните дружества по пътя на ретроцесията: например в 1936 г. били ретроцесирани от чуждестранните дружества 75% от сумата на поетите рискове.¹ Така връщайки с едната ръка онова, което получава с другата, турското държавно презастраховане снижава до минимум своето практически значение.

В Иран през 1936 г. се създава държавно акционерно застрахователно дружество „Иран“, а в 1937 г. се установява задължително презастраховане при него на 25% от рисковете на всички застрахователни дружества. Обаче в самия този декрет от 1937 г. се предвижда вече ретроцесията на презастрахованите рискове, на първо място — в полза на работещите в самия Иран (фактически само чуждестранни) застрахователни дружества. По този начин, и тук дейността на държавното презастрахователно дело се оказва минимална

Държавно застраховане (и презастраховане) съществува и в някои американски страни. В САЩ то действа в редица щати: в едни — застраховане срещу пожар (предимно на „обществената собственост“), в други — застраховане срещу градушка, в трети — лично застраховане, а в някои щати и по няколко вида застраховане.² През 1919 г. в една от канадските

¹ Към края на 1936 г. турските застрахователни дружества били 7, а чуждестранните — около 60.

² Например в щата Висконсин застраховане срещу пожар и лично застраховане. Държавното застраховане против градушка било въведено най-напред в С. Дакота, в 1911 г. Общоевропейското държавно застрахова-

провинции (Алберта) било въведено застраховане срещу градушка, ликвидирано в следствие поради крайната си финансова слабост.

От южноамериканските страни, освен известния вече Уругвай, трябва да споменем и за други страни, а именно за Чили, Бразилия и Аржентина. В Чили през 1927 г. възникнало презастрахователното дружество „Caja Reaseguradora“ с участието на държавата и на всичките работещи в страната застрахователни дружества. Доколкото рисковете на тези дружества не са били презастраховани при други дружества на чилийския застрахователен пазар, те подлежали на задължително презастраховане в „Caja Reaseguradora“.

В Бразилия през 1939 г. бил създаден „Презастрахователен институт“ със задължителното участие в акционерния му капитал на учрежденията за обществено осигуряване (70 % от капитала) и застрахователните дружества (30 % от капитала). Застрахователните дружества били длъжни да презастраховат частично рисковете си в този институт.¹

В Аржентина, през юни 1946 г. е издаден декрет, който установява задължително презастраховане в държавния институт. Между другото, този декрет ограничава пожарозастрахователните операции на английските застрахователни дружества (такива има в Аржентина около 30 %).²

Най-после, държавното застраховане действа и в Австралия: 1. в Нова Зеландия — застраховка живот (от 1870 г.), застраховка срещу злополука (от 1901 г.) и застраховка срещу пожар (от 1908 г.); 2. в Куинсланд — по същите и по някои други застрахователни клонове (от 1916 г.).

Без да имаме за цел да дадем изчерпателен преглед на дейността на сфера на държавното застраховане в капиталистическите страни, ще се спрем още на два нови, но вече значително разпространени застрахователни вида. Тук се отнася преди всичко държавното застраховане (и презастраховане) на военния риск в търговското мореплаване, споменатото тук учреждение било основано само за застраховане на живота на участниците в Първата световна война.

През време на Втората световна война, в 1940 г. бил издаден закон (National Service Life Insurance Act) за общофедерално държавно застраховане на живота на военнослужещите (а също тъй и на други лица, които работят по отбраната). Една интересна особеност на сключваните по този закон застраховки е строго ограниченият кръг на третите ползващи се лица: надживелият съпруг, децата, родителите, братята и сестрите на застрахования („Columbia Law Review“ vol. XLVI, № 3, 1946, May, стр. 361-362).

¹ Бразилският закон от 8. IV. 1939 г., §§ 1-8 и 20-22 (напечатани в „Assekuranz-Jahrbuch“, B. 59, стр. 498—508).

² „The Banker“ vol LXXIX, 1946, July, стр. 43. Английският вестник преценява, разбира се, споменатия декрет като „неприятно събитие“ (an untoward event), но изказва надеждата, че това мероприятие ще бъде смекчено в резултат от посещението на официалната британска търговска и финансова мисия в Аржентина.

вече по-горе (стр. 175). Ще приведем като илюстрация само някои кратки данни за това застраховане, които се отнасят към Втората световна война и, при това за двете най-важни капиталистически страни — Англия и САЩ.

Английският закон от 4 август 1939 г., ако се обобщят неговите характерни за английския законодателен стил казуистични положения, постановява, че министерството на търговията (Board of Trade) може да приема, с одобрението на държавното съкровище (Treasury) застраховане и презастраховане на военния риск:¹

1. на морски плавателни съдове (британски — даже и в мирно време, а чуждестранни — само във време на война);

2. на стоките, които се пренасят с кораби и самолети (във всяко време или само във време на война).²

В същата тази 1939 г. споменатите функции на министерството на търговията бяха предадени на министерството на корабоплаването.³

В САЩ на 29 юни 1940 г. бил приет закон за въвеждането на държавно застраховане и презастраховане срещу военния риск на американските кораби, техните команди и натоварените стоки. Този закон разширява функциите на държавния застрахователен орган (Морската комисия) и върху други застрахователни операции: застраховане и презастраховане на чисто морски (невоенни) рискове и презастраховане на рискове по застраховането на корабоприетателите за гражданска отговорност.

Малко по-късно възникна и друг вид държавно застраховане: правителственото застраховане на експортни кредити. То бе организирано най-напред в Англия през 1918 г., а след това бе въведено и в други страни (в Германия, Франция, Белгия, Италия и др.). В условията на изострената международна борба на капиталистическите страни за пласментни пазари това застраховане представлява държавно покровител-

¹ Законът предвижда два възможни варианта държавно застраховане срещу военния риск: 1. застраховане „на военни рискове“ (war risks) и 2. застраховане срещу действията на „кралските врагове“ (kings enemy risks). Вторият вариант е по-стеснен от първия, тъй като не обхваща всички военни рискове, а само някои от тях — главно онези, които са непосредствено свързани с вражески нападения, или с борбата против тези нападения.

За държавното презастраховане законът установява в мирно време само втория вариант.

² War Risks Insurance Act. 1939, Part I, sect. 1—2 (Lcose-Leaf War Legislation ed. by John Burke, 1939 vol., стр. 1—3).

В развитието на този закон били издадени редица последователни актове (вж. пак там Supplement to 1939 vol. July, 1944; Supplement № 2 to 1939 vol. May 1945).

³ Пак там, 1939, vol. стр. 2. Функциите на министъра на морските превози били предадени впоследствие на министъра на военния транспорт (пак там 1940 — 1941, vol. стр. 1006).

ствено мероприятие, което има за цел да съдействува на външно-търговската експанзия на своята страна. То допринася за по-нататъшното засилване на търговската и изобщо на икономическата конкуренция между тези страни и на борбите им за завладяване на нови пласментни пазари. Същото можем да кажем и за възникналото едновременно със застраховането държавно презастраховане на експертни кредити.

От направения преглед се вижда, че държавното застраховане в капиталистическите страни съществува в различни форми: 1. монополно и немонополно; 2. доброволно и задължително. При това, двете споменати деления се кръстосват помежду си. Като резултат може да се набележи следната класификация на правните форми в буржоазното държавно застраховане.

1. Доброволно държавно застраховане в конкуренция с частното (тук се отнася, например, френското държавно застраховане, италианското държавно лично застраховане и много видове държавно застраховане в Германия и други страни).

2. Доброволно държавно застраховане с повече или по-малко монополен характер (тук спада италианското държавно лично застраховане до 1923 г., уругвайският държавен застрахователен монопол, японската „народна“ застраховка за живот и др.).

3. Монополно държавно застраховане, което е съществено и задължително. Такова е именно задължителното застраховане на сгради при определени държавни учреждения, което се среща в някои страни (вж. по-горе).

4. Задължително застраховане в държавно (публично-правно) учреждение, но само ако даденият риск не е застрахован от частни застрахователни дружества, т. е. със запазено за застрахования право на избор на застраховател, а заедно с това и със запазена застрахователна конкуренция (такова е било, например, задължителното областно застраховане в дореволюционна Русия).

Тези форми на държавното застраховане можем да обозначим за по-кратко със следните термини: 1. конкурентно-доброволно държавно застраховане; 2. монополно-доброволно държавно застраховане; 3. монополно-задължително държавно застраховане; 4. конкурентно-задължително държавно застраховане.

Освен това, монополното държавно застраховане в капиталистическите страни, независимо от включеното в горната схема деление на доброволно и задължително, може да бъде класифицирано и по друг още белег: по обема на монопола. По този белег буржоазната застрахователна теория дели държавните застрахователни монополи на: 1. универсални монополи и 2. специални монополи — по отделните застрахователни клонове.

Но ние видяхме вече, че буржоазното застраховане съвсем не познава истински универсалния застрахователен монопол. Затова и самото делене на буржоазните държавни застрахователни монополи на универсални и специални е лишено от реално съдържание. В същност всичките буржоазни държавни застрахователни монополи имат ограничен характер. Тази ограниченост се определя по три белега: 1. по застрахователните видове, в които действува монополът; 2. по обектите на монополното застраховане; 3. по района на действието на монопола.

Тъй като тези признаци (в тяхното съчетание) определят в конкретните случаи обема на застрахователния монопол, можем да установим следната подразделителна схема на буржоазните държавни застрахователни монополи, или друго-яче казано, следните варианти на буржоазните държавни застрахователни монополи според техния обем.

Към първия вид спадат монополите, ограничени само по вида на застраховането (монополи по един или няколко застрахователни вида или разновидности), но неограничени нито териториално (в някаква отделна местност в пределите на дадена държава), нито пък по обекти (в границите на даден застрахователен клон). Такива са например държавните застрахователни монополи в Уругвай, Италия (до 1923 г.) и Япония.

По-нататък следват монополите, ограничени по вида и обектите на застраховането, но неограничени териториално. Тук се отнасят държавното застраховане на сгради срещу пожар в Полша, както и някои по-незначителни примери: застраховането срещу пожар на държавните имоти в Румъния, на черковните имоти в Португалия и т. н.

След това идват монополите, ограничени по вида на застраховането и района на действие, но неограничени в тези предели върху един единствен вид обекти, например държавното застраховане срещу пожар в швейцарския кантон Ваадт, което включва и сградите и движимостите.

Най-после, четвъртият вариант са монополите, ограничени и по трите признака: по вида, обектите и района на монополното застраховане; например държавно-монополното застраховане срещу пожар на сгради в отделни местности на Германия и Швейцария.

Независимо от по-голямата или по-малката ограниченост на буржоазните застрахователни монополи в посочените четири варианта, не трябва да се забравя и извънредната в много случаи условност на тези монополи, която произтича: 1. от допуснатата под една или друга форма конкурентна дейност на частните застрахователни дружества, дори и по формално монополизирани операции; 2. от дадената на държавните монополни застрахователни организации възможност

да презастраховат голяма част от своите рискове в частните дружества.

Класически примери за такава условност дават именно тези страни, които минават в буржоазната застрахователна литература за „стожери“ на държавния застрахователен монопол — Уругвай и дофашистка Италия.

Такива са в най-главните си правни очертания двете форми на държавната дейност, характерни за съвременното буржоазно застраховане: 1. държавното застрахователно „регулиране“ и надзор; 2. държавното застраховане.

Колкото и относително да е значението и на двете тези форми в условията на капиталистическия строй, все пак втората от тях се отличава, в сравнение с първата, с малко по-голям „радикализъм“, като по-оплътнен израз на принципа за държавния капитализъм. Но тъкмо затова, при всичкото разнообразие на своите прояви, тя се е развила по-слабо, отколкото първата. Държавното застраховане, макар и да показва в периода на империализма значително разрастване, все още има твърде ограничено значение, а самата идея за държавен универсален застрахователен монопол никак не може да „процъфти“ в суровия за нея „климат“ на капитализма.¹

Няколко по-забележими крачки от държавното застраховане направи през последните години в редица капиталистически страни държавното презастраховане.

Споменахме вече за редица държавни (Франция, Италия, Аржентина, Турция, Иран) и полудържавни (Чили, Бразилия) учреждения, изникнали през последните десетилетия, презастраховането при които е задължително в по-голям или по-малък размер.² Освен това, държавното презастраховане се развива в много страни и на доброволни начала.

¹ По този повод трябва да си спомним думите на другаря Сталин в разговора му с английския писател Г. Д. Уелс: „Не бива да забравяме за функциите на държавата в буржоазния свят. Тя е институт за организиране на отбраната на страната, за организиране запазването на „реда“, апарат за събиране на данъците. Стопанството в истинския му смисъл малко засяга капиталистическата държава, то не е в нейните ръце. Обратно, държавата е в ръцете на капиталистическото стопанство“. (Вопросы ленинизма, 10-то изд. стр. 601—602).

Вж. също и за двете основни функции на буржоазната (а също и на феодалната и робовладелската) държава в отчетния доклад на др. Сталин на XVIII конгрес на партията за работата на ЦК на ВКП (б). (Госполитиздат 1939 г., стр. 53—54), а също тъй и за „полицейско-регулиращата“ роля на буржоазния държавен апарат в доклада на др. Каганович на XVII конгрес на партията (Партиздат 1934 г., стр. 20—21).

² Въпросът за въвеждането на задължително държавно презастраховане е бил предмет на спорове и в някои други страни: във Франкова Испания, в реакционно-монархична Гърция и в консервативната и затова не особено склонна към реформи Южна Африка. („The Banker“ 1946, July, 43 стр.).

Това явление е напълно понятно. Възникващите в капиталистическите страни и обусловени от споменатите по-горе различни причини проекти за прехвърляне в една или друга степен на застрахователните операции върху държавата, се съблъскват, разбира се, с голямата съпротивителна сила на частните застрахователни дружества, както и с по-широките буржоазни кръгове. Последните въстават против всякакво „одържавяване“ на застраховането, изобразявайки го като посегателство върху института на „свещената и непокосновена“ частна собственост и като недопустимо национално „зло“.¹ Но от тази гледна точка държавното презастраховане, макар и задължително (особено, ако е установено в незначителни размери и с право на по-нататъшна ретроцесия в полза на частните дружества), е, разбира се, много „по-малко зло“, отколкото преминаването на застраховането в ръцете на държавата, и затова среща по-слаба съпротива. Затова и не е чудно, че държавно-капиталистическите тенденции в областта на застраховането тъй често вървят по линията на това „най-малко съпротивление“, по линията на избора на „по-малката от двете злини“.

Поради същите причини, много по-голямо развитие от системата на държавното застраховане (и презастраховане) е получила в капиталистическите страни по-малко „радикалната“ система на държавното застрахователно „регулиране“ и надзор. Но именно затова тя е и най-големият „трън в очите“ на буржоазното частно застраховане.² Против този „трън“ то намира съответните „лекарства“. И като резултат от тяхното прила-

¹ Ненадминат по яростта си пример за нападки над държавното застраховане остава и досега старата, не веднаж преиздавана книга на А. de Courcy „De l'Assurance par l'Etat“.

Де Курси обявява държавното застраховане за една от онези „химери“, които трябва да бъдат предоставени само на „утопистите на комунизма“. С твърде невъздържани изрази той заклеиява държавното застраховане като „чудовищен, неосъществим монопол“, отхвърлен от самата „природа на нещата“, който подравя „доверието към държавата“, потъпква „собствеността във всичките й форми“ и застрашава „най-драгоценните свободи“. (Цит. съч. 4 изд. 1894 г., стр. 61).

Де Курси апелира в името на всички буржоазни „светини“ против идеята за държавното застраховане. Но в неговите „патетични“ възклицания явно се промъква класовият страх на едрия собственик за неговите капитали и доходи. Той е обладан от непреодолима уплаха от „гибелни прецеденти“ и от смъртна ненавист към всичко, което в ограниченото и разтревожено съзнание на този собственик се представя малко-много напомнящо „химерния“ за него „призрак на комунизма“.

² В този смисъл характерна е статията на Фурлан „Autarkie-Ideal und Versicherung“ (Asssekuranz-Jahrbuch 1933, B. 52).

Фурлан заявява, че докато преди поколение и половина над застраховането е висяла „като Дамоклев меч“ опасността от „одържавяването“ (Verstaatlichung), сега тази опасност е отстъпила на заден план пред „прекалената регламентация“ („Übermass an Reglementierung“) на застрахователното дело (цит. съч. стр. 168 и сл.).

гане, държавният надзор или заприличва на прокурора на Салтиков-Штедрин, или действува противно на известната латинска пословица *fortiter in modo, suaviter in re*. За това свидетелства както опитът за банкрут на застрахователните дружества в САЩ, тъй и европейските „скандали“ с FAVAG и Rhönix, които потвърждават красноречиво правилността на суровата ленинска критика на буржоазния застрахователен „надзор“, „регламентация“ и т. н.¹ Обаче, в основата си държавният застрахователен надзор все пак изпълнява своята класова задача — да подчини застрахователното дело на изискванията на правителствената финансова политика и стоящите зад нея интереси на финансовия капитал.

§ 5. Развитието на задължителното застраховане

Принципът за задължителност на застраховането не се ползува със съчувствие в буржоазната застрахователна литература, и значението му явно се подценява. Той се третира обикновено като съвсем нищожна величина, която не заслужава особено внимание от страна на застрахователната теория. Често той се представя като „другородна отживелица от минали епохи“², като проява на „системата на патриархалния деспотизъм и на полицейската намеса във всичките области на живота“.³

Нека забележим обаче, че този род оценки страдат от анахронизъм. Те биха имали може би все още известно основание през епохата на разцвета на свободната конкуренция, когато задължителното застраховане постепенно замиряше (заедно с наследените от миналото прояви на държавната патриархално-полицейска опека). Но в периода на империализма в историята на задължителното застраховане настъпва рязък прелом. Периодът на замиране на задължителното застраховане се сменя с период на ново развитие. Променя се и самото качество на задължителното застраховане. То не е вече „другородна отживелица“ от XVIII в., а кръвно чедо на XX в. Не старата патриархално-полицейска опека над личността, а новите условия на империалистическата епоха⁴ определят съдържанието и развитието на съвременното буржоазно задължително застраховане.

Задължителното застраховане често се извършва от държавните застрахователни учреждения. Но то не може да се

¹ Ленин. „Империализм, как высшая стадия капитализма“. Соч. III изд. т. XIX стр. 107—108 и 110—111.

² Hagen, *Versicherungsrecht* I. стр. 173

³ Kohler в Дербурговия „*Das bürgerliche Recht des deutschen Reichs und Preussens*“. Band VI (Dernburg-Kohler), 8 Buch § 56, I и VI.

разглежда изцяло като разновидност на държавното застраховане. В много случаи задължителността на застраховането е съчетана с възможността да се сключи застраховката в частна застрахователна организация. При условие, че по даден вид застраховане няма държавно застрахователно учреждение, тази възможност се превръща в необходимост.¹

Това съчетание на принципа за задължителността на застраховането с частното (а не само с държавното) застраховане е също тъй „постижение“ на империалистическата епоха, свидетелство, че през тази епоха задължителното застраховане е получило нови импулси за развитие и опровержение на теорията за „другородната отживелица“.

Между различните видове буржоазно застраховане принципът за задължителността започва да се прилага най-рано в застраховането срещу пожар на сгради и в застраховането на животните. Задължителното застраховане на сградите срещу пожар се развие в Германия, Швейцария, а също тъй и в довоенна Полша² много повече отколкото в другите капиталистически страни. Твърде разпространено е било това застраховане и в дореволюционна Русия. В отделни швейцарски кантони съществува дори задължително застраховане на движимости срещу пожар. В другите капиталистически страни задължителното застраховане срещу пожар или напълно отсъства, или е развито съвсем слабо. Между тези страни, наред със страните, в които задължителното застраховане срещу пожар, съществува отдавна (например в Дания), се срещат много по-голям брой страни, в които това застраховане е въведено чак в периода между двете световни войни: например в Португалия, в Румъния и в досъветските Летония и Литва.³

Много по-малко е разпространено задължителното застраховане на животните. Тук на първо място стои Швейцария, а след нея — Германия. При това, освен обикновеното застраховане на добитъка в случай на смърт, в отделни германски области е започнало да се прилага, ту на доброволни, ту на задължителни начала и застраховането срещу бракуването на месото на закланите животни (Schlachtviehversicherung).

¹ Това положение често се среща, например, в задължителното автомобилно застраховане за гражданска отговорност.

² Със закон от 5 август 1938 г. на местните държавни органи в Полша бе предоставено правото да въведат задължително застраховане срещу пожар и за движимите имущества в селските стопанства, а също и задължително застраховане на добитъка срещу заразни болести („Assekuranz-Jahrbuch“ 1939. В. 58, стр. 394).

³ В Летония със закон от 19 март 1920 г. бе въведено задължително застраховане срещу пожар на движимите и недвижимите имущества, при условие, че ако те не са застраховани в частни застрахователни организации, подлежат на държавно застраховане; държавните имоти подлежат на задължително застраховане само при застрахователното отделение на финансовото министерство. В Литва до 1924 г. съществуваше задължително държавно застраховане на селски постройки.

Изобщо, задължителните застраховки срещу пожар, както и задължителните застраховки на животните, наследени още от миналото, позасилиха през периода на империализма развитието си, въпреки отстъпването им от някои позиции (на пример отменяването на задължителното застраховане в буржоазната по-рано Литва).

Ала много по-голяма роля в развитието на задължителното застраховане играят новите му видове, появили се за пръв път в периода на империализма, на първо място — задължителното автомобилно застраховане за гражданска отговорност. В течение на последните две-три десетилетия то шествуваше в „триумфален марш“ по Западна Европа, като проникна в САЩ¹ и дори в Австралия. С особено усилен темпове това застраховане започна да се развива през 30-те години. В 1929 г. то бе въведено в Австрия², в 1930 г. — в Англия³, в 1932 г. — в Швейцария, в 1935 г. — в Чехословакия, в 1939 г. — в Германия.⁴ То възникна също и в Швеция, Норвегия, Дания, Финландия, Белгия, Румъния, Югославия и т. н. В България неговите функции са били поети отчасти от въведеното през 1937 г. задължително застраховане на пътниците по автобусите срещу злополука — твърде интересно по своята гражданско-правна конструкция.⁵

Във връзка с развитието на международните автомобилни съобщения голямо значение доби международно-правният въпрос за подчинението на чуждестранните (пристигащи от чужбина) автомобили под режима на задължителното застра-

¹ Тук обаче то съществува само в щата Масачузет; в другите щати това застраховане е доброволно. (Columbia Law Review vol. XLVI, № 3 1946, May, стр. 358.

² Австрийският Kraftfahrzeuggesetz от 1929 г. с изменение от 1933 г. бил заменен впоследствие от новия закон — Kraftfahrzeuggesetz, 1937.

³ Road Traffic Act 1930. Road Traffic Act 1934

⁴ Gesetz über die Einführung der Pflichtversicherung für Kraftfahrzeughalter u. s. w. от 7 ноември 1939. (Rgblatt T. I 1939, N 227, стр. 2223 и следв.)

⁵ Законът от 10 април 1937 г. за въвеждането на това застраховане установява следния ред на прилагането му. Министърът на обществените сгради, пътищата и съобщенията сключва общ застрахователен договор с всички дружества в България, които работят по клона злополука. Този договор задължава автобусните предприятия да внасят застрахователни премии, според броя на продадените билети, в Българската народна банка. Пътниците (и служещите в автобусните предприятия през време на служебните си пътувания) се считат по този договор застраховани през времетраенето на пътуването, в случай на смърт и инвалидност, за сума 50000 лева. Застрахователните дружества разпределят помежду си застрахователните премии и застрахователната отговорност въз основа на договора. Така се получава един договор, който по силата на закона установява не само правата, но и задълженията на трети, неучастващи в договора лица: договор в полза на една категория трети лица (пътниците) и в тежест на друга категория трети лица (автобусните предприятия).

ховане за гражданска отговорност.¹ По този въпрос страните, в които действува това застраховане, се оказаха разделени на две групи: 1. страни, подвеждащи под задължително застраховане и чуждите автомобилисти; 2. страни, които ги освобождават от задължителното застраховане. В първата група влизат Англия, Ирландия, Дания, Норвегия, Швеция и Финландия. В втората група — Германия, Австрия, Чехословакия, Швейцария, а до 1938 г. и Финландия.

Тази групировка не е случайна. Тя се обяснява, според нас, с една причина, вникването в която ни позволява да изясним истинския характер на този вид буржоазно застраховане. Така, бие на очи фактът, че към втората група спадат онези страни, в които, поради географското им положение и климатическите и други условия, развитието на чуждестранния автомобилен туризъм е достигнало много по-голяма висота, отколкото в островните и полуостровните страни от първата група. Като че ли това обстоятелство, свързано с увеличението на опасността от злополуки за населението, е трябвало да обуслови в страните от втората група разширението на задължителното застраховане и върху чуждестранните автомобили. На практика обаче се е получил обратен резултат. По пътя на развитието на чуждестранния автомобилен туризъм грижливо се премахват застрахователните „рогатки“. Интересите на жертвите на автомобилното движение („Verkehrsoffer“) изтъквани демагогски на преден план при обосноваването на даден вид застраховане, отстъпват пред доходите на съдържателите на хотелите и други буржоазни слоеве, заинтересовани повече от развитието на туризма отколкото интересите на плаてжно-балансовата активност.

Освен автомобилното застраховане, задължителното застраховане за гражданска отговорност е възникнало напоследък и в други още области, където обаче приложението му е значително по-малко.²

Среща се тук-таме задължително застраховане и в специалната сфера на банковия оборот, във връзка със зачестилите банкови фалити: задължителното застраховане на банкови влогове, въведено през 1934 г. в САЩ, а още по-рано през 1923 г. — в Чехословакия.

¹ Klaas (Zürich). Die internationale Regelung der Haftpflichtversicherung fremder Motorfahrzeuge. „Assekuranz-Jahrbuch“ 1938, B. 57, стр. 3-21.

² Например в областта на въздушните превози (Англия, Германия), в областта на лова (задължително групово застраховане на ловците за гражданска отговорност, въведено във фашистка Германия на 1 април 1937 г. като особена форма, която „развързва ръцете“ на юнкерите — земевладелци, любители на ловния спорт) и т. н. Издаденият в Испания през 1933 г. закон „за трудовите злополуки в промишлеността“ задължавал собствениците на промишлените предприятия да се застраховат за гражданска отговорност в случай на смърт или инвалидност на работниците вследствие на „трудова злополука“.

Най-новия вид задължително застраховане е въвела през Втората световна война Англия, по отношение на стоките. Споменатият по-горе War Risks Act 1939 г. предоставил на министерството на търговията (Board of Trade) правото да забранява във военно време да се извършват търговски сделки по продажбата на определени от закона (основни) категории стоки, ако те не са застраховани за пълната им стойност, по установения с този закон ред. За нарушението на тази забрана се предвиждала глоба в размер не повече от 100 фунта стерлинги, с прогресивно увеличение на тази глоба, възлизащо на не повече от 50 фунта за всеки ден правонарушение.¹

Веднага след започването на войната, министерството на търговията се е възползвало от даденото му право и е издало съответната разпоредба.² Това е означавало въвеждането на задължително застраховане, макар и в косвена форма. Като резултат голяма част от превозваните стоки били застраховани по този начин при държавния застрахователен орган (Government Cargo War Risks Office).³

Принципът на задължителност прониква и в сферата на личното застраховане, където той се прилага не само в областта на общественото, но тук-там и на частното застраховане.⁴

Принципът на задължителност намира най-после своето приложение и в областта на презастраховането. Такова е например споменатото по-горе задължително презастраховане във Франция, Италия, Турция, Иран, Чили, Бразилия, Аргентина, а по-рано и в досъветска Летония.

¹ War Risks Act, 1939. Part II, Sect. 9. (Loose-Leaf War Legislation, ed by John Burke 1939 vol. стр. 7, 8). Интересен е гореспоменатият случай за прилагането в публично-правната област на такава форма комбинирани санкции, която отговаря в гражданско-правните отношения на съчетанието на глобата с неустойката. При това 50-фунтовата публично-правна глоба не предшества възникналото право поради неустойка, както е обикновено в договорите, а напротив—следва подир него (пак там стр. 743).

² War Risks (Compulsory Insurance of Commodities) Order 3 септември 1939 г.

³ „The Banker“ vol. LXXIX, 1946, July, стр. 46-47.

⁴ От съответните явления особено интересни са следните: Във фашистка Германия, със закон от 21 декември 1938 г., било въведено задължително застраховане на занаятчиите за тяхна сметка, което предвиждало плащането на ренти в случай на старост, професионална неработоспособност и смърт. От това застраховане се освобождавали напълно или частично онези лица, които били сключили доброволна застраховка за живот при съответния размер на премията. В този закон социално-демагогските мотиви били съчетани със задачата да се обслужват търговските интереси на застрахователните предприятия.

Още по-рано, през 1936 г. задължителното застраховане на занаятчиите за случай на старост, инвалидност и смърт било въведено в България. В Югославия през 1934 г., било въведено задължително застраховане срещу злополука за учениците от средните технически и професионални училища.

Юридическите форми на буржоазното задължително застраховане можем да разделим на две основни групи: 1. задължително застраховане в определено (по правило държавно) застрахователно предприятие; 2. задължително застраховане, в което и да е по избор застрахователно предприятие от онези, които се ползват с правото да извършват дадените операции.

Първото застраховане можем да наречем „задължително-монополно“¹, а второто — „задължително конкурентно“.²

Групата на „задължително-конкурентното застраховане“ можем да разделим по-нататък на: 1. застраховане, при което законът не дава предимство нито на едно от конкуриращите застрахователни предприятия; 2. застраховане, при което независимо от това че застрахователят си запазва правото да си избере застраховател, все пак може да се установи в това отношение известно предимство в полза на определено (по правило — държавно) предприятие; ако евентуално правото на избор не е било използвано своевременно, застраховането именно в това определено предприятие става задължително. Като пример за случаи от първия вид може да служи задължителното автомобилно застраховане за гражданска отговорност. Пример за случаи от втория вид дава латонският закон от 1920 г., областното задължително застраховане в дореволюционна Русия и в областта на презастраховането — чилийската Caja Reaseguradora.³

Наред с основното юридическо деление на буржоазното задължително застраховане по белега право на избор на застраховател от застрахователя, могат да се установят и други още деления: 1. по белега на пълнотата на задължителното застраховане: дали обектът се застрахова за пълната си стойност или само частично, което се отнася за задължителното вещно застраховане и се отразява само върху възможността да бъде то съчетано с доброволното застраховане; 2. по белега на правната форма на задължителното застраховане, което обхваща своите обекти *ipso jure* и застраховането, което възниква по силата на договор, и сключването на което е задължително и за двете страни.⁴ Абсолютно преобладава договорната форма.

¹ Ако монополът принадлежи на държавно застрахователно учреждение, това застраховане съвпада с „монополно-задължителната“ форма на държавното застраховане (вж. стр. 215).

² Последното е възможно и в рамките на изключително частното застраховане. Затова не бива да се смесва с „конкурентно-задължителната“ форма на буржоазното държавно застраховане (вж. стр. 215).

³ Вж. по-горе, стр. 213, 215 и 220 (заб. 3).

⁴ Вж. например § 192 от германския закон за застрахователния договор и подробния коментар към този закон (Gerhard-Hagen-Manes и др. *Einleitung*, стр. XXVIII—XXIX), а също и Kohler (цит. съч. § 56 VI). Ето защо,

Независимо от развитието на задължителното застраховане през периода на империализма в различните му форми, все пак и през този период, безспорното надмощие и господство принадлежи на доброволното застраховане. Това се дължи на обстоятелството, че в основата на буржоазното общество лежи частната собственост, която допуска само в ограничена степен държавната регламентация. Но затова пък още по-необходимо е да се изясни въпросът за причините, поради които принципът на задължителността се е развил в съвременното буржоазно застраховане.

В нашата застрахователна литература се срещат указания, че в съществуването на задължително застраховане в капиталистическите страни е „изразена заинтересоваността на господстващата класа от възможно по-голямото увеличение на застрахователното поле (т. е. общата маса на застрахованите обекти) с цел да се намали размерът на премията при застраховането на собственото имуществено".¹ В това обяснение има без съмнение нещо вярно. Защото буржоазията е наистина заинтересована от „възможно най-голямото увеличение на застрахователното поле“. Но същността на тази заинтересованост лежи много по-дълбоко от въпроса за „намалението на премията при застраховането на собственото имущество“, макар че и това обстоятелство играе известна роля.

Разширението на застрахователното поле е изгодно за буржоазията преди всичко защото то засилва застраховането, което обслужва нейните съществени интереси в областта на капиталистическото производство и възпроизводство. На второ място, разширението на застрахователното поле увеличава финансовото значение на застраховането, като акумулатор на парични ресурси, нещо, което в условията на империализма играе особено голяма роля в развитието на задължителното застраховане. На трето място, провеждането на принципа за задължителността улеснява прилагането на империалистическите методи на „регулиране“ в областта на застраховането.

Върху тази обща основа, в разните случаи действуват и допълнителни, специални фактори, които способствуват за развитието на принципа за задължителност в един или друг отрасъл на застрахователното дело. Така например, в застраховането на автомобилистите за гражданска отговорност, както и в застраховането срещу злополука, принципът за задължителност играе ролята на „някоя и друга капка социален

неправилно е твърденето, което се среща в литературата, че „при задължителното застраховане не се сключва застрахователен договор“. (Акад. К. Г. Воблий. Основы экономики страхования. Изд. 1, стр. 41; изд. 2, стр. 30).

¹ А. К. Шмидт. Няколко забележки върху имущественото застраховане в капиталистическите страни. („Материали Всеукраинского финансово-экономического института“, изд. III, 1934, стр. 40).

елей“, възлян с общественно-демагогската цел „за успокоение“ на широките маси. При застраховането срещу пожар задължителността има понякога за цел защитата на особените имуществени интереси на държавата (в Румъния) или на черквата (в дореволюционна Русия или в Португалия). В областта на презастраховането задължителността често се явява като една от формите на борбата срещу чуждестранните застрахователни капитали (Турция, Иран, Чили, Бразилия, Аржентина и т. н.).

Както видяхме, основните черти на съвременното буржоазно застраховане, свързани най-тясно с общия строй на империалистическата епоха, са получили своята класическа характеристика в безсмъртната книга на Ленина. В съвременното буржоазно застраховане са изразени и петте известни ленински белези на империализма, а особено първият от тях: „... концентрацията на производството и капитала, стигнала до такава висока степен на развитие, че е създала монополи, които играят решителна роля в стопанския живот. . .“¹

Не е случайно, че Ленин поставя този белег на първо място — той в значителна степен обуславя и останалите. Ето защо „... възможното най-кратко определение на империализма“ се заключава именно в това, „... че империализмът е монополистичният стадий на капитализма“.²

Посоченият белег на империализма, в значително по-голяма степен отколкото останалите, определя организационно-правните особености на съвременното буржоазно застраховане. С монополистичното концентриране и централизиране на капитала са свързани, както видяхме, и съвременните форми на застрахователните предприятия, и извънредното разнообразие на застрахователните видове и форми, и новата роля на презастраховането, а даже, в значителна степен, и развитието на задължителното застраховане.

С втория белег на империализма („... сливането на банковия капитал с промишления и създаването върху базата на този „финансов капитал“ на финасова олигархия. . .“) ³ са свързани двата процеса: 1. засилването на намесата на капиталистическата държава (в същност на финансовата олигархия) в областта на застраховането: разраства се дейността на държавния застрахователен надзор и на държавното застраховане; 2. срастването на застраховането и кредита, на застрахователните дружества и банките.

Ако първият от тези два процеса, обяснен подробно по-горе (§ 4), има по-голямо значение за буржоазното застрахо-

¹ Ленин. Империализм, как высшая стадия капитализма. Соч. т. XIX, стр. 142 - 143.

² Ленин. Пак там стр. 142.

³ Ленин. Пак там стр. 142.

ване, особено за правното му регулиране, вторият — тясно свързан с общия процес на сливане на банковия капитал с промишления и с други видове капитали, представлява една от проявите на този общ процес.

Кредитът е бил неразделен спътник на буржоазното застраховане още от люлката му, още в младенческия период на неговия живот (морският заем, анюитетите, montes pietatis, тонтините). В по-нататъшното развитие на буржоазното застраховане тази първоначална връзка започнала да се руши с отделянето на застраховането в обособено предприятие със специален договор. А сега, в епохата на умиращия капитализъм, буржоазният кредит и буржоазното застраховане отново се сближават, отново се преплитат помежду си: и оперативнo, и организационно, и в сделки, и в предприятия.

Оперативното преплитане на застраховането с кредита се изразява в различни форми. Самото застраховане на кредита има вече известно отношение към този процес. Тук се отнасят и разните други форми на застраховане в интереса на кредита: Hypothekenlebensversicherung, Bausparkassenversicherung, груповата застраховка за живот на клиентите на кредитните каси и т. н. Тук се отнасят най-после и кредитните функции на самото застраховане: отпускането на заеми по застрахователни полици.

Организационното преплитане на застраховането с кредита се състои не само във все по-засилващото се използване на застрахователните капитали чрез системата на банковия и държавен кредит. То се заключава главно в съчетанието на застрахователните предприятия с банките и е намерило най-ярко изразената си форма в разните видове „застрахователни банки“.

Останалите три белега на империализма, които имат огромно значение за икономическото развитие на съвременното буржоазно застраховане, влияят значително по-малко от първите два върху неговите правни форми.

Третият белег на империализма — износът на капитала — се изразява в областта на застраховането в износ на застрахователни капитали при завоюването на чуждестранни пазари от застрахователните дружества на капиталистическите страни. Този износ придобива различни форми: системата на участие в чуждестранни застрахователни дружества, образуването на задгранични клонове и дъщеринни предприятия, представянето на необходимите за това депозити, изисквани от местното законодателство и т. н. Пряка последица от този износ е обратният внос на значителна част застрахователни капитали, натрупани на чуждестранните пазари от събраните застрахователни премии. Както става и при другите видове износ на капитали, и тук се явява в същност обратен внос на известен дял от принадлежната стойност (а също тъй и на

известна част от трудовия доход на населението), иззет по местата на тяхното производство чрез застрахователните капиталовложения.

С износа на капитала (и стоките) е свързана тясно и борбата на международните тръстове и концерни за икономическата подялба на света, както и борбата на големите капиталистически държави за териториалното му преразделяне (четвъртият и петият белези на империализма). Всичко това е приложимо съответно и към застраховането. С износа на застрахователни капитали е свързана тясно и борбата на международните застрахователни концерни за застрахователните пазари, която е съставна част от процеса на стопанското разделяне на света. А в борбата на големите капиталистически страни за териториалното преразделяне на света, несъмнено играе известна роля, заедно с другите видове стопанско съперничество, и застрахователната конкуренция между тези страни. Във връзка с Първата световна война ние чуваме вече достатъчно характерните, макар и съвсем пристрастни признания на буржоазните теоретици (Манес, Мюлер-Ерцбах). В това време икономическата, а в това число и застрахователната конкуренция между империалистическите държави, разбира се, още повече се е изострила.¹

Тази икономическа конкуренция несъмнено е изиграла своята роля в подготовката на Втората световна война, възникнала „като неизбежна последица от развитието на световните икономически и политически сили, на базата на съвременния монополистичен капитализъм“.²

¹ Нека приведем някои цифри, основани върху данни, публикувани през 1935 г. („Neumanns Jahrbuch der Privatversicherung im Deutschen Reich“). Германските застрахователни дружества работеха по това време в 28 европейски страни, освен в самата Германия, в 12 американски страни, в 14 азиатски и в 9 африкански), без да се смятат презастрахователните операции, по които Германия държеше първото място в света). От друга страна, в самата Германия по това време работеха 95 чуждестранни застрахователни дружества, принадлежащи на 13 страни, в тяхното число — 42 английски дружества.

² Сталин. Реч на предизборното събрание на избирателите от Сталинския избирателен Московски район, на 9 февруари 1946 г.

ЧАСТ ЧЕТВЪРТА

СЪВЕТСКОТО СОЦИАЛИСТИЧЕСКО ЗАСТРАХОВАНЕ

Отдел I

СЪЩНОСТ НА СЪВЕТСКОТО СОЦИАЛИСТИЧЕСКО ЗАСТРАХОВАНЕ

§ 1. Предпоставки на застраховането в условията на социализма

Великата октомврийска социалистическа революция събори капиталистическия строй в Русия и установи там „... нов тип държава — социалистическата съветска държава...“¹ Икономическата основа на съветската държава е изградена върху „... социалистическата стопанска система и социалистическата собственост на оръдията и средствата за производство, утвърдени в резултат от ликвидацията на капиталистическата стопанска система, на отменяването на частната собственост на оръдията и средствата за производство и премахването на експлоатацията на човек от човека“.²

По силата на това положение отпаднаха всичките предпоставки, които лежат в основата на развитието на застрахователното дело в условията на капитализма.³ Не отпадна обаче необходимостта от застраховането. Напротив, в условията на социалистическата държава действуват нови предпоставки, които обуславят необходимостта от застраховането:

1. държавното народостопанско планиране (социалистическата плановост);
2. системата на самоиздръжката, като основен метод за организиране на социалистическото стопанство;
3. социалистическият принцип за заплащане според труда.

¹ История ВКП(б) — Краткий курс, Госполитиздат, год. 1938, стр. 214; бълг. изд. на БКП, стр. 275, год. 1948,

² Конституция на СССР, чл. 4.

³ Вж. част III, дял I, § 1.

За първите две предпоставки ние вече говорихме¹ по-горе. Социалистическата плановост на народното стопанство изисква наличността на организиран застрахователен фонд. Това посочи и Маркс още в „Критика на Готската програма“. Принципът на самоиздръжката, обоснован теоретически в трудовете на Ленин и Сталин и оправдал напълно съществуването си в стопанската практика на социализма, изисква една специална, установена на началата на самоиздръжката организационна форма на застрахователния фонд, т. е. държавното застраховане.

И двата посочени момента, а именно: плановостта и системата на самоиздръжка определят необходимостта от застраховането в сферата на социалистическата собственост. Същите действуват и в областта на застрахователното обезпечаване на личните имуществени интереси на гражданите в СССР както при личното застраховане, така и при застраховането на личната собственост. В тези области обаче необходимостта от държавното застраховане се обуславя още и от една трета предпоставка. Това е социалистическият принцип за заплащане според труда, изтъкнат в трудовете на класиците на научния комунизъм² и прокаран в Сталинската Конституция.³

Доколкото личната собственост на гражданите в СССР се явява като веществен резултат на действието на социалистическия принцип за заплащането според труда, безплатното, извършвано за сметка на държавата обезщетение на случайните загуби, понесени от същата тази собственост, би равнозначило в същност повторно заплащане на вече заплатен веднаж труд, т. е. това би съставлявало едно допълнително разпределение на обществения продукт между гражданите, което от своя страна би противоречило на социалистическите принципи за разпределението на този продукт.

По-нататък: докато в социалистическото общество се прилага принципът „всекиму според труда“, докато още не действува и не може да действува принципът на развития комунизъм „всекиму според потребностите“, възниква необходимостта от едно колкото е възможно по-пълно, но извършвано посредством други методи, удовлетворяване на личните нужди на гражданите в случаите на смърт или неспособност, засегнала главните работещи членове на семейството, а така също и в случаите на унищожаване на семейното имущество от пожар или друго някое стихийно бедствие. За осъществяването на тази цел се установяват

¹ Вж. част I, § 5 — Застрахователният фонд при социализма.

² Карл Маркс. „Критика Готской программы“; В. И. Ленин. „Государство и Революция“; И. В. Сталин. „Новая обстановка — новые задачи хозяйственного строительства“ и Отчетный доклад XVII съезду ВКП(б).

³ Конституция на СССР, чл. 12.

преди всичко различните форми на материалната помощ, оставаща в тежест на обществото (общественото застраховане, общественото обезпечаване и т. н.). Но предвид на това, че разпределението на предназначенията за лично потребление част от обществения продукт се извършва в основата си според труда, посочените форми на обществено подпомагане не могат във всичките случаи да обезпечат на пострадалите пълното запазване на техния предишен жизнен уровень. Това обуславя необходимостта от организиране на личното застраховане (срещу заплащането на застрахователни вноски от самите трудещи се), а също така и застраховането на личната собственост. Заедно с това, свързаният с укрепването на социалистическата стопанска система и с прилагането на социалистическия принцип за заплащане според труда ръст на благосъстоянието на трудещите се, им позволява да използват все по-широко предоставените им от застраховането възможности и с това да подсилват неговата икономическа база.

Такива са предпоставките за развитието на застрахователното дело в СССР. Самото тяхно коренно различие от предпоставките за развитието на застраховането в капиталистическите страни свидетелствува вече за възникването в условията на социализма на нов, обществено-исторически тип застраховане, принципиално различен от този на застраховането в капиталистическите страни.

§ 2. Задачи и функции на съветското социалистическо застраховане

За разлика от буржоазното застраховане, което се ръководи от целта за извличане на печалби, съветското социалистическо застраховане в своята дейност си поставя съвсем други цели. Буржоазното застраховане се намира в ръцете на капиталистите, „... които се стремят само към печалби и материални облаги...“¹ Съветското застраховане се осъществява от социалистическата държава и действа в интересите на социализма и в обществените и личните интереси на трудещите се. Застраховането в капиталистическите страни се явява, като търговско предприятие, докато застраховането в СССР е социалистическо мероприятие.

Ролята на буржоазното застраховане се заключава в опазването на частната, предимно капиталистическата, собственост от последиците на стихийни и други явления. Между тази обективна функция на буржоазното застраховане и неговата

¹ И. Сталин. Беседа с английския писател Уелс. Вопросы ленинизма изд. 10, стр. 605.

субективно-целева постановка — стремежа към извличането на печалба — въпреки тяхната взаимна връзка, не съществува пълно единство. Едното не съпада с другото; нещо повече — едното не рядко противодейства на другото. Стремежът на застрахователните дружества към осъществяването на максимална печалба често пъти влияе отрицателно върху степента на изпълнението на обективната функция на буржоазното застраховане. Тук се отнасят например отказите на застрахователните дружества да застраховат някои по-опасни или по други причини неизгодни рискове, стремежът да се „икономисва“ (да се измамат застраховащите) при обезщетяването на загубите и т. н.

Съветското социалистическо застраховане опазва социалистическата собственост и личните имуществени интереси на трудещите се от последиците на стихийните и други подобни случайности. Такава е неговата обективна функция. Такава е също и неговата субективно-целева постановка. Последната не пречи, а напротив, съдейства за най-доброто осъществяване на първата, като по този начин обезпечава единството между субективния и обективния моменти в съветското застраховане.

Между двете посочени по-горе задачи на съветското застраховане, т. е. между застрахователното опазване на социалистическата собственост и застрахователното опазване на личните интереси на трудещите се — съществува също така неразривна връзка. Тази връзка произтича от две основни положения, от които едното носи специален, а другото — общ характер. Първото основно положение се заключава в единството на застрахователната политика на съветската държава и в единството на съветското застрахователно право. Второто — в свойственото за социализма правилно съчетаване на личните интереси с обществените. „... социализмът не отрича, а съчетава личните интереси с колективните интереси. Социализмът не може да се абстрахира от индивидуалните интереси. Само социалистическото общество може да даде най-пълно удовлетворение на тези лични интереси. Нещо повече. Социалистическото общество единствено представлява трайна гаранция за опазването на интересите на отделната личност“.¹

Вследствие на това, застрахователното опазване на социалистическата собственост от една страна и застрахователното опазване на личните имуществени интереси на гражданите в социалистическото общество — от друга страна, не представляват от себе си две независими една от друга, паралелни линии на застрахователната дейност на съветската държава.

¹ И. Сталин. Беседа с английския писател Уелс — Въпроси ленинизма, изд. 10, стр. 6/2.

Напротив, тези линии се съгласуват в закономерното за социалистическото застраховане единство, в единството на неговите основни задачи.

Буржоазното застраховане се явява като едно звено от общата система на капиталистическата експлоатация, свързано чрез многобройни нишки с останалите нейни звена. Съветското застраховане — едно от средствата на социалистическото, а впоследствие и на комунистическото строителство, е неразривно свързано с повдигането на материално-културния уровень на трудещите се маси. Тази роля на съветското социалистическо застраховане се изразява в различните негови функции.

Такава е преди всичко неговата основна функция: обезщетяването на загубите, причинени от стихийни бедствия и нещастни случаи и възстановяването на унищожените от тези явления производителни сили на социалистическото общество. С това съветското застраховане опазва от влиянието на стихийните природни сили непрекъснатото и безпрепятствено развитие на социалистическия производствен процес и следователно обезпечава необходимите условия за най-успешното осъществяване на разширеното социалистическо възпроизводство.

По-нататък: докато буржоазното застраховане обикновено не си поставя за задача борбата със стихийните бедствия, а напротив много често само става фактор за увеличаването на ощетимостта в народното стопанство (пожари, аварии и т. н.), съветското социалистическо застраховане, наред с функцията си — да възстановява производителните сили на социализма, изпълнява и функцията — да ги предпазва от стихийните и други опасности и случайности. С цялата съвкупност на своите различни мероприятия, съветското застраховане се включва във водената на много по-широк фронт борба за предотвратяването на загубите в народното стопанство, в общата система на профилактичното¹ опазване на народното стопанство от пожари, смъртност на добитъка, унищожаване на посевите и т. н.

Между тези мероприятия на съветското застраховане трябва да бъдат отбелязани следните:

1. системата на застрахователните облекчения, насърчаващи образцовото опазване на социалистическата собственост от различните застрахователни случаи — например: облекчения (намаленията на застрахователните премии) по задължителното окладно застраховане и по-доброволното застраховане на колхозите, които изпълняват държавния план за развитието на животновъдството и имат най-добри показатели по отглеждането на животните; колхозите, които

¹ Б. пр. — профилактично — предохранителна, предпазна мярка.

имат най-добри показатели по състоянието на противопожарната защита и градят постройки с огнеупорни покриви.¹

2. Системата на застрахователните санкции, а именно:

а) необезщетяването на загуби, произлезли по вина на самия застраховател;² заедно със системата на застрахователните облекчения, тази санкция представлява особен застрахователен „контрол посредством рублата“ върху изпълняването от страна на застрахователите на техните задължения за съответното поддържане и опазване на застрахованото имущество, както и по предотвратяването на предвидените застрахователни случаи;

б) правото на застрахователните органи да прекратят застраховката, в случай че застрахователят е нарушил противопожарните, ветеринарните и други правила за надлежното поддържане на застрахованото имущество.³

3. Системата на финансиране на превантивните мероприятия, а именно: заделяния за мероприятията по предпазването и борбата срещу пожарите и смъртността на добитъка.⁴

С това обаче все още не се изчерпва ролята на съветското застраховане в процеса на разширеното социалистическо възпроизводство. Застраховането в СССР не се ограничава нито с възстановяването на производителните сили, които биха могли да бъдат унищожени от природните явления,

¹ Закон от 4 април 1940 г. за задължителното окладно застраховане: чл. чл. 29, буква „в“ и 31 („Ведомости Верховного совета СССР“ от 28 април 1940, № 12); чл. 4 от постановлението на СНК на СССР от 4 юли 1942 г. „О добровольном страховании сельскохозяйственных культур, животных и средств транспорта“ (СПР, 1942 г., № 6, чл. 102); правилник за доброволното застраховане на животните от 25 юли 1942, § 29 (Сборник от постановления, указы и инструкции по финансово-стопански въпроси, 1942, № 9—10, стр. 19). Споменатото по-горе облекчение по животновъдството може да достигне до 25%, а противопожарното облекчение — до 50% от застрахователните вноски по съответните застраховки.

² Закон за задължителното окладно застраховане, чл. 40. В областта на доброволното застраховане на имуществото, същият принцип при различна формулировка е изразен в чл. 393 на ГК, в чл. 212 на кодекса за търговското мореплаване на СССР, а също така и в правилниците за различните видове застраховки. В правилника за задължителното застраховане на държавния жилищен фонд от 7 октомври 1938, съответната санкция изобщо не е предвидена. („Фин.-хоз. бюллетень“, 1938, № 30, стр. 14). При това, чл. 393 на ГК (по силата на чл. 398) не се разпростира върху задължителното застраховане на жилищния фонд.

³ Тази санкция е предвидена при много видове доброволно застраховане, например: а) при доброволното застраховане на имуществата на предприятия, учреждения и организации — „Правила“ от 8 март 1941 г., § 45 („Сборник постановлений, приказов и инструкций по фин. хоз. вопросам“ 1941 г., № 6—7, стр. 15); б) при доброволното застраховане на транспортните средства — „Правила“ от 19. II. 1941 г., § 14 (пак там, 1941 г., № 4, стр. 13); в) при доброволното застраховане на животните — „Правила“ от 25 юли 1942 г., § 34 (пак там, 1942 г., № 9—10, стр. 19); г) при доброволното застраховане на домашното имущество — „Правила“ от 9. X. 1940 г., § 21 (пак там, 1940 г., № 23—24, стр. 23).

⁴ Такива са заделянията, установени по задължителното окладно застраховане в размер на 15% от общата сума по постъпилите вноски (закон за задължителното окладно застраховане, чл. 27).

нито пък само с предпазването от такова унищожение. Съветското застраховане изпъква и като стимул за по-нататъшния ръст на производителните сили на социалистическото стопанство, и като средство съдействащо за нови успехи на социалистическото строителство. В това отношение съветското застраховане е принципиално противоположно на буржоазното, което не си поставя никакви задачи с оглед да съдейства за ръста на производителните сили на своята обществена система.

Тази функция на съветското социалистическо застраховане се осъществява чрез още по-разнообразни средства отколкото предходната. Преди всичко тук трябва да отнесем използването на мобилизираните ресурси от застраховането, останали временно свободни от изпълнението на основното или целево предназначение, както и на по-стабилните застрахователни резерви за финансирането на социалистическото строителство.

Застрахователните средства се отправят към осъществяването на тези цели по различните канали на финансовата система:

1. чрез системата на банковото кредитиране (по пътя на съсредоточаването на застрахователните вноски и другите постъпления на Госстрах по неговата влогова сметка в Държавната банка);

2. чрез системата на държавния кредит (по пътя на включването на една част от застрахователните средства в специално отпусканите за тази цел държавни заеми);

3. непосредствено чрез системата на държавния бюджет (по пътя на отчисляването от печалбите);

4. чрез държавния бюджет и специалните банки (по пътя на горепоменатите 15-процентови заделяния по задължителното окладно застраховане).¹

Освен тези, непосредствено свързани с финансирането форми на съдействие, оказвано на социалистическото строителство, съветското застраховане прилага за същата цел и други специални застрахователни мероприятия. Такава е, например, социалната диференциация на застрахователния режим, провеждана при задължителното окладно и при доброволното застраховане по вида на подлежащите на застраховане имущества, по размерите на застрахователното обезпечение, по тарифните размери на застрахователните вноски и редица други застрахователни условия. Тази диференциация, създаваща по-добри застрахователни условия за колхозите и колхозни-

¹ Въпреки че тези заделяния от 15% имат превантивен характер, т. е. са предназначени за предпазване на социалистическата собственост от загуби, същевременно обаче те се явяват и като един източник на финансиране от превантивна гледна точка и на новия приръст на социалистическата собственост, например финансиране на строителството в предприятият за производство на керемиди, строителството на пожарни депа, ветеринарни лечебници и пр.

ците, в сравнение с тия за едноличните стопанства, беше установена с цел да съдействува за организационно-стопанското укрепване на колхозите и за най-бързото социалистическо преобразуване на едноличните трудови стопанства.

В общия план за разпределението на средствата между отделните отрасли на социалистическото стопанство, голямо значение има и отрасловата диференциация на тарифите, в частност на тези по доброволното застраховане на имуществата на предприятията, учрежденията и организациите. В онова време, когато почти цялото имущество на обобщественото стопанство подлежеше на задължително застраховане, тя имаше още по-голямо значение, отколкото днес. Бидейки обусловена не само от различните степени на застрахователния риск, но и от други още планово-стопански съображения, тази диференциация на застрахователните тарифи се явява, като форма на участие от страна на съветското застраховане в най-рационалното придвижване и използване на натрупванията в социалистическото стопанство, което се извършва по реда на държавното народостопанско планиране.

Аналогични явления намират място и в териториалното обособяване на застрахователните тарифи, съществуващо при много застрахователни видове. И тук, освен различната степен на изложеност на даден район на един или друг застрахователен риск, се вземат под внимание в интереса на социалистическото строителство и други фактори, обосноваващи постигането на най-целесъобразното разпределение на застрахователните вноски между отделните райони и по-специално, на тяхната сравнителна икономическа мощ и задачите на ленинско-сталинската национална политика.

Наред с обособяването на застрахователните условия в зависимост от социалните, отрасловите и териториалните признаци, не малко значение по въпроса за съдействието, оказвано на социалистическото строителство, има и системата на застрахователните облекчения, имащи за цел да стимулират развитието на производителните сили в социалистическото стопанство.

За някои от застрахователните облекчения ние вече говорихме от гледна точка на тяхната предпазна роля. Не трябва обаче да се отрича, че тези облекчения имат стимулиращо значение не само за предпазването от загуби, но и за увеличаването на социалистическата собственост.¹

Все пак основната маса застрахователни облекчения има за цел да стимулира ръста на производителните сили в социалистическото стопанство, независимо от специалните цели на

¹ Виж по-горе, стр. 234. Това се отнася и за облекчението на животновъдството (което се дава само при условие на преизпълнение, за всички видове животни, на държавния план за развитието на животновъдството) и като облекчение от противопожарен характер (доколкото то изисква наличността на съответните показатели по огнеупорното строителство).

застрахователната превантивност. Между тези облекчения централно място заемат облекченията, способстващи за развитието на социалистическото селско стопанство.

Партията и съветската власт не веднаж са подчертавали голямата важност на задачата за укрепването и развитието на социалистическото животновъдство и земеделие, като за тази цел са създали разнообразни съществени мероприятия.

На XVIII конгрес на Партията, в доклада на другаря Сталин, в частта му, засягаща селското стопанство, беше поставена задачата „да се разгърне по-нататъшният подем на нашето земеделие и животновъдство“, като за тази цел бяха набелязани конкретни задачи.¹ В духа на тези указания XVIII конгрес на Партията прие редица постановления. В областта на земеделието XVIII конгрес изтъкна на преден план задачата: „по зърнените култури — да се обезпечи в края на третата петилетка ежегоден добив от 8 милиарда пуда зърнени храни, при достигане на среден добив 13 центнера“. В областта на животновъдството XVIII конгрес набеляза като най-важна задача „приръста в броя на добитъка и ръста на стоковата продукция от животновъдството в размери, изцяло обезпечаващи разрешението на проблема за животновъдството в СССР“. Във връзка със задачата за увеличаването на броя на добитъка, конгресът подкани да се обърне „... особено внимание на развитието и уедряването на колхозните стокови ферми“. Във връзка с задачата за повишаването на продуктивността в животновъдството, конгресът подчерта между различните мероприятия, необходимостта от „подобряването на породите на добитъка и коренното подобряване на работата по расовостта“, а също така и „подобряването на режима за отглеждането на добитъка“.²

След завършването на Великата отечествена война, Правителството и Партията проведоха цял ред сериозни мероприятия, целящи възстановяването на селското стопанство. В „Закона за петгодишния план за възстановяването и развитието на народното стопанство на СССР за 1946/50 г.“ и в специалното обширно постановление на пленума на ВКП(б) „Относно мерките за подема на селското стопанство в следвоенния период“ (февруари 1947 год.) се съдържат изчерпателни и щателно разработени указания, как в установените срокове да се възстанови и значително да се надмине довоенния уровень на селско-стопанското производство както в земеделието, така и в животновъдството. Между установените за тази цел мероприятия в двата споменати акта, се отбелязва необходимостта да се обезпечи организирането в колхозите на стоково-

¹ И. Сталин. Основы ленинизма, изд. 11, стр. 591.

² Резолюция на XVIII конгрес на ВКП(б) за третия петгодишен план относно развитието на народното стопанство на СССР, раздел II, т. 14, букви „а“ и „в“.

млекопроизводителни и други животновъдни ферми, развоят на делото по отглеждането на породист добитък, увеличаването на броя и повишаването на продуктивността на добитъка, подобриенето на грижите за него, ветеринарното обслужване и т. н.

За изпълнението на тези поставени пред социалистическото земеделие и животновъдство задачи трябва да съдейства държавното застраховане в областта на селското стопанство. На тези именно задачи служи действащата при задължителното окладно и при доброволното застраховане система на застрахователните облекчения. Така например в областта на задължителното окладно застраховане на животните, освен посоченото вече облекчение, са установени и следните облекчения:

1. облекчение за поощряване на развитието на колхозно-стоковите ферми;¹

2. облекчение за стимулиране на развитието на колхозното племенно животновъдство;²

3. облекчение, съдействащо за отглеждането на младите животни, а заедно с това и за увеличаването на броя на добитъка.³

В областта на застраховането на растителните култури голямо значение има облекчението, което се състои в безплатното окладно застраховане на посевите върху засетите свърхпланово площи. Въпросното облекчение се заключава в това, че застрахователните вноски по задължителната окладна застраховка се изчисляват не върху фактическата, а върху плановата площ на посевите.⁴ Същевременно, този начин на изчисляване на застрахователните вноски означава, че при незасяването на цялата площ, те се внасят и за онази част, която не е била засята. С други думи: това, което се явява като облекчение за челните колхози, преизпълняващи посевните си планове, се обръща в застрахователна санкция за небрежните колхози, неизпълняващи посевните си планове. И в двата случая обаче посоченият ред на изчисляване на застрахователните вноски „контролира посредством рублата“ изпълнението и преизпълнението на посевните планове и служи на делото в борбата за увеличаване на добивите от колхозните ниви и за по-нататъшните успехи на социалистическото земеделие.

¹ Намаление върху застрахователната вноска в размер на 20%, по застраховката на животни, намиращи се в колхозно-стоковите ферми. (Закон за задължителното окладно застраховане, чл. 29, буква „б“).

² Намаление върху застрахователната вноска в размер на 20% по застраховката на племенни животни, принадлежащи на колхозите (пак там, чл. 29 буква „а“).

³ Младите животни до определена възраст се застраховат по задължителното окладно застраховане без събиране на застрахователни вноски (пак там, чл. 32). За разлика от двата предшествуващи случая, това облекчение се прави не само за колхозите, но и за отделните граждани.

⁴ Пак там — чл. 18.

Наред с посочените по-горе облекчения и във връзка с въпроса, който ни интересува, трябва да отбележим и застрахователните облекчения, които се правят в случай на преселване: както за новоосновените от преселници колхози или за онези, които приемат преселници в състава си, така и за отделните преселници. Тези облекчения се състоят в освобождаването за срок от 2 до 10 години от плащането на вноски по задължителната окладна застраховка в мястото на преселването, а също така и в освобождаването от плащане на недобори, дължими от преселниците в мястото на тяхното предишно местожителство.¹

Както и редица други (установени със същия закон) облекчения във връзка със селско-стопанското преселване, така и тези облекчения целят да съдействуват за стопанското нагаждане и развитие на рядконаселените местности. Ето защо, застрахователните облекчения при преселване, както и тези, които се установяват за производствените показатели, могат да бъдат обединени с оглед на тяхната крайна цел в една обща група. Тази цел е да стимулира развитието на социалистическото стопанство.

Така, финансирането на социалистическото строителство, обособяването на застрахователните условия и широкото прилагане на стимулиращите застрахователни облекчения се съчетават в единна система от мероприятия, а заедно с това и в единна функция на съдействие, по застрахователна линия за по-нататъшните успехи на социалистическото стопанство и за растежа на неговите производителни сили.

Като съгласуваме тази функция с посочените по-горе две други такива — с функциите за възстановяването и предпазването на производителните сили от унищожаване — ние ще намерим в съветското социалистическо застраховане и едно по-широко единство между функциите му, което отговаря на единството на неговите задачи в строителството на комунизма.²

¹ Постановление на ЦИК и СНК на СССР от 17 ноември 1937 г. „За облекченията по селско-стопанското преселване“ (СЗ, 1937, № 73, чл. 352). Колхозите, приемащи в своя състав преселници, се освобождават от застрахователни вноски само в зависимост от числото на „допреселените“ стопанства.

² От всичко изложено дотук става ясно, че ние не противопоставяме в съветското застраховане „задачите“ на „функциите“. Говорейки за тези „функции“, ние имаме предвид не техниката на действието на застрахователния механизъм (събраните застрахователни премии, изплатените обезщетения и т.н.), а нещо, което е неделимо от „задачите“, туй което от гледна точка на общественото предназначение на съветското застраховане се явява като негова задача (например възстановяването на производителните сили на социалистическото общество при стихийни бедствия), от гледище на своето съществуване представлява функция. „Функцията“, като процес на реализиране на самата „задача“ —

§ 3. Единството на съветското социалистическо застраховане

В предходния параграф ние вече констатирахме съответно някои моменти от единството на съветското застрахователно дело:

1. единството между обективно-изпълняваната роля и субективно-целевите начала;

2, единството на основните задачи в непосредствената област на застраховането;

3. единството между всички задачи, осъществявани от застраховането в общия процес на социалистическото строителство.

С това обаче въпросът за единството на съветското застраховане още не се изчерпва. Горещо поменатото единство между задачите и функциите на съветското застраховане, единството на цялата негова дейност (обезпечено от социалистическата стопанска система, от стопанската политика на съветската държава и от държавното народостопанско планиране) е неразривно свързано с единството на плановата социалистическа организация на съветското застрахователно дело. Пряко противоположно на буржоазното застраховане, което е хаотично, разединено, поставено под знака на анархията, разкъсвано от конкуренцията и т. н., съветското застраховане се развива и действа по единен план, който е съставна част от държавния народостопански план. Съветското застраховане се регулира от единни застрахователни правила и тарифи. Самото то представлява единна, централизирана система, основана върху принципа на държавния застрахователен монопол.

Особено значение, в проблемата за единството на съветското застраховане има пълното отсъствие на вътрешните противоречия, характерни за буржоазното застраховане.

Основното противоречие в буржоазното застраховане, както вече изтъкнахме по-горе, е противоречието между обществения характер на образуването и предназначението на застрахователния фонд и частната форма на неговото присвояване. Съветското застрахователно дело е освободено от подобно противоречие. С обществения характер на образуването и предназначението на съветския застрахователен фонд се съчетава неговото включване в обществената социалистическа собственост.

При съветското застраховане отсъствува напълно и другото противоречие на буржоазното застраховане, а именно — противоречието, съществуващо между застрахователите и

ето как е дадено съотношението между тези две понятия у И. В. Сталин при анализа на задачите и функциите на съветската социалистическа държава в различните фази на нейното развитие. (Сталин. Вопросы ленинизма. Изд. 11-то, стр. 605—606).

застраховащите. Между съветските застрахователни органи и съветските застраховачи не съществуват противоположни интереси. Това се обуславя: 1. от отсъствието на горепоменатото основно противоречие при буржоазното застраховане в самото естество на застрахователния фонд; 2. от още по-дълбоката предпоставка, вкоренена в социалистическата стопанска система, отменяваща всички противоречия, които се пораждат в условията на капитализма от самия институт на частната собственост.

Съществуващите отношения между съветските застрахователни органи и съветските застраховачи, могат да бъдат определени като отношения на социалистическо сътрудничество в делото за изпълнението на поставените пред съветското застраховане задачи. В зависимост от личността на застраховачия (социалистическа организация или гражданин), тези отношения приемат, разбира се, различна форма. Посочената тяхна същност обаче в края на краищата си остава една и съща. Социалистическото сътрудничество между застрахователните органи и държавните и обществените организации се представя най-нагледно и се изразява във формата на взаимоотношения върху началата на самоиздръжката, които представляват специфичния тип отношения между организациите в социалистическото стопанство. Социалистическото сътрудничество съществува обаче и между застрахователните органи и гражданите. Тук то се проявява от една страна чрез грижата, която държавата полага за материалното осигуряване на гражданите при различните застрахователни случаи, осъществявано чрез застрахователните органи. От друга страна, това сътрудничество се изразява във формата на масовото (договорно и извъндоговорно) участие на населението в самата организация на застрахователния фонд, чрез изпълнението на всички правила на застраховането, а даже и чрез излизащото вън от рамките на обикновените застрахователни правоотношения обществено съдействие на застрахователните органи (обществено-масовата застрахователна работа: предимно по опазването на социалистическата собственост).

По-горе посочихме вече (част III, отдел I, § 3), че най-важните елементи и институти на буржоазното застраховане (застрахователите, застраховащите, застрахователната премия, застрахователното обезщетение, застрахователният договор) носят върху себе си неизличимия отпечатък на вътрешно-противоречивата двойственост на някакво фаустовско раздвояние (zwei Seelen), на антагонистичното съчетание, което се явява като пряка последица от основното противоречие в буржоазното застраховане.

В съветското социалистическо застраховане, което не познава подобно противоречие, няма и помен от такава антагонистична двойственост. Съветското социалистическо застрахо-

ване — както изцяло, така и в отделните си елементи — е израз на диалектичното единство на общото и частното, на централизацията и децентрализацията, на плана и на принципа на самоиздръжката. Това, разбира се, не съставлява някаква специфична особеност на застраховането, а напротив, то е свойствено изобщо на цялото социалистическо стопанство.¹

В областта на застраховането обаче както и в другите области, това единство приема особена специализирана форма. То се проявява в най-важните елементи на съветската застрахователна система.

Съветският застраховател (Госстрах) е орган на съветската държава, която е единен и единствен собственик на застрахователния фонд, включващ се в състава на държавната социалистическа собственост. Под ръководството и контрола на по-висшите държавни органи, Госстрах осъществява едно централизирано планово управление на застрахователния фонд. Ведно с това самото набиране на този фонд, както и неговото изразходване по застрахователното му предназначение, се осъществяват на планово-централизирана основа по децентрализираните методи на самоиздръжката в рамките на застрахователните правоотношения, възникнали между застрахователя и всеки отделен застраховаш.

Съветският застраховаш е участник в държавния застрахователен фонд, като в една „общонародна собственост“,² частица от онова обществено цяло, на което този фонд принадлежи. В такова отношение към застрахователния фонд, съветският застраховаш се намира: 1. или в качеството на член от общонародния социалистически колектив (отделен гражданин); 2. или в качеството на обществено-организирана по един или друг признак част от този общонароден колектив (обществена организация); 3. или в качеството на един от органите на съветската държава, явяваща се като собственик на застрахователния фонд (държавно предприятие или учреждение). Ведно с това, съветският застраховаш е кредитор (действителен или потенциален) на държавния застрахователен фонд и чрез това свое качество — носител на особен интерес по отношение на същия фонд. Този интерес обаче не противоречи на обществения интерес, а се изразява, било като личен интерес, подлежащ на правилно съгласуване с обществения такъв (когато застраховашият е отделен гражданин), било чрез известна особена форма на обществения интерес (когато застраховашият е държавна или обществена организация).

¹ По този повод, не може да не си припомним думите на другаря Молотов, че „... и планът, и договорите, и самоиздръжката, това са все елементи на единната болшевишка стопанска политика“. (В. М. Молотов „В борбе за социализм“, Партиздат, год. 1934, стр. 380).

² Конституция на СССР — чл. чл. 5 и 6.

Застрахователните вноски в СССР — са финансов източник, за чиято сметка става плановото набиране на държавния застрахователен фонд. Те се запланират от държавата както в относителния си израз (тарифни размери) така и в абсолютната си форма. Заедно с това, те образуват финансовата база на самоиздръжката на застрахователната система, при което самото постъпление на тези вноски е акт на изпълнение от страна на застраховащите на техните задължения в рамките на застрахователните правоотношения, акт означаващ за държавните организации придвижване на средствата на самоиздръжката в границите на единната държавна социалистическа собственост.

Застрахователното обезпечение в СССР е планово дадената на съветските застраховащи възможност за възстановяване на собственото им или повереното им имущество, което би могло да пострада от стихийни бедствия и нещастни случаи, а при личното застраховане — възможността за получаване при един или друг случай в живота на съответна застрахователна помощ. Плановото даване на тази възможност се осъществява чрез средствата на самоиздръжката: във вид на застрахователни задължения на специалната застрахователна организация, изпълними за сметка на фонда, набран от застрахователните вноски. В съответствие с това, застрахователното обезщетение в СССР представлява форма на самоиздръжка за плановото финансиране на социалистическите организации и гражданите, в предвижданите от застраховането случаи.

Съветският застрахователен договор служи като правна форма на плановата, а заедно с това, и на учредената на началата на самоиздръжката организация за образуване на държавния застрахователен фонд. По този начин застрахователният договор се съчетава с плана и с принципа на самоиздръжката, като „елементи на единната болшевишка стопанска политика“. При това, бидейки форма на правоотношенията на Госстрах с всеки отделен застраховащ, съветският застрахователен договор, за разлика от буржоазния, не представлява форма на разединение на застраховащите, понеже в основата на съветското застраховане, за разлика от буржоазното, лежат не разединяващите начала на капиталистическата стопанска система и на частната собственост, а обединяващите начала на социалистическата стопанска система и на обществената социалистическа собственост.

Това, което изтъкнахме по отношение на договора, се отнася съответно и за извъндоговорното задължение, заместващо договора в областта на съветското задължително застраховане.

Виждаме, следователно, че принципиалната противоположност между буржоазното и съветското застраховане проличава

и в предпоставките за развитието (§ 1), и в задачите и функциите (§ 2), и най-после във вътрешното единство (§ 3) на съветското застраховане. В съветското социалистическо стопанство, представляващо нов тип стопанство и в съветската социалистическа държава, представляваща нов тип държава, възниква и нов, коренно различен от предишните, обществено-исторически тип застраховане.

Докапиталистическото застраховане е било по-начало застраховане от типа на професионално-корпоративната взаимопомощ, в рамките на един тесен колектив от участващи, който е едновременно както колектив на застрахователи, така и колектив на застраховани.

Буржоазното застраховане разкъсва двустранно рамките на този колектив. От една страна — като колектив на застраховани, застраховането излиза на широк народостански простор. Кръгът на застрахованите се разширява неограничено. Обикновено всяко акционерно застрахователно дружество може да завербува застраховани в границите на своята страна и даже в пределите на целия капиталистически свят. От друга страна докапиталистическият застрахователен колектив е разрушен и в качеството си на застраховател. Ролята на застрахователя преминава по начало върху професионалиста-капиталист. Застраховането се сковава от частно-капиталистическата форма на собствеността, от частно капиталистическата форма на присвояване на застрахователния фонд. От дело на професионално-корпоративната взаимопомощ то се превръща в търговско предприятие.

Съветското застраховане се явява също в колективна форма, която обаче съвсем не прилича на старите докапиталистически застрахователни колективи. Съветското застраховане е обществено-социалистическо застраховане. То има в основата си всенародния социалистически колектив на трудещите се. Тази колективност характеризира съветското застраховане не само по отношение на кръга на застрахованите — членове на социалистическото общество или на социалистическите (държавни и обществени) организации. Всенародната социалистическа колективност характеризира съветското застраховане и по отношение на самата организация на застраховането, и във връзка с изпълняваните от него задачи. В качеството на единствен монополен застраховател се явява социалистическата държава, като висша организационна форма на всенародния социалистически колектив. На интересите на този именно колектив служи съветското застраховане. То обезщетява случайните загуби, от които са били засегнати производителните сили на социалистическото общество и отпуска в съответните случаи материална поддръжка на неговите членове. То съдействува активно за провеждането на предпазна борба срещу стихийните бедствия и нещастните

случаи. То съдействува за новите производствени успехи на социализма, а същевременно и за неговия преход към комунизма.

В цялата съвкупност на посочените отношения съветското застраховане се разкрива пред нас като застраховане от нов тип: не като една тясно професионална, корпоративно-затворена организация на взаимопомощ, действаща при условията на една преобладаваща натурално-стопанска система и извъникономическа принуда по отношение на труда; не като търговско предприятие, действащо в обстановката на капиталистическата експлоатация и анархия и имащо за единствена цел да извлече печалби, а като едно държавно, планово организирано мероприятие на социалистическото общество.

Отдел II

ПРЕДМЕТ НА СЪВЕТСКОТО ЗАСТРАХОВАТЕЛНО ПРАВО

От изложеното до тук за същността на съветското застраховане се определя и съдържанието на съветското застрахователно право и неговото място в общата съветска правна система. Съветското застрахователно право урежда обществените отношения, възникнали в процеса на застрахователната защита на производителните сили на социалистическото общество и на материалното благосъстояние на неговите граждани. Така, като решаващ критерий по въпроса за отнасянето на една или друга правна норма към състава на застрахователното право, се явява предметът на правното регулиране, т. е. специалният кръг на обществени отношения, които се уреждат от застрахователното право.

Не противоречи ли на това обаче обстоятелството, че за такъв критерий се посочва застрахователният характер (т. е. специалният застрахователен метод) за защитата на горепоменатите блага? Не означава ли то в същност, че се извършва преход от предмета към метода на регулирането?

В основата на подобно възражение би могло да легне едно неправилно, недиалектическо разбиране на съотношението по дадения въпрос между понятията предмет и метод, което впрочем бе вече подложено на критика в съветската правна литература при третирането на въпроса за изграждането на принципите на съветската правна система. С редица примери бе доказано вече, как един и същ правен институт може да се

яви както във вид на „предмет“, така и във вид на „метод“ за определяне на правното регулиране.¹

Отнасяйки тези положения специално към въпроса за предмета на застрахователното право, ние можем да кажем, че това е особеният застрахователен метод за защита на производителните сили в социалистическото общество и за опазване на материалното благосъстояние на неговите граждани, означаващ в същото време и един специален по своето съдържание кръг на обществени отношения, като предмет на правното регулиране. Напълно очевидно е, че опазването на посочените блага от стихийни и други случайности, осъществено в непосредствена, незастрахователна форма и вторият начин — осъществяването му посредством застраховането — представляват не само различни защитни методи, но и различни по своето съдържание области на обществените отношения, различни предмети на правното регулиране.

Така ние приемаме, че именно предметът, а не методът на регулирането е конституиращият признак, определящ съдържанието и границите на застрахователното право и неговото място в системата на съветското социалистическо право. Това отговаря и на значението, което има критерият за предмета на регулирането, в по-общия въпрос за цялата система на съветското социалистическо право. Този критерий бе изтъкнат и обоснован от академик А. Я. Вишински, а впоследствие и специално разработен от член-кореспондента при Академията на науките на СССР М. А. Аржанов, а при прилагането му към отделните клонове на съветското право — и от редица други автори (вж. „Советское государство и право“, 1939, №№ 3 и 4, 1940, №№ 2, 3, 7, 8 и 9) и стана достояние на съветската правна наука.²

Ето защо не е необходимо този въпрос да бъде сега отново поставен на обсъждане в цялото си съдържание. Като

¹ М. А. Аржанов. „Предмет и метод правового регулирования в связи с вопросом о системе советского права“. „Советское государство и право“, 1940, № 8—9, стр. 16—17. Във връзка с това не можем да не се съгласим с М. А. Аржанов (стр. 17) и с М. М. Агарков (стр. 52), че методът на правното регулиране като класификационен критерий, противопоставящ се на критерия на предмета на правното регулиране, се възприема от привържениците на теорията „метод“ в много потесен смисъл, главно в смисъл на наличие или отсъствие на автономия на правните субекти и в установяване, осъществяване или защита на съответните права.

² Виж „Система советского социалистического права“ (тезиси на Правния институт при Академията на науките на СССР), 1941 г. От същия критерий изхожда обширното проучване върху темата „Система на съветското социалистическо право“, извършено от научния колектив при Правния институт на Академията на науките на СССР (виж „Реферати научно-исследовательских работ“ за 1945 г. на АН на СССР, отделение за икономика и право, 1946 г., стр. 40—46, а също тъй и статията на член-кореспондента при АН на СССР, М. С. Строгович — „Принципи на съветската социалистическа правна система“ (в „Известия Академии наук СССР“, отделение за икономика и право, 1946 г., № 2).

допълнение към казаното в литературата, ние ще изтъкнем само две съображения в полза на предмета като критерий на регулирането.¹

Първото от тях се заключава в следното: системата на съветското социалистическо право означава не само класификацията му по отделни клонове, но — и преди всичко — единството на неговите основни принципи. Това беше вече изтъкнато в литературата.² Така, понятието за система на съветското право е понятие за класифицираното единство на съветското право, включващо в себе си два момента: единство и различие, обобщение и подразделение, синтез и анализ. Във формулата на академика А. Я. Вишински — „системата на правото — е ключ за опознаването на самото естество, на самите принципи и особености на дадено право, взето като цяло и по отделно — на всеки негов юридически институт“,³ намериха своя израз и двата горепоменати момента, отнасящи се до понятието система на правото.

Между тия два момента, които образуват системата на правото, трябва да съществува определено съответствие. Първият синтетичен момент на правната система, състоящ се в единството на правното естество (в дадения случай съветското) и в единството на неговите основни принципи, има безспорно материален характер, който се отнася до същността на урежданите от правото обществени отношения. Следователно и вторият, аналитичният момент на правната система,

¹ Във връзка с това ние считаме за необходимо да отбележим неправилното изложение на нашия възглед, допуснато в статията на Т. Андриюшко „За научната сесия на втория Ленинградски правен институт на името на М. И. Калинин“ („Советское государство и право“, 1940, № 4, стр. 110). Въпреки казаното в цитираната статия, ние твърдим, че не само сме се изказвали в смисъл, че „схващането на докладчика (Е. А. Флейшиц) трябва да бъде взето под защита“. „Вземането под защита“ се отнасяше само за обвинението, отправено от някои опоненти срещу докладчика, че е използвал Улпиановската конструкция. Самото схващане на докладчика, беше разкритикувано от нас, а собственото ни отношение към разглеждания въпрос бе определено в полза на материалния класификационен критерий, изразяващ се в предмета на правното регулиране и в съдържанието на обществените отношения, уреждани от правото. Срещу формално-юридическите критерии — по въпроса за системата на гражданското право — ние сме се изказвали, макар и по друг повод, в труда „Абсолютните и относителни права“ („Известия экономического факультета Ленинградского политехнического института“, изд. I (XXV), 1928 г., стр. 305-306) в полза на материалния критерий на класификацията. Опит за прилагането на този критерий в облигационното право беше направен от нас в „Очерк важнейших сделок советского хозяйственного права“, 1928, гл. I, § 1; гл. II А, § 1 и Б, § 1; гл. III, § 1; гл. IV, § 1).

² „Правната система е възможна само там, където има единство на правните принципи“ (А. Вишински — Положението на правния фронт, „Советское государство“ 1937, № 3—4, стр. 39). Виж също „Система советского социалистического права“, стр. 3.

³ Академик А. Я. Вишински, XVIII Конгрес на ВКП (б) и задачите на социалистическата правна наука („Советское государство и право“, 1939, № 3, стр. 23).

който пък се заключава в разграничаването на материално единното по своето естество и принципи право на отделните клонове, трябва също така да има материален характер, произтичащ от обществените отношения, като предмет на правното регулиране.

При друго положение на нещата, ако в основата на единството на съветското право би легнал материалният, а в основата на неговата вътрешна разчлененост — формалният критерий, такова едно материално недиференцирано, материално безразлично единство, би могло да бъде и би ни се сторило, погледнато повърхностно, най-пълно и съвършено, а в действителност то би имало не диалектичен, а механичен характер. Диалектиката в единството на правната система изисква и двата образуващи я принципи — както интегриращият, така и диференциращият — да лежат върху една и съща методологична плоскост, т. е. да лежат в съдържанието на урежданията от правото обществени отношения.

Второто съображение в полза на класификацията на съветското право по предмета на правното регулиране произтича от необходимата за системата на съветското социалистическо право мярка на стабилност. Ако необходимостта от известна стабилност има въобще доста съществено значение по въпросите, поставени от съветското социалистическо право,¹ то по отношение на въпроса за системата на съветското право, тази необходимост е особено важна. А от гледна точка на това изискване, материалният или предметният критерий за постройката на правната система има решително предимство пред формалния критерий, произтичащ от методите на правното регулиране. Предметът е по-стабилен от метода. Методите на правното уреждане на едни или други обществени отношения са по-непостоянни, отколкото самите отношения, които се явяват като предмет на правното регулиране. Методът на правното регулиране се променя в зависимост от обстоятелствата, а предметът на правното регулиране — общественото отношение — остава в този случай често пъти без съществено изменение.

Предмет на съветското застрахователно право са обществените отношения, пораждащи се в процеса на опазването по застрахователен ред на производителните сили на социалистическото общество и на материалното благосъстояние на неговите граждани. В процеса на посоченото опазване, могат да възникнат и възникват различни по своя характер, макар и обединени от изтъкнатите признаци, обществени отношения. В зависимост от това, те могат да се отнесат към съответните различни отрасли на съветското право.

¹ Във връзка с това виж: Сталин — За проекта на Конституцията на СССР, дял V, точка 4 (по въпроса за стабилността).

Изобщо, прилагането на предметния критерий на правното регулиране не означава разделяне на урежданите от правото обществени отношения на изолирани една от друга и заостенели в своята обособеност сфери на обществения живот. Напротив, съответното прилагане на предметния критерий на правното регулиране в духа на диалектическия метод, трябва да изхожда от известна еластичност и подвижност на дадения критерий, от известно взаимодействие и взаимопроникване на очертаните по разни признаци предмети на правното регулиране.

От тази гледна точка за правната система са закономерни не само често отбелязваните в литературата случаи на смесени правни институти или правни области, в които се съчетават признаците или елементите на различните самостоятелни правни клонове.¹ Напълно закономерна е наличността и на онези правни области, които освен с разнородността на тяхното нормативно съдържание, се отличават и с някакво предметно единство. Такава правна област се състои, от една страна от елементи, отнасящи се към различните предмети на правното регулиране, към различните правни отрасли (към гражданското право, административното право и т. н.) и в този смисъл има смесен, комплексен характер. От друга страна обаче такава правна област притежава единството на възприетия вече в друг вид и очертания по друг признак предмет на правното регулиране; в този смисъл тази област се явява като вътрешно единна, въпреки своята комплексна структура.

Могат ли такива комплексни, но в споменатия смисъл предметно единни, правни области да се нарекат отрасли на правото? Разрешението на този въпрос се поставя в зависимост от друг един въпрос, а именно: на какви условия трябва да отговаря съвкупността на правните норми, за да може да се приеме тя, в рамките на дадена правна система, като особен отрасъл на правото? Ние считаме, че за това са необходими три условия.

Първо, необходимо е, съвкупността на правните норми да бъде адекватна² на определен специфичен кръг обществени отношения, т. е. да има в този смисъл единен и самостоятелен предмет на регулиране, а следователно и предметно единство.

Второ, регулираният при такава съвкупност на нормите специфичен кръг на отношения, трябва да притежава доста голяма обществена значимост.

Трето, нормативно-правният материал, от който се оформява тази съвкупност, трябва да се отличава с достатъчно обширен обем.

¹ Виж М. М. Агарков. Предмет и система на съветското гражданско право. „Советское государство и право“, 1940, № 8—9, стр. 61—65.

² Б. ПР. адекватна — равнозначеща.

Всяка съвкупност от правни норми, която би отговаряла на тия три условия, би могла, по нашето мнение, да се разглежда като отрасъл на правото дори и ако спрямо другите отрасли тя би имала комплексен характер.

Обаче тук не трябва да се допуска класификационното смесване на подобни отрасли с основните, самостоятелни правни отрасли, които нямат смесен, комплексен характер.

Изобщо, единството на правната система, даже и ако последната е изградена изключително по предмета на правното регулиране, не изисква непременно обхванатият от нея правен материал да бъде разположен само върху една плоскост, в която всички правни отрасли да се отразяват като редица успоредни помежду си класификационни звена, дори и ако биха били допуснати известни отклонения (подотрасли), или преплитания (смесени институти или правни области).

Ние считаме, че класификационната структура на правната система може да бъде значително по-сложна. Наред с посочените по-горе класификационни звена, които разбира се имат основно значение, възможни са (и обективно съществуват) и други. Тези последните не се вмъкват в същия ред на класификационните звена, тъй като те съчетават в себе си различни елементи от разположените в този ред правни отрасли. Обаче те не представляват обикновени, смесени образувания, прости конгломерати в областта на правото, защото, бидейки в едно отношение комплекс от разнородни елементи, те притежават в друго отношение известно предметно единство. Ето защо и те трябва да бъдат признати за класификационни звена на правната система, макар и разположени върху друга класификационна плоскост на тази система.

При това положение не би ли следвало да се откажем от твърде разпространената представа, според която правната система попада в категориите, които имат само едно единствено класификационно „измерение“? С други думи, не би ли следвало да признаем съществуването на два типа отрасли в единната правна система, изградена върху критерия на предмета на правното регулиране, а именно: основни и комплексни правни отрасли?

Според нашето мнение, това би допринесло за правилното разрешаване на много и доста спорни в настоящия момент проблеми върху устройството в системата на съветското социалистическо право.

Към втория от посочените по-горе два типа правни отрасли, а именно, към комплексните отрасли, състоящи се от елементи на различните правни отрасли, и същевременно вътрешно единни по своето предметно съдържание, се отнася и застрахователното право.¹

¹ От само себе си се разбира, че това не е единственият случай от този род. Аналогичен характер имат, например, транспортното право, жи-

Кои клонове на съветското право са представени в застрахователното право?

От обществените отношения, които са предмет на съветското застрахователно право, трябва преди всичко да се разграничат имуществените отношения между застрахователните органи и застраховащите (или другите участници в застрахователните правоотношения), произтичащи от самата организация на застрахователното обезпечение. Това са — застрахователните отношения, т. е. отношенията по съществуващите *in concreto* застраховки. Тази част на съветското застрахователно право, която непосредствено урежда този кръг обществени отношения, се отнася към гражданското право.

От казаното произлиза, че към гражданското право се отнася застрахователното право, уреждащо не само договорните, но и извъндоговорните отношения, или с други думи — застрахователните отношения както по доброволното, така и по задължителното застраховане.¹

Считаме за необходимо да подчертаем това обстоятелство, тъй като постановленията на Гражданския кодекс на РСФСР и тия на другите съюзни републики, уреждащи застрахователната материя, се отнасят непосредствено само до доброволното застраховане (чл. 398 от ГК). Под влиянието на този факт в правната литература, обикновено недостатъчно се оценява, а не рядко и направо се отрича гражданско-правният характер на задължителното застраховане.²

Лицното право и други подобни комплексни съвкупности от правни норми, отговарящи на трите посочени по-горе условия, необходими за един правен отрасъл.

¹ Във връзка с това, необходимо е да отбележим, че в учебника по финансово право (Юридическо издателство, 1946 г.), в отдела „Държавното застраховане в СССР“, в резултат на една промяна в текста, извършена без знанието на самия автор, при редактирането на книгата, е поместено твърдение, противоположно на нашето, което изключва от областите на гражданското право отношенията между страните при задължителното застраховане (цитирания учебник, стр. 281, точка 2). Също по независещи от автора причини, в учебника са допуснати и редица грешки по въпроса за задължителното застраховане: а) задължителното застраховане на държавния жилищен фонд е включено в състава на окладното застраховане; б) неправилно е посочено, че от 15%, които се приспадат от общата сума на постъпленията по задължителното застраховане, само 5% се изразходват за провеждане на борбата срещу пожарите и смъртността на добитъка, а 10% отиват „за общобюджетни нужди“ (пак там, стр. 278, т. 4, стр. 280, т. 1), а от съответните текстове на законите, цитирани в учебника, се вижда, че тия 15% имат строго целево предназначение и се изразходват изключително в борбата срещу поменатите стихийни бедствия; в) на извъндоговорното естество на съветското задължително застраховане неправилно е придаден безусловен характер (пак там, стр. 286, т. 4), докато в СССР съществува, макар и като изключение, задължително застраховане и в договорна форма.

² Още през 1923-1924 год., в специалната застрахователна преса се започна и разви, дискусия по въпроса за правното естество на задължителното застраховане, за това дали то трябва да се отнесе към граждан-

Като главно основание за отнасянето на задължителното застраховане към областта на гражданското право се явява пълната еднородност на застрахователните отношения, от гледна точка на предмета на правното регулиране, както при доброволното, така и при задължителното застраховане. Това е така, понеже тия отношения, взети като имуществени отношения, възникнали между застрахователните органи и застраховащите в областта на застрахователното обезпечаване срещу стихийни бедствия и други подобни случаи, са еднакви по своето съдържание, както при доброволното, така и при задължителното застраховане.

Това положение личи особено ясно в случаите, когато един и същ обект се оказва застрахован едновременно и по задължителното, и по доброволното застраховане (задължителна окладна и допълнителна към нея доброволна застраховка). В тези случаи много често (например при ликвидацията на загубите) възниква материално единно и дори подчинено на един и същ правен режим правоотношение между застраховащия и застрахователния орган, макар и под две правни названия: договорно и извъндоговорно. Извъндоговорните правоотношения обаче не представляват нещо необичайно за гражданското право, и извъндоговорността (или задължителността) на застраховането, сама по себе си не дисквалифицира ни най-малко застраховането, като гражданско-правен институт.

Често се случва и тъй, че едни и същи имущества на едни и същи собственици, които са подлежали по-рано на задължително застраховане, се поставят под режима на доброволното застраховане или обратно, и то, понякога дори без всякакво съществено изменение на застрахователните условия.¹

Изменя ли се в тези случаи предметът на правното регулиране, променя ли се съдържанието на правно урежданите обществени отношения? Разбира се че не. Промена се не предметът, а методът на правното регулиране и то в онзи специален смисъл на думата, за който вече го-

ското или към „публичното“ право („Вестник государственного страхования“, 1923, №№ 1-2, 7-8, 11-12, 13-15, 21; 1924, №№ 5-6 и 11-12). Задължителното (окладно) застраховане понякога се отнася дори и към данъчното право (Н. Зилберщайн, сп. „Советское право“, 1925, № 4). Най-нов и своеобразен пример за широко разпространено отрицателно становище относно гражданско-правния характер на задължителното застраховане, е случаят с горецитирания учебник по финансово право от 1946 год.

¹ Така например, съгл. постановлението на СНК на СССР, от 3 февр. 1938, имуществом на някои държавни, кооперативни и др. обществени организации, които са подлежали преди това на задължително застраховане, се застраховат по доброволен ред (СПР, 1938, № 7, чл. 46). По закона от 4. IX. 1929 год., доста широк кръг от имущества на обобщественото стопанство, които до преди това не се застраховаха по доброволен ред, бяха подчинени на режима на задължителното застраховане (с. з., 1929, № 55, чл. 514).

ворихме по-горе. Това е така, защото едно единствено принципно различие между задължителното и доброволното застраховане съществува само по въпроса за „автономията“ на правните субекти при установяването на застрахователното правоотношение и отчасти на неговото съдържание.

Така изключването на задължителното застраховане от сферата на гражданското право би означавало прилагането на „Метода на правното регулиране“ като критерий, определящ тази сфера.¹

¹ Затова не е случайно явление, че авторите, застъпващи становището за правната класификация по предмета на правното регулиране, определят предмета на гражданското право чрез формули, които приложени към застрахователното право, обхващат не само доброволното, но и задължителното застраховане. Така имуществените отношения между застрахователните органи и застраховащите по задължителното застраховане спадат в категорията „на тези имуществени отношения...“, които не се уреждат по реда на административното управление“ (акад. А. Вишински, „Советское государство и право“, 1939, № 3, стр. 22). По същия начин и формулировката на М. А. Аржанов, сходна с цитираната, за „имуществените отношения, възникнали въз основа на личната и обществената собственост не по административен ред, а предимно по реда на договорите за взаимните задължения“ (пак там, стр. 31), обхваща и отношенията по задължителното застраховане, като отговарящи на всички признаци на споменатото определение, в това число и на признака на „взаимните задължения“, макар те да произлизат не от договора, а непосредствено по силата на закона (виж разясненията на М. А. Аржанов, които придават по-широк смисъл на неговото определение, същото списание, 1940, №№ 8-9, стр. 16). Същото трябва да се каже и за формулировката, изключваща от съветското гражданско право само тези имуществени отношения, „в които държавните органи се явяват като носители на функции на властта“ („Система советского социалистического права“, стр. 10—11).

Обстоятелството, че имуществените отношения между страните по задължителното застраховане се уреждат не само въз основа на закона, но и чрез утвърдените от министерството на финансите на СССР правилници във връзка с неговото прилагане, не придава на тези отношения характера на такива, възникнали по държавен или административен ред в смисъл на горечитираните формулировки; и следователно от гледна точка на самите формулировки, не отстранява задължителното застраховане от сферата на гражданското право. Освен това, отношенията между страните по задължителното застраховане се уреждат също така не само по силата на закона, но и въз основа на застрахователните правилници, утвърдени от министерството на финансите на СССР. Също така и в ред други области на гражданското право (банкови сделки, договори, превози и т. н.), имуществените отношения на страните се уреждат с правилници, утвърдени на законно основание по ведомствен.

Разграничавайки финансовото право от гражданското, Е. А. Ровински включва в предмета на гражданското право „задължителните отношения“ при държавното застраховане, които „възникват от самата дейност на Госстрах“ и то съвършено правилно, без да се прави при даденото отношение разлика между доброволното и задължителното застраховане. „Советское государство и право“, 1940, № 3, стр. 43).

Аналогични изводи могат да се направят и от определенията за предмета на гражданското право, които дават цивилистите-привърженици на становището за класификацията на правото по предмета на правната регулировка. Така например, изхождайки от определението за предмета на гражданското право, дадено от Д. М. Генкин (пак там, 1939, № 4,

От същинските застрахователни отношения, които са предмет на гражданско-правната част на съветското застрахователно право, трябва да разграничим един друг кръг обществени отношения, също тъй свързани със застрахователната защита на производителните сили на социалистическото общество и на материалното благосъстояние на неговите граждани.

В този кръг спадат отношенията свързани със самата организация на тази защита и на обезпечението на организационно-финансовите основи и надлежното действие на всички звена от застрахователната система.

Тези отношения се включват също тъй, съгласно даденото по-горе определение, в предмета на съветското застрахователно право. Тази негова част обаче, която урежда тези отношения, се отнася не вече към гражданското, а към финансовото право. Това произтича от обстоятелството, че организацията на застрахователната защита на производителните сили на социалистическото общество се осъществява по реда на държавното застраховане, като финансов институт намиращ се в най-тясна връзка с цялата съветска финансова система и действащ въз основа на плановото натрупване и плановото разпределение на финансовите ресурси — признаци, които представляват специфичността (отличителния белег) на отношенията, уреджани от съветското финансово право.¹

стр. 36-37) и впоследствие оточнено от същия (реферат С. Г. „Към дискусията за правната система“, пак там, 1940, №№ 8-9, стр. 198), към гражданското право се отнася „движението на имуществените ценности“, даже „в областта на задължителните доставки“ и във „фискалната област“, а още повече и в областта на задължителното застраховане.

Според определението на М. М. Агарков „имуществените правоотношения се явяват като граждански правоотношения“ (пак там, стр. 65). Това определение обхваща безспорно и правоотношенията между застраховачите и застрахователните органи по задължителното застраховане, още повече че и социалното (също така задължително) застраховане М. М. Агарков отнася към гражданското право (пак там, стр. 64 и 70).

Отнасянето на задължителното застраховане към гражданското право произтича от съдържащите се в новия учебник по гражданско право положения определящи съветското гражданско право по признака на „имуществените отношения“ и отделящи го от административното право по признака на „оперативно-стопанският характер“ на тези отношения („Гражданское право“, под редакцията на проф. М. М. Агарков и проф. Д. М. Генкин, 1944, том I, глава I, § 2, т. 8 и § 3, т. 9). В съответната глава на този учебник, която разглежда застраховането (том II, глава 36) от проф. В. И. Серебровский, се включва и задължителното застраховане (точки 1025—1026, 1035, 1040, 1041-1043), без всякакви уговорки за непринадлежността му към гражданското право.

¹ Е. Ровински — Предмет на съветското финансово право. „Советское государство и право“, 1940 г., № 3, стр. 41—42. Е. А. Ровински счита финансовото право като самостоятелен клон на съветското право (пак там, стр. 42). Има обаче и едно друго становище, според което финансовото право не се приема като самостоятелен отрасъл на съветското право, а само като съставна част на административното право. Виж учебника по „Советское административное право“, 1940, стр. 12 и глава XXIII; С. С. Сту-

Съобразно с това, към финансово-правната част на съветското застрахователно право се отнасят правните норми, които определят организационно-финансовата структура на Госстрах, уреждат взаимоотношенията между неговите органи и взаимоотношенията на Госстрах, възникнали във връзка с разрешаването на въпросите по организацията на застрахователното дело с министерството на финансите и с другите ведомства и определят правата на съюзните и автономните републики, на Съвета на депутатите на трудещите се и на техните изпълнителни комитети в областта на застрахователното дело — (в частност по задължителното окладно застраховане) и т. н.

По този начин, съветското застрахователно право се състои от две различни части: от гражданско-правни и от финансово-правни елементи. Тяхното съотношение може да бъде накратко определено така: финансово-правната част на застрахователното право има за предмет самия организационен ред, самата система на застрахователната защита, взета в нейните организационно-финансови елементи, а гражданско-правната част на застрахователното право има за предмет застрахователните отношения, възникнали в рамките на тази организация между застраховащите и застрахователните органи.

В този смисъл урежданите от финансово-правната част на застрахователното право отношения могат да се нарекат първични, а отношенията, уреждани от гражданско-правната част на застрахователното право — вторични.¹

Това не пречи обаче централното място в застрахователното право да бъде заето от неговата гражданско-правна част, както от гледище на обема на нейния нормативен материал, тъй и от гледище на значението на урежданите от нея отношения в общия процес на застрахователната защита от стихийните и други случайности, защото сърцевината на този процес съставляват именно същинските застрахователни отношения, т. е. отношенията между застрахователните органи и

деникин. „Советское административное право“ (учебник за юридическите школи), 1945, стр. 9, 11, но може би да е по-правилно да се разглежда финансовото право като един комплексен отрасъл на съветското право, състоящ се от елементи на държавното, административното и даже на гражданското право, уреждащ обществените отношения, възникнали в процеса на плановото натрупване и на плановото разпределяне на финансовите ресурси на съветската социалистическа държава.

От гледна точка на чисто административното или на „комплексното“ схващане на финансовото право, и споменатата по-горе финансово-правна част на застрахователното право, трябва да се отнесе към административното право, без да губи в същото време своята финансово-правна специфичност.

¹ Такава квалификация на взаимно-доближаващите се финансово-правни и гражданско-правни отношения е предложена от Е. А. Ровински, във връзка с общия въпрос за разграничаването на финансовото право от гражданското (цит. съч. стр. 43).

застраховащите — предмет на гражданско-правната част от застрахователното право. В тези отношения именно намират своето окончателно осъществяване основните задачи на съветското социалистическо застрахователно дело: опазването на социалистическата собственост и на личните имуществени интереси на трудещите се от последиците на стихийни бедствия и нещастни случаи. А предмет на финансово-правната част на съветското застрахователно право са организационните методи и средствата за осъществяването на тези задачи.

Така, в сферата на застрахователното право финансово-правните отношения, макар и да лежат в известен смисъл като първични в основата на гражданско-правните отношения, са призвани да служат за организирането и обслужването на тези отношения, и следователно, играят в този смисъл служебна роля.

Към отношенията, които възникват в процеса на застрахователната защита на производителните сили на социалистическото общество се прилагат и още някои норми, отнасящи се към други клонове на съветското право: към административното право (например по въпросите за административното обжалване на действията на застрахователните органи и съответните им длъжностни лица); към наказателното право (например по делата за умишлен пожар, или други, престъпни деяния из областта на застраховането); към съдебното право (например по въпросите във връзка с подсъдността на иските, възникнали от застрахователните отношения) и т. н.

Включват ли се и тези норми в състава на застрахователното право? Отговорът на този въпрос зависи от самото съдържание на посочените норми и от кръга на урежданите от тях обществени отношения.

Ако някоя правна норма (административна, наказателна, съдебна и т. н.) има за предмет специален кръг отношения възникващи в областта на застраховането, или с други думи, се явява като норма, отнасяща се специално към застраховането, то от гледна точка на изложените по-горе съображения, няма никакви основания, тя да не бъде включена в състава на застрахователното право.¹

Като примери за подобен вид норми могат да бъдат приведени:

1. от административното право — нормите, установяващи особения ред за административно обжалване на действията

¹ Разбира се, че това се прилага съответно и по отношение на такива норми от наказателното, съдебното и др. право, които се отнасят едновременно и към застраховането, и към някаква друга специална област на дадени отношения (например данъците). В тази си част, в която тези норми се отнасят до застраховането, те влизат също в състава на застрахователното право.

на застрахователните органи и на застрахователните работници, изложени в правилниците и инструкциите по отделните видове застраховане;

2. от наказателното право — чл. 60 от наказателния кодекс на РСФСР и съответните текстове от наказателните кодекси на другите съюзни републики (за неплащане на данъците и бериите по задължителното окладно застраховане);

3. от съдебното право — постановлението на ЦИК и СНК на СССР от 11 април 1937 год., за събирането по съдебен ред на недоборите от данъци, от задължителното окладно застраховане и т. н. от страна на колхозите, занаятчийско-промишлените артели и гражданите¹, и инструкцията на НКЮ на СССР от 1 февр. 1945 под., № 7 за реда на разглеждането от съда на делата против посочените категории.²

От тези примери се вижда, че положението на административно-правните, наказателно-правните и съдебно-правните норми, в състава на застрахователното право се различава коренно от положението, което заемат в него гражданско-правните и финансово-правните норми. Първо: административно-правните и др. норми, за разлика от гражданско-правните и финансово-правните норми, се включват в състава на застрахователното право, не като цялостна маса, а само във вид на единични, разединени елементи, които нямат никакво съществено значение за застрахователното право, и второ, тези норми изобщо не се явяват като съществени елементи „essentialia“ на застрахователното право. По принцип е допустимо такова положение, при което те биха могли съвсем да липсват (което, разбира се, не може да се каже за гражданско-правните и финансово-правните елементи на застрахователното право). Тъй че по принцип е напълно възможно отсъствието в административното, наказателно и съдебното право на всякакви норми, които се отнасят специално до застраховането и имат в този смисъл застрахователен характер.

От посочените правни норми трябва да се различават онези, които нямат за предмет специалния кръг отношения, възникващи в областта на застраховането, и следователно, нямат застрахователен характер, а имат само общ характер, поради което при известни условия намират приложение и в областта на застраховането.

Тези последните норми се срещат не само в такива правни отрасли като административното, наказателното, съдебното право и др., чиито отделни елементи влизат в състава на застрахователното право само в единични, редки случаи. Тези норми изобилствуват и в гражданското право, към което се

¹ С. З., 1937, № 3, чл. 120. С постановление на СНК на СССР, 28 апр. 1914, за ръчно-индустриалните артели е възстановен административният ред на събирането (СПР. 1944, № 6, чл. 94).

² „Справочник народного судьи“ 1946, стр. 402.

отнася и основната част на застрахователното право. Такива са например нормите на гражданското право, които се прилагат по въпросите за действителността на застрахователните сделки; за наличието у заинтересованите лица на права върху застрахованото имущество; за определянето на момента, когато е придобито правото на собственост върху застрахованото имущество; за наличието или липсата на вина у застрахователя при възникването на застрахователен случай; за неправомерното обогатяване в случай на неправилно получено застрахователно възнаграждение и т. н. Подобен характер имат и някои норми от финансовото право: например нормите, които се прилагат по въпросите за финансовата дисциплина и финансовия контрол в областта на застрахователното дело; за уреждането на сметните отношения на Госстрах с министерството на финансите при изплащането на отчисленията от печалбите, и т. н.

Всичките тези и тям подобни норми, макар и да намират, при съответните условия приложение във възникващите в областта на застраховането отношения, все пак, разбира се, не влизат в състава на застрахователното право.

Отдел III

СИСТЕМАТА НА СЪВЕТСКОТО ЗАСТРАХОВАТЕЛНО ПРАВО

Въпросът за системата на съветското застрахователно право ще бъде разгледан тук, в този тесен и ограничен смисъл, в който често намира израз в литературата понятието за правната система, или за нейните отделни клонове. С други думи, ние ще засегнем тук, само въпросите за класификацията на съветското застрахователно право, негово подразделение на съответните му съставни части, както и съотношението на тези части помежду им.

За едно от тези подразделения ние вече говорихме на друго място тук, при разглеждането на въпроса за предмета на съветското застрахователното право. Това е подразделението му на части, които се отнасят към различните отрасли на съветското право: предимно към гражданското и финансовото право. По-нататък ние ще се ограничим с гражданско-правната част на застрахователното право и ще говорим за застрахователното право, само като отрасъл на гражданското право.

В тези рамки въпросът за класификацията на застрахователното право е по същество въпрос за подразделянето на застраховането според различните му клонове и видове. Така, като изключим известен брой норми, отнасящи се към

общото застрахователно дело (един вид „обща част“ на застрахователното право), гражданско-правната нормировка на застрахователните отношения е обособена по основните клонове, а в самите техни граници — по отделните видове застраховане.

Преди да преминем към разглеждането на споменатия въпрос в духа на съветското застрахователно право, необходимо е, обаче с оглед да добием нужния исторически поглед, който би ни позволил да прозрем ясно съответните различия — да се запознаем, поне в общи линии, с положението на въпроса за основното подразделяне на застраховането, според буржоазното застрахователно право.

§ 1. Въпросът за основното подразделяне на застраховането в системата на буржоазното застрахователно право

Първоначално в буржоазното застрахователно право е господствувало изключително подразделянето на застраховането на имуществено и лично. При това, то се е разглеждало като подразделяне по предмета на застраховането. Като предмет на имущественото застраховане се е считало имуществото (най-често дадена вещь), а като предмет на личното застраховане — самото застраховано лице. Тази представа, особено доколкото се отнася до имущественото застраховане, е легнала в основата на застрахователните норми на много стари кодекси.¹

През втората половина XIX век, в германската застрахователна литература се появява една теория, която бързо се налага в буржоазното застрахователно право. При това, тя започва да гледа на своята предшественица „от високо“, с известно пренебрежение, считайки я за твърде обикновена,²

¹ По-специално пруския Landrecht (§ 2163, II, 8), австрийския ABGB (§1289). Виж по-подробно Kisch (Handbuch des Privatversicherungsrechtes, V-III, 1922, стр. 26 и сл.) и Bruck (Das Privatversicherungsrecht, 1930, стр. 475 и сл.). Към посочените там източници, можем да прибавим и френския Code de commerce (чл. 332 и сл.), заедно с неговите „спътници“ между търговските кодекси на другите страни. Впрочем морското застраховане, с рано развитите се у него понятия за застрахователния интерес, би могло да прави изключение по този въпрос. Неясна е в частност позицията на тъй важния исторически паметник, какъвто е хамбургската Assekuranz-und Haverei-Ordnung, 1731 г. Сравни разногласието по този повод в германската съдебна практика, а така също и в литературата между Киш (цит. съчинение, стр. 27, 1, където неправилно е посочена датата на този паметник: 1713 год.) и Брук (цит. съчинение, стр. 476, заб. 6).

² Ср. характерната забележка на Емар относно това, че простотата на старата класификация вече сама по себе си и е вредила в умувете на много автори (цит. съчинение, II, стр. 29, № 439).

елементарна, застъпваща само „наивното гледище за оборота“¹ следователно, ненаучна. Тя самата обаче на свой ред, дели цялата застрахователна материя на два основни клона: 1. застраховане срещу щети (Schadensversicherung) и 2. застраховане на парични суми (Summenversicherung). И тази класификация на застраховането, подобно на старата, претендира да бъде считана като класификация по предмета на застраховането. По този начин, спорът между двете класификационни теории се свежда към спора за предмета на застраховането.

Според по-късната теория, при всичките случаи на имуществено застраховане, като предмет на застрахователния договор се явява не дадена вещ и не имуществото изобщо, а застрахователният интерес.² При това, между различните варианти на понятието „застрахователен интерес“, най-разпространеният е този, който свързва това понятие с възможната щета от определен застрахователен случай. Така застрахова-

¹ Така например, Киш (цит. съчинение, III стр. 27).

² Към числото на най-видните представители на теорията „на интереса“ като обект на застраховането, се отнасят: Hagen (Versicherungsrecht), в Еренберговата „Handbuch des gesamten Handelsrechts“ (B. VIII, Abt. I, 1922, стр. 368 и сл.), Киш (цит. съч., III, стр. 26 и сл.), Брук (цит. съч., стр. 475 и сл.), Ehrenzweig Versicherungsvertragsrecht, 1935, B. I, стр. 105), а от старите автори — Lewis, Lehrbuch des Versicherungsrechts 1889, стр. 35 и сл.). Той, както и Брук, посочват инакои по-стари представители на тази теория.

Много често към нейните защитници бива причисляван и Еренберг (напр. у Брук, цит. съч., стр. 476, заб. 5, а в съветската литература — В. И. Серебровский — Очерки советского страхового права, стр. 95, заб. 5). Това обаче буди съмнение. Имайки предвид значението, което Еренберг има за буржоазната застрахователна теория изобщо, и в частност по отношение на разработката на понятието за застрахователния интерес, ние трябва да се спрем и да разгледаме това обстоятелство по-подробно. Въпреки, че Еренберг признава подразделянето на застраховането на Schadensversicherung и Summenversicherung (вж. напр. Versicherungsrecht 1893, стр. 13 и сл., 58 и сл.) и даже счита това подразделение като „юридически пълноценно“ (цит. съч., стр. 66), все пак „под предмет или обект на застраховането“ той подразбира „това стопанско благо или това лице“, което би могло да бъде сполетяно от един вредоносен случай (цит. съч., § 27 стр. 286 и сл.). Именно на това място в своята книга, което кой знае защо е дало повод нейният автор да се смята за привърженик на възгледа за интереса като предмет на застраховането, Еренберг определено разграничава предмета на застраховането от интереса и противопоставя своето посочено по-горе схващане за предмета на застраховането срещу законодателното му тълкуване като интерес. Верно е, че у Еренберг това противопоставяне се свежда по-нататък към чисто терминологично разногласие и по такъв начин у него то се явява вече лишено от нужната научна принципност, но все пак то си остава в сила.

Същото свое гледище относно предмета на застраховането Еренберг потвърди 30 години по-късно в своята неголяма по обем книга „Privatversicherungsrecht“ (1923): „Обект (предмет) на застраховането — това е икономическото благо (вещ), или това лице, за което е сключена застраховката“ (цит. съч. IV § 9, B). При това думата „вещ“ е дадена у Еренберг само като пример.

телният интерес не рядко се характеризира като „обратната страна“ (Kehrseite) на възможната щета.¹

Понякога в капиталистическите страни и личното застраховане се изгражда върху принципа на застраховането срещу щети (това се среща, например, при застраховките срещу нещастни случаи, болести и т. н.). Такова лично застраховане господстващата теория включва заедно с имущественото застраховане в категорията на Schadensversicherung. Обикновено обаче в личното застраховане критерият на интереса или щетата не играе никаква роля. При сключването на застраховката не се изисква наличността на застрахователен интерес. При настъпването на определения застрахователен случай съответната сума подлежи на изплащане, но пак независимо от наличността на интереса или щетата.

Кое е в този случай от гледна точка на споменатата теория предмет на застраховането? Отговорът на този въпрос произтича от самата логика на подразделянето на застраховането на Schadensversicherung (или Intessenversicherung)² и Summenversicherung, представено като подразделяне по предметния признак. Ако в първия случай като предмет на застраховането се счита зависещият от възможната щета застрахователен интерес, във втория случай това ще бъде независещата от щетата застрахователна сума.³

¹ Hagen — в коментара Manes-Gerhard-Hagen и др. на германския закон за застрахователния договор (1908, стр. 235).

² По-специално Брук (цит. съч., стр. 55) предпочита този последен термин пред първия.

³ Следва да се отбележи като не безинтересно обстоятелството, че немската застрахователна литература, в която теориите „Schadens- и Summenversicherung“ добиват своето първо обосноваване и най-пълно господство, отбягва да даде пряка и решителна формулировка на посочения извод относно предмета на Summenversicherung. До известна степен това е свързано с обстоятелството, че понятието Summenversicherung (за разлика от Schadensversicherung) остана чуждо на германското законодателство. Възможно е тук да се е проявил и някой „инстинкт за самосъхранение“, който е предпазил споменатата теория от даването на една рязка характеристика на нейния най-уязвим извод. Затова и френската литература, заимстваща или само излагаща тази теория, не се спира по дадения въпрос и пред по-ясно изложените формулировки. Виж напр. Hénard (цит. съч. II, стр. 28) или Planiol, пряко квалифициращ застрахователната сума в застраховката живот като „l'objet de l'assurance“ (Traité élémentaire de droit civil, т. II, 1937, стр. 767 и сл. № 2170 и 2174).

Също така следва да се отбележи и обстоятелството, че теорията на интереса като предмет на застраховането има и своите радикални представители, които разширяват понятието „интерес“ или „щети“ не само върху имущественото, но и върху цялото лично застраховане и считат, че изобщо всяко застраховане е „Schadensversicherung“. Такива от старите автори са напр. Lewis (цит. съч., стр. 43 и сл., и 40, заб. 13; виж също неговата полемика с Ендеман, отричащ понятието интерес даже и по отношение на имущественото застраховане, цит. съч., стр. 41 и сл., а от по-късните Wolf („Das Privatversicherungsrecht in Encyclopädie der Rechtswissenschaft“ Holzendorf-Kohler. В. II, 1914, стр. 419 и 435). Много е характерен

И двете посочени по-горе теории за предмета на застраховането бяха застъпени вече отдавна и в руската дореволюционна литература. Най-крайните им представители бяха: на първата теория — Степанов, а на втората — Вицин.¹ В дореволюционната руска литература обаче (за разлика от чуждестранната и по-специално от германската), теорията на интереса като предмет на застраховането, не можа да се наложи като господстваща.²

в този смисъл възгледът на швейцарския юрист Кениг, който счита, че застраховането е възможно само срещу щети, и че даже достигането на определена възраст при застраховката за доживяване следва да се разглежда като „увреждане на личността“ (*Beschädigung der Person*). Даже самият *Ehrenzweig*, — далеч не съвсем безпогрешен в областта на формално-логичните, често пъти доста изкуствени конструкции — признава, излагайки мнението на Кениг, че по-далеч не „би могла да отиде даже и най-смелата „юриспруденция на понятията“ (*Versicherungsvertragsrecht*, 1935 B. I, стр. 103, заб. 7).

¹ И. Степанов. Опит върху теорията на застрахователния договор, 1875, стр. 15, 71, 83, 85 и сл.; А. Вицин. Договорът за морското застраховане според руското право, 1865, стр. 23—24.

Степанов не едноразов повтаряйки, че „предмет на застрахователния договор могат да бъдат само физически вещи“ (пак там), признава на това основание, като застраховане в истинския смисъл на думата, само застраховката на вещи и отрича застрахователния характер на другите договори от областта на имуществените застраховки (застрахователен фрахт, очаквана печалба, кредит и т. н.), а също така и застраховката за живот и другите видове лично застраховане (цит. съч. стр. 18—19, 28, 32). Вицин, обаче, изхождайки от понятието за имуществения интерес „като единствен възможен предмет на застраховането, разширява това положение даже и върху личното застраховане (цит. съч., стр. 23).

² Това се отнася както за общата застрахователна литература, така и за общогражданско-правната такава. Един от най-старите руски цивилисти, учителят на Вицин, Майер се е въздържал да даде квалификация за предмета на застраховането като интерес, даже и по отношение на застраховащите — „заинтересовани“ за чуждото имущество, и наопъки, при всички случаи е говорил за имуществено застраховане. („Русское гражданское право, изд. 8, 1902, стр. 555—556 и др.).

В числото на представителите на теорията за интереса като предмет на застраховането понякога отнасят и един друг забележителен цивилист — Шершеневич (напр. у В. И. Серебровски, цит. съч., стр. 95, заб. 5). Това, обаче не е безспорно. Шершеневич изтъква като предмет на имущественото застраховане имуществото, макар и „не в смисъл на вещь, като материален предмет, а само в смисъл на съвкупност от права и задължения, свързани с известно лице“. (Курс по търговско право, т. II, 1908, стр. 368). Казаната формулировка отричаща „материалния предмет“ като предмет на застраховането, по всичко изглежда, че е дала основание да бъде изтъквана като теория на интереса. Все пак, изказаното тук от Шершеневич относно понятието за предмета на имущественото застраховане не може ни най-малко да бъде прието за идентично с понятието на застрахователния интерес.

В областта на специалната застрахователна литература, следва да се отбележат мненията на Николски и Воблий. Николски различава имущественото от личното застраховане според реалните обекти на застрахователната защита: имуществото или лицето; имуществените ценности или личните блага („Основные вопросы страхования“, 1896, стр. 170—171). Гледището на Воблий е много по-неясно. От една страна той различава

Но и след като в буржоазната застрахователна литература изпъква на преден план теорията на *Schadens-* и *Summenversicherung*, все още продължава да се прилага и старото подразделение на застраховането на имуществено и лично. Нещо повече, то си остава „общоупотребително“ (*allgemein üblich*).¹ Такава е очевидно „силата на простотата“ на това деление, на неговия жизнен реализъм, на неговото съответствие с обичайните закони за употребата на думите, с една дума — на всичко онова, което господстващата теория гордо бе обявила за „наивно гледище на оборота“.

Но след като загубва своето господство, това подразделение започва вече значително по-рядко да се появява в буржоазната застрахователна теория като подразделение по предмета на застраховането. Най-често то се разглежда като подразделяне по вида на опасността или по-характера на застрахователните случаи: в имущественото застраховане се говори за застрахователни случаи, засегнали имуществото, а в личното — лицето.² Срещат се и случаи на пълно пренебрегване това подразделение на буржоазната застрахователна теория.³

Новата теория на интереса като предмет на имущественото застраховане, се е отразила широко в застрахователното законодателство на капиталистическите страни. В законите за застрахователния договор, издадени в Германия, Швейцария, Австрия, Чехословакия, Франция, Швеция, Норвегия, Дания, Финландия и в румънския застрахователен закон от 4 юли 1930 год., който съдържа разпоредби за застрахователния договор (дъл VII), е изчезнало вече и самото понятие „имуществено застраховане“, като се е заменило с понятието „застра-

имуществено и лично застраховане, според „обектите на застрахованите ценности“, считайки, че като обект на имущественото застраховане се явява „имуществото и свързаните с него интереси“, а като обект на личното застраховане — „човешката сила“ (духовна или физическа). От друга страна, Воблий заявява, че като „обект на застраховането винаги се явява един или друг имуществен интерес“ („Основы экономики страхования“, 1915 § 9, стр. 38—39). Във второто преработено издание на тази книга (1923, стр. 28—30) дословно е възпроизведен предишният текст на § 9 от I-вото издание.

¹ Manes, *Versicherungswesen*, В I, стр. 9. Манес при това има предвид често пъти срещания се тричленен вариант на това подразделение, подразделящо на свой ред имущественото застраховане на две категории: 1) застраховане на определени веществени обекти: напр. застраховане срещу пожар, транспортно застраховане и т. н. (*Sachversicherung*), 2) застраховане, което не се отнася до отделни веществени обекти: напр. застраховане на кредити, застраховане за гражданска отговорност и т. н. (*Vermögensversicherung* в тесен смисъл).

² Така например, Lewis, (цит. съч. стр. 39 и сл.), отчасти ако и не напълно последователно, Ehrenberg, цит. съч. стр. 66), Киш (цит. съч. В II 1920, стр. 72)

³ Така например, Брук съвсем не споменава за него, даже и в специалния дял за застрахователните клонове (цит. съч., § 9).

ховане срещу щети“ (Schadensversicherung, assurance de dommages). При това, като предмет на споменатото застраховане, почти във всички тези законодателства (с изключение само на румънския закон) неизменно изпъква застрахователният интерес. Едни от тях изявяват това направо¹, а други — минават и без такова изявление.² Особено трайно се е внедрило понятието за интереса като предмет на застраховането в морското застрахователно право.³

Много по-устойчиво се е оказало понятието „лично застраховане“. За разлика от имущественото застраховане, то не бе изместено в най-новото застрахователно законодателство от новото юридическо понятие Summenversicherung. За това попречи преди всичко обстоятелството, че понятието Summenversicherung се оказа много ограничено, за да обхване всичките случаи на лично застраховане: в него застрахователното обезпечение се среща и във формата на натурална (медицинска) помощ, и във формата на обезщетяване на щетите.

Все пак, по въпроса за личното застраховане буржоазното законодателство заема една изцяло колеблива позиция. От тази гледна точка посочените по-горе закони, могат да се разделят на следните три групи.

Първата група закони (швейцарският и френският) противопоставят, базирайки се на равноправни в класификационен смисъл основания „застраховането срещу щети“ на „личното застраховане“, като два основни клона на застраховането и посвещават на всеки от тях отделна глава.

Втората група закони (германският, шведският, норвежкият, датският и финландският), въпреки че запазват понятието „лично застраховане“ го споменават само бегло, като изобщо избягват да го противопоставят на застраховането срещу щети. (§ 1 на германския и § 2 на останалите закони). За разлика от законите от първата група, те се отказват от обобщаващото нормиране на личното застраховане изцяло, и нормират в специални отдели, заедно с отдела „застраховка срещу щети“, само най-важните видове лично застраховане: застраховката живот и застраховката злополука.⁴

Най-после третата група закони (австрийският, чехоооловашкият и румънският), които остават в основата си върху класи-

¹ Швейцарският застрахователен закон, чл. 48, § 35, застр. закони на Швеция, Норвегия, Дания и Финландия, френският закон за застрахователния договор, чл. 32.

² Законите за застрахователния договор на Германия, Австрия, Чехословакия.

³ Виж. напр. английския Marine Insurance Act 1906, § 4, 5, 7 — 14 (ср. обаче, § 6, 14, 15) Германския сборник от търговски закони, § 778 (ср. § 779); общите германски правилници за морското застраховане 1919 г. (H. D. S.), § 1, т. 1 (ср. обаче, т. 2).

⁴ Шведският, норвежкият, датският и финският закони групират в един общ отдел застраховането срещу нещастни случаи и застраховането срещу болести.

фикационните позиции на втората група¹, никъде вече не споменават нито дума за „лично застраховане“. Подобно на „имущественото застраховане“, то окончателно се изхвърля от законодателния речник, Към тази трета група се приближава и проектът за италианския търговски кодекс, съставен от 1919 – 1922 год., а също така и японският търговски кодекс. Те подразделят застраховането на два основни клона: застраховане срещу щети и застраховане на живота.²

По този начин и в трите посочени законодателни групи се констатира наличността на един явен класификационен недостатък. Това е отсъствието на единен принцип за класификация, на еkleктично съчетание на идеите, легнали в основата на различните класификационни системи — „новата“ и „старата“. „Застраховането срещу щети“ или се противопоставя изцяло на „личното застраховане“ (1-ва група), или, което е още по-лошо — на неговите отделни видове (3-та група); среща се и съчетанието на тези два дефекта (2-ра група).

§ 2. Въпросът за основното подразделение на застраховането в застрахователната литература и в законодателството на СССР

Основните положения на теорията за *Schadens-* и *Summenversicherung* намериха своя израз и в съветската застрахователна литература. Вярно е, че подразделението на застраховането на имуществено и лично винаги е играло в нея много по-голяма роля, отколкото в буржоазната литература и почти всякога е фигурирало на първо място като основно подразделение на застраховането. Но самата същност на това подразделение в съветската литература през 20-те години обикновено се схващаше в смисъла на теорията за *Schadens-* и *Summenversicherung*. Като предмет на имущественото застраховане се приемаше застрахователният интерес³, а като предмет на личното застраховане — застрахователната сума.⁴

¹) При това, австрийският и чехословакият закони, подобно на германския, поставят в специални отдели, само застраховката за живот и застраховката срещу нещастни случаи. Румънският закон, групира в един общ отдел застраховката за живот, застраховката срещу нещастни случаи и застраховката срещу болести.

²) Виж италианския проект за търговския кодекс (превод под редакцията и с предисловие от акад. В. М. Гордон, 1925, кн. III, отд. IX, глава VI и VII; предисловие стр. XXV).

³) В най-обстойна форма това гледище беше изразено в трудовете на В. И. Серебровский: а) Застрахователният интерес в гражданския кодекс („Право и жизнь“, 1924, кн. 2—4, виж книга 2, стр. 17—19); б) Очерки по съветското застрахователно право, 1926 г., стр. 95—97; в) „Страхование“, 1927, стр. 78—81. Понякога интересът се признаваше за обект на застраховането не само на имущественото, но и на личното (виж напр. Воблий, цит. съч. 2-ро изд., 1923, стр. 29) и с още по-голяма определеност „Словар страховых терминов“ под редакцията на С. А. Рибников и В. С. Хохман, 1925 г., стр. 65 „Объект страхования“).

⁴) Това последното положение обаче и тук рядко се среща тъй пряко

Като резултат от това, подразделянето на застраховането на имуществено и лично се смесваше често с подразделянето му на „застраховане на загуби“ и „застраховане на суми“.¹

Наред с това в съветската застрахователна литература през 20-те години се срещаша и други тълкувания, относно подразделянето на застраховането на имуществено и лично. Понякога то се разглеждаше като подразделяне според естеството на опасността или според признака на застрахователния случай.² Понякога, пък, се правеха опити да се разграничи имущественото застраховане от личното застраховане, според действителния предмет на застрахователната защита.³

Теорията на интереса като предмет на имущественото застраховане намери известно отражение и в съветското законодателство. Такива са, в частност, чл. чл. 371 и 380 на ГК на РСФСР и чл. чл. 203, 204, 205 и 222 от Кодекса на търговското мореплаване на СССР, които визират „застрахователния интерес“, а най-вече чл. 194 от Кодекса на търговското мореплаване на СССР, който определя интереса като обект на застраховането.

формулирано в смисъл, че интересът се явява като предмет на имущественото застраховане. Във всеки случай понятието „загуба“ или „интерес“ като предмет на имущественото застраховане има за своя логична тъждественост понятието за твърдата сума, като предмет на личното застраховане. Това се отрази и в самата противоположност между „застраховането на загуби“ и „застраховането на суми“. Обстоятелството, че разликата между имущественото и личното застраховане в съветската литература се е схващала обикновено като разлика между застраховането на „интереса“ и застраховането на „сумата“, се признава и от А. Г. Хойхбарг (Очерки на стопанското право 1927 г., стр. 245). Хойхбарг предполага даже, че такова различие се предвижда и в самото определение на понятието застраховане, което е дадено в граждански кодекс (цит. съч. също там).

¹ Виж например В. И. Серебровский „Очерки Советского страхового права“, стр. 43 и по отношение на имущественото застраховане — С. А. Рибников Страховое дело, 1929 г., стр. 5—6 и 10. За същото свидетелствува споменатото по-горе изявление на А. Г. Хойхбарг.

² Така например: В. М. Потоцки. Кратък популярен курс на застраховането, изд. 2-ро, 1925, гл. I, § 9 и В. К. Райхер. Очерк на най-важните видове сделки в съветското стопанско право, 1928 г., гл. IV „Страхование“, § 3, I. Мненията и на двамата посочени автори не се сходжат относно самата оценка на даденото подразделение. Райхер приема, макар и не основно (цит. съч. § 3, III—VI), но теоретически правомерно и дори превъзхождащо „от гледището на логичните му предимства“ (пак там, § 3, II) господстващото подразделение на „застраховане на загуби“ и „застраховане на суми“. Потоцки обаче, като запазва подразделението на имуществено и лично застраховане като основно подразделение, смята го „някакси изкуствено“, тъй като „във всяко застраховане се говори за обезщетяване на имуществената щета“, а обстоятелството от какво тя е причинена, „не е толкова съществено“ (цит. съч., пак там).

³ Така например А. Г. Хойхбарг (цит. съч. стр. 239) и С. А. Рибников (цит. съч. стр. 5—6). При С. А. Рибников този опит се съгласува и със схващането на имущественото застраховане, като „застраховане на щети“ (виж по-горе).

Може ли обаче на това основание да се счита, че съветското застрахователно право по дадения въпрос стои на позициите на споменатата теория?

Такива твърдения съществуваша както в съветската,¹ така и в чуждестранната² литература. Те обаче не са до-там безспорни, както може да ни се стори на пръв поглед. Постановленията на гражданския кодекс, отнасящи се до „застрахователния интерес“ (чл. 371 и 380) се уравнивяват с тия по чл. чл. 384, 387, 388 на ГК, които се отнасят до „застрахованото имущество“. В самия чл. 380 на ГК понятието „застрахователен интерес“ се дешифрира с понятието „застраховано имущество или лице“. Казаното за „застрахователния интерес“ в чл. 371 на ГК също получава свършено друго осветление при съпоставянето му със съдържащото се в чл. 372 на ГК по-точно определение на застрахователния интерес, във връзка с който е сключена застраховката.³

При тези условия, позовавайки се само на неустойчивата терминология на някои членове от ГК, ние не можем да считаме теоритичното схващане на интереса като предмет на имущественото застраховане за узаконено от съветските граждански кодекси.

За това пречи и още едно, доста съществено обстоятелство. В буржоазните застрахователни законодателства, които застанаха на гледището на горното схващане, последното намери своя израз не само и не толкова във формулировките за „застрахователния интерес“ и други такива смесващи се и там с терминологията от противоположен характер, колкото в отричането от самото понятие „имуществено застраховане“ и в заменянето му с понятието *Schadensversicherung*.

Но именно по този принципиален въпрос съветските граждански кодекси заемат свършено друга позиция. Те запазват и неотклонно провеждат подразделението на застраховането на имуществено и лично (виж чл. чл. 367, 368—373, 374, 375, 375а, 375в, 385, 386, 390, 397).

Върху също такава класификационна основа винаги е стояло и стои твърдо цялото некодифицирано законодателство

¹ В частност В. И. Серебровски (виж по-горе) и А. Г. Хойхбарг (цит. съч. стр. 245).

² Например Брук (цит. съч. стр. 476, забележка 7). Брук се опира на ония членове от ГК на РСФСР, които говорят за застрахователния интерес, независимо от каквото и да е отношение към въпроса за обекта на застраховането (чл. чл. 369—370 и 384).

³ Чл. чл. 371 и 372 на Г. К. разглеждат сродните една с друга проблеми на допълнителното и двойното застраховане. Напълно ясно е че без да се подразделя теорията на интереса като предмет на имущественото застраховане, не би могло да се mine без да се посочи, че отъждествяването на интереса, с оглед на който е сключено застраховането, е необходимо условие за допълнителното или в зависимост от размера на застрахователните суми — двойното застраховане.

за държавното застраховане, което не споменава нито дума за интереса като за предмет на застраховането. В малко по-особено положение се намира морското застраховане. В него, много по-често отколкото в другите видове имущество застраховане, се застраховат не вещи, а ценности (фрахт, очаквана печалба и т. н.). Именно по тази причина теорията за интереса, като предмет на застраховането, намери в капиталистическите страни най-голямо приложение в областта на морското застраховане. По същата причина дадената теория намери и в съветското застрахователно право най-голямо, макар и външно, отражение именно в морското застраховане.¹

Но все пак и тук нейното влияние не бива да се надценява. Така например чл. 194 на КТМ, установявайки, че като обект на морското застраховане се явява всеки свързан с мореплаването интерес, веднага посочва преди всичко кораба и товара (стоката) като разновидности на този интерес. А наред с чл. чл. 203—205 и 222, които визират „застрахователния интерес“, в КТМ много по-често се говори за товара (чл. чл. 201, 214, 220) за кораба (чл. чл. 202, 213, 219, 231) и за имуществото (чл. чл. 223, 229, 232, 233, 234), като за обекти на застраховането.²

И така, макар че в отделните постановления на съветското застрахователно законодателство са се отразили в по-голяма или в по-малка степен, и то главно терминологично, някои елементи на теорията на интереса като предмет на застрахователния договор, все пак самото законодателство не прави такъв решителен уклон в полза на тази теория, какъвто в последно време направи буржоазното застрахователно законодателство. Напротив, като запази изчезващото в буржоазното законодателство подразделение на застраховането на имущество и лично, съветското застрахователно законодателство насочва застрахователната теория към установяването на различията между тези два основни клона на застраховането според тяхното действително съдържание, според самата същност на обслужваните от тях отношения и

¹ Това е отразено не само в Кодекса на търговското мореплаване (чл. 194), но и в правилника на транспортното застраховане (главно морското). В утвърдените от НКФ на СССР от 20 ноември 1938 г. „Правила страхования судов по морским путям“ и „Правила транспортного страхования грузов“ (§ 1) се говори за застраховането не само на товарите и корабите, но също и за свързаните с тях „имуществени интереси“, във връзка с които трябва да разбираме обаче конкретните имуществени обекти: фрахт, очаквана печалба и т. н.

² Аналогична неустойчивост на терминологията се среща и в буржоазните законодателни, и в други правилници за морското застраховане (виж по-горе). Това се явява като доказателство, че дори буржоазното застрахователно право, което е възприело в основата си понятието за интереса, като предмет на имущественото застраховане не усвоява това понятие без грапавост и търкания.

сиоред естеството на опазваните от застраховането блага: имуществени и лични.

Бидейки под влиянието на теорията за *Schadens-* и *Summenversicherung* съветската застрахователна литература от 20-те години, както вече видяхме не е взела достатъчно под внимание посочената ориентировка. Основен поврат по дадения въпрос става едва в края на 30-те години. В излезлите през 1938—1940 г. учебници по юридическите и икономическите дисциплини, обхващащи и застрахователните въпроси, преобладава вече друг възглед за същността на основното подразделение на съветското застраховане. За предмет на имущественото и личното застраховане се признава съответно не вече интересът и сумата, а имуществото и човекът¹ или „сферата на имуществените отношения“ и „сферата на личните блага“.² В най-новата гражданско-правна литература, в качеството на обект на личното застраховане изпълква вече не „човекът“, а „животът или здравето на човека“, което, разбира се, е по-правилно, а като обект на имущественото застраховане, както и преди — „имуществото“.³ Обаче този поврат във възгледите върху основния въпрос за класификацията на съветското застраховане е извършен само в учебния, но не и в монографичния план, и то без надлежащата критика върху теорията за *Schadens-* и *Summenversicherung* и без необходимата обосновка за противоположното разрешаване на проблемата. Необходимата теоретична работа по този въпрос все още не е извършена. Следователно не са достатъчно утвърдени и съответните резултати, както и не се предотвратява опасността от възстановяването в съветската застрахователна литература на споменатата теория, още повече че тя, както видяхме е намерила известно отражение и в текстовете на отделните решения на съветското законодателство.

Затова в интереса на необходимото осветление върху основните проблеми при класификацията на застраховането и с оглед да бъде отстранено от съветското застрахователно законодателство влиянието на посочената по-горе чужда нему по същество теория, необходимо е преди всичко да се направи обстойна критика на нейните основни положения.

¹ „Гражданское право“ 1938, II, стр. 284, „Советское гражданское право“ 1940, Всесъюзният институт на юридическите науки НКЮ на СССР, стр. 226; „Финансы и кредит СССР“, 1938 г., стр. 280, „Финансы и кредит СССР“, 2-ро издание, 1940 г., стр. 355, „Советское гражданское право“ 1940, Украински научно изследователски институт за юридически науки, стр. 196.

² „Финансовое право“ 1940, стр. 166. В същия смисъл „Финансовое право“, 1946, стр. 285.

³ „Гражданское право“, 1944, II, стр. 198, „Гражданское право“, 1945, стр. 234. В първия от тези учебници обаче имуществото, като обект на застраховането, се свежда към „интереса“, свързан с „имуществото“ (виж също там).

§ 3. Критика на теорията за „интереса“ и „сумата“ като предмет на застраховането

1. Като основно и начално звено на тази теория служи, както се вижда от изложеното, понятието за интереса, като предмет на имущественото застраховане. Гледището за застрахователната сума като предмет на личното застраховане, следва подир това понятие, като представлява негово пряко и логично допълнение, някаква негова теоретична и не винаги пряко уговорима принадлежност: нещо като „accessio“, quae „cedit principali“.

Ето защо ние ще разгледаме най-напред споменатото схващане за интереса.

В полза на това схващане бяха изтъкнати както в буржоазната, така и в съветската застрахователна литература, следните положения:

1. В имущественото застраховане задължението на застрахователя се заключава не във възстановяването на вещите, а в обезщетението на загубите от застрахователния случай.

2. При това не се изключва и задължението за обезщетяване на косвените загуби (например загубите от престоя в предприятията, където е станал пожар и т. н.).

3. За една и съща вещ се допускат няколко застраховки, сключени от лица, имащи към тази вещ различни застрахователни интереси (например: от собственика, от залогодържателя, от арендатора и т. н.).

4. Ако за предмет на застраховането се счита някоя вещ, необяснима би била възможността да се застраховат чужди (например заложили у застрахователя) вещи в негова полза, както и да се застраховат собствени вещи в чужда полза (например в полза на залогодържателя).

5. Понятието за интереса като предмет на застраховането, има стойност от гледна точка на научната систематика, тъй като то позволява да се установи във всички случаи на имуществено застраховане единен обект на застрахователната защита, обединяващ всички тези случаи като разновидност на единната *Schadensversicherung*.

6. Понятието „застрахователен интерес“ най-добре изразява основната идея на застраховането срещу загуби, тъй като без интерес не може да има и загуба, а следователно и застраховане срещу загуби.

7. Понятието „застрахователен интерес“ дава възможност за по правилен подход към понятието „застрахователна стойност“, а заедно с това и към явленията *Unterversicherung* и *Übersicherung* — застраховане под и над застрахователната стойност; тук решаващо значение има не стойността на самата „вещ“, а стойността на „интереса“.¹

¹ Приведеното изброяване систематизира сумарно съображенията, изказани по-специално.

От анализа на приведените положения можем преди всичко да се убедим, че с доводите в полза на интереса като предмет на застраховането се свързват, незабелязано на пръв поглед, и доводите в полза на интереса като едно от централните понятия за имущественото застраховане, незасягащи ни най-малко обаче спорния проблем за предмета на застраховането.

Това се отнася особено към последните две положения (точки 6 и 7). Те свидетелствуват само за безспорния факт, че понятието „интерес“ има съществено значение за имущественото застраховане, че имущественото застраховане може да има място само при наличността на застрахователен интерес (т. 6) и само в размера на този интерес (т. 7). Обаче тези две положения не хвърлят светлина върху въпроса за предмета на имущественото застраховане и съвсем не изключват впрочем приемането на подлежащото на застраховане имущество за предмет на застраховането.

Но и върху останалите, посочени по-горе доводи в полза на приемането на интереса за предмет на застраховането, също тъй се отразява, в по-голяма или по-малка степен, влиянието на друга по същество идея: идеята за интереса като основно понятие на имущественото застраховане.

Най-важно е обаче, че тези доводи в същност не са в състояние да обосноват теорията на интереса като предмет на застраховането.

От обстоятелството, че в случай на унищожение на застрахованата вещ, застрахователят се задължава не да я възстанови, а да обезщети загубите (довод, изложен в т. 1) още ни най-малко не следва, че самата вещ не може да бъде призната като предмет на застраховането. За признаването на такъв аргумент за правилен, би било необходимо преди всичко да се докаже, че по самото естество на имущественото застраховане, застрахователят е длъжен непременно да възстанови застрахованата вещ, а не само да заплати средствата за нейното възстановяване. Но това, разбира се, не би могло да се докаже.

Освен това, не можем да не отбележим, че посоченият аргумент при известни условия се обръща против разглежданата теория. Наистина, как би трябвало да се постъпи в случаите, когато в застрахователния договор е предвидено задължение за застрахователя да възстанови застрахованата вещ в натура, (условие, което често се практикува в капиталистическите страни при застраховането на машини против аварии, на стъкла от счупване, на облигации срещу излизането им в тираж, при застраховането срещу загуби, причинени от водопроводните инсталации и т. н.)? Признава ли в тези случаи теорията на интереса, че предмет на застраховането е самата

у Киш (цит. съч. т. III, стр. 31 и сл.) и Брук (цит. съч. стр. 476), а в съветската литература — у В. И. Сребровски (първите три положения, виж „Страхование“, стр. 78—79 и др. цитирани по-горе трудове).

вещ, а не интересът, доколкото застрахователят се задължава тук не да обезщети загубите, а да възстанови предмета в натура? При това положение излиза, че предметът на имущественото застраховане е загубил вече своето единно естество за всичките случаи на това застраховане (ср. довода изложен в т. 5) излиза, че този предмет се е раздвоил, и то не дори по отношение на различните клонове, а в обсега на един и същ клон на имущественото застраховане: в зависимост от характера на застрахователното обезщетение — натурално или парично. В първия случай предметът на застраховането ще бъде конкретната застрахована вещь; във втория — интересът към тази вещь.

Още по-зле стои работата в онзи, доста често срещащ се случай, когато условието за натуралното обезщетение на загубата има алтернативен характер, който дава на застрахователя право на избор между възстановяването в натура или паричното обезщетение. Как би могло тогава да се знае, преди настъпването на застрахователния случай, кое е застраховано: самата вещь, или интересът?

Напълно очевидно е, че и паричното изплащане, и възстановяването в натура, са само различни форми на едно и също явление: обезщетяването на загубата. Но предметът на застраховането не се изменя от избора на едната или другата форма за обезщетяване на загубите: паричната или натуралната. И дори, ако обектът на застрахователното обезщетение е изразен в парична форма, това не изключва обектът на застраховането да бъде самата вещь в натура.

Няма пряко отношение към въпроса за предмета на застраховането и размера на обезщетението за загубите: дали според условията на едното или другото конкретно застраховане се обезщетяват само преките или също и косвените загуби (доводът в точка 2). С признаването на вещи за обект на застраховането, напълно съвместимо е обезщетяването и на косвените загуби, последвали от унищожаването или повредата на предмета, само ако тези загуби се покриват от условията на застрахователния договор, или, както е изразено в чл. 368 от ГК, „ако са застраховани“.

Не са по-убедителни и другите доводи, привеждани в полза на теорията за интереса, като предмет на застраховането.

Пречи ли допустимостта на няколко застраховки за една и съща вещь (от собственика, залогодържателя и т. н. виж точка 3) за нейното признаване като предмет на застраховането? Теорията на гражданското право не познава абсолютната забрана за сключването на няколко сродни сделки, предмет на които би била една и съща вещь. Във връзка с това, достатъчно е да посочим възможността за няколко заложни сделки по отношение на една и съща вещь: никой в този случай не би могъл да отрича, че предмет на залога е

самата вещ, стига само сродните сделки, сключени за един и същ обект, да не се изключват взаимно по своето материално съдържание. В заложените сделки това се осигурява чрез задължителното уведомяване на „всеки следващ залогодържател за по-предшните заложни обременявания“ (чл. 94 на ГК) и с установения законен ред за удовлетворяването на вземанията на неколцина заложни кредитори (чл. 99 на ГК). В застрахователните сделки това се постига, като се прилага понятието за застрахователния интерес: ако една и съща вещ се застрахова от няколко души, които имат към нея специални, различни един от друг интереси (например собственик, залогодържател и т. н.), такова натрупване на застраховки се разрешава. Това потвърждава значението на интереса, като едно от основните понятия на имущественото застраховане. Но това още не доказва, че за предмет на застраховането трябва да бъде признат интересът, а не самата вещ.

Горното се отнася съответно и до въпроса за възможността да застраховаме чужди вещи в наша полза и наши вещи в чужда полза (т. 4). И тук, както и в предходния случай, дори и когато интересът обуславя допустимостта на застраховането (вещ принадлежаша на едно лице се застрахова в полза на друго лице, което има интерес от нея!), все пак тоя интерес още не се превръща само по силата на това обстоятелство в предмет на застраховането. В тези случаи интересът представлява от себе си не обект, а по скоро един от субектите на застраховането: именно този, в чиято полза се сключва застраховката.

Така пред нас се разкрива едно явно подменяне на понятията. Фактите, които говорят само за значението на застрахователния интерес като една от категориите на застрахователното право, се представят като доводи в полза на теорията за интереса като предмет на имущественото застраховане.

Не търпи критика и последният останал аргумент на тази теория, построена върху „научната систематика“ (виж точка 5). Той изхожда от следните основания. При имущественото застраховане ние имаме работа не само със застраховането на вещи, макар че това е най-честият случай. Срещат се и застраховки на права (например застраховането на кредити), а също и застраховки, които по своето естество не са предназначени за отделни, предварително индивидуализирани имуществени ценности (например застраховките за гражданска отговорност). Теорията за интереса се осланя на това, че тя установява за всички тези случаи единно понятие за предмета на застраховането и с това позволява да се внесе известно единство в разнородната маса на явленията. Но за тази цел не е никак необходимо да се прибегва до изграждането на понятието за интереса като предмет на имущественото застраховане. Защото и понятието „имущество“ може

също така да изпълни и то не по-зле от понятието „интерес“ същата обединителна роля.¹

Така всички посочени по-горе доводи в полза на теорията за интереса, като предмет на застраховането, не потвърждават нейната основна теза: „предмет на имущественото застраховане е интересът“. Обаче може да възникне въпросът: не е ли все пак тази теза правилна по начало, въпреки неубедителността на поддържаната в нейна полза аргументация? Не се ли случва понякога една правилна по начало мисъл да се защитава с неверни доводи?

Самата възможност за подобна постановка на въпроса вече не ни дава право да се ограничим в критиката на разглежданата теория с анализа на изтъкнатата от нея аргументация. Напротив ние сме заставени да отидем още по-далеч в тази критика и изхождайки от принципалните предпоставки, да обсъдим въпроса за приемливостта по начало на основната теза на посочената теория, независимо от приведените в нейна подкрепа основания. Към това и преминаваме.

II. Понятието за предмета на застраховането трябва да се установи, като се изхожда от същността на застраховането. Застраховането е специална организационна форма на обезпечаване при настъпването на стихийно или друго някое събитие. Но тази организационна форма на обезпечаване, характерна за застраховането, не ни дава методологичната база за определянето на предмета на застраховането.

Това определение се намира в очевидна връзка не с организацията на обезпечаването, а с целта, към която то се насочва. Оттук следва, че понятието за предмета на застраховането трябва да се разкрива не посредством специфична за застраховането организационна форма на обезпечаване, а чрез други признаци на застраховането, характеризиращи неговата материална, предметно-целева насока: било чрез самото понятие обезпечаване, било чрез понятието за предвиденото застрахователно събитие. С други думи, под предмет на застраховането ние трябва да подразбираме: 1. било обекта, по отношение на който действува застрахователното обезпечение (обекта на застрахователната защита); 2. било обекта, с който може да се случи предвиденото застрахователно събитие (обекта на възможния застрахователен случай). Всякакво друго разбиране на предмета на застраховането би било лишено от органическа връзка със същността на застраховането и следователно би било теоретически погрешно.

¹ Трябва да се има предвид, че съветското имуществено застраховане (с изключение главно на морското), в днешно време изобщо не познава нито застраховането срещу гражданска отговорност, нито застраховането на невестествени ценности и по този начин се явява почти изключително като застраховане на вещи.

Без да предрешаваме за сега въпроса за съотношението на двата посочени предмета на застраховането, нека разгледаме доколко подхожда на тях теорията на интереса като предмет на застраховането.

Още на времето Еренберг беше формулирал застрахователния интерес като „отношение“ (Beziehung) на лицето към обекта, по силата на което отношение лицето може да претърпи имуществена щета от определено събитие, което би могло да се случи с даден обект.¹

Тази формула беше широко възприета в буржоазната (западната и предреволюционната руска), а също и съветската застрахователна литература от 20-те години.²

И днес тя е запазила господството си в буржоазната литература, още повече че много от другите дадени в нея определения на застрахователния интерес представляват по начало само варианти на Еренберговата формула със съвсем незначителни отклонения.³

Може ли така определеният интерес да бъде признат за обект на застрахователната защита (първото от посочените по-горе възможни разбирания за предмета на застраховането)? Този въпрос изисква отрицателен отговор. И то не защото интересът представлява сам по себе си отношение, а отношението не може да бъде обект на застрахователна защита⁴, но поради особеното естество на едно такова отношение, каквото представлява интересът от гледна точка на посоченото определение, тъй като специфичното естество на това отношение се разкрива — както се вижда от Еренберговата формула — като „възможност да бъде понесена загуба“⁵, поради един или друг случай. Затова признаването на такова отношение за обект на застрахователната защита би довело до безнадеждния извод, че чрез застраховането се опазва „възможността да се понесе загуба“, постройка диаметрално противоположна на самата същност на нещата.

От същите съображения интересът не би могъл да се

¹ Ehrenberg, Versicherungsrecht, 1893, стр. 286, също стр. 8 и сл.

² В съветската застрахователна литература понятието застрахователен интерес е доста подробно разгледано от В. И. Серебровски (виж неговите трудове, специално „Страховой интерес в Гражданском кодексе“).

³ Това правило е отбелязано от В. И. Серебровски („Очерки советского страхового права“, стр. 97).

⁴ Как мислят за това онези от привържениците на теорията за интереса, които го определят като отношение (в духа на Еренберг), а като имуществено благо (например Киш, цит. съч. III, стр. 15). За теорията на интереса, като имуществено благо, виж по-долу, стр. 276).

⁵ Виж характеристиката на интереса като „обратна страна“ на възможната загуба стр. 259 като „субективна съставна част“ на възможната загуба (Ehrenzweig. Versicherungsvertragsrecht. B. II, стр. 375). Сравни също чл. 368 на ГК на РСФСР и определянето на интереса като възможна загуба в учебниците по „Гражд. право“, 1938 г., II, стр. 292 и 1944, II, стр. 202 и 210.

разглежда и като обект на застрахователния случай (второто от посочените разбирания за предмета на застраховането). Застрахователният случай има за свой обект не интереса като „възможност за загуба“, а напълно реалните ценности. Не възможната загуба понася действието на застрахователния случай, но самият застрахователен случай причинява действителна загуба, разрушавайки реалните ценности.

И така теорията на интереса като предмет на застраховането не отговаря на действителността и от двете възможни гледища относно предмета на застраховането. Нещо повече, и в двата случая тя фатално се превръща в теория на загубата, като предмет на застраховането¹ и неволно разкрива в тази преобразена форма своето противоречие с действителността.

Трябва да се отбележи, че невъзможността да се третира интересът (по новото Еренбергово определение) като предмет на застраховането, започна в края на краищата да се схваща и от някои привърженици на споменатата теория. Изходът от това положение обаче беше намерен от тях не в отказването им от дадената теория изцяло, а само в опита тя да бъде реформирана: в заменянето на Еренберговото определение за интереса с друго определение, което би направило интереса подходящ за отредената му роля като предмет на застраховането и би спасило по такъв начин самата теория на интереса от провал. Този опит е свързан с имената на Волф и Киш. Те предложиха ново понятие за интереса, като имуществено благо или като парична стойност на това благо.²

На пръв поглед такова определение за предмета на имущественото застраховане може да ни се стори приемливо. Идеята за имущественото благо, като предмет на имущественото застраховане, ни се струва най-обикновена и естествена и не предизвиква никакви възражения.

От самото начало обаче възниква въпросът: ако се признае, че предмет на застраховането е самото имуществено благо (или неговата парична стойност) съвместимо ли е това със

¹ В руската литература както в дореволюционната, така и в съветската, *Schadensversicherung* много често се превежда не като застраховане срещу загуби, а като застраховане срещу щети (напр. Николски, цит. съч., стр. 169), или „застраховане на загуби“ (напр. Воблий, цит. съч., 1-во изд., стр. 40, 2-ро изд. стр. 29; Серебровски „Очерки советского страхового права“, стр. 43; Рибников „Страховое дело“, стр. 10). Такъв превод пряко отговаря на представата за загубата като предмет на застраховането, ярко демонстрирайки слабото място на разглежданата теория.

² Wolf, *Das Privatversicherungsrecht* („Enzyklopädie der Rechtswissenschaft“, Holtzendorf—Köhler, B. II, 1914, стр. 432). Киш се присъединява към даденото от Волф определение на интереса като имуществено благо (*Vermögensgut*) с едно обаче изменение: интересът е не само имущественото благо, но и неговата парична стойност. (*Geldwert des konkreten Vermögensgutes*; цит. съч. III, стр. 16 и сл. и 21 и сл.).

запазването в сила на тезата за интереса като предмет на застраховането? Във връзка с това се поставя и друг въпрос, а именно: ако интересът се определя като имуществено благо, то какво ще означава в края на краищата това имуществено благо? Фигурира ли понятието „имуществено благо“ като родово обозначение за различните видове конкретни имуществени обекти (вещи, вземания за дългове и т.н.)? Тогава не би било изключено признаването при всеки отделен случай на тези именно обекти за предмет на застраховането, т. е. (в повечето случаи, особено в съветското право) — за конкретни вещи. Но това би противоречило на признаването на интереса като предмет на застраховането, за което особено държат Волф и Киш. Затова Киш, който е предал на тесрията за имущественото благо най-развитата форма, противопоставя това „благо“, в качеството му на предмет на застраховането, на самата конкретно подлежаща на застраховане вещ. Той решително отрича, че тази вещ представлява предмет на застраховането и даже при застраховането на дадена вещ от нейния собственик смята, че подлежащото на застраховане имуществено благо не е идентично със самата вещ. При това се оказва, че имущественото благо като предмет на застраховането, се индивидуализира чрез „отношението“ (Beziehung) на застрахователя към конкретно подлежащия на застраховане обект (например дадена вещ). Ако една вещ се застрахова от собственика, залогодържателя, арендатора превозвача и т. н., то предмет на застраховането във всеки един от тия случаи ще бъде не самата вещ, а „имущественото благо“ (или неговата парична стойност) на собственика, залогодържателя и т. н., което се определя като негово „отношение“ към дадената вещ.¹

Към една и съща вещ се отнасят по такъв начин няколко различни „имуществени блага“, изпъкващи едновременно като „интереси“.

В резултат на това „имущественото благо“ започва да придобива свършено друг вид. То престава да бъде родово обозначение на конкретни имуществени обекти. През терминологичната маска, която може да предизвика подобна представа, прозират чертите, придаващи на понятието „имуществено благо“ много по-отвлечен характер.

В тази светлина става по-ясна и самата същност на теорията за имущественото благо.

Това разбира се, не е обичайната теория на интереса. Напротив, тя се стреми да се отдалечи от последната, клонейки към действителност и конкретност. Това обстоятелство трябва да бъде отбелязано като глас на протест, звучащ в самия лагер на теорията на интереса против нейната

¹ Киш цит. съч. III, стр. 17 и сл., специално стр. 18.

абстрактност и изкуственост; като някакъв опит за отстъпление на теорията на интереса от нейните основни позиции, към противоположното схващане: за имуществото — като предмет на застраховането¹.

Но това още не значи окончателно скъсване с теорията на интереса; не е решително преминаване към принципиално друга позиция. Напротив, теорията на имущественото благо и формално, и по същина не се откъсва от лоното на своята „*alma mater*“ — теорията на интереса — и продължава да действа под нейното знаме. Тя е собствено само вариант на теорията на интереса, запазващ, макар и не тъй явно всички нейни недостатъци, прибавяйки към тях и нови такива, защото теорията на имущественото благо представлява само нещо като опит за еklektично съединение на несъединими по своето естество понятия — интереса и имуществото — като предмети на имущественото застраховане.² В резултат не се получава нито едното, нито другото, а някаква теоретична смес, своеобразен продукт на буржоазното кулинарно изкуство — „ни риба ни рак“.³

И така интересът (нито като отношение, нито като имуществено благо) не може да бъде признат за предмет на имущественото застраховане.

¹ Още повече се забелязва тази тенденция у Бланк, (*Interesse, versichertes Interesse, Motiv*, в „*Zeitschrift für die gesamte Versicherungswissenschaft*“ от 1929 г., В. 29, Н. 4, стр. 393 и сл.). Бланк прави разлика между предмета (*Gegenstand*) и обекта (*Objekt*) на застраховането. Според това гледище на Бланк като „обект“ на застраховането (при застраховането на вещи) се явява самата вещь; а „предмет“ на застраховането е интересът. При това интересът на свой ред е „вещ“, като ценност (или имуществен) „обект“ (*Sache als Wertobjekt, Sache als Vermögensobjekt*), а самата „ценност“ се разбира в субективен смисъл: например една за собственика, друга за залогодържателя. И така предметът на застраховането като че ли се свежда тук вече не към „отношението“, изразяващо „възможността за загуба“ и не към абстрактното „имуществено благо“ (което може да се противопостави на вещите), а към самата конкретна вещь. Реализмът на здравия смисъл като че ли е готов да възтържествува над мъглявия призрак на „интереса“, като предмет на застраховането. Но все пак този призрак побеждава. И за негова угода се провежда „най-тънкото“ разграничение (*Haarspalterei*) между предмета и обекта на застраховането, а понятието за подлежащата на застраховане „вещ“ се подлага на такава преработка, от която излиза вече неприличащо на себе си и става синоним на интереса.

² У Киш еklektизмът е в още по-сложен състав. Понятието интерес като парична ценност (*Geldwert*) на имущественото благо, а тази последната като предмет на имущественото застраховане, довежда Киш до третирането на това застраховане (*Schadensversicherung*) като застраховане на парични суми (*Geldwert = Geldsumme*, виж цит. съч., III, стр. 21), т. е. доближаващо се до *Summenversicherung*.

³ Определението на интереса като имуществено благо не си спечели господството в буржоазната застрахователна литература. През последните години в нея, напротив, се усили влиянието на старото Еренбергово определение на интереса като отношение (*Beziehung*). Това определение поддържат в частност Врук (цит. съч. стр. 477) и Ehrenzweig (цит. съч. II стр. 375).

Още по-очевидна е невъзможността да се признае застрахователната сума за предмет на личното застраховане.

Преди всичко застрахователната сума не е обект на застрахователната защита. Застрахователната защита е опазване от застрахователните случаи, а правото върху застрахователната сума възниква само като резултат от действието на застрахователния случай.

По същата тази причина застрахователната сума не може да бъде призната и за обект на въздействие от страна на застрахователния случай.

И така, застрахователната сума не може да бъде предмет на застраховането нито в едното нито в другото от двете посочени по-горе възможни значения на това понятие.

Като предмет на застраховането, застрахователната сума би представлявала още по-уязвимо понятие, отколкото застрахователният интерес в същата тази роля, защото този интерес поне е реален и съществува независимо от настъпването или ненастъпването на застрахователния случай; съществува още преди сключването на застраховката. Но как може да бъде предмет на застраховането онова, което в качеството си на действителна ценност, дължи появата си на застрахователния случай, а при липса на такъв случай изобщо не се явява на бял свят през цялото времетраене на застраховката?

Ето защо трябва да се приеме за установено, че подразделението на застраховането на застраховане срещу загуби и застраховане на суми, което претендира да играе ролята на подразделение по предмета на застраховането, в действителност не оправдава тази си претенция¹.

То представлява подразделение не по предмета на застраховането, а по предмета на застрахователната претенция, на искането, отправено към застрахователя и възникнало в резултат на застрахователния случай. В основата на това подразделение лежи не въпросът какво се застрахова, а как се застрахова, как е организирано застраховането, как се оформяват взаимоотношенията между застрахователя и застрахователя, за какво може да претендира застрахователят (или ползувачото се лице) по силата на застрахователния случай и какво именно е необходимо да се докаже, за да се получи застрахователното обезщетение.

В един случай застраховането се изгражда върху принципа на обезщетяването на загубите в точно доказания размер,

¹ От гледището на това подразделение като предмет на личното застраховане се явява, както и в имущественото застраховане, имуществената ценност. Дори и ако това не може да смути привържениците на обезличеното понятие за личното застраховане като *Summenversicherung*, то, във всеки случай, вече от само себе си предизвиква обосноваването съмнение, че различието между имущественото и личното застраховане според признаците на интереса и на сумите е действително едно различие по предмета на застраховането.

обаче съобразно с условията на застраховането (например не по-високо от застрахователната сума и т. н.). В други случаи застраховането се изгражда върху принципа на изплащането, независимо от въпроса за загубите на предварително определената сума. Но тази разлика няма пряко отношение към въпроса за самия предмет на застраховането. Доказателство за това е фактът, че и личното застраховане може да бъде организирано, подобно на имущественото, като застраховане срещу загуби, а от друга страна и имущественото застраховане може да съдържа елементите на *Summenversicherung*.¹

Фактът, че в съвременното буржоазно право господствува подразделението на застраховането според предмета на застрахователната претенция, което при това е и подразделение според предмета на застраховането, със съмнение не е случаен. Този факт се явява като своеобразен идеологичен израз на търговския характер на буржоазното застраховане. За него, както и за всяко търговско предприятие, в центъра на вниманието стои не самият застрахован предмет, а съдържанието или характерът на застрахователната претенция, независимо от това какъв би бил действителният обект, с който е свързано застрахователното обезпечение, и който е застрашен от предвидената от застраховането опасност. Не материалната, а формалната страна на нещата, не предметната същност на застрахователното отношение, а характерът на взаимните правоотношения по застрахователния договор интересува повече от всичко друго буржоазното застраховане и неговите практически дейатели и затова придобива значението на решаващ критерий в теоретичното построение на буржоазната застрахователна наука.²

Така буржоазната застрахователна теория заменя съответно предмета на застраховането с предмета на застрахователната претенция. Застрахователният интерес и застрахователната сума засенчват конкретните обекти на застраховането: имуществото на хората, техния живот, здраве и т. н. Правната форма на застрахователното опазване се превръща в своеобразен фетиш, на който се приписват свойства каквито той не притежава и който незаконно се представя за истинския предмет на застраховането.

Такава фетишистка заблуда е недопустима за съветската теоретична мисъл.

¹ Те се срещат най-често в областта на морското застраховане: т. н. таксирана полица, в която самата застрахователна стойност (а не само застрахователната сума) е твърдо определена по взаимно съгласие на страните и обикновено не подлежи на по-нататъшна (например в случай на загуба) проверка и изменение според действителната стойност на застрахователния интерес.

² Това е характерно не само за застраховането. Ср. забележката на Енгелс за това, че „юридическият мироглед“ трябва да стане „класическият мироглед на буржоазията“ (Маркс и Енгелс, соч. т. XVI, ч. I, стр. 296).

§ 4. Подразделение по предмета на застраховането

Съществуващото в съветското застрахователно право основно подразделение на застраховането на имуществено и лично е основано не върху различията от правен характер на застрахователните услуги, а върху различията в самата същност на отношенията, които се обслужват от застраховането. Предмет на съветското застрахователно право са обществените отношения, възникващи в процеса на застрахователната защита на производителните сили на социалистическото общество. Разликата в характера на тези производителни сили, опазвани чрез застраховането, е легнала в основата на подразделението на застраховането на имуществено и лично. Имущественото застраховане опазва производителните сили овеществени, изразени главно в средствата за производството. Личното застраховане опазва най-важната от всички производителни сили: работната сила на човека. Това икономическо различие е легнало на свой ред в основата на правното различие по предмета на застраховането (на застрахователното правоотношение). Предмет на имущественото застраховане са веществените и други имуществени обекти, а предмет на личното застраховане — личните блага (живот, здраве, работоспособност и т. н.).

Застрахователната защита на едните и на другите обекти обаче не се осъществява по един и същ начин. Това се обуславя от нееднаквото им естество.

Застраховането е в състояние да възстанови и обикновено възстановява фактически имуществените блага на отделния пострадад застраховащ, които той е загубил вследствие на застрахователния случай. Тук застрахователното опазване обикновено води, в мащаба на отделното предприятие или стопанство, до възстановяването на унищожените блага по пътя на тяхното заместване с еднородни блага — било непосредствено (натуралната форма на застрахователното обезщетение) или, което се случва много по-често, чрез парична компенсация като посредническо звено.

Но застраховката обикновено не е в състояние да възстанови загубените вследствие на застрахователния случай лични блага. Никаква застраховка не може да възвърне загубения живот нито загубената завинаги работоспособност. Тук възстановяването е невъзможно. Дори и в случаите, като например застраховката срещу болест, когато застраховането може да съдействува за възстановяването на загубеното лично благо (в смисъл за възстановяването на здравето чрез отпускане на средства за лекуване, безплатна медицинска помощ и т. н.) това съдействие само по себе си още не осигурява положителния резултат, тъй като в личното застраховане, за разлика от имущественото, понасянето на загубата от страна на застра-

ховащия и обезщетяването ѝ от застрахователя са принципиално несъизмерими величини.

Но ако личното благо не се възстановява по пътя на застраховането, както имущественото благо, може ли в такъв случай да се приеме то изобщо като обект на застрахователната защита? И не се ли поставя по такъв начин под съмнение поддържаното от нас обоснование за подразделянето на застраховането на имуществено и лично според признака на различието между самите, подлежащи на застрахователна защита реални блага: имуществени и лични?

Обаче невъзможността за пълното възстановяване на загубените лични блага още не означава, че за тях не може да има застрахователна защита. Застрахователната защита, като такава, не може да предотврати изобщо застрахователния случай, нито да възвърне в натура погиналото. Тя представлява само икономическа помощ за пострадалите. И доколкото застраховането дава тази помощ при загубата на лични блага, то осъществява в икономически смисъл на думата застрахователната защита.¹ Юрически това се изразява в смисъл, че имуществените последици (рискът) от загубата на личното благо се поемат до известна степен от самия застраховач.² В този смисъл и личното благо, подобно на имущественото, се явява като предмет на застрахователния договор (или на извъндоговорното застрахователно правоотношение), т. е. като предмет на застраховането в правния смисъл. И така подразделението на застраховането на имуществено и лично е подразделение по предмета на застраховането според действителния обект на застрахователната защита и според самото естество на подлежащите на застрахователна защита блага: имуществени и лични.³

Докато въпросът за предмета на имущественото и личното застраховане повдига в застрахователната литература — в съветската и в буржоазната — съществени разногласия, много по-голяма яснота съществува по въпроса кое представлява в тези видове застраховане обект на застрахователния случай. Напълно очевидно е, че в имущественото застраховане застрахователният случай непосредствено засяга сферата на имуществените блага, а в личното застраховане — сферата на личните блага на застрахования.

¹ Застрахователната защита на личните блага означава, разбира се, по начало застрахователната защита на съответните живи хора. Но такова оточняване се отнася и за имуществените блага. То съвсем не изключва възможността и необходимостта да се различават имуществените от личните блага като обект на застрахователната защита.

² Това се отнася, разбира се, и за застраховането на имуществените блага.

³ От само себе си се разбира, че понятието „имуществено благо“ се явява тук само като родово обозначение на конкретните имуществени обекти (вещи и т. н.), а не като вариант на понятието интерес в смисъл на теорията Волф - Киш.

Това последното обстоятелство допълнително потвърждава, според нас, правилността на поддържаното от нас мнение за предмета на имущественото и личното застраховане, защото напълно естествено е, че предметът на застраховането, взет в качеството му на обект на застрахователната защита, съвпада с действителния обект, който би могъл да бъде засегнат от действието на застрахователния случай.

Така предметът на застраховането (бил той имуществено или лично благо) изпква едновременно и като обект на застрахователната защита, и като обект на възможния застрахователен случай. Тези две значения на предмета на застраховането се оказват вътрешно съгласувани, като изразяващи различните страни на едно и също явление. Същевременно и понятието за предмета на застраховането придобива строго логично единство (предметът на застраховането = на предмета на застрахователната защита = на предмета на застрахователния случай), отразяващо в себе си реалната диалектика на обективното жизнено единство.

§ 5. Подразделение според метода на застрахователното обезпечаване

По-горе изтъкнахме, че господстващото в буржоазното застрахователно право подразделение на застраховане срещу загуби и застраховане на суми, като подразделение според предмета на застраховането (интерес и парична сума), е в действителност подразделение според характера на правните взаимоотношения между страните, според съдържанието на задълженията на застрахователя или още другояче казано: според метода на застрахователното обезпечаване.

В така измененото си значение това подразделение несъмнено съдържа известна доза истина и в съответното му приложение към съветското застрахователно право, тъй като съгласно чл. 367 от Гражданския кодекс на РСФСР, в един от застрахователните отрасли (в имущественото застраховане) обезпечаването се осъществява под формата на обезщетяване на загубите (разбира се в границите на условията за застрахователното задължение), а в друг отрасъл (в личното застраховане) — във формата на изплащане на застрахователната сума (или съответната част от същата), независимо от въпроса за загубите.

Обаче и в своето ново значение такова подразделение не може да бъде прието безрезервно. То се нуждае преди всичко от съществена поправка, произтичаща от развитието на съветската застрахователна практика след издаването на Гражданския кодекс. Работата е там, че в основната сфера на имущественото застраховане, а именно в застраховането на социалистическата собственост, застрахователното обезпечаване не винаги се ограничава с обезщетяването на

загубите. При доброволното застраховане на имуществата на предприятията, учрежденията и организациите¹, при задължителното застраховане на държавния жилищен фонд и на някои други държавни имущества², при доброволното застраховане на транспортните средства³, принадлежащи на социалистическите организации, застрахователното обезпечение се явява по принцип като възстановителна стойност на имуществото (определяна по един или друг начин, но във всеки случай — без оглед на нейното намаляване поради изхабяване на застрахованата вещ).⁴ А това означава, че унищоженото имущество се заплаща със сума, надвишаваща неговата действителна стойност, а следователно и загубата на застрахователя. Но в този случай и тезата, че застрахователното обезпечаване в имущественото застраховане се явява само във формата на обезщетяване на загубите, се нуждае в съветското застрахователно право от основно ревизиране и оточняване.

Независимо от посочената досега съществена неточност, подразделението на застраховане срещу загуби и застраховане на суми, дори и разгледано като подразделение по метода на застрахователното обезпечение, недостатъчно дълбоко отразява действителния характер на съответните застрахователни отношения. То се ограничава само с външната, „видимата“ страна на описваните от него явления (обезщетяване на загубите, изплащане на застрахователната сума), без да се задълбочава обаче в самата тяхна същност, без да открива именно онова, което е легнало в основата на даденото подразделение: на действителното различие в метода на застрахователното обезпечаване.

Да пристъпим към изясняването на това различие.

В основата на всичките видове съветско застраховане е легнала задачата да се удовлетворят имуществените потребности, възникнали като резултат от предвиденото застрахователно събитие. Това се отнася и за имущественото, и за

¹ Правилник (на този вид застраховка) утв. от НКФ на СССР от 8 март 1941 г., §§ 7 — 8. (Сборник пост., прик. и инстр. по фин.-хоз. вопросам, 1941, № 6—7, стр. 15).

² Правилник (на този вид застраховка) утвърден от НКФ на СССР от 7 октомври 1938 г. § 9. (Фин. и хоз. бюллетень, 1938, № 30, стр. 14).

³ Правилник (на този вид застраховка) утвърден от НКФ на СССР от 19. II. 1941 г., § 4. (Сборник пост., прик. и инстр. по фин.-хоз. вопросам, 1941, № 4, стр. 13).

⁴ В капиталистическите страни също така се срещат случаи на имуществено застраховане за възстановителната стойност. Но в условията на капитализма такова застраховане, като противоречещо на основните принципи на буржоазното застрахователно право, представлява от себе си изключително явление и в своето практическо провеждане среща значителни затруднения и усложнения. Това по-подробно ще разгледаме по-нататък. В СССР застраховането според възстановителната стойност за социалистическите организации води своето начало от 1928 г. („Особые условия добровольного страхования от огня имущества по восстановительной стоимости“, утв. от НКФ на СССР от 16 ноември 1928 г.).

личното застраховане. То се отнася и за всяко, каквото и да е задължение на застрахователя: и до задължението за обезщетяване на загубите (в точен смисъл), и до задължението за заплащане на възстановителната стойност на имуществото, до задължителното изплащане на твърдата фиксирана сума и т. н. Това са все различни форми за удовлетворяване на имуществените потребности, създадени от застрахователния случай; т. е. това са разните форми на застрахователното обезпечение.

Категорията на потребността обединява по такъв начин имущественото и личното застраховане, докато категорията на загубата, без да бъде в състояние да обедини дори всичките случаи на имущественото застраховане, го отделя от личното: в личното застраховане, както е известно, застрахователният случай може и да не бъде по своя характер ощетяващ и вредоносен.¹

Теорията за имуществената потребност, като основна категория на всяко (имуществено и лично) застраховане, вече бе изтъкната в буржоазната застрахователна литература, като заместителка на теорията на имуществената вреда.²

Но при прилагането ѝ от капиталистическото общество теорията на имуществената потребност (индивидуалната потребност — *Individualbedarf* — на застраховащите) не бе освободена от характерното за буржуазните социално-икономически учения, идеологично маскиране и социален фалш.

Въпросът е там че тъкмо за главните и решаващи кадри на застраховащите в буржоазното застраховане (за представителите на едрия капитал), чието имуществено положение далеч превъзхожда действителния размер на личните им потребности, застрахователният случай (и в имущественото, и в личното застраховане) не поражда винаги действителна лична потребност, ако не включим в това понятие с нищо неутолимата „потребност“, за забогатяване, а следователно и за обезщетяването на загубените източници за забогатяване.

Идеята за удовлетворяване на имуществената (ала не вече само индивидуалната) потребност намира своето жизнено оправдание в съветското социалистическо застраховане. Застрахователният случай, сполетял социалистическата собственост, създава действителна обществена потребност за възстановяването в една или друга форма на унищожените средства за производството или другите обекти. По същия начин и за-

¹ Например в случай на доживяване до определената възраст. Предприетите в буржоазната застрахователна литература опити да се обединят имущественото и личното застраховане, като се прехвърлят понятията за загубата или вредата върху личното застраховане, се явяват като несъстоятелни. Те често идват до смешни изводи, като квалифицират например достигането до определена възраст като „повреждане“ на личността (виж по-горе).

² Има се предвид теорията на имуществената потребност *gobbi*—*Manes* и с някои изменения—Нирка. В. К. Райхер, Очерк за най-важните сделки на съветското стопанско право (гл. IV, § 2, дял I, 4).

страхователният случай, сполетял отделния гражданин (в неговата имуществена или лична сфера), поражда обикновено за самия него и за неговото семейство (особено за последното в случай на неговата смърт), действителна лична потребност от имуществен характер.

Съветското социалистическо застраховане си поставя за задача удовлетворяването на такива обществени и лични потребности. В това се заключава именно и застрахователното им обезпечаване. Но удовлетворяването на тези потребности се осъществява по два различни начина.

В имущественото застраховане потребността като резултат на застрахователния случай, се удовлетворява според конкретната мярка. Това значи, че застрахователното обезпечение е обусловено (в рамките на приетото от застрахователя задължение) на първо място от потребността¹, възникнала за застрахователя, вследствие на някакъв застрахователен случай, и на второ място — от нейния действителен размер. Ето защо едното и другото подлежат на определяне *in concreto* за всеки отделен случай, след постъпването на предвиденото застрахователно събитие. И едното и другото изпъкват при самото възникване на застрахователното правоотношение като условие, от което ще зависи както правото на застрахователно обезпечение, така и неговият размер.

В личното застраховане потребността, която се явява като резултат от застрахователния случай, се удовлетворява според абстрактната мярка.² Това значи, че застрахователното обезпечение не е обусловено при всеки отделен случай, нито от конкретния размер, нито даже изобщо от наличието на потребността като резултат на застрахователния случай. Затова нито едното, нито другото не подлежат тук на определяне *in concreto*, в отделните случаи, нито при настъпването на предвиденото застрахователно събитие, нито евентуално при сключването на застраховката. Възникването на потребността като резултат от застрахователния случай, тук вече се предполага само по себе си (без да съществува възможност за опровергаване на това предположение от страна на застрахователя), като известно обобщение на безкрайното разнообразие на съответните жизнени явления, и самият размер на тази потребност също се определя предварително с известно отклонение от

¹ Например от действителното унищожаване или повреда на застрахованото имущество от стихийни бедствия или несчастни случаи.

² Обаче при социалното (също лично) застраховане действуват, макар и във форма различна от тази при имущественото застраховане, принципът на конкретната мярка. Не е изключена и възможността за неговото приложение в бъдеще в единия или другия видове лично застраховане, влизащи в компетентността на Госстрах. По такъв начин подразделението според начина на застрахователното обезпечаване не съвпада изцяло и обязательно с подразделението според предмета на застраховането — на имуществено и лично.

различните конкретни възможности при твърдата застрахователна сума.¹

Понятието за имуществената потребност обхваща по такъв начин, макар и в различен вид, имущественото и лично застраховане и хвърля нова светлина върху понятието за застрахователния интерес. Въпреки господстващото в буржоазната застрахователна теория учение за интереса, като възможна загуба, като обратна страна на имуществената щета и т. н., застрахователният интерес е съотносителен не на загубата, а на имуществената потребност и, като се употреби същата метафора, той се явява като „обратна страна“ на имуществената потребност.

Застрахователният интерес по такъв начин е универсалната категория на съветското застраховане: той не е ограничен в сферата на имущественото застраховане, а действа също и в личното. Обаче неговото действие в двата случая е съществено различно, както и действието на съотносителната с него категория: на имуществената потребност.

В имущественото застраховане застрахователният интерес се определя по своето наличие и размер *in concreto* и влиза в самото съдържание на застрахователното задължение като негова неизменна „каузална“ основа.

В личното застраховане застрахователният интерес запазва своето значение като истинско основание на застрахователната сделка и на застрахователното задължение. Иначе, ако това не би било така, договорот за личното застраховане би загубил своето действително, жизнено съдържание и би се превърнал в игра на застраховане. Но тук за разлика от имущественото застраховане, това основание на

¹ Съответното разграничение между двата клона на застраховането в зависимост от конкретния или абстрактния тип на връзката между застрахователния случай и имуществената потребност, или другояче казано в зависимост от прилагането на конкретната или абстрактната мярка при застрахователното удовлетворение на тази потребност, ние изтъкнахме през 1928 г. в споменатия по-горе „Очерк на най-важните сделки на съветското стопанско право“ (гл. IV § 2, дял II, § 3, дял III). При това обаче ние приехме тогава за предмет на застраховането не реалните обекти (имущество, лични блага), а самата имуществена потребност, което не можем да признаем за правилно. Аналогичното подразделяне на застраховането на два клона в зависимост от прилагането на конкретния или абстрактния критерий при удовлетворяването на потребностите, обслужвани от застраховането, даде впоследствие, но в значително по-малко разгърнат вид Bruck (Das Privatversicherungsrecht, 1930, стр. 62 и сл.: konkrete Bedarfsdeckung и abstrakte Bedarfsdeckung). В известна степен се е приближил към тази мисъл и Волф (цит. съч., стр. 419). Изхождайки от положението, че всяко (в това число и личното) застраховане е застраховане срещу загуби (вреди), той въвежда в личното застраховане понятието за „типичната вреда“ (typischer Schade), подлежащо на обезщетяване в среден брой случаи (im Durchschnitt der Fälle). Посоченото изходно положение на Волф обаче не може да бъде прието. Виж по-горе.

застрахователната сделка остава обикновено извън нейното правно съдържание и не влиза в нейния състав.¹

Казаното може да напомня проблемата за различието на каузалните и абстрактните сделки в гражданското право. Но разбира се, тук няма пълна аналогия. Затова е необходимо предпазване от възможното смесване на понятията. Договорът за личното (както и за имущественото) застраховане не съдържа срещаша се и каузално обуславяща се едно друго задължение на застрахователя и на застрахования и, следователно, не представлява абстрактна сделка в общоприетия смисъл на това понятие. Но все пак, за разлика от имущественото застраховане, задължението на застрахователя в личното застраховане е абстрахирано от посочения по-горе смисъл на имуществената потребност и от застрахователния интерес на обезпечените чрез застраховането лица и, следователно има в този смисъл абстрактен характер.

§ 6. Подразделение според метода на осъществяване на застраховането

Наред с подразделението на имуществено и лично в съветското застраховане съществува още едно важно подразделение на застраховането — на доброволно и задължително.

За разлика от първото, това подразделение никога не е предизвиквало особени теоретични затруднения. Все пак по установяването на неговия критерий няма пълно единодушие.

По-рано за такъв критерий се смяташе „правното естество“² на застраховането. Но правното естество на застраховането представлява от себе си нещо по-голямо отколкото въпросът за неговата доброволност или задължителност.³

В по-късната литература за критерий на това подразделение обикновено се приема „източникът на възникването“ на застраховането: доброволното — възниква от застрахователния договор; задължителното непосредствено по силата на закона.⁴

¹ В английското право изискването за наличие на застрахователния интерес отчасти запазва и досега за личното застраховане една формална сила. Виж Jenks; A Digest of English Civil Law, 3 ed., 1938 г., §§ 707 и 714. Има руски превод на Л. А. Лунц („Ученные труды“ на Всесоюзния институт за юридически науки, изд. IV, Юриздат, 1940 и 1941).

² В. И. Серебровский. Очерки советского страхового права, стр. 48; Страхование, стр. 49; В. М. Потоцкий, цит. соч. стр. 25.

³ Ето защо ние предполагаем, че предложената от нас своевременно квалификация на съответното подразделение на застраховането като подразделение по „правната форма“ (Государственное имущественное страхование в СССР, 1924 г., стр. 14), е в известна степен по-близо до действителността.

⁴ „Советское гражданское право“ (ВИЮН), 1940, стр. 224, съпоставена със стр. 226. Приблизително също тъй „Советское гражданское право“ (Украински научно-изследователски институт на правните науки), 1940, стр. 196; „Гражданское право“, 1944, т. II, стр. 198; „Гражданское право“, 1945, стр. 233—234.

И наистина днес задължителното застраховане в СССР (с малки незначителни изключения) е извъндоговорно, възникващо непосредствено по силата на закона. Затова в качеството си на обикновено империческо съпоставяне, основано на съвременното положение на нещата, посоченото разграничение на застраховането на доброволно и задължително макар и не съвсем точно¹, не предизвиква особени възражения. Принципно обаче е възможно и задължителното застраховане да възниква, подобно на доброволното, от договора, а не непосредствено по силата на закона. Нещо повече, такива случаи са и фактически известни на съветското застраховане. В областта на имущественото застраховане следва да се посочи задължителното неокладно застраховане, съществуващо през 1921—1929 год., което се разпростираше главно върху арендуваното държавно имущество.²

В областта на личното застраховане трябва да се отбележат два случая на задължително договорно застраховане (за сметка на съответните организации): а) застраховането на пожарникарите срещу злополуки; б) застраховането на пенсиите според изискванията на закона.³

По такъв начин понятието за източника на възникването (договорът или законът) е неприемливо като теоретичен критерий за подразделението на застраховането на доброволно и задължително.

Най-простото и естествено разрешение на разглеждания въпрос е дадено, както ни се струва, в самото наименование на споменатите видове застраховане. В едни случаи застраховането възниква по доброволен ред; в другите — по задължителен (дори и когато при него е използвана договорната форма и то не е възникнало непосредствено по силата на закона). Напълно очевидно е, че това различие се заключава в метода на осъществяването на застраховането: във

¹ Същата неточност има и в учебника „Гражданское право“, 1938 г. ч. II, стр. 281, а също така и в учебника „Финансовое право“, 1940, стр. 167. Но в тези учебници не изпъква като теоретичен критерий за подразделението „източникът на възникването“ на застраховането, а в учебниците по финансово право е предложен от нас критерият за „метода на осъществяването“ на застраховането (виж пак там). За учебника „Финансовое право“, виж по-горе.

² Декрет на СНК на РСФСР за държавното застраховане от 6 октомври 1921 г., чл. 4, ал. 2 (без самия термин „неокладно“) и законът за държавното застраховане на СССР от 18 септември 1925 г., чл. чл. 5, 12—16 (СУ, 1921, № 69, чл. 554; СЗ 1925, № 73, чл. чл. 536—537, 1926 г., № 30, чл. 196). Задължителното неокладно застраховане отпада във връзка с въвеждането от 1 октомври 1929 г. на задължителното (вече извъндоговорно) застраховане на имуществата на общественото стопанство (постановление на ЦИК и СНК на СССР от 4 септември 1929 г., СЗ 1929, № 55, чл. 514). Употребяването на термина „неокладно“ (застраховане) в учебника „Советское административное право“, 1940, гл. XXIII, стр. 360—361 е неправилно и не отговаря на действителната застрахователна практика.

³ Виж по-долу, стр. 301.

въпроса: дали то е възникнало в зависимост от необвързаната от закона воля на страните, предимно — волята на застрахователя.¹

В сравнение с това, въпросът за закона или договора, като „източник на възникването“ на застраховането, има второстепенно, подчинено, а понякога само формално-правно значение.

Такива са най-важните подразделения на съветското застраховане:

1. Според предмета на застраховането — на имуществено и лично.

2. Според метода на застрахователното обезпечение — на застраховане с конкретизация или без конкретизация на застрахователния интерес (на имуществената потребност).

3. Според метода на осъществяването на застраховането — на доброволно и задължително.

Общопотребителни са обаче само двете подразделения: първото и третото, въпреки че всяко от тях, както видяхме, е предмет на разногласия. Второто от посочените по-горе подразделения, въпреки че има съществено практическо значение, изобщо не фигурира в номенклатурата на съветската застрахователна практика. Това впрочем в значителна степен се обяснява с обстоятелството, че въпросното подразделение, в условията на съвременното състояние на застрахователното дело в СССР фактически съвпада с подразделението на застраховането (без да се смята социалното) на имуществено и лично.

Първото и третото подразделения, напротив, взаимно се преплитат; при това съотношението на принципите на доброволността в имущественото и в личното застраховане е съществено различно. В имущественото застраховане принципът на задължителността има доста широко приложение; в личното, напротив, то не играе значителна роля. Това различие „в дозировката“ на двата метода за осъществяването на застраховането произтича от предметното различие между имущественото и личното застраховане. Предмет на първото са имуществените ценности, които в условията на социалистическото стопанство са в абсолютно преобладаваща маса като социалистическа собственост и са предоставени на разпореждането на социалистическите организации. Необходимостта от застрахователна защита за социалистическата собственост срещу щети, предизвикани от стихийни бедствия и нещастни случаи, е сама по себе си, независимо от мнението на ръководителите на съответните организации, достатъчно основание

¹ В съветското застраховане (с изключения срещани главно в морското застраховане), доброволността съществува само за застрахователите, а Гострах е длъжен да приема и доброволните застраховки при липса на законни основания за отказ от такива. По-подробно за това по-нататък.

за широкото (ако не изключително) прилагане на принципа за задължителността на застраховането на социалистическата собственост.

Другояче стои работата с личните блага, които са предмет на личното застраховане.

Тук, като се имат предвид широките и непосредствено прилагани по силата на закона форми на материалното обезпечаване на гражданите в СССР в случай на болест, инвалидност, старост и т. н. (социалното застраховане, социалното обезпечение и т. н.), на самите граждани се предоставя обикновено да решат въпроса, дали да използват наред с тези форми на обезпечаване и онези на държавното лично застраховане.

§ 7. Система на видовете имуществено и лично застраховане

На базата на двете основни подразделения на застраховането на имуществено и лично и на доброволно и задължително се основава цялата система на действащите в настоящия момент видове застраховане.

При имущественото застраховане различаваме:

1. Два вида задължително застраховане (задължително окладно застраховане и задължително застраховане на държавните имущества), с по-нататъшните подразделения на всяко от тях (различните видове окладно застраховане; задължителното застраховане на държавния жилищен фонд и задължителното застраховане на държавното имущество, дадено за ползуване на отделни граждани¹ и частни организации).²

2. Няколко вида доброволно застраховане: застраховане на имуществата на предприятията, учрежденията и организациите; застраховане на селско-стопанските култури; застраховане на селско-стопанската продукция в колхозите; застраховане на животните; застраховане на домашното имущество; транспортно (предимно морското) застраховане; застраховане на транспортните средства (предимно местните, например, на автомобилите, автобусите, трамвайните коли, моторните лодки и т. н.); в някои от тези видове застраховане съществуват и по-нататъшни вътрешни подразделения: в морското застраховане — застраховане на товарите (карго) и застраховане на плавателните съдове (каска); в застраховането на транспортните средства — застраховане срещу аварии и застраховане срещу стихийни бедствия.

При личното застраховане действуват:

¹ Например малки къщи в околностите, селищата и т. н., които гражданите арендуват у местните съвети или изпълкоми.

² Имаме предвид главно религиозните организации, в чието ползуване се намират църковните и др. постройки.

1. два вида доброволно (в случай на смърт и инвалидност) застраховане за живот; 2. два вида доброволно смесено (в случай на смърт, инвалидност и доживяване) застраховане за живот; 3. доброволно застраховане срещу злополука (за сметка на самите застраховани); 4. доброволно (а понякога и задължително) застраховане срещу злополука за сметка на организациите; 5. задължително застраховане на пътниците; 6. застраховане на пенсиите.

Посочената система на видовете имуществено и лично застраховане е обусловена, както и предшестващите системи, от практическите задачи, поставени пред съветското застраховане в съответния етап на социалистическото строителство. Тя има освен това и определено юридическо значение. Всеки от посочените видове застраховане се регулира, освен от общото законодателство, и от специалните правилници утвърдени било по законодателен (задължителното окладно застраховане), било по ведомствен ред (всички останали видове застраховане).

Така всеки от посочените видове застраховане има своя в известна степен самостоятелна правна нормировка и представлява самостоятелна юридическа величина. Подразделенията, които съществуват в самите тези видове, се отличават също от правна гледна точка едно от друго по редица съществени моменти, а понякога се нормират по специални правила (в транспортното застраховане: правилата за застраховането на товарите и правилата за застраховането на морските плавателни съдове). Освен това по редица въпроси (например във връзка с ликвидациите на загубите), съществуват нормативни актове (инструкции и т. н.), които често пъти обединяват в съответния кръг на въпросите няколко сродни (действащи срещу едни и същи опасности) видове застраховане.

Приведената обаче система на видовете застраховане не представлява още тяхната научна класификация според определението на теоретически издържани критерии. Разбира се, тези критерии по своето същество лежат в основата на тази система взета изцяло. Те обаче не са проведени с пълна тъждественост по всички звена на дадената система. Нещо повече: от гледището на тези критерии един вид застраховане се разпада на няколко самостоятелни вида, а различни видове застраховане се сливат в един. Впрочем от практическа гледна точка това още не винаги може да се счита за недостатък. Съвсем не се изисква всичките видове застраховане, установени от номенклатурата на застрахователната практика и възприети в нея по силата на отделните правилници, да съвпадат напълно с определените звена на теоретичната застрахователна класификация. Но задачата на тази класификация, разбира се, съвсем не се свършва с това. Тя има за цел, абстрахирайки се от различните усложняващи преплитания, да

открие в действащата система на отделните видове застраховане нейните теоретически класификационни основания, да свери по този начин теорията с практиката и да помогне на практиката чрез теорията.

От теоретична гледна точка в областта на съветското имуществено застраховане се набелязват следните класификационни подразделения: 1. според формите на собствеността или с други думи, според категориите на застраховащите; 2. според обектите на застраховането; 3. според застрахователните случаи.

Ако последните две подразделения са известни и на буржоазното имуществено застраховане, първото, по формата на собствеността, е специфично за съветското застраховане. Това различие на съветското застрахователно право от буржоазното произлиза от принципиалното различие между съветското и буржоазното право по въпроса за диференцияцията на гражданско-правните норми според формите на собствеността.

Подразделенията на съветското имуществено застраховане според застраховаемите обекти и застрахователните случаи обикновено съвпадат. И това е напълно естествено, понеже в зависимост от вида на застрахователните обекти стои и кръгът на възможните за съответния вид обекти застрахователни случаи.

Чрез съчетанието на тези два признака съветското имуществено застраховане, в своите съществуващи днес форми, може да бъде подразделено на четири уедрени групи:¹

1. застраховане против пожар и срещу редица други опасности: тук влизат задължителното застраховане на държавния жилищен фонд и на някои други държавни имущества; част от задължителното окладно застраховане; доброволното застраховане на имуществата на предприятията, учрежденията и организациите; част от доброволното застраховане на транспортните средства; доброволното застраховане на домашното имущество; доброволното застраховане на селскостопанската продукция в колхозите;

2. застраховане на животните: задължителното (окладно) и доброволното;

3. застраховане на растителните култури: задължителното (окладното) и доброволното;

4. транспортното застраховане, т. е. застраховането на товарите и на превозните средства срещу опасности при транспорта; тук влизат: транспортното застраховане на товарите; застраховането на морските плавателни съдове, застрахова-

¹ Не е безинтересно да се отбележи, че съответните четири групи застраховане бяха предвидени още в декрета на СНК на РСФСР за държавното имуществено застраховане от 6 окт. 1921 г. (СУ, 1921 № 69 чл. 554).

нето на транспортните средства срещу аварии и застраховането на риболовните кораби.¹

Поразделението на съветското имуществено застраховане по формите на собствеността се изразява: 1. в съществуването на образуванията по този признак самостоятелни видове застраховане; 2. в диференциацията, по същия признак, на застрахователните правила и тарифи в отделните видове застраховки.

Така в областта на доброволното имуществено застраховане срещу пожар и срещу други стихийни бедствия се различават по формата на собствеността два самостоятелни вида застраховане:

1. застраховането на имуществата на предприятията, учрежденията и организациите (социалистическата собственост);
2. застраховането на домашното имущество (личната собственост).

По-нататък, в границите на задължителното окладно застраховане, се диференцира въз основа на редица съществени моменти (кръга на подлежащите на застраховане обекти, размерите на застрахователното обезпечение, тарифните размери на застрахователните вноски и т. н.) правният режим за застраховането на имуществото: 1. на колхозите и 2. на отделните граждани.² Аналогична диференциация съществува и в доброволното застраховане на животните.

В транспортното застраховане на товарите и при застраховането на морските плавателни съдове не се провеждат разграничения по признака на формата на собствеността. Това се обяснява с обстоятелството, че двата посочени вида застраховане се прилагат предимно в сферата на външната търговия, а в сферата на вътрешно-държавните отношения, (като оставим на страна морските плавателни съдове) — в качеството на застраховачи на товарите се явяват почти изключително социалистическите организации. Затова при застраховането на транспортните средства, което обхваща и застраховката на превозните средства (леки коли, мотоциклети, моторни лодки, платноходки и т. н.), принадлежащи на отделните граждани, се прави различие в условията на застраховането между социалистическата и личната собственост:

¹ Транспортното застраховане има предвид транспорта в най-широк смисъл, излизащ от рамките свързани с понятието транспортно предприятие, с договора за превоз и т. н. От тази гледна точка, а също така и според кръга на застрахователните случаи, към транспортното застраховане може да бъде отнесено и задължителното окладно застраховане на риболовните кораби. Застраховането на товарите съществува в два вида.

² Диференциацията на тарифните размери се провежда освен това и вътре в тази втора категория застраховачи: за колхозниците тарифните размери са по-ниски, отколкото за едноличниците.

главно по отношение на размерите на застрахователното обезпечение и застрахователните тарифи.¹

При социалистическата собственост обикновено липсва диференциация на правния режим на застраховането от гледна точка на двете форми на тази собственост (държавна и кооперативно-колхозна). Така че при доброволното застраховане на имуществата на предприятията, учрежденията и организациите, при транспортното застраховане на товарите, при застраховането на морските плавателни съдове и при застраховането на транспортните средства — не се прави разлика между държавните и обществените организации.

За някои видове застраховане, отнасящи се до отделните отрасли на народното стопанство, принадлежността на имуществото към една или друга форма на социалистическата собственост обаче има съществено значение и разрешава въпроса за подчиняването или неподчиняването на това имущество на режима на даденото застраховане.

Така, задължителното окладно застраховане, което се очертава предимно като селско-стопанско, се разпростира върху колхозите и не обхваща совхозите.

От друга страна, в областта на жилищното стопанство задължителното застраховане се разпростира само върху държавния жилищен фонд, обаче не обхваща жилищния фонд, принадлежащ на кооперативните и на другите обществени организации. Това се отнася до тясно свързаната с даденото застраховане застраховка на държавното имущество, „от която се ползват отделните граждани и частните организации“.

Известна диференциация на правния режим в имущественото застраховане, според вида на подлежащите на застраховане имущества и застрахователни случаи, произлиза неизбежно от вътрешните условия на споменатото застраховане. Ето защо, тя е съществувала в една или друга форма, но върху стабилни по съществото си основи, във всичките етапи на развитието на съветското застраховане.

Значително по-тясно е свързан с измененията на класовата структура и със стопанската обстановка в различните етапи на социалистическото строителство, принципът на социалната диференциация на имущественото застраховане според формите на собствеността и според категориите на застрахованите. Ето защо, този принцип е бил подлаган в продължение на цялото историческо развитие на съветското застраховане на много по-значителни изменения.

В декрета на ВЦИК за социализацията на земята, от 19 февруари 1918 г.,² той за пръв път намери своя израз, но в значителна степен, само декларативно.

¹ Правила за доброволното застраховане на транспортните средства от 19 февруари 1941 г. §§ 4, 6, 8, 11.

² В дял I чл. 16 на този декрет се казва: „Всяко трудово-селско сто-

Декретът на СНК на РСФСР „Об организации страхового дела в Российской республике“ от 28 ноември 1918 г.¹ поставя по отношение на имущественото застраховане рязко очертана граница между държавно-кооперативните и частните имущества. Първите („всички съветски имущества и предприятия“) изобщо не подлежат на застраховане, а вторите („движимостите и товарите на кооперативните организации“) можеха да се застраховат по реда на взаимно-кооперативното застраховане; в сферата на държавния застрахователен монопол влизаше почти изключително частната собственост.

При отменяването на държавното застраховане, което става през 1920 година и неговото заменяне с държавно-стопанска помощ за пострадалите от стихийни бедствия, кръгът на стопанствата, които се ползват от тази помощ, се определя също така на първо място от формите на собствеността: помощ „се оказва на всички трудови както еднолични, така и колективни стопанства, ако тяхната стопанска дейност отговаря на интересите на Работническо-селската държава.“²

Декретът на СНК на РСФСР от 6 октомври 1921 г., който в условията на новата икономическа политика (б. пр. Непа) възстанови държавното имуществено застраховане, разграничава, както и декретът от 28 ноември 1918 г. — но вече на друго основание — държавната, кооперативната и частната собственост. Сега вече и държавното имущество се включва в застрахователната система, а задължителното застраховане започва да действа не само в сферата на частната собственост, както бе дотогава, но и в сферата на държавната и кооперативната собственост. Обаче съотношението между принципа на доброволността на застраховането е различно за посочените три форми на собствеността. Кооперативните имущества се признават обикновено за подлежащи на задължително застраховане, но кооперативните организации имат право да избират между взаимно-кооперативното и държавното застраховане. Частната собственост (главно в селото) се обхваща широко от задължителното застраховане; наред с това, по отношение на нея действа и доброволното застраховане. Държавните имущества са обикновено обекти на доброволното застраховане; на задължително застраховане те подлежат, главно ако са отдадени в аренда на частни лица и на кооперативни организации.

панство трябва да бъде застраховано срещу пожар, смъртност на добитъка, от неурожай, в случай на суша, градушка и други стихийни бедствия чрез съветското взаимно застраховане“ (СУ 1918, № 25, чл. 346).

¹ СУ, 1918, № 86, чл. 904.

² Декрет на СНК на РСФСР „Об организации хозяйственной помощи пострадавшим от стихийных бедствий“ от 18 декември 1920 г., чл. 2 (СУ 1920, № 100, чл. 538).

Обаче вън от въпроса за доброволността или задължителността на застраховането (с произлизащите от това различия в метода за определяне на застрахователната сума, по въпроса за изискване на застрахователните вноски и т. н.), самите условия на застраховането обикновено още не се различават от гледна точка на признака за формата на собствеността.

Това положение на нещата продължи до 1928 година. От този момент нагътък се тури начало на диференциацията на застрахователните условия според социалния признак. Тази диференциация се появи първоначално при установяването на различните правила за доброволното застраховане срещу пожар в обобществения и частния сектор.¹ В основата си това разграничение имаше тогава още формален характер, понеже съдържанието на едните и другите правила съвпадаше почти напълно.² През септември 1929 г. беше въведено задължително застраховане на имуществата на обобществения сектор на народното стопанство³, като за тези имущества се установи нов ред за застраховане, коренно отличаващо се от застраховането на имуществата на частния сектор. Всичко това обаче се отнасяше за онези видове застраховки, които действаха предимно в градовете.

След това през 1930 г. се обособи според социалния признак и задължителното окладно застраховане, което действуваше предимно в селото. Това стана в условията на широко разгърналото се социалистическо преизграждане на селското стопанство, в борбата за колективизация и в решителното социалистическо настъпление срещу капиталистическите елементи. По редица съществени въпроси (за кръга на подлежащите на застраховане обекти и застрахователни случаи, за застрахователните суми, тарифите на застрахователните вноски, застрахователните облекчения и т. н.) се установи различие между застраховането на колхозното имущество и стопанствата на гражданите. По отношение на тези последните на свой ред се прокара по редица въпроси разграничение между трудовите и кулашките стопанства, а впоследствие — за самите трудови стопанства — между стопанствата на колхозниците и едноличниците.

¹ При това правилниците за частния сектор се наричаха „общи“, а за обобществения сектор — „особени“.

² Най-важното различие, установено за застраховането на имуществата от обобществения сектор през това време се заключаваше в допускането, при специално съглашение на страните, на застраховането за възстановителната стойност (по-точно без намалението за овехтяване) в значителното уеднаквяване на застрахователните тарифи, в опростяването на операциите по оформяването на застраховането и по ликвидацията на загубите.

³ Постановление на ЦИК и СНК на СССР от 4 септември 1929 г. (СЗ, 1929, № 55, чл. 514).

Обстоятелството, че диференциацията на условията на съветското имуществено застраховане според социалния признак започна да се провежда от 1928 година и особено през 1929—1930 години, разбира се, не е случайно. То намира своето обяснение в светлината на изказванията на другаря Сталин, отнасящи се до фазите на развитието и до функциите на съветската социалистическа държава.¹ В течение почти на цялата първа фаза от развитието на съветската държава признакът на формата на собствеността играе в съветското застраховане роля, определяща (и то в съчетание с други признаци) само принципиалните застрахователни позиции на имуществото, което се отнася към една или друга форма на собствеността; дали то се застрахова изобщо, дали се застрахова от държавните или кооперативните застрахователни органи и дали по доброволен или по задължителен ред. Вън от тези моменти обаче самите застрахователни условия са все още еднакви за всичките форми на собствеността. Когато през време на прехода към „втората фаза“, към времето на „великия прелом“ на пръв план излиза, като основна задача „... организацията на социалистическото стопанство в цялата страна...“² и подчинявайки се на тази задача, става коренно изменение на организационно-правните форми във всички отрасли на народното стопанство при съответното преизграждане на съветското имуществено застраховане, признакът на формата на собствеността, естествено, придобива решаващо значение и се явява като основание за диференциацията на правния застрахователен режим във всичките негови най-съществени елементи.

След пълната победа на социалистическата стопанска система, затвърдена с приемането на Сталинската Конституция, въпросът за диференциацията на съветското имуществено застраховане по социалния признак получи нова постановка.

Различието между социалистическата и личната собственост още продължава да играе значителна роля в диференциацията на съответните видове и условия на имущественото застраховане. Но това различие по своя характер вече никак не прилича на различието между обобществения и частния сектор, а това се отразява и върху характера на съответната застрахователна диференциация. Обстоятелството, че имуществото спада към една или друга форма на социалистическата собственост, все още има значение в отделните специални области (селското стопанство, жилищното стопанство) и това значение обуславя подчинението на това имущество под режима на задължителното застраховане³, но разликата в застрахователните условия

¹ Сталин. Вопросы ленинизма. Изд. 11 стр. 605—606.

² Сталин. Вопросы ленинизма. Изд. 11 стр. 606.

³ Виж по-горе стр. 295 и сл.

в зависимост от социалното положение на гражданите е вече почти изчезнала.¹

Значително по-проста е систематиката на съветското лично застраховане.² За разлика от имущественото застраховане тук няма разграничаване на застрахователните видове и условия от гледище на социалното положение на застрахованите.³ В съвременното съветско лично застраховане няма деление на видове според обектите на застраховането: според характера на подлежащите на застраховане лични блага. При всеки от съществуващите днес видове лично застраховане⁴ са застраховани едновременно и животът, и работоспособността, тъй като застрахователните суми се изплащат и в случай на смърт, и в случай на инвалидност.

Основното класификационно подразделение на личното застраховане е подразделението според кръга на застрахователните случаи. Това подразделение носи тъй както и посочените по-горе подразделения на имущественото застраховане, материален характер, свързан със самото съдържание на съответните застрахователни отношения.

Според кръга на застрахователните случаи, съвременното съветско лично застраховане може да бъде подразделено на две групи: 1. застраховане на живота (в тесен смисъл); 2. застраховане срещу злополуки.

В първата група влизат:

1. смесената застраховка за живот; в случай на смърт инвалидност и доживяване;
2. опростената смесена застраховка (при същия кръг застрахователни случаи);

¹ Най-важното запазило се различие е това между тарифните премии на задължителното окладно застраховане, установени за колхозниците и едноличниците.

² Ние имаме при това предвид не цялата област на личното застраховане (включително и социалното), а личното застраховане в общоприетия, по-малко широк смисъл, което се урежда от гражданските кодекси на съюзните републики и което се осъществява чрез Госстрах.

³ По-рано в СССР съществуваше „селското застраховане по живот“ (за малки суми и без медицински преглед), въведено, както се вижда вече, от неговото название за прилагане сред селячеството (правилниците за този вид застраховане са били утвърдени от НКФ на СССР от 28 февруари 1927 г.). Притежаващият аналогичен характер „трудово застраховане на живота“ (Правилник от 13 октомври 1928 г.) не носеше формално признаците на подобна ограниченост, но по същество беше предвидено главно за работниците и служащите.

Първоначалните форми на колективната (по-рано „груповата“) застраховка за живот можеха да се прилагат само сред работниците и служащите. При условията на победилия в СССР социализъм по-късното, колективното застраховане за живот на трудещите се, обхващайки почти всички слоеве на населението, вече по същество не би могло да се смята като ограничено по социалния признак вид застраховане.

⁴ За застраховането на пенсиите виж по-долу стр. 301.

3. застраховката в случай на смърт и инвалидност (за определен срок и пожизнено).

Във втората група влизат:

1. двата вида застраховки срещу злополуки: а) за сметка на застраховащите; б) за сметка на организацията;

2. задължителната застраховка на пътниците.

В двете посочени групи застрахователната отговорност включва и случаите на смърт, и случаите на инвалидност. Ако обаче отговорността за инвалидността е ограничена по начало в един и същ кръг застрахователни случаи¹, то напротив при отговорността в случай на смърт, кръгът на застрахователните случаи е съществено различен. В първата група (застраховката за живот в тесен смисъл) — застрахователната отговорност се установява в случай на смърт поради всякаква (с незначителни изключения) причина. Във втората група (застраховката срещу злополука) застрахователната отговорност се установява обикновено в случай на смърт, последвала от злополука.

Във всяка от двете посочени групи съществуват и по нататъжни различия в кръга на застрахователните случаи.

В първата група застрахователната отговорност по третия вид застраховане, за разлика от първите два вида, не обхваща случаите на доживяване до определена възраст.

Във втората група различията в обема на отговорността са значително по-сложни. При застраховането срещу злополука, за сметка на застраховащите, обемът на отговорността (за смърт и инвалидност) се определя от кръга на злополуките.² При застраховането срещу злополука за сметка на организацията обемът на отговорността може да бъде, по желание на застраховащата организация, ограничен само за злополуки, станали при изпълнение на служебни задължения или напротив, може в съгласие с главното управление на Госстрах на СССР да бъде разширен даже и извън границите на злополуките в точния смисъл на това понятие.³ Най-после при задължителното застраховане на пътниците става дума за злополуки, станали с пътника през време на пътуването.⁴

¹ Именно в кръга на злополуките в този смисъл, в който това понятие се прилага в личното застраховане.

² Утвърдените на 10 септември 1947 г. „Правила страхования от несчастных случаев“, § 4.

³ Утвърдените на 25 март 1946 г. „Правила страхования жизни от несчастных случаев за счет организации“, § 6. Задължителното застраховане от страна на съответните организации на техните пожарни работници определя отговорността само за злополуките, станали със застрахованите при изпълнение на служебните им задължения (същия правилник, забележка към § 6).

⁴ Правилникът за задължителното застраховане на пътниците, § 2 („Сборник от постановления, укази и инструкции по финансово-стопанските въпроси“, 1940, № 23—24, стр. 20).

Наред с посоченото основно подразделение на личното застраховане (от гледна точка на застрахователните случаи), в него съществуват и други още подразделения.

Така във втората група (застраховане срещу злополука) се различават

1. Застраховане за сметка на самите застраховани и застраховане за сметка на организациите.

2. Доброволно застраховане (застраховане за сметка на самите застраховани и в повечето случаи — застраховане за сметка на организациите) и задължително застраховане (застраховане на пътници и отчасти — застраховане за сметка на организациите).¹

Нито в едната, нито в другата от споменатите две групи на личното застраховане не се включва застраховането на незабавно започващи да текат пенсии.² Тук съвсем няма „застрахователен случай“. Изплащането на пенсията (ежемесечната) започва незабавно (един месец след деня, в който започва застраховката) и продължава до деня на смъртта на застрахования (ако пенсията е пожизнена) или до договорния срок, (ако пенсията е временна). Застрахователният договор се сключва било доброволно, по желание на застрахования, било по силата и изискванията на закона.³

Като оставим настрана въпроса дали изобщо застраховането на незабавно започващи да текат пенсии е същинско застраховане⁴, във всеки случай не може да се признае за такова застраховането на тези пенсии, ако то е извършено по изискването на закони. Такова е застраховането на пенсиите, подлежащи на ликвидация от страна на организациите и

¹ Договорите за застраховане на работниците срещу злополука за сметка на организациите могат да се сключват само от организациите (държавни и обществени, в това число и кооперативните), имащи за това съответното разрешение на правителството на СССР („Правила“ за този вид застраховане, § 1). На задължително застраховане срещу злополуки при Госстрах за сметка на организациите подлежат само лица от оперативно строен състав на градската пожарна охрана и членовете на доброволните пожарни дружини в промишлените предприятия (чл. 18 от закона за държавния пожарен надзор и за градската пожарна охрана СЗ, 1936, № 18, чл. 149; чл. 28 от закона за доброволната пожарна дружина в промишлените предприятия — СПР на СССР, 1938, № 22, чл. 145).

² С това не бива да се смесва застраховката на пенсиите в случай на смърт, която може да бъде сключена само като допълнителна към смесената (неопростената) застраховка за живот.

³ Постановление на ЦИК и СНК на СССР от 23 ноември 1927 г. „За капитализацията на пенсиите и вноските, дължими от предприятията в ликвидация за телесна повреда или смърт“ (СЗ 1927, № 65, чл. 661); „Правила страхования пенсий“, 4 август 1944 г., §§ 2, 3, 9.

⁴ Този въпрос възниква във връзка със споменатата липса на „застрахователен случай“.

присъдени вече от тези организации по реда на чл. чл. 403—404 на ГК. Тук се има предвид обезпечаването и запазването в интереса на пострадалите на пенсионния принцип за обезщетяване на вредите и при ликвидация на организациите, които изплащат пенсиите. По такъв начин, за разлика от същинското застраховане, договорът за „застраховане“ на пенсиите не поражда в този случай никакви нови права за „застрахованото“ лице. Извършва се само промяна в лицето на пенсионния длъжник: вмдсто подлежащата на ликвидация организация, такъв става Госстрах; при това, за разлика от обикновеното прехвърляне на дълг (чл. 126 на ГК на РСФСР) такава промяна се извършва без съгласието на кредитора, като промяна, която съвсем не засяга неговите интереси.

От изложените по-горе съображения за предмета и системата на съветското право, могат да се направят съответните изводи по въпроса за изграждането на системата на съветското застрахователно законодателство.¹

I. В общосъюзния Граждански кодекс главата за застраховането трябва да съдържа следните три рязко разграничени части: 1. общи положения, засягащи застраховането изцяло (с изключение на урежданото от трудовото право социално застраховане); 2. правни норми на имущественото застраховане; 3. правни норми на личното застраховане. Необходимостта на първата част се обуславя от единството на застрахователното право и в неговата гражданско-правна част и от наличността на редица общи гражданско-правни положения, които се разпростират върху всички видове съветско застраховане. Необходимостта от втората и третата част се диктува от основното подразделение на съветското застраховане по предмета му на два клона, обхващащи в своите рамки всичките видове застраховки.

II. Основният класификационен принцип на съветското застраховане трябва да получи в общосъюзния Граждански кодекс по-точен израз като принцип на класификацията по предмета на застраховането, а не по метода на застрахователното обезпечаване. Във връзка с това, основното подразделение на застраховането на имуществено и лично трябва да бъде освободено от съществуващите досега (чл. чл. 371, 380 и отчасти чл. чл. 367—368 от ГК на РСФСР)²

¹ В тази книга тези изводи се излагат само накратко, в общи черти. По-подробно тяхното обосноваване е дадено в отделния труд, свързан с подготовката на проекта за общосъюзния Граждански кодекс (В. К. Райхер „Някои въпроси за кодификация на застрахователното законодателство“. „Советское государство и право“, 1947, № 9).

² В още по-голяма степен това се отнася до Кодекса на търговското мореплаване на СССР, чл. 203—205, 222 и специално на чл. 194.

следи от известно влияние на теорията, противопоставяща тези два застрахователни клона, при което в единия от тях като предмет на застраховането се явява като че ли интересът, а в другия — самата застрахователна сума.

В общосъюзния Граждански кодекс трябва да намери своето равностойно отражение истинският смисъл на основното подразделение на застраховането по вида на опазваните от застраховането блага (имуществени и лични), а заедно с това и по естеството на застрашаващите ги опасности и случайности.

Това не изключва, разбира се, необходимостта да бъде отразено в Гражданския кодекс и различието в самия метод на застрахователното обезпечаване. Това различие, като непосредствено свързано със съдържанието на задълженията на застрахователя и с правата на застрахования, изобщо с правното нормиране на техните взаимоотношения, в никой случай не може да бъде елиминирано от Гражданския кодекс.

III. Действието на общосъюзния Граждански кодекс трябва да се разпростира не само върху доброволното, но и върху задължителното застраховане. Между задължителното и доброволното застраховане различието не е по-дълбоко, отколкото между имущественото и личното застраховане. И ако, въпреки това, има общи положения, обхващащи имущественото и личното застраховане, несъмнено е също тъй, че много от нормите на застрахователното право, които не зависят по своето съдържание от метода на осъществяването на застраховането, са еднакво приложими и за доброволното, и за задължителното застраховане. Разбира се, това не би изключило възможността да се уговорят, когато това е необходимо, една или друга от особеностите на задължителното застраховане, или да се обуслови невъзможността да бъдат приложени към него отделните норми на Гражданския кодекс.

Обаче принципиалната неприложимост на нормите на Гражданския кодекс върху задължителното застраховане би отслабила единството на гражданско-правната регулировка на съветското застраховане и би стеснила правната основа на задължителното застраховане. Много въпроси, които не са предвидени от специалното законодателство или от правилниците за отделните видове задължително застраховане, се нуждаят с оглед на правилното им разрешаване, от съответното прилагане върху тях на общите гражданско-правни застрахователни норми.

IV. Във връзка със засегнатите по-горе въпроси, заслужава внимание и въпросът за реда на специалното нормиране на отделните видове имуществено и лично застраховане. Такива специални норми в действащите граждански кодекси няма. Чл. 397 от ГК на РСФСР установява, че условията на

отделните видове имуществено и лично застраховане „се определят със специални закони и правилници, които се утвърждават от НКФ (министерството на финансите). Тази позиция е правилна и трябва да бъде спазена в общосъюзния Граждански кодекс. Това би осигурило едно рационално разграничение между общите и специалните норми на застрахователното право, както и необходимата стабилност на основните положения на съветското застрахователно право и необходимата гъвкавост на правната регулировка на отделните видове застраховане. Във връзка с това обаче трябва да се направят две забележки.

Първата се отнася до необходимостта от най-строго съгласуване на правилата за отделните видове застраховане с общите застрахователни норми на бъдещия Граждански кодекс, а също така и във връзка с необходимостта от съгласуване на посочените правила помежду им.

Втората забележка се отнася до реда, по който се утвърждават правилниците за отделните видове застраховане. В качеството си на нормативни актове, определящи правата и задълженията на застрахователните органи и на застраховащите, тези правилници имат съществено правно значение. Те се разпростират върху гражданите, върху обществените (в това число и кооперативно-колхозните организации) и върху държавните предприятия и учреждения, в системата на различните ведомства. При тези условия би било по-целесъобразно, ако тези правилници се утвърждаваха не от ведомството на застрахователя (министерството на финансите на СССР), както това е прието, а с постановления на министерския съвет на СССР¹.

V. Съвсем особено положение заема в системата на съветското застрахователно законодателство морското застраховане, което се урежда от специалния кодекс за търговското мореплаване на СССР. Целесъобразно ли е да се запази отделното законодателно нормиране на този вид застраховки в кодекса на търговското мореплаване на СССР, или морското застраховане би трябвало да се подчини на действието на Гражданския кодекс на СССР? Едно от основанията за отделянето на морското застраховане от гражданските кодекси на съюзните републики, а именно, необходимостта от неговото общосъюзно уреждане, отпада от само себе си поради заменяването на републиканските граждански кодекси с общосъюзни такива. От друга страна обаче морското застраховане, което се отличава от всички други видове застраховане по

¹ От само себе си се разбира обаче, че в компетентността на министерството на финансите, трябва да остане утвърждаването на инструкциите, които уреждат оперативнотехническата страна на работата, и не влияят съществено върху съдържанието на застрахователните правоотношения, върху правата и задълженията на застраховащите и другите участници в застрахователното правоотношение.

някои съществени особености, се явява във същото време като един от най-важните институти на морското право, тясно свързан с другите негови институти.

Ето защо, ние предполагаме, че и за в бъдеще е възможно да се запази главата, отнасяща се до морското застраховане, в системата на кодекса на търговското мореплаване на СССР. Но при това, необходимо е да се внесат указанията относно съотношенията между нормите на морското застраховане и застрахователните норми на Гражданския кодекс. Това съотношение трябва да се определи в смисъл на субсидиарно (спомагателно Б. пр.) разпростирание на действието на Гражданския кодекс върху морското застраховане. Освен това трябва да запазят своето действие и правилниците на отделните видове морско застраховане, съгласувани с кодекса на търговското мореплаване.

Отдел IV

ОСНОВНИ ПРИНЦИПИ НА СЪВЕТСКОТО ЗАСТРАХОВАТЕЛНО ПРАВО

I. Противоположност между основните принципи на съветското и буржоазното застрахователно право

Досега говорихме за системата на съветското застрахователно право в нейната класификационна схема. Както вече посочихме¹, в понятието система на правото влиза не само моментът на подразделянето му, но и моментът на неговото единство. Това единство произлиза от основните принципи на системата на съветското застрахователно право. При разглеждането на този въпрос трябва обаче да се разграничат два възможни негови вида (аспекта).

От една страна основните принципи на съветското застрахователно право могат да означават ръководещите — стопанско-политическите положения, които делят съдържанието на онова право, на чиито основни задачи то е призовано да служи. В този смисъл тези принципи бяха вече разяснени по-горе при разглеждането на въпроса за същността на съветското социалистическо застраховане. Тези принципи са следните:

1. Застрахователна защита на социалистическата собственост и на личните имуществени интереси в правилното тяхно съчетание с обществените такива;

2. застрахователна „профилактика“ за предпазване на производителните сили на социалистическото общество от стихийни бедствия и нещастни случаи;

¹ Виж по-горе стр. 247.

3. съдействието за по-нататъшното развитие на производителните сили при социализма.¹

Не може да не отбележим, че посочените принципи представяват определена форма, обособяваща основните принципи на съветското социалистическо право изобщо и специална форма на изразяване на тези принципи в областта на застрахователното право.

От друга страна основните принципи на съветското застрахователно право могат да се разбират и като правни категории, които обобщават неговото съдържание; като централни възлови понятия, в които се свързват всички звена на многобройните форми и институти на съветското застрахователно право.

Напълно очевидни са както различieto, тъй и тясната връзка между едните и другите принципи. Първите обуславят съдържанието на съветското застрахователно право в цялото многообразие на неговите елементи. Вторите обобщават това съдържание в малкия брой на основните, крайъгълните положения. Първите придават на съветското застрахователно право неговото материално единство. Вторите оформяват това единство, като го изразяват с езика на правните категории.

Първите отговарят на въпроса: на какво служи съветското застрахователно право. Вторите отговарят на въпроса: по какъв начин съветското застрахователно право служи на своето предназначение.

Оттук следва, че посочената по-горе коренна противоположност между съветското застрахователно право и буржоазното по принципите от „първия род“ предопределя противоположността на тези две системи на застрахователното право и по отношение на принципите от „втория род“. Нека анализираме тази противоположност.

Като основни правни категории на буржоазното застраховане и в този смисъл като основни принципи на буржоазното застрахователно право се явяват:

1. застрахователният интерес и 2. застрахователният риск.

Видяхме вече, че по линията на застрахователния интерес минава основното подразделение на цялата система на буржоазното застраховане. Посочихме и истинския смисъл на това подразделение, което се облича от буржоазното застрахователно право в мистификационната обвивка на quasi „предметна“ класификация на застраховането.

В онзи отрасъл на буржоазното застраховане, който изпъква в качеството на Interessen = или Schadensversicherung, застрахователният интерес има и огромно практическо значение. Необходим както при самото сключване на застраховката, така и при настъпването на застрахователния случай, той определя

¹ Виж по-горе дял I, § 2.

действителния характер на застраховането. „Няма интерес — няма застраховане“: такъв е действащият тук лозунг.¹

Застрахователният интерес определя по-нататък застрахователя или ползвателя се лице. Застрахователният интерес ограничава най-после размера на застрахователната сума, а с това и на застрахователното обезщетение.

Не чрез тези практически моменти² обаче се характеризира специфичното значение на буржоазно-правния застрахователен интерес. То е обусловено от самата същност на този интерес, от неговата най-тясна връзка с института на частната собственост. Известно е, че частната собственост е „основа на основите“, на буржоазното гражданско право, неговият най-важен институт, с който, тъй или иначе, са свързани почти всички други гражданско-правни институти: и покупко-продажбата и арендата, и заемът, и залогът и т. н. Не прави изключение и застраховането. И самите обекти на застрахователната защита, и предназначенията за нейното провеждане застрахователни фондове, и целите, преследвани от застрахователните предприятия, и основното разгръщане на конкретните застрахователно-правни отношения (застрахователната премия и застрахователното обезщетение) — всичко това е поставено в буржоазното застраховане под знака на частната собственост, произлиза от нея и се връща към нея, извършва в нея постоянен кръговрат и се затваря, и се ограничава от нея от всички страни. Частната собственост — това е „алфата“ и „омегата“ на буржоазното застраховане, ключът към откриването на всички негови „тайни“. Тя разкрива в частност и естеството на категорията на застрахователния интерес в буржоазното право. В условията на капиталистическото общество застрахователният интерес по начало не е нищо друго, освен заинтересоваността на частния собственик за запазване на неговото собствено имущество от стихийни бедствия и други случайности. Другояче казано, в условията на капитализма застра-

¹ В морското застраховане нерядко се смята, че е достатъчно, интересът да е бил на лице само при настъпване на застрахователния случай. Виж в частност чл. 6 точ. 1 на английския закон от 1906 г. за морското застраховане (Marine Insurance Act). Този закон допуска възможността за придобиване на интереса даже и след застрахователния случай, стига застраховането да е било сключено при особеното условие — „претърпял ли е или не е претърпял загуба“ и ако, разбира се, застрахователят е действувал добросъвестно, т. е. ако при сключване на застраховката не е знаел за загубата (пак там). Но при липса на интерес през време на сключването на застраховката, той трябва да бъде поне „очакван“; в противен случай договорът се смята сключен „за игра или облог“ и затова е нищожен (също там чл. 4 т. 1 и т. 2, а). За възможността на застраховането на „очакван интерес“ виж също „Общите германски правила за морското застраховане“ 1919 г. (RDS), § 4 т. 1.

² Те действуват и в съветското имуществено застраховане. Виж ГК на РСФСР, чл. чл. 368 — 369, 372, 373, 384; Кодекс на търговското мореплаване на СССР, чл. чл. 194, 204 — 207.

хователният интерес е пряка функция на частната собственост, която е истинският обект на застрахователната защита.

Основавайки се върху частната собственост, категорията на застрахователния интерес при своето окончателно оформяване е подчинена обаче на многобройни случаи от непокриване на правото на собственост от застрахователния интерес. В първоначалните фази на развитието на капиталистическите отношения собственикът и носителят на застрахователния интерес почти винаги са били едно и също лице, и следователно, интересът на собственика е бил почти единствената форма на застрахователния интерес изобщо. Тогава застрахователният интерес още не се е отделял от собствеността и затова не е съществувала практическата потребност от формирането му като специална правна категория. По-нататъшното развитие разрушава тази първоначална неразделност между собствеността и застрахователния интерес. Започва все повече и повече да се увеличава броят на залогодържателите, (и ползващите се лица), които не са собственици на подлежащото на застраховане имущество, но притежават известен застрахователен интерес към него (арендатори, залогодържатели комисионери, собственици на стокови складове, превозвачи, експедитори даже и купувачи до момента на прехвърлянето върху тях на правото на собственост). Започват да зачествяват и случаите от застраховане на такива имуществени ценности, които, бидейки обекти на застрахователния интерес, не са обекти на известно право на собственост в точния смисъл на това понятие (например застраховането на морския фрахт, на очакваната печалба и т. н.).

Всичко това довежда до възникването в буржоазното застрахователно право на специална категория застрахователен интерес, който макар и основан на частната собственост излиза извън границите на нейните права и обхваща не само интереса на собственика и на принадлежащата му вещь (основната маса от случаите), но и много други интереси.

И така в буржоазното право застрахователният интерес (и това е легнало в основата на неговото принципиално значение), се основава върху правото на частната собственост, произтича от него и образува заедно с него известно единство. Но само обусловеното от развитието на капиталистическите отношения известно разпадане на това единство, известно обособяване на застрахователния интерес е превърнало последния в самостоятелна правна категория — една от основните категории на буржоазното застрахователно право.

Такава е противоречивата, но отговаряща на действителността диалектическа връзка между застрахователния интерес и частната собственост.

От не по-малко значение за буржоазното застраховане е и категорията на застрахователния риск. При това, за

разлика от застрахователния интерес, който господствува в областта на *Schadensversicherung*, т. е. предимно в сферата на имущественото застраховане, застрахователният риск се явява като универсална категория, еднакво важна за *Schadens* — и за *Summenversicherung*, и за имущественото и за личното застраховане.

В рамките на тези основни отрасли на буржоазното застраховане принципът на застрахователния риск има преди всичко съществено класификационно значение. Подразделенията на тези отрасли на отделни видове застраховки се основават предимно върху различието на опасностите, предвиждани от застраховането. На всяка от тези опасности (или еднородна група от опасности) обикновено съответствува специален вид застраховане.¹ Разбира се, това правило не е без изключение и изобщо не изключва съществуването на изградени върху друга основа видове застраховки. Такива са например застраховките срещу повече и по-малко широк кръг разнородни опасности („комбинирани или универсални“); застраховките, обособени по обекти и др.²

Застрахователният риск се явява по-нататък като съществен елемент на всяка конкретна застраховка. Както при самото възникване на застраховането, така и при по-нататъшното му развитие, наличието на риска е условие за реалността на застраховането. „Няма риск — няма застраховане“; и това правило, за разлика от аналогичното правило за застрахователния интерес, се разпростира върху всички застрахователни клонове.³ Застрахователният риск има най-после определящо значение за основните задължения на застрахователя и на застрахователя; за застрахователната премия и за застрахователната отговорност. В това се заключава неговото по-нататъшно различие от застрахователния интерес, който определя застрахователната отговорност, но не влияе обикновено върху застрахователната премия.

¹ Kisch, *Handbuch des Privatversicherungsrechtes* B. II 1920. „Überall entspricht der verschiedenen Gefahr auch ein besonderer Versicherungszweig“. Даже основното за буржоазното застраховане подразделение на *Schadens*-и *Summenversicherung* Киш свързва с различието в характера на застрахователните случаи, т. е. в характера на застрахователния риск (пак там стр. 73).

² Виж по-горе стр. 163—165.

³ Съществуват обаче изключения — главно в морското застраховане (например по германското право: HGB, § 785 и ADS, § 5 в английското право в застраховането при условието „претърпял или не претърпял загуба“: *Mar. Ins. Act.* чл. 84 т. 3; виж също чл. 208 от Кодекса на търговското мореплаване на СССР), а също така за други видове застраховане (Германският закон за застрахователния договор, § 2; виж поясненията към този параграф в коментарите на Hagen — Bruck. 4 Aufl., 1920 и Bruck 7 Aufl., 1932; виж също Kisch цит. съч. В II стр. 17 и сл.). Тези изключения са свързани с обстоятелството, че в съответните случаи застраховането, по съглашение на страните, действува с

За застрахователната премия рискът в буржоазното застрахователно право има двояко значение: 1. като основен и най-висш нейн определител — върховен принцип на застрахователната тарификация¹ и 2. като еквивалент на застрахователната премия.²

Рискът има двояко значение и за отговорността на буржоазния застраховател. Преди всичко степента на риска, определена от застрахователния договор служи за мярка на застрахователната отговорност. Това значи, че застрахователят, обикновено носи отговорност само в пределите на договорния, а не на фактически увеличения обем на риска. Освен това, степента на риска, определена от договора, доста често се явява като условие на застрахователната отговорност. Това значи, че ако фактическият обем на риска е по-голям от договорния такъв, то застрахователят съвсем се освобождава от отговорността: той се е съгласил да поеме върху себе си риска в уговорения по договора размер, а риск в по-голям размер може би съвсем не би поел или би поел при други условия.

Не е трудно да се забележи, че между посоченото значение на риска за застрахователната премия (като нейн определител и даже еквивалент) и за застрахователната отговорност (като мярка на нейния обем, а даже и условие за нейното запазване в сила) съществува пряка зависимост, която още по-релефно

обратна сила, обхващайки и за времето преди сключване на застрахователния договор; в резултат на това, може да се окаже, че в момента на сключването на застраховането, застрахователният случай вече е настъпил или напротив, че възможността за неговото настъпване е била вече преминала.

По такъв начин, ако в момента на сключването на договора отсъствието на някакъв застрахователен интерес се компенсира понякога с възможността за възникването му в бъдеще (застраховане при очакван интерес — виж по-горе стр. 307 заб. 1), то отсъствието на застрахователен риск при сключването на договора се компенсира понякога с наличието на такъв риск в миналото.

¹ За класовото значение на този принцип и за отстъплението от него в буржоазното застраховане виж В. К. Райхер. „Държавното застраховане в СССР“, 1938 г., стр. 30, 31.

² По този въпрос в буржоазната застрахователна литература отдавна съществува разногласие. Според едно мнение, виден представител на което беше Ehrenberg (Versicherungsrecht, стр. 56, заб. 9), задължението на застрахователя се състои само в заплащането на застрахователното обезщетение; според друго мнение, изказано от Колер — в самото „поемане на риска“ (Übernahme der Gefahr — цит. съч. стр. 365). Към това мнение се придържахше още и Emerigon (Traité des assurances et des contrats à la grosse, 1783, т. II стр. 159: „La prime est le prix du péril...“). В началото на XX в. то отново завоюва господство (виж Grieshaber, Das Synallagma ges. Versicherungsvertrages, 1914, стр. 14 — 16). Впоследствие към същото мнение се присъединиха Hagen (Das Versicherungsrecht 1922, стр. 502) и Bruck (Das Privatversicherungsrecht 1930, стр. 364 — 366). Същевременно противоположната теория още продължава да намира привърженици (Kisch цит. съч. В. II 1920, стр. 87 и сл.; Ehrenzweig, Versicherungsvertragsrecht, 1935, В. I стр. 299).

подчертава ролята на застрахователния риск в буржоазното застрахователно право.

Обаче специфичното значение на категорията на застрахователния риск в буржоазното застраховане, подобно на застрахователния интерес, се обуславя, не толкова от посочените по-горе практически моменти¹, колкото от принципалната основа, от самата същност на дадената категория. Тя се определя от търговския характер на буржоазното застраховане, а следователно и от същия институт на частната собственост, с който, както видяхме, е тъй тясно свързана в буржоазното право категорията на застрахователния интерес.

Буржоазното застраховане, като чисто търговско предприятие, е своеобразен род търговия с „рискове“, които са своеобразна застрахователна „стока“. Законът за всеобщността на стоковите отношения в капиталистическото общество² разпростира своята сила и върху застраховането. Застрахователят се явява тук като продавач на застрахователна гаранция — гаранция срещу риска; застрахованият — като купувач на тази необикновена стока; а самата застрахователна сделка — като оригинална разновидност на покупко-продажбата, излизаща далеч извън нейните собствени правни граници.³

¹ Застрахователният риск има практическо значение и в съветското застрахователно право. Виж ГК на РСФСР, чл. чл. 382 — 386, правилник за застраховане на корабите по морските пътища, §§ 6, 13 и 20; Правилник за транспортното застраховане на товарите, §§ 9, 17 и 23.

² Виж характеристиката на този закон у Маркс: „... В пари се превръща всичко: както стоките, така и не стоките. Всичко става предмет на покупко-продажба. Обръщението заприличва на една колосална обществена реторта, в която всичко се всмуква, за да излезе оттам в парично кристализиран вид. На тази алхимия не могат да противостоят даже светите мощи ...“ (Капитал, т. I, Маркс и Енгелс, соч. т. XVII, стр. 146, 147). Подобни мотиви се срещат и в произведенията на класическата поезия: „Всичко ще купя, е казало златото...“ (Пушкин „Золото и булат“). „Всичко се е превърнало изведнаж в стока...“ (Беранже, „Бонди“). „В стока се е превърнала“ и гаранцията от разнообразните рискове, купувана срещу „злато“ при застрахователните дружества. Не само възможните блага, имуществени и лични, но също така и рисковете за тяхната загуба не се изпълзват от въвлечането им в „колосалната реторта“ на стокообращението, не са избегнали „алхимичното“ преработване в „парични кристали“.

³ Ср. срещашите се у Маркс и Енгелс характеристики на различните договори на буржоазното гражданско право (за личния наем, за имуществения наем и за заема) като своеобразни форми на покупко-продажбата. Виж например Капитал, т. I (Маркс и Енгелс, соч. т. XVII, стр. 185 и сл.); т. III, ч. I (пак там т. XIX ч. I, стр. 370, 380—382); т. III, ч. 2 (1938, стр. 538 — 539). Вж също „Към жилищния въпрос“ (Маркс и Енгелс, соч. т. XV, стр. 7—8). Доста показателно е, че даже буржоазните автори нерядко при разглеждането на отделните проблеми сравняват застраховането с покупко-продажбата (виж напр. Kisch, цит. съч. II, стр. 176; Danjon, Droit maritime т. IV, 1929, стр. 552 — 553; в руската литература — Воблий. Основы экономики страхования, изд. I стр. 125; 2 изд. стр. 78). При това понякога като продавач се явява не застрахователят, а застрахованият (Киш, пак там). И това също има известно основание: буржо-

Особената същност на застрахователния риск в буржоазното застраховане, като застрахователна стока, предава съответната специфичност и на всички посочени вече по-горе моменти от практическото значение на застрахователния риск в буржоазното право.

Рискът играе крупна класификационна роля в буржоазното застраховане, тъй като подобно на търговията и то се разделя на видове, съответни на видовете „стоки“ за продан. Рискът се явява като съществено условие за действителността на застраховането: няма ли „стока“, недействителна е и нейната продажба. Рискът е абсолютен „определител“ и даже еквивалент на застрахователната премия, тъй като премията е покупната цена на застрахователната гаранция, а каквато е стоката — такава е и цената ѝ. Определена от договора, степента на риска ограничава размера на застрахователната отговорност: „стоката“ се отпуска само в строго съответствие с договора. Много често този размер се превръща в условие на застрахователната отговорност: продавачът е бил съгласен да продаде само дадения вид, а не някаква друга „стока“.

Категориите на застрахователния интерес и застрахователния риск съществуват и в съветското застрахователно право. Но те са принципиално различни от съответните категории на буржоазното застрахователно право. Там застрахователният интерес и застрахователният риск изпъкват като централни, основоположни категории, като ръководещи принципи (*idées maîtresses*), като две оси, около които се въртят почти всички големи и малки проблеми на буржоазното застрахователно право.¹ Самото пък съдържание на тези принципи е тясно свързано, както видяхме, с частнособственическата основа и с търговския характер на самото застраховане.

В съветското застрахователно право категориите на застрахователния интерес и застрахователния риск имат вече не ръководещо, а подчинено значение. При това те са лишени от частнособственическото търговско съдържание и съществуват на друга, на социалистическа основа.

Съветското застраховане, в противоположност на буржоазното, не е в услуга на частни „застрахователни интереси“,

азният застраховател изпква като професионален „придобивач“ на рискове, които му се „преотстъпват“ от застраховачите. По силата на специалното свойство на тези „придобивания“ застрахователят не плаща, а напротив получава тяхната „цена“ — застрахователната премия. Ето защо той не е „истински“ купувач. Но подобни „придобивки“ са в същото време „продажба“ на застрахователна гаранция. И тук вече застрахователят се оказва „истински“ продавач, получаващ за своята „стока“ покупната ѝ стойност.

¹ Доста показателна в това отношение е систематизацията на проблема на буржоазното застрахователно право у Киш. В двата тома на излезлия негов голям курс от три тома, всички въпроси са групирани именно около тези две „оси“ (*Die Lehre von der Versicherungsgefahr*, B II 1920 и *Die Lehre von dem Versicherungsinteresse*, B III 1922).

които се стремят да извлекат от тая служба възможната максимална печалба. То не представлява търговско предприятие за „заменяване“ на застрахователните рискове със застрахователните премии и за „преработване“ на тези рискове в „парични кристали“. Съветското застраховане е проникнато открай докрай от принципа на социалистическото застрахователно обезпечение, т. е. застрахователната защита на производителните сили на социализма и на обществените и личните интереси на гражданите в социалистическото общество. Тази е именно ръководната идея на съветското застрахователно право, неговият стожер, обединяващ около себе си многочислените отделни проблеми; неговият изходен пункт и неговата целева насока.

Нещо повече: принципът на обезпечаването прониква в съветското застрахователно право и отвъд собствените си „застрахователни“ граници както в областта на предпазната борба против стихийните бедствия и нещастните случаи, така и в областта на прякото съдействие за растежа на производителните сили в социалистическото стопанство. Едновременно със своята основна функция съветското държавно застраховане взема участие и в двете тези области, повишавайки така степента на обезпечеността на социалистическото общество срещу стихийните и други видове опасности.¹

Принципът на застрахователното обезпечение в съветското застрахователно право се проявява многостранно и действа в различни направления. В този смисъл може да се говори и за другите, по-обособени принципи на съветското застрахователно право, но само като за отделни страни на посочения общ принцип за различните форми на неговите прояви. Най-важните от тях са:

1. принципът на универсалност на застрахователното обезпечение.

2. принципът на пълнота на застрахователното обезпечение.

3. принципът на реалност на застрахователното обезпечение.

Преминаваме към техния анализ, а с това и към по-подробното цялостно разясняване на принципа на застрахователното обезпечение в съветското застрахователно право.

¹ Не е лишено от интерес следното съпоставяне. Почти на всички европейски езици „застраховане“ филологически означава „осигуряване“ (по немски: Versicherung, Assekuranz; по френски: assurance; по английски: assurance и insurance; по италиански: assicurazione; по испански: seguridad и т. н.). Това се среща дори и в езиците, които не използват за тази цел съответния латински корен („securus“) напр., в полския (застраховане = ubezpieczenie). В руския език обезпечителната функция на застраховането не намери за себе си в самото название на този институт, толкова явно филологическия израз. Именно в Русия обаче на почвата на Великата октомврийска социалистическа революция, е създаден нов тип застраховане, в който идеята за осигуряването, с ново невиджано по-рано съдържание, е станала ръководен принцип.

II Принципът на универсалност на застрахователното обезпечение

Под понятието универсалност на застрахователното обезпечение ние разбираме широтата на самата сфера, в която действа застраховането и която се определя:

1. от кръга на застраховащите (застраховани лица, ползущи се лица);
2. от кръга на подлежащите на застраховане обекти;
3. от кръга на застрахователните случаи.

При това ние имаме предвид не статистично-икономическата, а правната страна на въпроса; с други думи не въпроса за фактическия обсег на застраховането, а въпроса за правните граници на сферата на застрахователната защита.

От това становище ще разгледаме трите проблеми на съветското застрахователно право:

1. проблемата за задължителността на застраховането;
2. проблемата за обема на застрахователната отговорност;
3. проблемата за застрахователния интерес.

§ 1. Проблемата за задължителността на застраховането

За разлика от буржоазното застраховане, съветското задължително застраховане играе не второстепенна¹, а напротив доста съществена (макар и не еднаква в различните периоди), роля в системата на имущественото застраховане. Това различие не е само количествено, но и качествено. Но с това, разбира се, не се изчерпва принципноалната противоположност между съветското и буржоазното задължително застраховане.

В капиталистическите страни задължителното застраховане, което през XIX век беше само „чуждородна отживелица на миналите епохи“, стана през XX век органическо явление на новата, империалистическа епоха, усилвайки по този начин толкова характерния за нея процес на високо развитата конкуренция на капитала.²

В СССР задължителното застраховане изпъква като една от проявите на основния принцип на съветското застрахователно право: принципа на социалистическото застрахователно обезпечение и по-точно, принципа на универсалността на застрахователното обезпечение. В капиталистическите страни развитието на задължителното застраховане се определя преди всичко от интересите на финансовия капитал. В СССР задължителното застраховане изразява грижата за възможно по-широка организация на застрахователната защита на социали-

¹ Ср. характеристиката на задължителното застраховане у Манеса; „ein sekundäres Mittel“ (Versicherungswesen, B. I. стр. 73).

² Виж по-горе, стр. 219, 224—226.

стическата собственост и на личните интереси на съветските граждани.

С това е свързана и съществената правна особеност на съветското задължително застраховане. В капиталистическите страни задължителното застраховане се осъществява най-често в договорна форма (принудителни договори). Съветското задължително застраховане действа обикновено *ipso jure*, без сключване на договор¹, и даже независимо от внасянето на застрахователните вноски; а тяхното просрочване не представя застрахователно действие. Застраховката възниква и започва да тече от един начален момент върху сигурната основа на съветския закон.

Друга забележителна особеност — принципът на задължителността, действа в СССР и извън границите на задължителното застраховане. Съветското доброволно застраховане, като остава доброволно за застраховащите, получава съвсем друг характер спрямо застрахователните органи. Тук действа вече началото на задължителното приемане от съветските организации и граждани на такива застраховки, които удовлетворяват изискванията на закона и на застрахователните правилници.

Задължителното приемане на доброволните застраховки съществува и в капиталистическите страни, но само като изключение, и то предимно в областта на публично-правното застраховане. Достатъчно е да посочим тук като най-характерен пример германското публично-правно застраховане срещу пожар.² Но и в тези граници задължителното приемане на застраховките е съпроводено от многобройни разтегливи отменения и уговорки³, които я правят, според признанието на самите буржоазни юристи „просто илюзорна“ (*geradezu illusorisch*) и в края на краищата „практически я отменяват“.⁴

¹ За изключенията от това положение, виж по-горе, стр. 288 и сл. Съгласно правилника за задължителното застраховане на държавния жилищен фонд (§ 7) регистрирането при органите на Госстрах се явява като условие за заплащане на загубите. Ср. обаче § 21 от същия „Правилник“.

² Preussisches Gesetz betreffend die öffentlichen Feuerversicherungsanstalten 25 Juli 1910, § 9.

³ Така например, според посочения по-горе закон, задължителността за приемане застраховането (*Annahmewang*) не се разпростира върху случаите, когато постройката е подложена на „необичайна“ (*aussergewöhnliche*) опасност от пожар, когато дадената застраховка превишава размера на възможното изпълнение (*Leistungsfähigkeit*) от страна на застрахователното учреждение и т. н. (пак там § 10).

⁴ Виж коментарите Hagen — Manes към посочения закон, 1910, стр. 39. При това следва да се вземе предвид, че такава характеристика се дава в коментара вече по повод на една само уговорка за „необичайна“ опасност от пожар.

Освен това буржоазните застрахователни учреждения запазват пълната възможност, дори и без да отклоняват формално застраховането, да определят застрахователната премия в такъв размер и изобщо да поставят на застрахования такива условия, които са равностойни на отказа им да го застраховат. На тази практика в застрахователните учреждения, които превръщат „Annahmepflicht“ в празна фикция, едва се противопоставя държавният застрахователен надзор.¹

Съвсем друг характер има в съветското застрахователно право посоченото по-горе задължение на застрахователните органи да приемат доброволните застраховки, които отговарят на установените изисквания. Първо, това задължение представлява не изключение, а правило. Второ, то е освободено от всякакви „разтегливи“ уговорки. Трето, то не допуска възможността за отклоняването на застраховката чрез предявяване на произволни искания към застрахования. Наличието на такова задължение и реалното му осъществяване на практика произлиза както от социалистическата същност на съветското застраховане, тъй и от застрахователния монопол на социалистическата държава. Това прави доброволното застраховане по начало едностранно задължително, т. е. задължително само за застрахователните органи, въпреки че до сключването на застрахователния договор не възниква никакво застрахователно правоотношение.

Най-после, за имуществото, принадлежащо или управлявано от социалистическите (обществени или държавни) организации, последните, разбира се, могат да получават от по-висшите органи от тяхната система, задължителните за тях указания върху сключването и навременното възобновяване на застрахователните договори. Практиката на държавното застраховане познава не малко такива случаи, произтичащи от ролята на плановото начало и самоиздръжката в социалистическото народно стопанство. Но по силата на това принципът на задължителността се внедрява в тези случаи в доброволното застраховане и по отношение на застрахователите — социалистически организации, макар и само по линията на ведомственото подчинение.

Очевидно е, че всички посочени форми, в които се проявяват началата за задължителността в съветското застрахователно право, разширявайки съществено и кръга на обезпечаващите се чрез застраховането организации и лица както и кръга на застраховаемите обекти, се свеждат към един по-общ принцип, а именно — към принципа на универсалността на застрахователното обезпечение.

В тази насока пред съветското застрахователно право се разкриват широки перспективи за по-нататъшното развитие, перспективи за един още по-значителен подем.

¹ Пак там, стр. 36-37. Виж също Hagen, Versicherungsrecht B. I. стр. 178.

Казаното се отнася главно до два въпроса:

1. за застраховането на държавните имуществва;
2. за задължителното застраховане в сферата на социалистическата собственост.

В задачата на настоящия труд не влиза изучаването на тези въпроси, нито по плана за историческото развитие¹, нито по плана за икономическото обосноваване на необходимите изменения.

От друга страна принципиалните съображения, които определят нашето отношение към посочените въпроси, бяха изтъкнати вече по-горе.² Ето защо, тук ние ще се ограничим само с някои допълнителни данни и съображения.

През 1929 год. универсалността на застрахователната заплата на социалистическата собственост постигна в историята на съветското застраховане максимално висок уровень; беше въведено задължителното застраховане на имуществото в обществения сектор на народното стопанство.³

То се яви като обобщение и завършек на съответните тенденции в предшестващото развитие на съветското застраховане, обусловени от общия ход на развитието в социалистическото стопанство.⁴

През 1931 год. в това отношение настъпи прелом в резултат на измененията, на които се подлагаше държавното застраховане.⁵

Най-важните от тях са: 1. отменяването, с малки изключения, на застраховането (не само на задължителното, но и на доброволното) за държавните имуществва; 2. почти пълната ликвидация от страна на органите на Госстрах с предаване на имущественото застраховане (с изключение на морското) в ръцете на финансовите органи, а личното застраховане — на спестовните каси.

Финансовите органи не се справиха обаче с оперативната застрахователна работа. В постановлението на ЦК на ВКП(б) от 8 март 1933 год. се констатира „безпризорност и изоставеност“ на застрахователното дело и се дава директива — да се изведе то от това състояние в най-кратък срок.⁶ В изпълнението на тази директива бе възстановена системата на специалните застрахователни органи.

Отменяването на застраховането на държавните имуществва остана в сила.

¹ Някои отнасящи се тук факти са изяснени в нашата книга „Държавното застраховане в СССР“ 1938 г. гл. II.

² Част I, § 5. Застрахователният фонд при социализма.

³ Постановление на ЦИК и СНК от 4 септември 1929 г. (СЗ 1929 г., № 55, чл. 514).

⁴ В. К. Райхер. Държавното застраховане в СССР, 1938 г., стр. 51—55.

⁵ Постановление на ЦИК и СНК на СССР от 3 февруари 1931 г. (СЗ 1931 г., № 8 чл. 88).

⁶ „Правда“, 1933 г. от 27 март, № 85.

Върху мотивите за застрахователната реформа от 1931 год. хвърля светлина трудът на ЦКК — НК РКИ на СССР и на РСФСР „Опростяването на финансовата система“ издаден през 1930 год., като материали за XVI конгрес на партията. По въпроса за застраховането на социалистическата собственост този труд изхожда от две основни положения:

1. Всички имущества на обобщественото стопанство трябва да подлежат на задължително застрахователно обезпечение.¹

2. Това обезпечение трябва да бъде организирано не на началата на самоиздръжката, а под формата на бюджетния застрахователен фонд; застрахователните вноски обаче трябва да бъдат слети с данъците.²

В решенията на XVI конгрес не се съдържат преки указания по въпросите за държавното застраховане. Посочените предложения на ЦКК — НК РКИ бяха само частично осъществени в законодателството. Събирането на застрахователните вноски от организациите на обобществения сектор беше (с някои изключения) отменено от данъчната реформа от 2 септември 1930 год.³ Беше създаден въз основа на закона от 3 февруари 1931 год. и застрахователният фонд в системата на съюзния бюджет. От друга страна обаче този закон запази

¹ „Опрощение финансовой системы“, Госиздат 1930 г., стр. 33—34; „Икономическата същност на застраховането в нашите условия се свежда към обезпечаването на нашите стопански организации, на възможността за изпълнение на техните производствени и финансови планове по пътя на обезщетяването от страна на застрахователния фонд, на разходите по възстановяването на разрушенията, станали от стихийни природни явления (пожар, наводнение и т. н.). Ако при нашите условия застраховането на имуществата от обобществения сектор се признава за необходимо, ясно е, че не може да се предоставя по усмотрение на отделните лица, правото да застраховат или да не застраховат повереното им имущество. Застраховането, доколкото то има определено икономическо значение, трябва да се провежда като един задължителен институт. От самото признаване на необходимостта за запазване на застрахователния фонд, от само себе си произлиза правото на всички организации без изключение, които управляват обобщественото имущество на Съветския Съюз, да финансират за сметка на държавния застрахователен фонд работите по възстановяването на разрушенията, причинени от стихийните бедствия“.

² Предлагаше се всички застрахователни вземания от организациите на обобщественото стопанство да „се обединят чрез проектираното унифицирано облагане, а в разходната част на бюджета да се предвиди централизиран фонд“, намиращ се под управлението на НКФ на Съюза в размери, достатъчни да обезщетяват съответните загуби в обобществения сектор.

В основата на това практическо предложение лежи и съответната теоретическа представа за застраховането, а именно — неговата близост с данъка: „застрахователната система съдържа в себе си и значителна степен елементи на данъчното облагане“ (пак там стр. 38).

³ Постановление на ЦИК и СНК на СССР от 2 септември 1930 г. „За данъчната реформа“, гл. III т. 4 със забележката (СЗ 1930 г. № 46 чл. 476).

за обобщественото стопанство обособеното на самоиздръжка застраховане, заедно със събирането на застрахователните вноски. И което е най-важно, двете тези форми на застрахователно обезпечение, дори и взети заедно, обхващаха само незначителна част от държавните имущества. Главната маса на тези имущества се оказа, въпреки основната идея на споменатия труд на ЦКК — НК РКИ, във от всякакво застрахователно обезпечение — не само от бюджетното, но и от обособеното на самоиздръжка и не само на задължителното, но и на доброволното.

През 1938 год. бюджетната организационна форма на застрахователния фонд, която не се оправда от практиката, беше отменена, а кръгът на подлежащите на застраховане държавни имущества бе значително разширен.¹ Но и сега още основната маса държавни имущества (управлявани от организациите от съюзно и републиканско значение) са лишени от възможността за застраховане.

Това положение изисква, според нашето мнение, една ревизия. И теоретическите и практическите съображения, взети изцяло, говорят в полза на застраховането на държавните имущества.² При такива условия би било обаче нецелесъобразно да го поставим в зависимост от „добрата воля“ на различните администратори, които ги управляват.³ А от тук следва, че застраховането им, с изключение на някои специално обосновани отменения, трябва да бъде задължително.⁴ Изложеното може да се приложи съответно и по отношение на другата форма на социалистическата собственост: имуществото на кооперативните и другите обществени организации. Днес вече в колхозите почти цялото имущество подлежи на задължително застраховане. Няма никакви принципиални основания за другите организации, които представляват

¹ Постановление на СНК на СССР от 3 февруари 1938 год. „За държавното застраховане на имуществата на предприятията, учрежденията и организациите“. (СПР, 1938, № 7, чл. 46)

² Виж по-горе чл. 1 § 5. Авторитетно потвърждаване на този възглед ние забелязваме в организацията на ведомственото застраховане на совхозите (виж стр. 21 заб. 1). Държавното застраховане обаче по изложените съображения е по-целесъобразно от ведомственото такова (стр. 34).

³ По този въпрос не може да не се присъединим към съответната вече цитирана по-горе забележка за работата на ЦКК—НК РКИ 1930 г.

⁴ Във връзка с това доста показателни са ведомствените директиви за сключването на застрахователни договори, а също и директивите на министерството на финансите, засягащи финансовите органи, които имат за цел да обезпечават сключването на застрахователни договори от държавните органи. В частност, голям интерес представлява инструктивното писмо на НКФ на СССР от 30 декември 1941 г. № 902, публикувано в „Сборник от постановления, укази и инструкции по финансово-стопански въпроси“ 1942 г., № 1—2, стр. 42. В това писмо НКФ на СССР „отдавайки голямо значение на доброволното застраховане като на мероприятие способствуващо за бързото възстановяване на имуществото“, пострадало от стихийните бедствия, предлага на подчинените

същата форма на собственост, да бъде запазен противоположният режим на изключително доброволното застраховане.¹

Как трябва да бъде разрешен въпросът за принципа на задължителността при застраховането на личната собственост и при личното застраховане? И тук не може напълно да се отхвърли този принцип, тъй често осъждан в дадената сфера.

В буржоазната застрахователна литература е разпространено широко мнението, според което задължителното застраховане се счита като някаква по-малка „морална ценност“ в сравнение с доброволното.² В малко по-смекчена форма, подобен възглед се среща и в съветската застрахователна литература от 20-те години.³ Неоснователността на такъв „застрахователен предрасъдък“ не се нуждае в условията на СССР от специални коментarii. Не може обаче да не признаем, че в даден кръг на обществени отношения най-широкото разпространение на застрахователната защита трябва да се съчетава с индивидуалната самодейност на гражданите. Ето защо, съществуващото днес съотношение на началата на доброволността и задължителността не предизвиква в осно-

му финансови органи не само да „осигурят, щото разходите по застраховането да бъдат предвидени“ в съответните бюджети и сметки през 1942 г., но и да „следят“, щото имуществото на местните съвети и на предприятията на самоиздръжка от местно значение (т. е. именно държавното имущество, върху което се разпростира и доброволното застраховане) „да бъде навреме застраховано“. Такива ведомствени и финансови директиви, без да отстъпват формално от принципа за доброволността на застраховането, потвърждават от своя страна целесъобразността даже и неизбежността от прерастването на този принцип по отношение на държавната социалистическа собственост в принцип на задължителност на застраховането.

¹ Защищавайки задължителното застраховане като основна форма на застрахователното обезпечение за двете форми на социалистическата собственост, ние допускаме в същото време и възможността за известно съчетаване на задължителното застраховане с доброволното, даже и за едни и същи обекти, както е при застраховането на колхозната собственост. Все пак подробното обсъждане на този въпрос излиза от рамките на настоящата работа.

² Виж например разсъжденията на Емар, че „нравствеността“ изключва принудата, че задължителното застраховане не притежава „възпитателната сила на доброволното застраховане“ и т. н. Във връзка с това Емар намира, че и социалното застраховане, като задължително такова „играе по-малка морална роля“, отколкото доброволното (търговското) застраховане и че „моралната стойност“ на социалното застраховане е толкова по-висока, колкото са по-високи вноските на самите застраховани за образуване на застрахователния фонд (цит. съч. II, стр. 653). Истинският класов смисъл на тези „морални“ разсъждения е съвсем очевиден.

³ Виж Потоцкий. Кратък популярен застрахователен курс: „Има всички основания да се мисли, че то (задължителното застраховане) има временен характер. С ръста на културата то ще бъде задължено да отстъпи мястото си на доброволното застраховане. (Изд. 1, 1924, стр. 24. Изд. 2, 1925, стр. 26).

вата си възражения. Това не изключва обаче възможността за по-нататъшното разширение на правните рамки за доброволното застраховане.

Предлаганите мероприятия (въвеждането на застраховки за основната маса държавни имущества, установяването на задължително застраховане на социалистическата собственост, разширяването на доброволното застраховане на гражданите), означаващи развитието на принципа за универсалността на застрахователното обезпечение, легнал в самата същност на съветското социалистическо застраховане, трябва да издигнат неговото народостопанско значение на много по-висок уровень.

Не бива да се изпуска из предвид и чисто финансовото значение на тези мероприятия. Те водят до централизация в ръцете на съветската държава на значителни пазарни ресурси и по този начин способствуват за по-целесъобразното им използване. Едва ли е необходимо да се доказва важноста на този финансов ефект, особено в условията на следвоенното възстановяване и развитие на народното стопанство на СССР, което изисква най-широкото използване на всички икономически лостове, годни да служат за тази цел.

§ 2. Обем на застрахователната отговорност

В капиталистическите страни застраховането се изгражда въз основа на тясната специализация на застрахователния риск и на строго ограничения обем на застрахователната отговорност. Само като корективи буржоазното застраховане прилага, и то най-вече през епохата на империализма, различните форми на комбинираното и универсалното застраховане. Но това са само допълнения към закона, само отделни пристройки към основната система на тясно специализираното застраховане.¹

Това отношение към застрахователната отговорност е най-тясно свързано с основната черта на буржоазното застраховане: с неговия търговски характер. Специализацията на застрахователния риск в буржоазното застраховане е специализация на застрахователната „стока“; щателно разработен асортимент за застрахователната „търговия“. Това улеснява първо самата „оценка“ на стоката: тарификацията на застрахователните премии. И което е още по-важно — това улеснява пласирането на застрахователната стока: всеки може да си „купи“ гаранция срещу един или друг риск, в по-широк или по-ограничен обем, в зависимост от своето желание и от собствените си средства и съображения.

¹ Виж по-горе, част 3-та, дял III, § 2.

Такава специализация допринася, следователно, за търговската експанзия на буржоазното застраховане и засилва концентрацията на застрахователните капитали.

За съветското социалистическо застраховане е характерна противоположната постановка на проблемата. То е преодоляло вече тесните рамки на буржоазната специализация на рисковете и е прокарало в тази област широк път за принципа на универсалността на застрахователното обезпечение.

Това бе резултат от едно постепенно развитие.

Така през 1921 г., при организирането на съвременното държавно застраховане, неговият най-важен клон — пожарозастраховането — още не се отличаваше по обема на отговорността от буржоазната застраховка срещу пожар. Задължителното окладно застраховане на постройките действуваше тогава само в случай на пожар.¹

Другите видове застраховане срещу пожар (доброволното и задължителното неокладно) установяваха малко по-широка отговорност: за пожар, мълния и експлозия от светилен гас.² Но подобно разширяване беше известно и на буржоазното пожарозастраховане.³

Днес всичките видове съветско застраховане, възникнали от застраховането срещу пожар, излязоха далеч извън старите „пожарни“ рамки. Така при задължителното окладно застраховане на постройките и на останалото имущество застрахователната отговорност обхваща единадесет вида стихийни и други бедствия: 1. пожар; 2. гръм; 3. експлозия; 4. наводнение; 5. земетресение; 6. буря; 7. ураган; 8. проливен дъжд; 9. градушка; 10. срутване; 11. свличане.⁴ Също такъв е и обемът на застрахователната отговорност, установена при другия вид задължително застраховане: при застраховането на държавния жилищен фонд⁵, както и при доброволното застраховане на селско-стопанската продукция в колхозите.⁶ При доброволното застраховане на имуществата на предприятията, учрежденията и организациите се предвижда все същият кръг застрахова-

¹ Правила по обязательному страхованию от огня, от 27. V. 1922 г., чл. 1.

² Правила по обязательному страхованию от огня, чл. 33 и Правила по добровольному страхованию от огня от 2. V. 1922 г., § 1.

³ Виж напр. Manes, Versicherungs-lexikon, 2 Aufl. 1924, стр. 528, а в областта на дореволуционното руско застраховане — устав на Московското пожарозастрахователно дружество.

⁴ Закон от 4 април 1940 г. за задължителното окладно застраховане.

⁵ Правила обязательного страхования гос. жилого фонда § 3. Тук обаче е предвидена отговорност не за всяка „експлозия“, а само при експлозия на парните котли. Преди закона от 4. IV. 1940 г. такова ограничение е съществувало и за задължителното окладно застраховане. Едва ли е необходимо запазването на това ограничение, което не се среща при други видове застраховки, за застраховането на държавния жилищен фонд.

⁶ „Правила“ за този вид застраховане, § 4.

телни случаи, като се изключва само „ураганът“.¹ Това различие е чисто формално: отговорността в случай на „буря“ несъмнено включва и отговорността за „ураган“. Напротив, действително, макар и не голямо съкращение на изобрения по-горе кръг стихийни бедствия намираме в доброволното застраховане на домашното имущество: 1. изключва се отговорността за градобитнина; 2. не всяко срутване, а само „срутването на почва“ влиза в кръга на застрахователните случаи.

Но затова пък компенсирайки предостатъчно тези ограничения, застрахователната отговорност се разпростира тук, за разлика от предходните видове, и върху застраховането срещу кражба и изчезване на имуществото през време на настъпния застрахователен случай.²

Така всичките посочени по-горе пет вида имуществено застраховане не представляват вече нито по форма, нито по същност, специализирано застраховане срещу пожар. Това е истинско универсално застраховане, застраховане срещу всички почти стихийни опасности, на които изобщо е изложено подлежащото на застраховане имущество.

Аналогичен ход на развитие имаше и застраховането на растителните култури. Изходна точка на това развитие беше застраховането на тези култури изключително срещу градобитнина.³ Сега повечето растителни култури се застраховат с два вида отговорност срещу девет вида стихийни бедствия: 1. от градушка, проливен дъжд, буря и пожар на корен (първият вид на отговорност); 2. от киша, измръзване, спарване, осланяване и наводнения (вторият вид отговорност).

Значителен брой технически и други култури (памук, сусам, кенаф, тютюн, соя, ориз, каучукодайни култури и т. н.) се застраховат срещу десет вида стихийни бедствия: срещу всичките изброени по-горе случаи и срещу суша.⁴ При такава широка застрахователна отговорност съвременното съветско застраховане на растителните култури се отличава рязко от

¹ „Правила“ за този вид застраховане, § 6.

² „Правила“ за този вид застраховане, § 3. Ако премахването на градобитнината от кръга на застрахователните случаи практически няма сериозно значение за имуществата, подлежащи на застраховане по даден вид застраховки, това разбира се не може да се каже и за посоченото ограничение на отговорността при станало срутване. В предишния правилник (от 14 април 1939 г. и от 10 юни 1938 г.) това ограничение не съществуваше („Фин. хоз. бюллетень“, 1939 г., № 19 — 20, стр. 8 и 1938 г., № 19 — 20, стр. 8).

³ Правила обязательного, окладного страхования сельско-хозяйственных посевов и иных растительных культур от градобития, утв. от НКФ на РСФСР, от 21. II. 1923 г., издание 2-ро, §§ 1, 5 и 7; правила добровольного страхования полевых и иных растительных культур от градобития, 1923 г., чл. чл. 1—11.

⁴ Закон об обязательном окладном страховании чл. чл. 4, 5, 15, 16. Правила добровольного страхования сельско-хозяйственных культур, утв. на 7. VIII. 1942 г., § 3—4.

буржоазното, което в настоящия момент, с нищожни изключения, е застраховане само срещу градушка (Hagelversicherung, assurance contre la grêle).

Отговорността по застраховане на селско-стопанските животни включва случаите на смърт на животното от: 1. злополука; 2. болест; 3. убиване по необходимост, а при задължително застраховане и от старост.¹ Буржоазното застраховане не познава такъв широк обхват на отговорност. Първо, там се изключва от кръга на застрахователните случаи смъртта на смърт поради старост (от „изхбяване“) на животното.² Второ, застрахователните дружества (англо-американските, а нерядко и френските) не носят отговорност в случаите на убиване на животното по необходимост. Трето, застрахователната отговорност не се разпростира върху редица стихийни и други случайности, в това число: случаите на смърт на животното вследствие на пожар, гръм, експлозия, наводнение, земетресение, срутване, неблагоприятен изход от скопяване и др. операции, от ваксиниране, а дори и от много болести.³

Казаното до тук се отнася за имущественото застраховане. Но и личното застраховане в СССР се характеризира със значително по-разширен обхват на застрахователната отговорност, отколкото в капиталистическите страни. Достатъчно е да споменем факта, че при всичките видове съветско застраховане за живот в обсега на застрахователната отговорност се включва и отговорността за инвалидност вследствие на злополука. При колективното (сега отменено) застраховане на живота такава отговорност съществуваше от самото начало. В индивидуалното застраховане за живот отначало тя липсваше съвсем, а впоследствие беше въведена като допълнителна и възможна по силата на специално съглашение със застрахователя; най-после тя стана постоянен елемент: най-напред при застраховките за смърт и доживяване, а след това и при застраховките за смърт. Между това, в буржоазното застраховане за живот отговорността за инвалидност съществува само по силата на специално, допълнително съглашение със застрахователя и при специално доплащане на застрахователна премия.⁴

¹ Закон обязательного окладного страхования, чл. 6; правила добровольного страхования животных, 25 юли 1942 г., § 5.

² Това се практикува даже и тогава, когато самият закон не прави такова ограничение. Виж напр. § 116 на германския закон за застрахователния договор и коментара към него Gerhard-Hagen и др., стр. 471 и сл.

³ Виж напр. германските: „Allgemeine Versicherungsbedingungen für die Viehlebens-Versicherung“ (Zentral-Versicherungs-Verein A. G. in Hildesheim), §§ 1 и 2; Manes, Versicherungswesen, в II, стр. 246 и сл.; Hémard, цит. съч. т. II, стр. 98 и сл. Виж също Fratzscher, Landwirtschaftliche Versicherung 1914, стр. 114.

⁴ Виж напр. Krause. Die Propaganda der Amerikanischen Versicherungsgesellschaften, 1935, стр. 118 и сл.

Такива са основните факти, които илюстрират развитието на принципа за универсалността на застрахователното обезпечение във връзка с въпроса за обема на застрахователната отговорност в съветското право.

И в тази област пред съветското застрахователно право се откриват пътища за по-нататъшно развитие. Това се отнася преди всичко до застраховането на растителните култури. Трябва да се отбележи, че в СССР съществуваше за някои специални култури застраховане изобщо срещу неурожай и срещу каквото и да е стихийно явление. Впоследствие обсе-гът на застрахователните случаи при това застраховане беше ограничен до известна степен (поради което то получи друго название). Най-после през 1939 г., с новото изменение на обема на отговорността по застраховането на тези култури (памук, соя, тютюн и т. н.), от кръга на застрахователните случаи се изключиха вредителите и болестите по растенията. Освен това отменено беше и съществуващото по-рано застраховане на някои култури (лен, коноп, червена детелина за семе) срещу суша.¹ В основата на тези изменения, както изглежда, легна стремежът да се стимулира по-силно борбата на колхозите срещу вредителите и болестите по-растенията, както и срещу сушата. Разбира се, застрахователната защита на растителните култури от стихийните бедствия трябва правилно да се съчетава със задачите за предотвратяване на тези бедствия. Това може да се постигне чрез надлежно уреждане на застраховането, а именно: 1. чрез системата на застрахователните санкции за проявено лошо стопанисване; 2. чрез системата на застрахователните облекчения за образцово изпълнение на агротехническите правила; 3. чрез регулиране размера на застрахователните суми за повишаване на материалната заинтересованост на застраховащите, с оглед да бъдат предотвратени застрахователните случаи. Ето защо, не е изключена възможността за една нова по-нататъшна ревизия, с оглед да бъде разширен обемът на застрахователната отговорност по застраховането на растителните култури и при това не само на споменатите специални култури, но също така и на зърнените и други култури. В границите на тези възможни разширения ще бъде включена и застраховката на всички растителни култури срещу неурожай.

Заслужава внимание и въпросът за разширяване на застраховането на животните не само в случай на смърт, но и срещу болести и злополуки, лишавачи застраховащите за известно, повече или по-малко продължително време, от възможността да използват животното.

Желателно е и едно по-значително разширение на обсега на застрахователната отговорност в областта на личното

¹ Постановление на СНК на СССР от 5 януари 1938 г. (СПР № 4, стр. 16).

застраховане. Ще се ограничим тук с малко примери. Във връзка с отговорността при инвалидност от злополука, Госстрах съгласно правилника за всички видове лично застраховане, взема под внимание само загубата на общата, а не и на професионалната работоспособност. Но вследствие на злополука може да бъде загубена (частично или напълно) и професионалната работоспособност и при това, дори и без да бъде накърнена общата работоспособност.

В условията на социалистическото общество, където всеки е длъжен да се труди според способностите си и където опазването на професионалната квалификация на трудещите се е поставено на голяма висота, няма по начало никакви основания застрахователната защита да не обхваща на същите доброволни начала и професионалната работоспособност, макар и само като възможен вариант на застраховането при съответното увеличение на тарифните размери.

Възможно е освен това и застраховането (независимо от социалното) срещу временно, а дори и постоянно загубване на работоспособността вследствие на болест. И тук по начало няма никакви основания против въвеждането на такова застраховане за лица, които желаят да се обезпечат за в случай на болест в размер по-голям от сумите, получавани по социалното застраховане, както и за лица, неподлежащи на социално застраховане. Необходимо е, разбира се, поставянето на съответните условия, които биха предотвратили възможността от симулации и други подобни злоупотреби. Застраховането срещу болест би било възможно, или като отделен вид застраховане, или като вариант, прилаган с известно увеличение на размерите на застрахователните вноски в пределите на съществуващите видове лично застраховане.

§ 3. Проблемата за застрахователния интерес в светското право

1. Субективен или обективен интерес?

В най-тясна връзка с принципа за универсалността на застрахователното обезпечение стои в областта на имущественото застраховане въпросът за юридическата природа на подлежащия на обезпечение чрез застраховането интерес и за неговия субективен или обективен характер. Теорията за субективния застрахователен интерес означава, че чрез застраховането се обезпечава само застрахователният интерес на определен субект, в чиято полза е направена застраховката. Всички останали лица, имащи свои собствени застрахователни интереси към застрахованото имущество, не са обезпечени обективно от застраховането и не могат по собствено право

да искат от застрахователя обезщетение за своите загуби.¹

Обратно, теорията на обективния застрахователен интерес означава, че чрез застраховането се обезпечават, освен указаните в застрахователния договор, още и други лица, имащи към застрахованото имущество застрахователен интерес: залогодържатели, арендатори, превозвачи, комисионери и т. н.

Буржоазното застрахователно право (законови, застрахователни правила) твърдо стои на позицията на субективния застрахователен интерес.²

Опитите за изменение на тази позиция предприети още в XIX в., не са имали успех.³

От тази гледна точка се разглежда в капиталистическите страни теорията за застрахователното право. Само отделни гласове се чуват в полза на обективния застрахователен интерес.⁴ Господстващото мнение както преди, така и сега, решително се изказва за субективния застрахователен интерес.⁵ То е тясно свързано с разпространената в буржоазната застрахователна литература теория за личния характер на застрахователния договор като основан, тъй да се каже, за сметка на личните качества на застрахования и на подлежащия на сключване *intuitu personae*.

Посоченото разногласие отразява противоречията и борбата на интересите на застрахователите и застрахованите в капиталистическите страни.

Теорията на субективния интерес е изгодна за застрахователите и служи на техните интереси. Тя дава възможност да

¹ Само някои от тези лица (предимно залогодържатели) имат известни права на застрахователно обезщетение, но не свое собствено застрахователно право, а право произлизащо от застрахователя, по принципа: унищожената вещ да се замени с нейната стойност (*pretium succedit in locum rei*). Ср. чл. 102 от ГК на РСФСР.

² Съществуващите повсеместно или в отделни законодателства положителни отклонения и смекчения на този принцип в интереса на застрахователя се изразяват главно в следващите форми: а) допуска се застраховане (транспортно) „за чиято сметка ще следва“; б) запазва се застраховането в сила при отчуждаване на застрахованото имущество; в) запазват се правата на пълномощниците (главно на ипотечарните кредитори — при застраховане против пожар); г) предоставя се „прекият иск“ на застрахователя (*aktion directe*) или в краен случай „привилегиите“ за получаване на застрахователно обезщетение при застраховката за гражданска отговорност на трети лица, пострадали непосредствено от застрахователния случай.

³ В частност тук се отнася отхвърленото с огромно болшинство предложение, отнасящо се до морското застраховане и направено на Нюрнбергската конференция в 1857 г. при обсъждането на проекта за общо-германския търговски кодекс (ADHGB), приет в 1861 г. (Kisch, цит. съч. т. III, стр. 36 и сл., Hagen, цит. съч. т. I, стр. 376, заб. 3; Bruck, цит. съч. стр. 479, заб. 16).

⁴ Ehrenberg, *Versicherungsrecht* стр. 311 и сл.; Hagen, цит. съч. I, стр. 376 и сл. Müller — Erzbach, *Deutsches Handelsrecht II*, стр. 738 и сл.

⁵ Виж например Kisch цит. съч. III, стр. 34 и сл.; Bruck цит. съч. стр. 479 и сл.

се ограничи отговорността на застрахователя само в рамките на застрахователния интерес на определено, посочено в самия договор лице. Ето защо всички лица, които не участват в дадена застраховка, но имат към застрахованото имущество свои собствени застрахователни интереси и желаят да ги обезпечат по по-стабилен и независим от дадената застраховка начин, са длъжни, вън от тази застраховка, да сключат от своя страна съответни застрахователни договори с един или друг застраховател и, следователно, да му платят нова застрахователна премия за застраховането на същото имущество.

Обратно, теорията на обективния застрахователен интерес е изгодна за застраховащите и служи на техните интереси. Тя дава възможност да се разшири отговорността на застрахователя вън от рамките на застрахователния интерес на посоченото в договора лице и без сключване на нови застрахователни договори, без плащане на нови застрахователни премии, да се разшири тази отговорност в полза и на другите заинтересовани за това имущество лица.

В резултат, разрешавайки спорния проблем в духа на субективния застрахователен интерес, буржоазното застрахователно право и господстващата школа на буржоазната застрахователна теория пазят (както и по други въпроси) интересите на застрахователите, като подчиняват на тях интересите на застраховащите.

Как стои този въпрос в съветското застрахователно право? Гражданските кодекси на съюзните републики изхождат от концепцията за субективния застрахователен интерес.¹ Същото може да се каже и за застрахователната литература.² Това обаче ни най-малко не означава вътрешно отъждествяване на съответните концепции в буржоазното и съветското застрахователно право. В условията на СССР няма противоречия между интересите на държавата — застраховател и застраховащите — социалистическите организации и трудещите се. В тези условия теорията на субективния застрахователен интерес е свободна от тази „социална забрана“, която характеризира истинския смисъл на съответната теория в капиталистическите страни.

В началото на 20-те години на настоящия век в първите години на новата икономическа политика, когато се създаваха съветските граждански кодекси, теорията за субективния застрахователен интерес беше възприета като своеобразна ак-

¹ Виж напр. страници 373, 375 384 и 388 от ГК на РСФСР. Стр. 380, т. 2, подразбираща под „застрахователен интерес“ — „застрахованото имущество или лице“, напълно съвместима както с тази, така и с другата концепция за застрахователния интерес.

² Виж в частност В. И. Серебровский. Очерки советского страхового права, стр. 109 и сл.

сиома на застрахователното право, като безспорно положение на самата „логика на нещата“. Това беше от една страна резултат от некритичното заимствуване на елементи от буржоазната застрахователна наука. Но от друга страна тази теория обективно се оправдаваше тогава до известна степен със съществуването на частно-капиталистическия строй и следователно, със съответстващата на този строй категория застраховачи, като играеше по отношение на последните ролята на предпазно средство срещу различни застрахователни афери и злоупотреби. Сега обаче положението се промени.

Въпросът за юридическата природа на застрахователния интерес в съветското право трябва да изхожда от основната централна идея на съветското застрахователно право: от идеята за социалистическото застрахователно обезпечение.

Без съмнение концепцията за обективния застрахователен интерес, разширявайки значително кръга на интересите, подлежащи на обезпечение, в много по-голяма степен отговаря на принципа за универсалност на застрахователното обезпечение, отколкото противоположната ѝ концепция — на субективния застрахователен интерес. Значението на това обстоятелство никак не се намалява от съображението, че при възприемането на теорията за обективния застрахователен интерес, ще се увеличи броят на случаите за заплащане на загубите. Съветското държавно застраховане не е капиталистическо застрахователно предприятие, което се радва винаги, когато му се удаде случай да не изплаща загубите. Напротив, максимално широкият кръг от застрахователни интереси, свързани със застрахованото имущество, при спазване на принципа за самоиздръжка, представлява разширена сфера на социалистическото застрахователно обслужване, а с това и въпрос на чест за съветското държавно застраховане.

При това трябва да се изтъкне, че теорията за субективния застрахователен интерес едва ли би могла изобщо да се приложи към основната имуществена маса в СССР, а именно към държавната собственост. На единството на тази собственост, отговаря и известно обективно единство на застрахователния интерес, което обхваща субективните интереси на различните държавни органи в едно и също имущество: например при залог на стоки от страна на дадено предприятие в държавната банка, при превозване на товари по железниците и т. н.

И така най-приемлива за съветското застрахователно право е концепцията за обективния застрахователен интерес. Тя задълбочава покрай другото и принципиалното отличие на съветското застрахователно право от буржоазното, където противоположната концепция усърдно служи на интересите на капиталистическите застрахователни предприятия.

II. Кумулация на застрахователните интереси

Срещат се случаи, когато по отношение на едно и също имущество съществуват различни застрахователни интереси: например наред с интересите на собственика се явяват и интересите на други лица — на залогодържателя, на арендатора и т. н. Това явление, наричано в застрахователната терминология кумулация на застрахователните интереси, създава проблемата за застрахователното им запазване. Да се счита ли, че застраховането на имуществото от носителя на единия от кумулиращите се интереси само по себе си обезпечава в рамките на даденото застрахователно задължение и носителите на другите интереси? Или за това е необходимо сключването и на други специални застраховки — в същия или друг застрахователен договор?

Разрешението на този въпрос зависи непосредствено от общата проблема; от въпроса за юридическата същност на застрахователния интерес.

От гледище на теорията за субективния застрахователен интерес най-пълно застрахователно запазване на кумулиращите се интереси се постига във формата на кумулация на застраховките. В буржоазното право проблемата за кумулацията на застраховките е една от най-сложните проблеми. Тя е отежнена от причинната връзка на различно комбинираните случаи и създава неимоверни трудности за разрешаването на възникващите при това въпроси.

Няма смисъл да изследваме дебрите на всевъзможните варианти и компликации, свързани с теоретичното обосноваване и практическото провеждане на системата на кумулация на застраховките в буржоазното застрахователно право. Важно е да се отбележи следващото обстоятелство.

При кумулацията на застраховките интересът на всяка страна се застрахова отделно, независимо от интереса на другите страни, затова и застрахователната премия се заплаща от съответните застрахователни суми по всички кумулиращи се застраховки напълно, без каквото и да е било приспадане на премията, платена по едната застраховка, за сметка на премията, която трябва да се заплати по другата застраховка.

Що се отнася до застрахователното обезщетение, тук няма такава паралелност на вноските. Ако например имущество, което струва 100.000 долара е застраховано от собственика за пълната му стойност, а от залогодържателя — за сумата на залога 75.000 долара, то макар че по тези две застраховки е платена премия за 175.000 долара, застрахователното обезщетение по двете застраховки, разбира се, все пак не може да превишава 100.000 долара.

Така кумулацията на застрахователните премии, провеждана с крайна последователност, не съответствува на също такава кумулация на изплатеност застрахователно обезщетение.

В резултат системата на кумулация на застраховките довежда до огромни надплащания на застрахователни премии в полза на застрахователните предприятия. Оценявайки тази система в светлината на основния факт в буржоазното застраховане — противоречието между интересите на застраховащите се и на застрахователите, не може да не се признае, че тя в своите финансови резултати представлява огромна, неоправдана с никакви застрахователни тарифи, изгода за застрахователите, и следователно, целяща тяхното обогатяване за сметка на застраховащите.

Случаи от кумулация на застрахователните интереси се срещат и в СССР, макар и значително по-рядко отколкото в капиталистическите страни. При това трябва да различаваме две категории кумулиращи се (натрупващи се) интереси.

1. Интереси с несъвпадащи се стойности, например: интерес по отношение на стойността на товара и комисионното възнаграждение за продажбата на този товар; интерес по отношение на стойността на плавателния съд и навлото, спечелено от този плавателен съд.

2. Интереси със съвпадащи се (напълно или частично) стойности — например интересите на собственика и залогодържателя към едно и също имущество.¹

За застрахователното запазване на интересите от първата категория е необходима съответната кумулация на застраховките в един или в различни застрахователни договори. Такава необходимост съществува не само при субективното, но даже и при обективното третиране на застрахователния интерес. Защото тук става дума за различни имуществени ценности и значи, за обективно (а не само за субективно)² различни застрахователни интереси. Следователно застраховането на единия интерес още не обезпечава другия (застраховането на плавателния съд не осигурява навлото и т. н.). Но такава кумулация на застраховките е напълно освободена от изказаните по-горе упреци. Тя не създава ни най-малко никакви надплащания на застрахователни вноски, не нарушава еквивалентността на застрахователните отношения и не води към надплащане в полза на застрахователя, за сметка на застраховащите.

¹ Случаите с общата собственост не попадат под понятието кумулация на застрахователните интереси, защото в тези случаи са на лице не различни застрахователни интереси, при които може да се говори за кумулация, а един общ застрахователен интерес на две или няколко лица с фиксиране или без фиксиране на частичното им участие в този интерес.

² Според субекта тези интереси нерядко се сливат в едно лице например застраховките на плавателния съд и навлото.

Що се отнася до застрахователната защита на интересите от втората категория, теорията на обективния застрахователен интерес, изтъкната от нас *de lege ferenda* на съветското застрахователно право, обезпечават тази защита с максимално възможна пълнота и без кумулация на застраховките, с една единствена застраховка за пълната стойност на обективния интерес. Нещо повече: от гледна точка на „обективната“ теория при кумулацията на интересите със съвпадаща се стойност, кумулацията на застраховките се оказва принципиално невъзможна. Защото тук се кумулират само субективни застрахователни интереси, а обективният застрахователен интерес се оказва, тъкмо обратно, единен и затова няма основания за няколко кумулиращи се застраховки.¹

III. Смяна на застрахователните интереси

След сключването на застрахователния договор застрахованото имущество може да бъде продадено или отчуждено по друг начин в собственост на друго лице. С това става смяна на застрахователните интереси: у първоначалния собственик отпада застрахователният интерес, а у новия собственик възниква такъв. Как влияе такава промяна на съдбата на сключената застраховка? Прекратява ли се тя или остава в сила? Такава е проблемата, която възниква във връзка с отчуждаването на застрахованото имущество.²

¹ Случаите на допълнително и двойно застраховане на един и същ застрахователен интерес (в субективното му или обективно третиране) не попадат под понятието кумулация на застраховките, което предполага наличността на различни интереси.

² Същността на тази проблема се заключава, противно на буквалния смисъл на съответните чуждестранни застрахователни закони, не в „отчуждаването“, не в „смяната на собственика“ на застрахованото имущество (вж. напр. законите за застрахователния договор: френския — чл. 19; германския — § 69; швейцарския — чл. 54; австрийския — §§ 64—67, а още по-добре — редакцията на съветските граждански кодекси: сравни чл. чл. 387—388 от ГК на РСФСР), а тъкмо в смяната на застрахователните интереси, което не е винаги едно и също. Така например застрахователният интерес е свързан с носенето на риска за унищожаването на имуществото, а моментите на прехвърлянето на риска за унищожаване и правото на собственост при покупко-продажбата могат в това време да се разминат. Освен това, ако застраховката е сключена не от собственика в негова полза, а от притежавашия някое друго право над застрахованото имущество, тук е възможно прехвърлянето на това право, заедно с прехвърлянето на съответния застрахователен интерес от застрахователя върху другото лице, като същевременно правото на собственост остава без движение.

Най-после — и това е най-важното — в условията на СССР прехвърлянето на държавното имущество, представляващо „всенародно достояние“ (чл. чл. 5—6 от Конституцията на СССР) от един държавен орган върху друг означава, че промяната става в лицето на непосредствения носител на застрахователния интерес (органа, управляващ даденото имущество), но не в лицето на собственика на имуществото, т. е. държавата.

Принципиално значение има именно прехвърлянето на застрахова-

Твърде поучителна е историята на тази проблема в буржоазното застрахователно право. В своите последователни етапи тя изобразява историята на борбата между интересите на застрахователите и застраховащите и се явява като продукт на тази борба, а заедно с това и като един от нейните юридически изрази.

Още отначало въпросът единодушно се е разрешавал в смисъл, че застраховката се прекратява *ipso jure* със самия факт на отчуждаването на застрахованото имущество¹.

Новият собственик на имуществото, ако е искал да го застрахова, е бил длъжен да сключи нов договор със същия или с друг застраховател.

Тази система, която се е запазила и досега в ред капиталистически страни (в това число Англия и САЩ), има твърде разнообразна идеологична основа. Това е преди всичко романтическа традиция да се гледа на договора като на строго лично отношение, което свързва само първоначалните контрагенти и не преминава впоследствие върху продаденото имущество след прехвърлянето му на купувача.

Тази традиция в нагаждането ѝ към застраховането още повече задълбочава теорията за застрахователния договор като такъв, който има строго личен характер, сключва се *intuitu personae* и се основава на доверието към „добрата съвест“ („*bona fides*“ и даже „*uberrima fides*“!) на застрахователя². Най-после прекратяването на застраховката при отчуждаването на застрахованото имущество е идейно свързано с теорията за субективния застрахователен интерес.³

От практическа гледна точка разглежданата система предлага значителна изгода за застрахователите. Работата се състои в това, че в буржоазното застрахователно право действа принципът за неделимост на застрахователната премия. По силата на този принцип застрахователят запазва премията за целия срок на застраховката, или поне за застрахователния период⁴ даже и ако застраховането, а следователно и носе-

телния интерес по отношение на застрахованото имущество (виж напр. чл. 384 от ГК), а не прехвърлянето на правото на собственост. Но все пак центърът на тежестта в дадената проблема лежи фактически в областта на продажбата на застрахованото имущество, както и в повечето случаи на прехвърляне на застрахователния интерес.

¹ „Kauf bricht Versicherung“! ср. „Kauf bricht Miete“.

² В действителност обаче личността на застрахователя обикновено няма решаващо значение за приемането на имуществената застраховка и не влияе върху нейните условия.

³ Не може да не се забележи вътрешното противоречие на цялата тази идеологична основа. Крайният „персонализъм“ на застрахователния договор, легнал като че ли в основата на прекратяването на застраховката при отчуждаване на застрахованото имущество, ту се разглежда през призмата на „чистата съвест“, ту наопаки, се третира във формалния, точно определен дух на „строгото право“.

⁴ Застрахователният период (т. е. периодът, за който е пресметната премията), може и да не съвпада със застрахователния срок.

нето на риска би се прекратило досрочно или до завършека на текущия застрахователен период. На тази почва „еквивалентността“ в буржоазното застраховане е изобщо доста относителна, още повече, че се нарушава в полза на застрахователя и във вреда на застрахования.

Това обстоятелство, а също и заинтересоваността на новите собственици за непрекъснатото действие на застраховката на придобитите имущества са се явили като предпоставки за появата на опозиция против системата на автоматичното прекратяване на застраховката на имуществото при отчуждаването му.

Прев XVIII в. тази опозиция довела до победата на новата, тъй-мо противоположна система: застраховането *ipso jure* остава в сила („Kauf bricht nicht Versicherung“), и новият собственик автоматически сменя стария в ролята на застраховащ. Такава е била в частност позицията на пруския областен кодекс и дореволюционното френско право.

Тази система, както и преходната, е имала диспозитивен характер. Но ако първата система, въпреки, диспозитивността си, не е показала почти никакви значителни отклонения в поличните условия на застрахователните дружества, втората система, на почвата на същата диспозитивност, скоро е била фактически изхвърлена от поличните условия, които реставрирали първата система: още едно потвърждение за нейното съответствие с интересите на застрахователите. Все пак противодействието на тази система, продиктувано от интересите на застрахователите не се прекратява. В резултат, като някакъв компромис между застрахователите и застраховащите, изниква в началото на XX век трета система: при отчуждаването на застрахованото имущество застраховката сама по себе си не се прекратява, а се запазва в сила, но поради отчуждаването може да бъде прекратена от която и да е страна — от застрахователя или от новия застраховащ. Така решават въпроса например германският, швейцарският, австрийският и френският закони за застрахователния договор.

Въпреки своя компромисен характер, тази нова система почти напълно запазва за застрахователите предимството на първата система: при разтурянето на застраховките, както и при автоматическото им прекратяване, застрахователите по силата на същия принцип на неделимост на застрахователната премия, удържат в своя полза значителни излишъци от премията, които не се оправдават от фактическата продължителност на застраховката. Все пак „принципиалността“ на теоретичната база, която поддържаше господството на първата система, с този компромис е вече значително нарушена. „Капиталът“, макар и запазен, не се е отървал без накръняване „на невинността“.

Наред с това през XX в. се възражда в „ново издание“ и втора система: за запазването на застраховките в сила.¹ От формална гледна точка това е много по-смела стъпка в сравнение с третата (компромисна) система към пренебрегване на интересите на застраховащите. Все пак третата система носи императивен характер, а възстановената втора система — (както и по-рано) диспозитивен такъв. В резултат тя отново се проваля в застрахователната практика от новите полични условия на застрахователните дружества.² Особено положение в разглеждания въпрос заема морското застраховане. При застраховането на товари остротата на проблемата се смекчава както от възможността за една застраховка „за сметка на когото ще трябва да бъде“, така и от широко използваемата възможност за преотстъпване на застрахователните полици на купувачите на застрахованите стоки (товари). При застраховането на плавателните съдове първата от разглежданите три системи показва в морското застраховане максимална устойчивост, която се запазва в повечето случаи даже и в страните, възприели в останалите отрасли на застраховането втората или третата система.³ Това се обяснява с ред причини: с много благоприятното за морските застрахователи съотношение на силите в тяхното сблъскване с интересите на застраховащите, със своеобразното покровителство от страна на морските държави на тяхното отечествено морско застраховане и най-после с особено здравия идеологичен консерватизъм в морското застраховане.

Но как се разрешава разглежданата проблема в съветското застрахователно право?

Съветските граждански кодекси стоят на позицията за запазване на застраховката в сила, ако застрахователят, след като получи известие за прехвърлянето на застрахованото имущество на друго лице, не прекрати договора в течение на 7 дни. (Виж напр. чл. чл. 387—388 от ГК на РСФСР).

Все пак, макар и сходна наглед, тази позиция съвсем не е еднаква, нито даже еднородна със споменатата по-горе третата система на буржоазното застраховане.

За разлика от установените начала в последната, правото за разваляне на договора принадлежи, според съветските граждански кодекси, не на която и да е страна, а само на застрахователя, като при това се съкращава срокът на заявлението

¹ Такава е позицията на законите за застрахователния договор, издадени в периода от 28—33 г. в Швеция, Норвегия, Дания и Финландия.

² Ehrenzweig, *Versicherungsvertragsrecht* 1935, В. II, стр. 377.

³ В Швеция, Норвегия, Дания и Финландия втората система се разпространява впрочем и върху морското застраховане, но с още по-голяма диспозитивност в полза на застрахователя, отколкото в другите видове застраховки. Виж например § 54 от шведския закон за застрахователния договор.

за разваляне на договора, и последното моментално влиза в сила (няма особен срок за изчакване от деня на заявлението — Kündigungsfrist).

Това е свързано със съществуващия в СССР държавен монопол. Ако в съответните капиталистически страни се разрешава развалянето на застрахователния договор не само от застрахователя, но и от новия собственик на имуществото, това се обяснява не само с принципа на формалното равенство на страните, но и с реалната възможност да се застрахова имуществото при друг застраховател, чийто постоянен клиент е може би въпросният нов собственик; при условията на държавния застрахователен монопол тази възможност, разбира се, е изключена. При тези условия отпада също и основаниято за особен изчаквателен срок, който е необходим на новия собственик на имуществото в съответните капиталистически страни за оформяване на новата застраховка в друго застрахователно предприятие.

Въпреки тези разлики, лежащи в областта на правната форма, позицията по дадения въпрос на съветското гражданско законодателство е специфична и по своето съдържание: вместо търговския компромис, роден от стихийната борба на интересите между застрахователи и застраховани — имаме планомерно правно регулиране, произлизащо от условието на държавния застрахователен монопол и стремящо се да съчетае свойствения на социалистическото застраховане принцип на непрекъсваемост на застрахователната защита с контролата на държавните застрахователни органи над промяната в лицето на застрахователя при отчуждаване на застрахованото имущество¹.

Застрахователната практика по дадения въпрос не е унифицирана. В отделните видове държавно застраховане са представени три различни разрешения на разглежданата проблема:

1. Автоматично запазване на застраховката в сила — този начин, естествено, действува при задължителното имуществено застраховане, само ако новият собственик на имуществото е подчинен на задължителното застраховане.

2. Автоматично прекратяване на застраховката. Този начин действува при доброволното застраховане на основните средства (строежи, съоръжения и др.) на предприятия, учреждения и организации², а също и при доброволното застраховане на животните.³

3. Системата, приета в гражданския кодекс, действува при застраховането на стоково-материалните ценности на пред-

¹ Трябва да се вземе под внимание, че в ролята на нови собственици на застрахованите имущества често се оказват при условията на НЕП-а представители на капиталистическите класи.

² „Правила доброволного страхования имущества, предприятий, учреждений и организаций“, § 44.

³ Правила доброволного страхования животных, § 19.

приятията, учрежденията и организациите, при застраховането на транспортните средства, при доброволното застраховане на селско-стопанските произведения на колхозите и при застраховането на домашното имущество.¹

В дадения случай морското застраховане се намира в особено положение. Съгласно международната практика на морското застраховане Кодексът на търговското мореплаване на СССР установява: за товарите — автоматично прекратяване на застраховката с отсрочка до края на текущия рейс, ако плавателният съд е отчужден през време на плаването.²

Следва ли да заменим посочените различни разрешения на разглеждания въпрос с едно единно разрешение и с какво именно?

За да отговорим на този въпрос трябва да изхождаме от принципа за социалистическото застрахователно обезпечение като основен принцип на съветското застрахователно право. На интересите на непрекъснатото и непрестанно действие на застрахователната защита най-добре отговаря системата на запазване на застраховките в сила, без право на прекратяването им от едната или от другата страна поради отчуждаването на застрахованото имущество.

При това тази система трябва да бъде не диспозитивна като старата (пруско-френската) или новата (шведско-норвежката) система на буржоазното застрахователно право, а императивна.

Ако в капиталистическите страни едностранчивите търговско-спекулативни интереси на застрахователите възпрепятствуват въвеждането на подобна система и ориентират застрахователното право към системата на прекратяване на застраховките или, в най-добрия случай, под влияние на интересите на застрахователите — към компромис и смекчаване³, в СССР в условията на социалистическата солидарност между интересите на застрахованите органи и застраховащите, в условията на държавния застрахователен монопол, призван да осъществява най-добре задачата на социалистическото застрахователно обезпечение, най-добрата система е безусловната система за запазване на застраховката в сила.

Ако при издаването на гражданския кодекс на РСФСР все още съществуваша условия, обосноваващи до известна степен контрола на застрахователя над промяната на личността на застрахования поради отчуждаването на застрахова-

¹ Във всички тези случаи правилниците за държавното застраховане съвсем не се отнасят до дадения въпрос; следователно нормите на гражданския кодекс не се сблъскват тук с каквато и да е друга нормировка.

² Чл. чл. 201—202 от Кодекса на търговското мореплаване на СССР.

³ В същност тук към конкретните условия на буржоазното застраховане се отнася и системата на запазването на застраховката в сила в нейната диспозитивна постановка.

ното имущество, сега подобна смяна на застраховачия не трябва вече да служи като причина за разваляне на заключенния застрахователен договор.

Предлаганата от нас концепция за обективността на застрахователния интерес в съветското застрахователно право още повече подкрепя тезата за необходимостта от запазване на застраховката в сила при продажба или друго прехвърляне на застрахованото имущество. Защото обективният интерес обхваща целия кръг от съответните субективни интереси не само в тяхното натрупване (кумуляция), но и в тяхното редуване (смяна на интересите). Нещо повече, от гледна точка на обективността на застрахователния интерес, прехвърлянето на застрахованото имущество върху друго лице съвсем не предизвиква смяна на застрахователния интерес. Сменя се само неговият конкретен, номинален носител, неговият субект и следователно субективният, а не обективният застрахователен интерес. Затова и застраховката на имуществото дотолкова, доколкото се запазва един и същ обективен застрахователен интерес, трябва също така да остане в сила.

Принципът на пълнота на застрахователното обезпечение

За разлика от принципа на универсалност, определящ сферата на действието на застраховката (кръга на застрахованите имущества, зависещ от съотношението между началата на доброволност и задължителност; кръга на застрахователните случаи и кръга на обезпеченията от застраховката интереси), принципът на пълнота определя степента на застрахователното обезпечение и неговия финансов уровень при конкретните застраховки. В този смисъл може да се каже, че принципът на универсалност се характеризира от екстензивното, а принципът на пълнота — от интензивното развитие на застраховането.

Заедно с това трябва да се отбележи, че ако принципът на универсалност е свързан с имущественото застраховане чрез по-широк кръг от проблеми отколкото с личното застраховане, това в още по-голяма степен се отнася към принципа на пълнота на застрахователното обезпечение.

Даденото обстоятелство се обуславя от различието в самия характер на имущественото и личното застраховане. Имущественото застраховане борави с материални блага, подлежащи на парична оценка и има за цел да обезщетява загубените блага. Затова тук има обективни критерии, точно определящи пълнотата на обезщетението. Личното застраховане борави с блага, принципиално неподлежащи нито на парична, нито изобщо на каквато и да е материална оценка и има за цел не да

обезщетява блага, а да дава материална поддръжка в случай на тяхната загуба. Размерите на тази поддръжка могат да бъдат по-големи или по-малки, но тя все пак не представлява обезщетение на загубеното благо.

В областта на имущественото застраховане (с която ние в рамките на казаното ще се ограничим) пълнотата на застрахователното обезпечение се определя от два фактора: 1. от пълнотата на застраховането, т. е. от отношението на застрахователната сума към стойността на имуществото; 2. от пълнотата на застрахователното обезщетение, т. е. от отношението на застрахователното обезщетение към загубата.

§ 1. Пълнота на застраховането

1. Застраховане за пълната стойност

В практиката на буржоазното застраховане доста широко е разпространено непълното или частичното застраховане, т. е. застраховането на имуществото не за пълната му стойност, а само за известна част (напр. не повече от $\frac{3}{4}$ или $\frac{2}{3}$), като се оставя другата част от риска върху самия застраховател. В основата си това се обяснява не със стремежа застрахователите да икономисват известна част от разходите по застрахователната премия, а с една своеобразна политика на предпазливост от страна на застрахователните дружества. Те обикновено предпочитат да приемат известно намаление на постъпленията от застрахователните премии, отколкото да носят специфичния, усилен риск, създаден в условията на буржоазното общество от застраховането за пълната стойност. Защото такова застраховане влияе отрицателно върху заинтересоваността на буржоазния застраховател за опазването на застрахованото имущество и твърде често (на почвата на колебанията в цените, конюнктурните затруднения, кризите и т. н.) поражда у него съвършено противоположната заинтересованост — за унищожаването на застрахованото имущество. От само себе си се разбира, че тази опасност принуждава застрахователните дружества, от чисто търговски съображения, да настояват за оставянето на известна част от стойността на имуществото на риск на самия застраховател, със забраната тази част да бъде застрахована при друг застраховател. Тази практика обикновено се утвърждава в застрахователните правилници и се санкционира чрез заплахата за анулиране на застрахователния договор и лишаване от застрахователно обезщетение, ако споменатата забрана не бъде спазена. Само там, където като правило поведението на застрахователя не влияе върху съдбата на застрахованото имущество, и където, следователно, опасението от споменатата практика играе минимална роля (например,

при транспортното застраховане на товари), широко се прилага застраховането за пълната стойност.

Съвсем друга обстановка обуславя разрешението на тази проблема в съветското застрахователно право. В условията на социалистическото общество, с премахването на частната собственост на оръдията и средствата за производство, изчезва и средата, в която се поощряват създаваните изкуствени, с користна цел, застрахователни случаи. Поради това в СССР застраховането за пълната стойност и то не само на социалистическата, но и на личната собственост, става напълно възможно, а задачата на застрахователната превенция се осъществява в основата си не по пътя на задължителното частично участие на застраховащия в застрахователния риск, а по съвършено други методи.¹

Малко по-иначе стои този въпрос при застраховането на животните и при застраховането на растителните култури, а при застраховането срещу пожар и други стихийни бедствия — по отношение на продукцията на селските стопанства. И тук, като общо правило, действа принципът да се допуска застраховане (доброволно, с приспадане на сумата за задължителното застраховане) до пълната стойност на застрахованото имущество. Но стойността на застраховката се определя по държавни (на дребно, костуеми, покупни) цени, несъпадащи обикновено с цените на колхозния пазар. Така, стойностите на урожая се определят по държавните цени на дребно, а ако такива не са установени — по държавните покупни или костуеми цени², а стойността на едрия рогат добитък и свинете — по държавните цени на дребно за месото. Стойността на работния добитък (коне, камили, магарета, мулета) се определя по цените на местния колхозен пазар, но не по-високи от удвоените пределно-костуеми цени.³

Независимо от указаните методи за определянето на стойността на застраховаемите обекти, при застраховането на животни и растителни култури се допускат и методите на прякото ограничаване на застрахователната сума:

1. Пределни норми на застрахователното обезпечение, изразени абсолютно (в рубли).⁴

2. Задължително частично участие на застраховащия в застрахователния риск.⁵

¹ Виж по-горе, стр. 234—235.

² „Правила доброволного страхования сельско-хозяйственных культур“ § 8, вж. също „Правила доброволного страхования сельско-хозяйственной продукции“ § 7.

³ „Правила доброволного страхования животных“ §§ 8—9.

⁴ Такива норми действуват по доброволното застраховане на елени, овци, кози, питомни зайци, животни, които се отглеждат за кожата, домашни птици и пчели. (Същите „Правила“ § 10).

⁵ „Животни, принадлежащи на държавата, на кооперациите или обществените организации, отдадени за временно ползуване на застрахова-

3. Правото на Госстрах да ограничава размера на застрахователните суми, оставащи върху застрахования като част от риска.¹

Посочената по-горе нормировка на размерите на застрахователното обезпечение в областта на земеделието и скотовъдството представлява, разбира се, известно ограничение на принципа за пълнотата на застрахователното обезпечение. Но това ограничение произтича от необходимостта да се съчетаят специално застрахователните и превантивните задачи във форма, извлечена от специфичните условия на дадените застрахователни обекти.

По отношение на урожая на растителните култури необходимо е да се вземе под внимание, че тук се застрахова не наличното, а бъдещето имущество, още отсъстващо, още намиращо се *in spe* в момента на сключването на застраховката. Ето защо, тук задачата на застрахователната превенция е много по-сложна: необходимо е не просто да се „опази“ вече съществуващото в наличност имущество, а преди всичко да се получи имуществото и да го „отгледаме“. Тази задача би се усложнила и поради това, че при евентуална разлика между държавните ценове и т. п. цени на продукцията на селските стопанства и цените на колхозния пазар, застраховането на растителните култури по пазарни цени би могло в ред случаи да подрине интереса на застрахования в борбата за получаването и опазването на урожая.

Това последното съображение може да бъде приложено съответно и при застраховането на животните, а също така и при застраховането на селско-стопанската продукция от пожар и други стихийни бедствия. И тук застраховането по цените на колхозния пазар в ред случаи би могло да влияе неблагоприятно върху делото за предпазната борба срещу щетите в народното стопанство.

II. Застраховане по възстановителната стойност

В капиталистическите страни застраховката, дори и да е сключена за пълната стойност, все още не дава пълна възможност да се възстановяват разрушените от стихийните бедствия и нещастни случаи основни фондове на народното стопанство. Защото там тези фондове се застраховат по право, не по възстановителната, а само по действителната

ция, се застраховат в размер до 85% от сумата, за която застрахованият отговаря за животните пред техния собственик. (Същите „Правила“ § 11).

¹ Постановление на СНК на СССР, 4 юли 1942 г., за доброволното застраховане на селско-стопанските култури, животните и превозните средства, чл. 3 (СПР, 1942, № 6, стр. 102).

(т. е. с приспадане за овехтяването) стойност. Застраховането по възстановителната (без приспадане за овехтяването) стойност в капиталистическите страни се натъква на два вида препятствия: принципиални и „делови“, теоретически и практически.

От гледна точка на буржоазната застрахователна теория, застраховането по възстановителната стойност явно противоречи на самата природа на имущественото застраховане, като застраховане срещу щети (Schadensversicherung). Съгласно неговия основен принцип, застраховането е допустимо само за сума, не по-голяма от „интереса“, т. е. не по-голяма от сумата на възможната загуба при застрахователния случай. Но амортизираната към момента на застраховането част от стойността на имуществото, естествено, не загива от застрахователния случай и затова не се покрива с понятията загуба и интерес в буржоазното застрахователно право. А от гледна точка на практиката, застраховането по възстановителната, т. е. с връхдействителната, стойност би породило у застраховащите капиталисти опасна заинтересованост за „обновяване“ на „овехтелите“ средства за производството за сметка на застрахователните дружества.

Затова застраховането по възстановителната стойност се среща в капиталистическите страни само като много рядко изключение. (В Англия *reinstatement* — или *replacement insurance* във Франция — *assurance dépréciation*, *assurance valeur à reuf*, в Германия — *Neuwertversicherung*).

В застрахователната литература то извиква принципиални съмнения и възражения, а в застрахователната практика се съпровожда със сложни предпазни мерки, насочени към неговото „обезвреждане“.

В условията на СССР за социалистическата собственост застраховането по възстановителната стойност не представлява от себе си никаква опасност. Напротив: в него получава своя последователен израз принципът на пълнотата на застрахователното обезпечение, гарантирайки непрекъснатото възстановяване на народостопанските загуби и съдействайки за плановия ход на разширеното социалистическо възпроизводство.

Може обаче да възникне въпросът: При застраховането на основните средства на производството по възстановителната стойност, включваща и стойността на овехтяването, не се ли явява своеобразно дублиране на амортизационните отчисления и образувания от тях амортизационен фонд?

Този въпрос трябва да бъде разрешен отрицателно. Амортизационният фонд има своето предназначение за възстановяване на овехтяването при нормалния ход на производствения процес, т. е. при липса на извънредни разрушения, предизвикани от стихийни бедствия и несчастни случаи. Ето

защо, срещашото се в капиталистическите страни специално застраховане от овехтяване (Sachlebensversicherung) по същество не е нищо друго освен особена организационна форма на централизирания амортизационен фонд, облечена в застрахователна обвивка. То действително дублира или по-точно заменя за съответните застраховащи отчисленията в собствени, децентрализирани амортизационни фондове.¹

Застраховането за възстановителната стойност има предвид не случаите на овехтяване при нормалния ход на производствения процес, а при извънредния застрахователен случай. Но при настъпването на такъв случай то между другото заплаща и загубите от овехтяването, осъществявайки тъкмо този принцип на най-голяма пълнота на застрахователното обезпечение. Защото ако не беше този застрахователен случай, възможно е още да не бъде потърсена и мобилизацията на средствата от амортизационния фонд за пълното заплащане на овехтяването: имуществото би могло още дълго да чака съответния ремонт или да се задоволява с малки частични поправки. Настъпването на застрахователния случай създава необходимостта за незабавното възстановяване на пострадалото имущество, при което най-голямото пълно удовлетворение на тази необходимост се достига със заплащането на щетата по принципа на възстановителната стойност, включваща и стойността на овехтяването.

В съответствие с това съветското застрахователно право, за разлика от буржоазното, широко допуска за основните фондове на народното стопанство застраховането по принципа на възстановителната стойност и даже го поставя в ранг на господстващо правило. Само транспортното застраховане на морските съдове се ориентира по „Съвременната фактическа конструктивна стойност към момента на началото на застраховането, с приспадане за овехтяването“. Но и тук се допуска в полицата да бъде „обусловено друго“, т. е. допуска се застрахователната сума да бъде определена и без спадане за овехтяването, по принципа на възстановителната стойност.²

В практиката на съветското застраховане са известни два варианта застраховане по възстановителната стойност (без приспадане за овехтяването):

1. По фактическата възстановителна стойност, например по отношение на сградите: изхождайки от съвременните (в деня на застраховането) цени на строителните материали и размерите на заплатите за труда на строителите.

2. По балансови (инвентарни) оценки: това е условна възстановителна стойност, която ще бъде равна на фактиче-

¹ Виж по-горе, стр. 18 и сл.

² „Правила страхования судов по морским путям“, § 10.

ската само при условие, че имаме съвпадане (по отношение, например, на сградите) на цените на строителните материали и размерите на работните заплати, приложени в основата на балансовите (инвентарните) оценки, със съвременните цени и размери на заплащането.

Първият вариант дава резултат много по-близък до действителността; затова пък при втория, той се определя автоматично, без нова оценка. Поради това, първият има предимство в точността; вторият — в оперативните качества: в лекотата и простотата.

Първият вариант е предвиден по доброволното застраховане на имуществата (основните средства) на предприятия, учреждения и организации.¹ Вторият е установен в задължителното застраховане на държавния жилищен фонд и в доброволното застраховане на превозните средства (за социалистическите организации).²

Особено положение заема по дадения въпрос задължителното окладно застраховане на основните средства на колхозното производство (сгради, съоръжения, инвентар и пр.) срещу пожар и други стихийни бедствия. Това застраховане се извършва за пълната стойност, по инвентарни оценки, т. е. без приспадане за овехтялост.³ По този начин то се явява на пръв поглед като застраховане по възстановителната стойност в неговия втори вариант. Обаче инвентарните оценки на колхозните сгради по-рано, още от времето на колективизацията, са били винаги толкова ниски, че не са отговаряли не само на възстановителната, но даже и на действителната (с приспадането за овехтяване) стойност на сградите. Във връзка с това е съществувало доброволното свърхокладно застраховане на колхозните сгради в границите на разликата между тяхната действителна стойност и инвентарната оценка.

Предвид на това несъвършенство при инвентарната оценка, в 1939 г. било предписано на Народния комисариат на земеделието в СССР да произведе нова обща инвентаризация на принадлежащите на колхозите сгради, с цел оценките на

¹ „Правила“ §§ 7—8. Преходните „Правила“ на този вид застраховане от 8 октомври 1938 г. („Фин. и хоз. бюл.“ 1938, № 31—32, стр. 12) допускаха, по избор на застрахователя, двата варианта за определяне на възстановителната стойност (§ 11). По същество това означаваше в двата случая застраховане в границите на фактическата възстановителна стойност, тъй като застраховането по балансовата оценка, ако тази превишава фактическата възстановителна стойност, е явно недопустимо.

² „Правила обязательного страхования гос. жилого фонда“, § 9; „Правила добровольного страхования средств транспорта“, § 4.

³ Законът за задължителното окладно застраховане от 4 април 1940 г., стр. 9. Същото се предвиждаше и по-рано с постановлението на СНК на СССР за задължителното окладно застраховане от 19 юли 1934 г., чл. 6 (СЗ, 1934, № 38, чл. 308). Това постановление, издадено през 1935 г., се продължи и през следните години.

тези сгради да бъдат приведени в пълно съответствие с тяхната действителна стойност.¹

Извършената инвентаризация, значително повишавайки оценките (а също така и застрахователното обезпечение) на колхозните сгради, рязко изменя и самия характер на тяхното застраховане. Първо — във връзка с това, че задължителното застраховане на тези сгради вече е било сведено, по правило, до действителната стойност — за тях е отпаднало доброволното свърхокладно застраховане. Второ — и по тяхното задължително застраховане се е видоизменил типът на застрахователното обезпечение. До 1939 г. то е стояло по правило на уровень по-нисък от действителната стойност. В 1939—1940 г. се превръща в застраховане по действителната стойност. А в следващите години то отново надминава действителната стойност, но не назад, а напред по направление към възстановителната стойност. Защото, ако в новата инвентарна сценка е приспаднато старото овехтяване, съществуващо към 1939 г., то цялото по-нататъшно овехтяване не се приспада от нея и, следователно, не се отразява като намаление на застрахователната сума на колхозните сгради. По този начин и самото застраховане на тези сгради попада в междинно положение между застраховането по действителната и по възстановителната стойност.²

Разбира се, това не се отнася за новопостроените сгради след 1939 г. Тъй като техните инвентарни оценки са съвършено освободени от приспадането за овехтяване, то и застраховането на сградите по тези оценки се явява като чисто застраховане по възстановителната стойност, определяема по инвентарната оценка.

Такава е в своите основни линии съвременната практика при прилагането на застраховането по възстановителната стойност в СССР. Не изисква ли тя никакви подобрения? Не се ли налага по-специално да бъдат запазени двата съществуващи в настоящето време варианти на това застраховане — по фактическата и по балансовата стойност, или единият от тях трябва да измести другия и да получи в областта на

¹ Постановлението на стопанския съвет при СНК на СССР от 26. IV. 1939 г. „Об оценке строений для государственного страхования“, чл. 6 (СПР, 1939 г. № 28, чл. 189). В издадената в съответствие с това от НКЗ на СССР „Инструкция по инвентаризации и оценке строений в колхозах“, от 4 август 1939 г. се установява, че оценката се извършва по пътя на възприемането на оценителни норми по действителната стойност, която „се определя, изхождайки от възстановителната, с приспадане на установен процент за овехтяване“. (Сборник важнейших постановлений и ведомств распоряжений по гос. страхованию, Госфиниздат, 1940, стр. 112; §§ 3, 19 и 22).

² Такова положение ще имаме и във всички онези случаи, когато в дадено предприятие постъпва и се зачислява в баланса му имущество, вече подложено на овехтяване, ако при това балансовата му оценка се определя по действителната стойност с приспадането за овехтяване.

застраховането по възстановителната стойност изключително приложение?

При разрешението на тези въпроси трябва да се изхожда: първо — от предпоставката, че съществува желание да бъде постигната, особено по отношение на социалистическата собственост, по възможност по-голяма пълнота на застрахователното обезпечение, и второ — от гореизложената сравнителна характеристика на двата варианта застраховане по възстановителната стойност.

Като решаващо качество на първия вариант (фактическата възстановителна стойност) се оказва, както видяхме, неговата по-голяма точност, по-голямата му близост до истината. Освен това той в голяма степен съдействува и за постигането на пълнота на застрахователното обезпечение. Ето защо, при всичките видове доброволно застраховане, допустими в рамките на възстановителната стойност, трябва да бъде в сила този вариант.

Оттук произтича целесъобразността за: 1. съответното изменение на начина на застраховането на транспортните средства, принадлежащи на социалистическите организации, а именно, поставянето на застраховането им не в рамките на балансовата, а в рамките на фактическата възстановителна стойност; 2. поставянето на транспортното застраховане на морските съдове в рамките на фактическата възстановителна стойност, като общо правило, а не само като изключение.

Друго решение на въпроса е допустимо в кръга на задължителното застраховане, извършвано по възстановителната стойност. Естествено и тук, като благоприятно от гледище на пълнотата на застрахователното обезпечение, се явява застраховането по фактическата възстановителна стойност. Но такова застраховане е свързано с необходимостта да се правят специални оценки за определяне на застрахователната сума, което, при условията на непрестанната работа по задължителното застраховане, би усложнило техниката на провеждането му. Ето защо тук, в много по-голям размер отколкото при доброволното застраховане, проличава предимството на застраховането по балансовата оценка: неговата оперативна простота и леснина.

Оттук следва, че определянето на застрахователната сума по балансовата или инвентарната оценка може да бъде запазено както при задължителното застраховане на държавния жилищен фонд, така и при задължителното окладно застраховане на основните средства на колхозното производство от пожар и други стихийни бедствия.

Обаче срещат се случаи, когато балансовите или инвентарните оценки на подлежащите на задължително застраховане имущества (даже без намалението за овехтяване), се оказват по-ниски от тяхната възстановителна (дори и действи-

телна) стойност. В тези случаи няма никакво основание да се изключи възможността за доброволно допълнително застраховане на тези имуществата в рамките на разликата между фактическата възстановителна стойност и застрахователната сума при задължителната застраховка. Забраната на такова допълнително застраховане би противоречила, без всякакво основание, първо на принципа за пълнотата на застрахователното обезпечение и второ, би поставила в по-лошо положение по отношение на застраховането в сравнение с други, повече или по-малко еднородни имуществата, тъй като онези имуществата, чиято застрахователна охрана самият закон признава за необходимо да обезпечи по задължителен начин.

Така например, едва ли би могла да се мотивира тезата, че сградите и другите основни средства на колхозите трябва да се застраховат за по-малка сума, отколкото същото имущество на други кооперативни организации, което би могло да се застрахова за пълната фактическа възстановителна стойност. Друг пример: защо държавният жилищен фонд не може да се застрахова за сума, позволена за кооперативния жилищен фонд и достигаща фактическата възстановителна стойност? От казаното произтича целесъобразността: 1. за възстановяването на съществуващото по-рано доброволно (допълнително към окладното) застраховане на сградите и други имуществата на колхозите от пожар и други стихийни бедствия; 2. за покачването на горната граница на това застраховане не до действителната стойност, както беше по-рано¹, а до фактическата възстановителна стойност; 3. за въвеждането на допълнително доброволно застраховане на държавния жилищен фонд в рамките на разликата между фактическата възстановителна стойност и сумата при задължителната застраховка.

III. Застраховане за променлива сума

Докато при застраховането на основните средства за производството съществена роля играе, както видяхме, разликата между действителната и възстановителната стойност, взета във връзка с процеса на овехтяването, при застраховането на стоково-материалните ценности, като неизложени на овехтяване, такава разлика по принцип не съществува. Тук обаче остава възможна разлика в стойността на стоките по техните цени в различните моменти, по-точно — разликата между балансовата (инвентарната) и настоящата (в деня на застраховането) оценка на стоките. Според това и тук са допустими различни варианти за определяне на застрахователната сума,

¹ Инструкция НКФ СССР по доброволному (сверхокладному) страхованию, 4.X.1938 г. § 2 („Финансовый и хозяйственный бюллетень“, 1938. № 28—29, стр. 9).

в по-голяма или по-малка степен отговарящи на принципа за пълнотата на застрахователното обезпечение¹.

Доколкото обаче тези варианти се обуславят от споменатата разлика в цените и при това все пак са свързани с определянето на една твърда сума за застрахователното обезпечение, те не са достатъчно характерни от гледна точка на принципиалната противоположност между съветското и буржоазното право по въпроса за пълнотата на застрахователното обезпечение и, следователно, не се нуждаят от разглеждане в настоящата работа.

Затова пък от посоченото гледище заслужава осветление един доста особен, почти неизвестен на застрахователната теория, но прилаган в съветската застрахователна практика вариант на застраховане на стоково-материални ценности като „стоки в оборот“.

Този вариант се състои в това, че като сума на застрахователната отговорност се явява не онази сума, която се определя при застраховането и служи като основа за пресмятането на застрахователните вноски, а сумата равна на стойността на фактическата във всеки даден момент наличност от застрахованата стока. Тъй че тук сумата на застрахователната отговорност е не твърдата, а подвижната, не постоянната, а променливата, автоматически изменяща се с промяната на наличността, а следователно и на стойността на стоката, и в този смисъл — „хлъзгаща се“ сума. Тъй като тя остава при това винаги на равнището на стойността на фактическата наличност на стоките, то и загубата се обезщетява винаги в пълната стойност, без да е ограничена от каквато и да било предварително определена сума.

В капиталистическите страни такова застраховане, макар и и да се среща тук-там², представлява твърде рядко явление³. Това се обяснява преди всичко с търговски мотиви: с опасенията от страна на застрахователните дружества „да не се излъжат в сметките си“, даже и при повишени тарифни премии, по отношение на автоматичното нарастване на променливите суми на застрахователната отговорност, които поради това лесно могат да се изплъзнат от плащане на застрахователни премии, но същевременно да обременят застрахователя с неограничено нарастващи, без неговото знание, рискови премии, които не винаги могат да бъдат „компенсирани“.

В съветското държавно социалистическо застраховане въпросът не трябва да се разрешава с мотиви за по-голяма или

¹ „Правила доброволного страхования имущества предприятий, учреждений и организаций“, § 9.

² Виж Ehrenzweig, *Versicherungsvertragsrecht*, B II, стр. 69.

³ Освен това то се обяснява там с изменението на стойността на застрахованата стока не толкова вследствие на промяната на нейното количество, колкото вследствие на колебанието на цените.

по-малка търговска заинтересованост на застрахователните органи по отношение на един или друг вариант на застраховането, а с мотиви от принципно друг характер, в дадения случай изхождащи от принципа за възможно по-голяма пълнота на застрахователното обезпечение.

Съответно на това, при доброволното застраховане на стоково-материални ценности, наред с различните варианти на застраховането за твърда сума, се прилагаше и застраховането за променлива сума. Застрахователните вноски при това се вземаха ежемесечно за твърди суми, а именно за сумите от стойностите на стоковата наличност към 1 число на всеки месец, като се изчисляваха в размер $1/12$ от годишната тарифна премия.¹

Застраховането за променлива сума се прилага и при задължителното окладно застраховане на стоково-материални ценности в колхозите. Тук вече това не е един от възможните варианти, а единствено дейният метод на застраховане. При това твърдата сума, лежаща в основите на пресмятането на застрахователните вноски, даже не се променя от месец на месец, а остава неизменна в течение на цялата застрахователна година, бидейки равна на стойността на стоковата наличност към 1 януари на дадената година.²

Не е безинтересен и въпросът за правната конструкция на измененията, отличаващи застраховането за променливи суми, в частност на измененията, на които е изложено тук самото понятие „застрахователна сума“. При обикновеното застраховане застрахователната сума обединява в себе си два вида функции. Тя едновременно служи и като основа за пресмятането на застрахователните вноски, и като мярка за застрахователната отговорност. При въпросното застраховане това единство се раздвоява. Вместо единна твърда застрахователна сума, явяват се две суми: твърда и променлива. Първата служи само като основа за пресмятането на застрахователните вноски, но престава да бъде лимит на застрахователното обезщетение и изобщо губи всяко влияние върху неговия размер. Втората, напротив, ограничава и изобщо

¹ „Организация и техника государственного страхования“, Госфиниздат, 1939, стр. 102. След публикуването на действащите сега правилници по доброволното застраховане на имуществата на предприятия, учреждения и организации, този вариант не се прилага вече. Обаче никаква разлика няма по този въпрос между новите правилници (§ 9) и старите правилници от 8 октомври 1938 г. („Финансовый и хозяйственный бюллетень“, 1938 г., № № 31—32, стр. 12, § 11). Както от старите, така и от новите правилници посоченият вариант на застраховане, макар и да не се предвижда, не се и забранява. Във всеки случай, предвид на извънредната своеобразност на този вариант, отклоняващ се от обикновената правна структура на застрахователната сума (виж по-долу стр. 350), той се нуждае от надлежно правно оформяване. (Касае се до абонаментните застраховки на стоките — бележка на преводача).

² „Организация и техника государственного страхования“, 1939, пак там.

регулира застрахователното обезщетение, но никак не влияе върху размера на застрахователните вноски.

Коя от тези две половини на разпадащото се единство може по право да наследи юридическата титла „застрахователна сума“? Не следва ли тя да се запази по традиция за „твърдия“ продукт от това разпадане: за сумата, служеща като основа за пресмятането на застрахователните вноски? В този случай втората, променливата сума би означавала само променяща се застрахователна стойност на имуществото, при което застрахователното обезщетение би зависело от тази стойност и би било освободено от всяко регулиращо влияние на застрахователната сума.

Подобна конструкция би била изкуствена. Тя изхвърля от понятието „застрахователна сума“ неговото основно жизнено ядро. Задължението на застрахователя — неговите застрахователни вноски — биха могли все още да бъдат теоретически и практически откъснати от застрахователната сума.¹ Но тя не може да бъде откъсната от влиянието ѝ върху размера на задължението на застрахователя. Това е, защото застрахователната сума е преди всичко сумата, за която е застраховано имуществото (или личното благо); това е сумата на застрахователното обезпечение.

Ето защо, в дадения случай, като застрахователна сума трябва да се счита не сумата определяща размера на застрахователните вноски, а сумата определяща размера на застрахователното обезпечение. Следователно, това застраховане е застраховане за променлива застрахователна сума.

Значи ли това, че подобно застраховане представлява непременно застраховане за пълна стойност, или че то е възможно също така и като частично застраховане? Този въпрос изисква диференцирано разрешение. В колхозите, където застраховането е задължително, и където променливата сума на застрахователното обезпечение по необходимост съвпада във всеки даден момент със стойността на стоковата наличност, застраховането на стоково-материалните ценности за променлива сума е всякога застраховане за пълната стойност. Но в други организации, където такова застраховане е действувало, а възможно е и още да действа като доброволно, то може, според нашето мнение, да бъде сключено в зависимост от желанието на застрахователя и за определена част от стойността на стоковата наличност, и във всеки даден момент. В този случай застрахователната сума също ще се „хлъзга“, променяйки се пропорционално с изменението на стойността на стоковата наличност, но същевременно оставайки относително неподвижна и равнявайки се винаги на твърдо определена част от тази променяща се стойност.

¹ Пример за това: застрахователните вноски по задължителното застраховане на пътници, зависещи не от застрахователната сума, но от стойността на пътническия билет.

§ 2. Пълнота на застрахователното обезщетение

I. Основни системи на застрахователното обезщетение

Като основни системи на застрахователното обезщетение се явяват: 1. системата на пропорционалната отговорност и 2. системата на отговорността по принципа за „първия риск“. Всяка от тях има свои собствени икономически и правни основи, а съответно на това и своя собствена „застрахователна логика“.

Системата на пропорционалната отговорност означава, че загубата се обезщетява не непременно за пълната ѝ сума, а пропорционално на отношението на застрахователната сума към застрахователната стойност (стойността на застрахованото имущество). Тази пропорционалност се изразява чрез формулата: застрахователното обезщетение се отнася към сумата на загубата така, както застрахователната сума към застрахователната стойност.¹ Застрахователната логика на тази пропорция е: загубата се обезщетява в такъв размер, в какъвто е застраховано самото имущество. Другояче казано, степента на пълнотата на обезщетението на загубата съответствува точно на степента на пълнотата на застраховането на имуществото. Посочената пропорция не отпада и при застраховането за пълната стойност. Ако в този случай застрахователното обезщетение е равно на загубата, то е именно защото застрахователната сума е равна на застрахователната стойност, т. е. отнася се към нея както 1:1.

Системата на отговорност по принципа за „първия риск“ означава напротив, че загубата се обезщетява в пълната ѝ стойност, но естествено, в рамките на застрахователната сума. Застрахователната логика на тази система се състои в следното: цялата стойност на риска (т. е. на застрахованото имущество) се разделя на две части. Първата част — в размер на застрахователната сума — се счита напълно застрахована. Това е и първият риск. Втората, останалата част от риска се счита съвсем незастрахована. При това, загубата се отнася най-напред към застрахованата част от риска, а след това се обезщетява в нейните граници напълно. За останалата сума загубата се отнася към незастрахованата част на риска и затова съвсем не се обезщетява. Казаното позволява да се формулира накратко сходството и разликата между

¹ В застрахователната практика тази пропорция често получава и друг израз: застрахователното обезщетение се отнася така към застрахователната сума, както сумата на загубата към застрахователната стойност. От подобна промяна на местата на средните членове на пропорцията практическият резултат естествено не се изменя. Но теоретичният смисъл на застрахователната пропорция по-добре се изразява чрез посочената в текста формула.

двете системи на застрахователното обезщетение. Сходството се състои в това, че съгласно общите правила на застраховането, застрахователното обезщетение не надвишава застрахователната сума. Разликата се състои в това, че първата система е основана на пропорционалното, а втората — на пълното обезщетение на загубата в рамките на застрахователната сума. Оттук следва, че втората система, в много по-голям размер отколкото първата, съответствува на принципа за пълнотата на застрахователното обезпечение.

В капиталистическите страни съотношението на тези две системи се намира под знака на абсолютното господство на системата на пропорционалната отговорност.¹ Във всеки случай, по тези видове застраховане, които съществуват в СССР и, следователно, в онези граници, в които е възможно съответното сравнение, застраховането по принципа за първия риск се среща в капиталистическите страни само като изключение, като особен вариант, допускан при специалното съгласие на страните.²

В СССР също така преобладава, макар и в по-малък размер, системата на пропорционалната отговорност. Въведена в гражданското законодателство като общо правило³, тя е в сила при застраховането на основните средства (сгради, предприятия, съоръжения, инвентар, транспортни средства) срещу пожар и други стихийни бедствия при всичките видове транспортно застраховане, при застраховането на селско-сто-

¹ Във връзка с това не безинтересна е следната справка. При обсъждането в комисията на германския райхстаг на проекто-закона за застрахователния договор през 1908 год. един от членовете на комисията възразил против системата на пропорционалната отговорност и препоръчал да се приеме, като основна, системата на първия риск, която „се представя в народното съзнание като единствено правилна“ (Ehrenzweig, *Versicherungsvertragsrecht* том II, стр. 483, заб. 12). Това възражение нямало успех, и законът утвърдил като основна системата на пропорционалната отговорност. Но и след това в правната литература се повдигаха възражения, против нея, макар и единични и безрезултатни. Така например Müller-Egzbach упреква системата на пропорционалната отговорност в това, че тя въвежда публиката в заблуждение („*Deutsches Handelsrecht*, 1928, стр. 786). Този упрек, приложен спрямо буржоазното застраховане, не е лишен от основание. Оглушавана от широкообещаваща и не винаги добросъвестна реклама от страна на капиталистическите застрахователни дружества, а нерядко и пряко въвеждана в заблуждение от застрахователните агенти, широката еснафска публика разчита, при сключването на застрахователния договор, на пълно заплащане на своите загуби в рамките на застрахователната сума, а впоследствие изпитва жестоко разочарование.

² При другите видове буржоазно застраховане (например при застраховането срещу гражданска отговорност, при застраховането на гаранции, при застраховането срещу кражба чрез взлом) отговорността по принципа на първия риск получава много по-широко приложение.

³ Чл. 370 от ГК на РСФСР, виж също така чл. 203 от Кодекса на търг. мореплаване на СССР.

панските култури и с някои видоизменения при застраховането на животните.¹

Но наред с тази система, широко се прилага и системата на първия риск. Тя е в сила първо при застраховането на стоково-материалните ценности и второ, при застраховането на домашното имущество² или с други думи: при значителна част от доброволното застраховане на социалистическата собственост и при основната част на доброволното застраховане на личната собственост на отделните граждани.

Всяка от двете системи има по такъв начин своя строго определена област на прилагане и не допуска в тази област влиянието на другата система, даже и като вариант, приложим със съгласието на страните.

Това обстоятелство, макар и да не дава възможност на системата на първия риск да излезе от своите „собствени“ граници, в замаяна на това я укрепва в тези граници по най-стабилен начин. Тук тя се прилага, за разлика от капиталистическите страни, не като изключение, а напротив като правило, непознаващо изключения; не като един от възможните варианти, а като изключително действащ режим на застрахователното обезпечение.

От изложеното следва, че системата на отговорност по принципа за първия риск, макар и ограничена, е поставена в съветското застрахователно право на много по-твърда почва, отколкото при съответните видове буржоазно застраховане, достигайки по такъв начин и по-високо равнище на застрахователното обезпечение от това в капиталистическите страни. За по-точна оценка на практическата разлика между двете системи на застрахователната отговорност необходимо е, впрочем, да се направят две уговорки.

Първо в случаите на пълно унищожение на застрахованото имущество разликата между двете системи изчезва: те идват до еднакъв резултат — до изплащането на застрахователната сума.

¹ Закон за задължителното окладно застраховане чл. 14; Правилник за задължителното застраховане на държавния жилищен фонд, § 31; Правилник за доброволното застраховане на имуществата на предприятия, учреждения и организации, § 52; Правилник за доброволното застраховане на транспортните средства, 18; Правилник за застраховането на плавателните съдове по морските пътища, § 9; Правилник за транспортното застраховане на товари, § 13; Правилник за доброволното застраховане на товари, превозвани по вътрешните водни, сухоземни и въздушни пътища, чл. 8; Правилник за доброволното застраховане на селско-стопанските култури, § 29; Правилник за доброволното застраховане на животните, §§ 40—41.

² Правилник за доброволното застраховане на имуществата на предприятия, учреждения и организации, §§ 52—54; Правилник за доброволното застраховане на селско-стопанската продукция в колхозите, § 20; Правилник за доброволното застраховане на домашното имущество, § 26 (с уточнения на инструкциите по ликвидацията на загубите от пожар и други стихийни бедствия, § 40 т. „а“).

Второ, даже и при частични загуби, щом застраховката е сключена за пълната стойност на имуществото, получава се и по двете системи еднакъв резултат: пълно (т. е. без пропорционално намаление) обезщетение на изчислената загуба в рамките на застрахователната сума.

По такъв начин, разликата между двете системи на отговорност се проявява практически, когато са на лице две съвместно взети условия: 1. непълнотата на загубата, 2. непълнотата на застраховането; или с други думи: при частични загуби на частично застраховани имущества.

Но в имущественото застраховане (с изключение може би само на застраховането на животните) преобладават обикновено тъкмо частичните загуби. Случаи на пълно унищожение на застрахованото имущество се срещат при нормални условия значително по-рядко. Що се отнася до застраховането за пълната стойност то се явява в капиталистическите страни, както вече видяхме, като изключение, докато в същото време в СССР то е, напротив, широко разпространено както при задължителното, така и при доброволното застраховане.

Така практическата разлика между двете системи на застрахователната отговорност в капиталистическите страни се оказва в края на краищата твърде значителна, което при абсолютното господство на системата на пропорционалната отговорност, особено рязко подчертава непълнотата на застрахователното обезпечение в буржоазното застрахователно право.

От друга страна, в СССР върху почвата на широкото прилагане на застраховането за пълната стойност, системата на пропорционалната отговорност често пъти се приближава по практическите си резултати до системата на първия риск, което още по-силно подчертава валидния в съветското застрахователно право принцип за пълнотата на застрахователното обезпечение.

II. Ограничителни клаузи

Съществуващите в капиталистическите страни системи на застрахователната отговорност много често се усложняват от различни видоизменения, още повече понижаващи общото равнище на застрахователното обезпечение. Да разгледаме най-важните от тях:

1. Клауза за самоучастие.¹ В сделките на буржоазното застраховане често се среща клаузата, че определена, точно посочена в договора, част от загубата изцяло остава на риск у застрахователя. Такава клауза теоретически почти неразработена, а в руската застрахователна литература не

¹ Въпросът се отнася до тъй нареченото самоучастие в щетите—б. пр.

получила даже подходящо терминологично обозначение, ще наречем условно „клауза за самоучастие“. Тя се прилага в капиталистическите страни както при системата на пропорционалната отговорност, така и при системата на първия риск.

При системата на пропорционалната отговорност застрахователното обезщетение (x) се отнася към загубата (y), както застрахователната сума (S) — към застрахователната стойност (W), и следователно $x = \frac{yS}{W}$. При наличността на посочената клауза, от загубата (y) се спада обусловената от същата клауза част (например $\frac{1}{5}$), лежаща изцяло на риск у застрахователя и само останалата сума на загубата ($\frac{4}{5}y$) се включва в застрахователната пропорция ($x : \frac{4}{5}y = S : W$). В резултат и застрахователното обезщетение се понижава с точно същата част, т. е. в дадения пример също с $\frac{1}{5}$ ($x = \frac{4yS}{5W}$).¹

От теоретична гледна точка вмъкването на разглежданата клауза в договора, сключен по системата на пропорционалната отговорност, трябва, според нашето мнение, да се квалифицира като двойно прилагане на принципа за самоучастието при определянето на размера на застрахователната отговорност. Първо, застрахователят отговаря не за цялата загуба, а само за онази част, която е определена от застрахователната пропорция. Второ, даже и в такъв частичен вид, застрахователят отговаря все пак не за цялата загуба, а само за своята част, определена от горепосочената клауза.

В първия случай частичната граница на застрахователната отговорност се определя от променливото съотношение на двете суми: застрахователната сума и застрахователната стойност. Във втория случай частичната граница е твърда, независима от съотношението на каквито и да било други величини. В първия случай принципът за самоучастието е неразривно свързан с пропорционалното построение на отговорността; във втория случай, той напротив, отменя в съответните граници пропорцията и разграничава областите на пропорционалната отговорност и на пълната безотговорност на застрахователя. Изобщо следва, че застрахователят отговаря само за една част и то в частичен размер: за

¹ Ето защо, в практиката се прилага и друг вариант на пресмятане, фактически довеждащ до същия резултат, но за разлика от изложения в текста вариант, неизобразяващ теоретичния смисъл на тази клауза. А именно загубата се включва в застрахователната пропорция напълно, а съответната част (в нашия пример $\frac{1}{5}$), се спада вече от застрахователното обезщетение ($x : y = S : W$; $x = \frac{yS}{W}$ а след намалението с $\frac{1}{5}$, $\frac{4yS}{5W}$)

пропорционално определяната част в твърд частичен размер, от възможната загуба.

При застраховките, сключвани по принципа за първия риск, приложението на клаузата за самоучастие означава, че в рамките на застрахователната сума се заплаща не цялата загуба, а само тази сума от нея, която остава след приспадането на уговорената част. Но тази останала сума от загубата все пак се заплаща в рамките на застрахователната сума напълно, както това изисква принципът на първия риск, а не в пропорционалното отношение на застрахователната сума към застрахователната стойност.

От теоретична гледна точка вмъкването на такава клауза в застрахователния договор по принципа за първия риск същевременно променя самото понятие за първия риск. Той се превръща от риск, лежащ изцяло у застрахователя, в риск, съответно разпределен между застрахователя и застрахования. Тъй че, ако в застрахователния договор, сключен по системата на пропорционалната отговорност, разгледаната клауза внесе нов елемент на самоучастие в допълнение към вече съществуващия, преустройвайки с това застрахователната отговорност върху двойна основа на самоучастие, в застрахователния договор, сключен по принципа на първия риск, тази клауза само веднаж внесе елемента на самоучастие; съвършено чужд по своето естество на този принцип. Обаче това още ни най-малко не означава, че тук се внедрява елемент на пропорционална отговорност. Този елемент на самоучастие няма нищо общо със застрахователната пропорция и е напълно независим от съотношението между застрахователната сума и застрахователната стойност. Той означава само, че застрахователят отговаря не за целия пръв риск, а само за някоя, предварително твърдо фиксирана част от първия риск.

Практиката на съвременното съветско имуществено застраховане е освободена от клаузи от разглеждания тип. По-рано, впрочем, те са се прилагали по усмотрение на застрахователните органи в договорите по застраховането на гаранции.¹ Но от 1930 година този вид застраховане се отме-

¹ „Правила гарантийного страхования“ в четирите му издания — 1925, 1926, 1927 и 1929 години. Правилникът от 1925 г. изхождаше от системата на отговорност по принципа за първия риск. Правилниците от 1926, 1927 и 1929 г. допускаха като втор вариант и системата на пропорционалната отговорност. При двата варианта можеше да се прилага клаузата за оставяне на риск у застрахования на определен процент от сумата на загубата. При това, в посочените правилници беше допусната, във вреда на застрахованите — главно на стопанските организации — съществена грешка по отношение на начина на прилагането на тази клауза при застраховането с пропорционална отговорност. В застрахователната пропорция се включваше цялата сума на загубата без намаление (процентно) за самоучастие. След това от изчислената по такъв начин

ни¹, а заедно с него изчезна от състава на съветското застрахователно право и самият институт на подобни клаузи, понижаващи равнището на пълнотата на застрахователното обезщетение.

2. Франшиза. С много по-голяма известност, отколкото клаузата за самоучастие, се ползува друга ограничителна форма на застрахователната отговорност, така наречената франшиза. Подобно на клаузата за самоучастие, тя се прилага както при системата на пропорционалната отговорност, така и при системата на първия риск. Това е условие за определяне отговорността на застрахователя само от даден минимум загуба нагоре, или другояче казано: условие за освобождаване на застрахователя от отговорност за загуби в границите на този минимум. Посоченият минимум, определящ размера на франшизата, се изразява обикновено като известен процент (3%, 5% и т. н.) от стойността на застрахованото имущество.

Въвеждането на този минимум може обаче да има двойно юридическо значение: 1. отхвърлят се само дребните загуби, непревишаващи минимума; 2. посоченият минимум се отказва при всички, даже и при крупните загуби.

Според това различаваме два вида франшиза. Единият отрязва дребните загуби и съвсем не засяга по-крупните. Вторият отрязва както дребните загуби, така и дребни части от по-крупните загуби. Така например, ако франшизата е уговорена за 3%, а загубата представлява 30% от стойността на имуществото, при първия вид франшиза се вземат за изчисляване на обезщетението на загубата всичките 30%, а при втория — само 27% от посочената стойност.

Първият вид франшиза се нарича условна*, тъй като тя се прилага само при условието, че загубата не привишава установения минимум. Франшизата от втория вид се нарича безусловна,** тъй като тя се прилага при всички условия, т. е. при произволен размер на загубата. Тази разлика се отразява и в самата конструкция на съветската застрахователна формула, например „освободено от 3%“ при условната и „освободено от първите 3%“ при безусловната франшиза. Съвсем очевидно е, че в сравнение с условната, безусловната франшиза е по-изгодна за застрахователя и, следователно,

сума на застрахователното обезщетение се приспадаше уговореният процент, но взет не от същата тази сума, а от цялата сума на загубата. По такъв начин се смесваха двата варианта на пресмятане на застрахователното обезщетение и в резултат неправилно се покачваше частта на участието на застрахователя в загубата.

¹ Постановление на СНК на СССР 22 юли 1930 г. „О ликвидации государственного и кооперативного гарантийного страхования“ (СЗ 1930 № 38, чл. 414).

* Или интегрална — б. прев.; ** — или ексцедентна — б. прев.

тя е свързана с известно понижение на размера на застрахователната премия.

В капиталистическите страни франшизата е доста широко разпространена. Най-голямо приложение тя е получила при морското и изобщо при транспортното застраховане, но често се среща и при други видове застраховане, особено при застраховането на растителните култури, където съществува като общо правило, стигаща при това до най-високи размери, а именно 15—16% от стойността на добива.¹

В съветското застрахователно право франшизата, макар и известна, има за разлика от капиталистическите страни доста ограничена област на приложение — почти изключително в транспортното (главно в морското) застраховане, като преобладава формата на условната франшиза. Но морското (а в значителен размер и другото транспортно) застраховане, като непосредствено свързано с външната търговия, е тъкмо затова и по-малко характерно, отколкото другите видове съветско застраховане от гледна точка на подчертаване на основните му принципи и на неговите специфични форми и особености. Вън от посочената област, франшизата се прилага сега в СССР само при задължителното застраховане на държавния жилищен фонд, където загубите, по-малки от 100 рубли, не подлежат на обезщетение.² Това е в същност франшиза и при това условна, но изразена не процентно, а абсолютно в твърда фиксирана сума.

Подобен тип франшиза е бил в сила по-рано в СССР и при другите видове застраховане: при задължителното окладно застраховане на ловни плователни съдове (50 рубли)³; при застраховането на гаранции (25 рубли), ако по-споразумение между страните не е била установена по-голяма сума.⁴ Но и по-рано институтът на франшизата никога и далеч не е имал в СССР тъй широко приложение, както в капиталистическите страни.

Казаното е в тясна връзка с валидния в съветското застрахователно право принцип за пълнотата на застрахователното обезпечение и с отсъствието в СССР на търговска заинтересованост от страна на застрахователните органи по отношение на различните форми за намаляване на застрахователната отговорност.

Но дали франшизата няма все пак някакви особени, специални основания, коренещи се в самата същност на работата

¹ Gerhard-Manes цит. съч. стр. 459; Fratzscher. Landwirtschaftliche Versicherung стр. 41. Виж също Hémard, цит. съч. II, стр. 116, а от руската литература — Воблий, цит. съч. 1915, стр. 368; 1923, стр. 237.

² „Правила обязательного страхования государственного жилого фонда“, § 6.

³ Валидните по-рано „Правила обязательного окладного страхования ловецких судов и орудий лова“, § 5, т. „и“.

⁴ „Правила гарантийного страхования“, 1929, § 9, т. 2.

и следователно, оправдаващи я обективно? Дали поради тези обективни основания, независимо от търговските интереси на застрахователните дружества, не се гради отдавнашното практикуване на франшизата в капиталистическите страни? И дали по силата на тези основания франшизата не заслужава широко приложение и в СССР, въпреки нейното несъответствие на принципа за пълнотата на застрахователното обезпечение?

Възможността за поставяне на подобни въпроси налага да бъдат обсъдени съображенията в полза на франшизата, които биха могли да бъдат изтъкнати, и отчасти са вече изтъкнати. Тук преди всичко се отнася съображението, че франшизата отстранява необходимостта от извършване на ликвидация по загуби, неоправдаващи със скромната си сума съответния труд и разходи. От тази гледна точка франшизата представлява филтър, предварително отстраняващ загуби, незаслужаващи от практична гледна точка внимание — своеобразен израз на старото правило на народната мъдрост: „че работата не си струва труда“.

Обаче разгледана по-отблизо подобна мотивировка на франшизата губи своята убедителност.

Преди всичко тя е неприложима по отношение на безусловната франшиза, при която освен отстраняването на дребните загуби става и „отсичане“ от едрите загуби, вече преминали през ликвидационната процедура.

Но и по отношение на условната франшиза посочената мотивировка съвсем не е безупречна.

Първо, за да се прецени подлежи ли загубата на франшиза, необходимо е най-напред да я определим, макар и приблизително. Но тогава се оказва вече, „че работата си струва труда“ в значителна степен, и че оперативният довод в полза на франшизата не е освободен от вътрешно противоречие. Второ, относително дребните загуби, предвидени от франшизата в определен процент от стойността на застрахованото имущество, могат в зависимост от тази стойност да стигнат в абсолютната си сума доста крупни размери, безусловно оправдаващи труда и разходите по разследването на тези загуби. Изключването на такива загуби от застрахователна отговорност вече явно не се оправдава с теорията на горепосочената народна мъдрост.

В такъв случай не може ли да бъде посочен в полза на франшизата и друг още мотив? Не е ли оправдана тя и с това, че предпазва застрахователя от отнасянето за негова сметка, било то преднамерено или случайно, на разни дребни недостатъци на застрахованото имущество, които не представляват резултати от застрахователния случай, а са съществували по-рано?

Трябва да се отбележи обаче, че подобно включване в състава на загубата, под знамето на застрахователния случай,

на дребни вреди и загуби от незастрахователен характер е възможно по-скоро при крупни загуби или по-точно казано, при загуби, превишаващи размера на франшизата, отколкото при дребните загуби, непревишаващи този размер. Оттук следва, че условната франшиза, като съвсем незасягаща по-едриите загуби, е неспособна да ги предпази от изтъкнатото изкуствено увеличение и, следователно, в повечето случаи не се покрива от горепосочения мотив.

По отношение на безусловната франшиза този мотив също така не е свободен от възречения. Има именно имущества, в които настъпват нормално различни незастрахователни загуби (изсъхване, изтичане и тям подобни естествени фири). Но освобождаването на застрахователя от обезщетяването на такъв вид загуби се постига и без помощта на франшизата: съответните норми на естествената фира трябва да бъдат взети под внимание още при определянето на размера на загубата, причинена от застрахователния случай. По отношение на имущества, неизложени нормално на такъв вид повреди, няма никакво основание, под предлог само за една възможност за такива повреди, да се намалява предварително застрахователното обезщетение. Това би било в същност противозастрахователен акт от страна на самия застраховател, недопустим от гледището на народостопанските застрахователни задачи. Защото от тази гледна точка отделянето на „пшеницата“ от „плевелите“, т. е. на застрахователната загуба от незастрахователната повреда, представлява пряка задача на ликвидацията на загубите и трябва да се извършва в процеса на тази ликвидация при отделни конкретни случаи, а не абстрактно, повърхностно и произволно под формата на едно предварително установено при всички условия ограничение на застрахователната отговорност.

В полза на франшизата се изтъква най-после и трето съображение: тя стимулира застраховащите към изправно поддържане на застрахованото имущество и има по такъв начин предпазно значение. Но подобно съображение не блести от оригиналност, тъй като всяко ограничение на отговорността на застрахователя може да бъде по желание оправдано с предпазни съображения. Във всеки случай ролята на франшизата, като превантивно средство, би била най-маловажна, като се вземе под внимание сравнителната нищожност на онази сума от нея, която е изключена от застрахователната отговорност. От превантивна гледна точка много по-практично значение имат други методи, широко прилагани в съветското застрахователно право. При наличността на тези методи франшизата не може да играе каквато и да било сериозна роля от гледна точка на предпазването.

В резултат на изложеното идваме до следните изводи: институтът на франшизата няма почва под себе си в съвет-

ското застрахователно право, като несъответстващ на принципа за пълнотата на застрахователното обезпечение и като неналожен от каквито и да било специални нужди, които биха могли да оправдаят съществуването на този институт. Ето защо оцелялата още при задължителното застраховане на държавния жилищен фонд франшиза би трябвало да бъде отменена.¹ Обаче в морското, и изобщо в транспортното, свързано с външната търговия, застраховане би било целесъобразно да се запази франшизата, за да не се намали необходимата гъвкавост на операциите на застрахователното обслужване на външната търговия, имайки предвид широкото приложение на франшизата в международния застрахователен оборот.

III. Сравнителна оценка на двете системи на застрахователното обезщетение

Системата на първия риск, макар и да играе в СССР много по-голяма роля, отколкото в капиталистическите страни, все пак отстъпва първото място на системата на пропорционалната отговорност.

Закономерно ли е едно такова съотношение? Оправдано ли е то от съотношението на положителните и отрицателните страни, от сравнителния качествен „баланс“ на двете системи?

Най-важното качество на системата на първия риск представлява нейното най-голямо съответствие на принципа за пълнотата на застрахователното обезпечение, в сравнение с пропорционалната система. След всичко казано дотук, това не се нуждае от по-натъжни пояснения. Но въпреки това, системата на първия риск притежава още две не маловажни качества.

Първото от тях — това е кристалната яснота на застрахователната форма. „В рамките на застрахователната сума загубата се обезщетява напълно“ — този принцип е много прост и близък до разбиранията на масите, отколкото сложните пресмятания при пропорционалната система.

Второто качество, тясно свързано с предходното е значителното опростяване на застрахователната техника. При системата на пропорционалната отговорност, за да се определи размерът на застрахователната отговорност, не е достатъчно да се определи размерът на загубата. Необходимо е също да се построи правилно застрахователната пропорция. Това често пъти е свързано с не малки трудности, с възможност за грешки, и то не само аритметични. Понякога правилното построяване на застрахователната пропорция е свързано с решението на твърде сложни въпроси и изисква високо ниво

¹ С въпроса за франшизата не трябва да се смесва въпросът за недопускане на разгледаните, нищожни по своята сума претенции и икове. Този последен въпрос има много по-широко значение, далеч излизашо из рамките на застрахователното право.

на застрахователната техника. При системата на първия риск всичките тези трудности и усложнения отпадат. Веднаж определен размерът на загубата, решен е и въпросът за размера на нейното обезщетение. Никакви по-нататъшни операции за тази цел не са необходими.

Това са положителните качества на системата на първия риск. Но няма ли тя наред с тях и недостатъци, може би превишаващи тези положителни качества? Не обяснява ли се с това и исторически изграденото господство на системата на пропорционалната отговорност? Не заслужава ли тя поради самата тази причина запазването на господстващото ѝ положение в СССР?

Най-правилно изяснение на тези въпроси може да бъде постигнато само с разкриването на действителните причини за господството на системата на пропорционалната отговорност в капиталистическите страни.

На пръв поглед може да изглежда, че тази причина се крие в предпазните свойства на двете системи. Системата на пропорционалната отговорност оставя на риск у застраховащия известна част от загубата. Системата на първия риск напълно обезщетява загубите в рамките на застрахователната сума. Не понижава ли следователно тази система заинтересоваността на застраховащите за предотвратяването на застрахователните случаи и с това не повишава ли тя броя на последните?

Ако една такава опасност беше действително свързана със системата на първия риск, би следвало и при условията в СССР тя да заеме второстепенно място или дори съвсем да се премахне от застрахователния оборот. Но подобен песимизъм не се оправдава от действителността. И наистина: ако имуществото не е застраховано за пълната стойност, запазва се напълно реалната база за горепосочената заинтересованост на застраховащите и при системата на първия риск. Защото при непълното застраховане застрахователната сума съвсем не е граница на възможната загуба и никак не може от самото начало да се предвиди, доколко тя ще премине тази граница. Ако имуществото е застраховано за пълната стойност, обикновено и системата на пропорционалната отговорност дава пълно обезщетение на загубата, а следователно и разликата в това отношение между двете системи отпада¹.

Действителната причина за господството на системата на пропорционалната отговорност в капиталистическите страни

¹ Малко по-особено положение заема по дадения въпрос застраховането на селско-стопанските култури и застраховането на животните. Същите специфични условия за предотвратяване на застрахователния случай, които обуславят при тези видове застраховане някои ограничения в размерите на застрахователните суми (виж по-горе стр. 340—342) пречат може би и за разширението на съществуващите тук граници на застрахователното обезщетение.

се корени, според нас, в това, че тя повече отговаря на търговските интереси на капиталистическите застрахователни предприятия. От тази гледна точка тя има при условията на капитализма две крупни предимства пред системата на първия риск.

Първо, системата на първия риск увеличава при други равни условия сумата на изплащанията, извършвани от застрахователите. За да се компенсират срещу това, застрахователите са принудени при тази система да повишат застрахователните тарифи, което не всякога е приемливо поради острата конкуренция. При това застрахователните дружества, както и другите капиталистически предприятия, много често предпочитат „произведените“ от тях „стоки“ да са „с по-евтина цена“, макар и с влошено качество, особено ако значителна част от потребителите са лошо ориентирани относно стоките. При условията на капитализма застраховането по системата на пропорционалната отговорност представлява тъкмо такава „стока“. За широката маса от застраховащи, не квалифицирани в застрахователно, а даже и изобщо в делово отношение, недостатъците на тази „стока“ имат скрит характер. В повечето случаи, когато предвидената при застраховането загуба изобщо не е възникнала, тези недостатъци съвсем не се установяват, и застраховащите остават в приятното за тях заблуждение относно качеството на „купената“ от тях застрахователна „стока“.

Второто предимство на системата на пропорционалната отговорност при условията на капитализма се състои в това, че тя в по-голям размер, отколкото системата на първия риск, стимулира застраховащите към повишаване, в границите на възможното, на размерите на застрахователните суми. В действителност, при системата на първия риск, всяка рубла от загубата се обезщетява напълно в рамките на застрахователната сума, а при системата на пропорционалната отговорност — само известен процент, зависещ от отношението на застрахователната сума към застрахователната стойност. Колкото по-висока е застрахователната сума, толкова по-голям е процентът на обезщетението на загубата. Следователно, системата на пропорционалната отговорност създава у застраховащите допълнителен стимул към определянето на възможно по-високи застрахователни суми. Това се отнася естествено по-скоро не до широките маси застраховащи, за които ставаше дума по-горе, а напротив, до повече или по-малко едрите застраховащи, имащи достатъчно делови опит и посветени в тайната на застрахователната пропорция. Системата на първия риск не разполага с такива допълнителни стимули. При това, застрахователните дружества обикновено не приемат дори застраховки за пълната стойност, заинтересовани без съмнение все пак, от възможното увеличение на застрахователните суми, а заедно с това и от увеличението на обема на своите операции.

Обаче посочената по-горе сравнителна характеристика на двете системи на застрахователната отговорност се променя съществено в условията на СССР.

Това се отнася преди всичко до въпроса за увеличението на застрахователните изплащания, свързани със системата на първия риск. В обстановката на социалистическото застраховане увеличението на сумите на застрахователните изплащания, ако то не произтича от увеличаването на застрахователните случаи и от недостатъците в работата на застрахователните органи, а от по-съвършените застрахователни форми, отговарящи в по-голяма степен на принципа за пълнотата на застрахователното обезпечение¹ е не минус, а плюс, не недостатък, а голямо предимство. Но всяка застрахователна форма, повишаваща степента на пълнотата на застрахователното обезпечение, е неизбежно свързана с увеличението на сумата на изплащанията на застрахователното обезщетение, и ако се страхуваме от такъв резултат, то, разсъждавайки последователно, бихме стигнали дотам, да се откажем например съвсем от застраховането за пълната стойност, без да говорим вече за застраховането за възстановителната стойност, за застраховането за променлива сума и т. н.

От друга страна, малко по-голямата финансова напрегнатост на системата на първия риск би могла лесно да бъде премахната, ако това се окаже необходимо, със съответното тарифно регулиране. В този случай би било възможно да се запази в областта на доброволното застраховане и системата на пропорционалната отговорност, като „по-евтин“ вариант за онази част от застраховащите, които биха предпочели икономията в застрахователните разходи пред пълнотата на застрахователното обезпечение.

В условията на СССР съвършено другояче стои въпросът за способността на едната или другата система на застрахователна отговорност да стимулира застраховащите към увеличение на размерите на застрахователните суми. В обширната област на задължителното имуществено застраховане застрахователната сума се определя в установен размер, независимо от желанието на застрахования, и затова не може да зависи от неговото „реагиране“ срещу едната или другата система на отговорност. Що се отнася до доброволното имуществено застраховане, то в основната му област, а именно при застраховането на социалистическата собственост, достатъчната пълнота на застраховането, макар и формално да зависи от волята на застраховащите, все пак се определя в същност от такива стимули (заинтересованост по самоиздръжката на организациите, личната отговорност на ръководи-

¹ Разбира се, в рамките на финансовите възможности на застрахователния фонд, като се вземе под внимание необходимостта от резерви и тям подобни натрупвания.

телите и т. н.), които едва ли биха могли да бъдат засегнати при прехода към системата на първия риск. Подобни опасения не се потвърждават и от практиката на прилагането на първия риск при доброволното застраховане на стоково-материални ценности.

Аналогичното възражение срещу системата на първия риск би могло да изглежда още по-основателно при застраховането на личната собственост. Все пак в най-важната област на това застраховане, т. е. при застраховането на домашното имущество, тази система вече отдавна и трайно се е утвърдила, измествайки напълно своята предшественица — системата на пропорционалната отговорност. Няма никакви основания да сезираме по този въпрос нещо по-специфично за посочения вид застраховане в сравнение с другите видове застраховане на частната собственост и да отричаме поради това при тях закономерността на едно също такова развитие.

Но да предположим най-после, че в условията на СССР системата на първия риск притежава за някаква особена „пресметлива“ част от застраховащите — по-слаба стимулираща сила за сключването на застраховки за високи застрахователни суми, отколкото системата на пропорционалната отговорност. Това все пак не би променило обективното качествено съотношение между двете системи от гледна точка на пълнотата на застрахователното обезпечение. И едната и другата степен на пълнота на застраховането, в определените си граници, звиса при условията на доброволността от самите застраховачи и в това отношение двете системи им представят напълно еднакви възможности. Но системата на първия риск гарантира същевременно на застраховащите застрахователното обезщетение с още по-голяма пълнота. Ако някой застраховач (юридическо или физическо лице), в желанието си да увеличи чрез тази система мащаба на обезщетението, намали мащаба на застраховането, т. е. снижи застрахователната сума с цел да спечели от разликата в застрахователните разходи, и после в случай на загуба, загуби от размера на обезщетението си, такъв застраховач трябва да упрекне себе си, а не системата на застрахователната отговорност.

От казаното следва, че онези основания, които обезпечиха господството на системата на пропорционалната отговорност в капиталистическите страни, губят силата си в условията на СССР. В капиталистическите страни търговските интереси на застрахователните дружества подчиняват интереса на пълнотата на застрахователното обезпечение и съответно превръщат недостатъците на системата на пропорционалната отговорност в предимства, а предимствата на системата на първия риск — в недостатъци, въздигат порока в добродетел, а добродетелта в порок. В СССР принципът за пълнотата на застрахователното обезпечение, в условията на социалистиче-

ското стопанство и благодарение на отсъствието на противодействащи тенденции, подхранвани при капитализма от търговските интереси на застрахователните предприятия, получава решаващо значение. А в светлината на този принцип на съветското социалистическо застраховане изчезва измамливостта на посочените превращения, и всичко придобива своя истински вид. Фактът за запазилото се господство на системата на пропорционалната отговорност изпъква в тази светлина като отживелица на стари застрахователни традиции. Фактът за пълното заменяване на тази система в определени, и то твърде важни участъци, със системата на първия риск, изпъква като явление, което най-много отговаря на задачите на съветското социалистическо застраховане и което има, следователно, перспектива за по-нататъшно развитие.

Наред със съществуващите в СССР системи за най-голяма пълнота на застраховането (застраховане за пълна стойност, за възстановителна стойност, за променлива застрахователна сума), тази система на най-голяма пълнота на обезщетението на загубите представлява ярък израз на принципа за пълнотата на социалистическото застрахователно обезпечение в съветското застрахователно право.

IV. Принципът за реалност на застрахователното обезпечение

Под реалност на застрахователното обезпечение разбираме сигурното, гарантираното осъществяване, на правото за получаване на застрахователно обезщетение; истинската обезпеченост на реализирането на това право.

Буржоазното застраховане изобилствува с разнообразни юридически (независимо от чисто фактическите) възможности за отнемане правото на застрахователно обезщетение. Самите буржоазни юристи говорят понякога по този повод за своеобразните „капани“ и „вълчи ями“ („Fallgruben“, pitfalls), дебнещи на всяка крачка застраховашите.

Нека приведем само някои най-характерни примери.

На първо място това е специално поставеното задължение на застрахователя да съобщава при сключването на застраховката за тъй наречените „рискови условия“, т. е. за различните обстоятелства, които определят или степента на вероятността за настъпването на застрахователния случай, или степента на неговата възможна вредоносност. При това, туй задължение е свързано с най-строги санкции, стигащи до положението да лишат застрахователя от правото на обезщетение, при най-малката непълнота или неточност на неговите съобщения.

На второ място тук се отнася онова съдбоносно значение, което има за застрахователя по буржоазното застрахователно

право, изменението на рисковите условия след сключването на застраховката.

На трето място тук се отнася правото на застрахователя да прекрати застраховката (а в някои случаи дори и автоматичното ѝ прекратяване) след първия застрахователен случай, дори и когато срокът ѝ не е изтекъл, дори и когато тя е изплатена от застрахователя до края на срока си, въпреки че застрахованото имущество още може да бъде подхвърлено на нов застрахователен случай.

Това положение на нещата произлиза от частно-собственческата основа и тясно ограничения търговски характер на буржоазното застраховане, от присъщата му противоположност в интересите на застрахователи и застраховани и от ориентацията на буржуазното застрахователно право, съобразно интересите на застрахователите, въпреки лицемерната квалификация, която буржоазните юристи дават на капиталистическия застрахователен договор, като договор, проникнат като че ли всецяло от началата на „почтеност“ и даже на „прекомерна съвестност“ („*bona fides*“, „*uberrima fides*“ !)

В съветското застраховане, напротив, правото на застрахователно обезщетение се отличава с особена непоклатимост. Всичките гореспоменати и други тям подобни проблеми са поставени по съвършено различен начин в съветското застрахователно право, и разрешаването на тези проблеми намира висшето си теоретично обобщение в принципа за реалността на застрахователното обезпечение. Това произтича от социалистическия характер на съветското застраховане, от отсъствието на каквато и да било противоположност в интересите на застрахователи и застраховани и от принципа за социалистическата застрахователна защита, който е „душата“ на съветското застрахователно право и спрямо който принципът за реалността представлява само една от неговите плоскости, само една от формите, в които той се проявява.

По този въпрос ще се ограничим само върху една от проблемите, именно върху първата от споменатите по-горе, която ще наречем проблема за преддоговорната информация за рисковите условия. В буржоазното застрахователно право тя има изключително важно значение. Достатъчно е, да приведем във връзка с нея две характерни изказвания.

Неведнаж цитираният по-горе Еренцвайг квалифицира тази проблема като един от основните въпроси на застрахователното право (*eine der Kernfragen des Versicherungsrechtes*).¹

¹ Ehrenzweig. *Moderne Entwicklungsbestrebungen im Rechte des Versicherungsvertrages*, 1925, стр. 39. Виж също тъй и рецензията за тази книга, написана от проф. М. Я. Пергамент под названието: „Най-новите тенденции в еволюцията на договорното застрахователно право“. Страховой сборник. Изд. на Госстрах 1926, изд. I. стр. 37.

По още по-внушителен начин я характеризира Хаген: „Тази проблема е не само най-трудната, най-интересната и най-привлекателната (reizvoll) за юристите, но тя заема и централно по значение място в договорното застрахователно право и господствува над цялото му устройство“ (beherrscht dessen ganze Gestaltung).¹

Лесно е да се забележи, че тази проблема и нейното значение в буржоазното застрахователно право са тясно свързани с категориите на застрахователния риск и с търговския характер на буржоазното застраховане, като търговия с „рискове“ и със „застрахователни гаранции“. Буржоазният застраховател иска точно да знае, какъв именно риск „поема“, и каква именно гаранция „продава“. Той иска да знае това, за да прецени, дали си струва от търговска гледна точка извършването на такава сделка и при какви условия, колко трябва да поиска за своята застрахователна „стока“.

Но тази уредба има в буржоазното застрахователно право и друга, по-неблаговидна функция, която я превръща в една от „вълчите ями“ за застраховащите. Тя дава възможност на застрахователя да „хваща“ застраховащия чрез собствените му показания в застрахователната анкета, като се залавя за най-малката неточност в отговорите му, за да го лиши от застрахователно обезщетение.

По този начин преддоговорната информация не само „застрахова“ застрахователите от неизгодните в търговско отношение застраховки, но дава възможност на застрахователите за допълнителни изгоди, за допълнителна, макар и не съвсем добросъвестна печалба за сметка на застраховащите, която съвсем не оправдава претенцията за bona fides. Изобщо този институт изцяло, с позволени и непозволени средства, служи на интересите на застрахователите.² Но в замяна на това, той съществено подравня реалността на застрахователното обезпечение за застраховащите. Това обстоятелство се отежнява още повече от строгостта на юридическия режим в тази уредба. Тук се отнасят по-специално следните положения, които господствуват или поне са широко разпространени в буржоазното застрахователно право:

1. Задължителната преддоговорна информация не се ограничава в рамките на застрахователната анкета: тя се разпространява и върху всички други, непредвидени в анкетата обстоятелства, стига те да имат известно отношение към рисковите условия.

¹ Hagen. Seeversicherungsrecht, 1938, стр. 106.

² Това признават и буржоазните юристи. Еренберг заявява направо, че целта на цялата тази уредба е интересът на застрахователя. („Die Anzeigepflicht des Versicherungsnehmers bei Abschluss des Versicherungsvertrages“, „Zeitschrift für die gesamte Versicherungswissenschaft“ 1925. H. 4 стр. 370).

2. Осведомеността на застраховачия за обстоятелства, които той не е съобщил на застрахователя, или за тяхното значение за рисковите условия, няма съществено значение: застраховачият еднакво отговаря и за онези не-съобщени обстоятелства, за които той даже и не знае.

3. Не е съществена в цял ред случаи и вината на застраховачия, че не знае съответното обстоятелство, че не разбира значението му и че не го е съобщил на застрахователя: застраховачият отговаря и за допуснатата не по негова вина неточност на направената от него информация.

4. Не е съществена дори и причинната връзка между несъобщените или неправилно показани обстоятелства и застрахователния случай; застрахователят отговаря за неточността на информацията, даже и тогава, когато застрахователният случай е произлязъл от причини, независещи от тази неточност.¹

Така, по повечето споменати въпроси, буржоазното застрахователно право отстъпва — в ущърб на застраховачите и в полза на застрахователите — от общите начала на гражданското право, които държат сметка за причинната връзка и са враждебни на принципа за обективното разрешение на въпроса във вреда на застраховачия.

Тъй строг за застраховачите юридическият режим за преддоговорната информация допуска, впрочем, и смекчаващи отстъпления. Така например, швейцарското застрахователно право отстъпва от принципа за неограничената информация и я стеснява в рамките на застрахователна анкета;² германското застрахователно право изтъква на преден план издирването на причинната връзка между застрахователния случай и факта, по отношение на който информацията се е оказала неточна.³ В много страни се наблюдава в ред случаи преход от обективното вменяване на неточната информация във вина на застраховачия към субективното отчитане на осведомеността или неосведомеността, на вината или невинността на застраховачия, като грешка на онзи, който ги отчита.

Тези нови тенденции, характерни най-вече за епохата на империализма, следват общата закономерност на капиталистическото развитие и сами се развиват под знака на противоречията, свойствени на капиталистическото застраховане: от една страна под влияние на растящата съпротива, която монополистичните организации, в качеството си на застрахо-

¹ Например не са били посочени известни недостатъци на противопожарната техника в кораба; но корабът е погинал не от пожар, а от сблъскване с ледена планина.

² Швейцарският закон за застрахователния договор, чл. 4.

³ Германският закон за застрахователния договор, § 21; германският търговски кодекс, § 811.

ватели, оказват на строгостите на застрахователния режим; а от друга страна — под влияние на острата конкуренция между застрахователите, която ги принуждава да се обявяват против смечкаването на тези строгости.

Важен е обаче не този факт, а обстоятелството, че независимо от тези смекчавания, преддоговорната информация продължава да играе в буржоазното застрахователно право все същата роля, която закриля преди всичко търговските интереси на застрахователите и снижава съществено за застраховащите реалността на застрахователното обезпечение.

Преддоговорната информация действа в буржоазното застрахователно право като своеобразна гъста, изкусно изплетена мрежа, която омотва застраховащите. Във всеки нейн клуп се крие гибелна уловка, защото отговорът на всеки от въпросите на застрахователната анкета може да се окаже непълен и неточен. Дори и извън границите на анкетната мрежа се простира сфера от фатални възможности, заплашващи правата на застрахования: всякога може да се окаже, че той не е съобщил някое обстоятелство, което, макар и непредвидено в анкетата, е все пак достатъчно силно (от гледище на застрахователя, което може да споделя и съдът), и оказва влияние върху мнението за риска.

Застрахованият в капиталистическите страни може да бъде застрахован от най-разнообразни опасности и случайности. Но той всякога живее в страх, че договорът му може да бъде анулиран поради неточността на дадените пред застрахователя показания. А срещу този страх няма застраховка!

Преддоговорната информация съществува и в съветските граждански кодекси, и външният ѝ нормативен състав, т. е. текстът на отнасящите се към нея норми (чл. 382-383 ГК на РСФСР), много малко се отличава от съответните норми на чуждестранното застрахователно законодателство. Но по своята същност и функция тази уредба, дори и само в пределите на ГК, има в СССР принципиално друга природа. Тя е лишена от частнособственическата антагонистична основа. Тя съвсем не е средство за едностранчиво служене на интересите на застрахователя, а още по-малко — оръдие за залавяне на застраховащите в непълнота и неточност на техните заявления с цел да бъдат лишени от застрахователно възнаграждение.

Обаче във въпросите на съветското застрахователно право ГК не може да се ограничи в рамки. От издаването на ГК минаха вече 25 години. През това време съветското застраховане, заедно със цялото народно стопанство, претърпя коренни изменения. Обаче нормите на ГК за застраховането са запазени в почти неизменен вид, а чл. 381-383 — в съвсем непокътнат вид. И те не отговарят вече на живата застрахо-

вателна практика, която намира своя израз в правилниците на държавното застраховане. От тези правилници се вижда, колко много се е изменила в СССР съдбата на разгледаната по-горе уредба.

При сключване на застрахователен договор застрахователят подава, разбира се, съответно заявление, което съдържа някакъв минимум сведения за подлежащото на застраховане имущество. Но какви са тези сведения?

В ред случаи това са само главните условия на сделката (*essentialia negotii*), необходими във всеки договор, които не съдържат нищо специално от гледна точка на нашата проблема; например, какво имущество се застрахова, на каква стойност, за какъв срок и т. н.¹

В други случаи заявлението за застраховане съдържа само в най-обща форма потвърждението, че подлежащото на застраховане имущество отговаря на предвидените застрахователни условия², и тук няма обстойна индивидуална характеристика на рисковите условия, тъй съществена за преддоговорната информация.

И макар че при някои видове застраховане срещу пожар се срещат елементи от индивидуална характеристика на риска (например, стопанското предназначение на сградата, материалите на стените и покрива, а за промишлените предприятия и характерът на производството)³, това са само онези минимално необходими елементи, от които зависи тарифирането на премиите. Посочването им е необходимо само за тази цел, докато преддоговорната информация в буржоазното застрахователно право изисква най-подробна характеристика на риска, дори на онези негови елементи, които не се вземат под внимание в застрахователните тарифи.

По този начин преддоговорната информация за условията на риска, в развития си вид, е почти напълно изчезнала в повечето видове на съветското вещно застраховане. И това не е случайно явление. Две обстоятелства са я изгонили оттам.

На първо място, както споменахме по-горе, съветският застраховател, за разлика от буржоазния, не може произволно, по свой почин, да отклонява предлаганите му от съветските организации и граждани застраховки, стига те да отговарят на установените условия. Ето защо, по правило, той няма осно-

¹ Виж например инструкцията „О порядке заключения договоров по добровольному страхованию с. х. культур“ от 30 септември 1942 г. чл. 1; „Правила добровольного страхования с. х. продукции в колхозах“ § 13; „Правила добровольного страхования средств транспорта“ § 10.

² Виж утвърдената от НКФ на СССР форма на застрахователното заявление (ф. № 106) за доброволното застраховане на животни.

³ „Правила добровольного страхования имущества предприятий, учреждений и организаций“ § 38; утвърдената от НКФ на СССР форма на застрахователното заявление за застраховане на домашни вещи (ф. № 110).

вания да изисква от застраховащите такава подробна характеристика на рисковете, каквато изискват буржоазните застрахователи.

На второ място, системата на застрахователните тарифи в СССР е много по-малко диференцирана и много по-проста, отколкото в капиталистическите страни, а освен това и самите тарифи имат строго императивен, твърд характер. Затова при определянето на размера на застрахователните премии, не се изисква подробна (а в ред случаи съвсем не се изисква) „рискова“ характеристика на подлежащата на застраховане вещ.

Преддоговорната информация, горе-долу отговаряща на нормите на ГК, се е запазила главно в транспортното застраховане (предимно във връзка с външната търговия) и в личното застраховане (с оглед на специфичните му особености).¹

Вместо преддоговорна информация за условията на риска, централно място в правилниците за държавното имуществено застраховане заема друго задължение на застрахователя, за което не се споменава почти нищо в буржоазните застрахователни закони и правилници. Това е задължението за надлежното стопанисване на застрахованото имущество, за спазването на противопожарните, ветеринарно-санитарните, агротехническите и др. правила за предпазни мероприятия срещу застрахователните случаи и щетите, които те причиняват.²

Така задължението „на думи“ се заменя със задължението „на дело“. Вместо задължението да се осведомява застрахователят за условията на риска, се явява задължението да се предпазва застрахованото имущество от възможните рискове, което за разлика от първото задължение, има дейно-профилактичен характер.

Разбира се, изпълнението на това задължение подлежи на проверка и се стимулира от съответните санкции: 1. от правото да се прекрати застраховката, докато бъде отстранено допуснатото нарушение; 2. от правото да не се обезщетяват загубите, които са последици от тези нарушения. Но и в това отношение, както и изобщо, на духа на съветското застрахователно право е чужда тази дребнава придирчивост, която в буржоазното застрахователно право, подхранвана от

¹ „Правила транспортного страхования грузов“, §§ 9 и 23; „Правила страхования судов по морским путям“ §§ 6 и 20. „Правила смешанного страхования жизни“, § 18; „Правила страхования на случай смерти и инвалидности“, § 18; „Правила упрощенного смешанного страхования жизни“, § 20.

² Правила добровольного страхования имущества предприятий, учреждений и организаций (§ 45); домашнего имущества (§ 21); с. хоз. культур (§ 24); с. хоз. продуктов (§ 17); животных (§ 34); средств транспорта (§ 14).

противоположните интереси на застрахователи и застраховащи, отива далеч в своите юридически възможности.

Цялата постановка на разгледаната проблема (ограничаването на преддоговорната информация и придвижването на преден план на задължението за надлежно стопанисване на застрахованото имущество), води в съветското застрахователно право до едно съчетание на предпазването на застрахованото имущество от загуби и осигуряването на тяхното обезщетение, при независимо от застраховащия настъпване на застрахователния случай.

Разяснените по-горе в отделните си проблеми принципи на универсалност, пълнота и реалност на застрахователното обезпечение, като основни принципи на съветското застрахователно право, го отличават в негова полза и му дават съществени предимства пред буржоазното застрахователно право. По-нататъшното развитие на тези принципи ще означава и по-нататъшното разширение и укрепване на застрахователната защита на производителните сили на социализма и материалното благосъстояние на трудещите се маси, а следователно и по-нататъшния прогрес на съветското социалистическо застраховане, като нов, принципиално различен от предхождащите го, обществено-исторически тип застраховане.

С Ъ Д Ъ Р Ж А Н И Е

Предговор	Стр. 3
---------------------	-----------

Част първа

ЗАСТРАХОВАТЕЛЕН ФОНД

Увод	5
§ 1. Учението на Маркса за застрахователния фонд	6
§ 2. Амортизационна теория на застрахователния фонд	12
§ 3. Застрахователният фонд в широк и тесен смисъл	17
§ 4. Организационни форми на застрахователния фонд	21
§ 5. Застрахователният фонд при социализма	29

Част втора

ДОКАПИТАЛИСТИЧЕСКОТО ЗАСТРАХОВАНЕ

§ 1. Обща постановка на въпроса	40
§ 2. Обществено-икономически условия за развитието на докапиталистическото застраховане	46
§ 3. Застраховането — взаимопомощ в професионално-корпоративните обединения	52
§ 4. Елементи на търговското застраховане в кредитните сделки	81
§ 5. Други форми на застрахователното обезпечение	93
§ 6. Системата на докапиталистическото застраховане в нейната цялост	107

Част трета

БУРЖОАЗНОТО ЗАСТРАХОВАНЕ

Отдел I. Същност на буржоазното застраховане

§ 1. Условия за развитието на буржоазното застраховане	114
§ 2. Отличителни черти на буржоазното застраховане	117
§ 3. Вътрешните противоречия на буржоазното застраховане	122
§ 4. Буржоазната застрахователна теория	126

Отдел II. Развитие на буржоазното застраховане

§ 1. Корените на буржоазното застраховане във феодалното общество	131
§ 2. Основни етапи в развитието на буржоазното застраховане	133
§ 3. Основните центрове на буржоазното застраховане и застрахователното право в тяхната историческа смяна	144

Отдел III. Буржоазното застраховане в периода на империализма

§ 1. Концентрация на застрахователните предприятия	155
§ 2. Изменения в системата на застрахователните видове и форми	162
§ 3. Новата роля на презастраховането	186
§ 4. Засилване на държавната активност	194
§ 5. Развитие на задължителното застраховане	219

Част четвърта

СЪВЕТСКОТО СОЦИАЛИСТИЧЕСКО ЗАСТРАХОВАНЕ

Отдел I. Същност на съветското социалистическо застраховане

§ 1. Предпоставки за застраховането в условията на социализма	229
§ 2. Задачи и функции на съветското социалистическо застраховане	231
§ 3. Единството на съветското социалистическо застраховане	240

Отдел II. Предмет на съветското застрахователно право 245

Отдел III. Система на съветското застрахователно право

§ 1. Въпросът за основното подразделение на застраховането в системата на буржоазното застрахователно право	259
§ 2. Въпросът за основното подразделение на застраховането в застрахователната литература и в законодателството на СССР	265
§ 3. Критика на теорията за „интереса“ и „сумата“ като предмет на застраховането	270
§ 4. Подразделение по предмета на застраховането	281
§ 5. Подразделение според метода на застрахователното обезпечение	283
§ 6. Подразделение според метода на осъществяване на застраховането	288
§ 7. Система на видовете имуществено и лично застраховане	291

Отдел IV. Основни принципи на съветското застрахователно право

I. Противоположност на основните принципи на съветското и буржоазното застрахователно право

305

II. Принципът на универсалност на застрахователното обезпечение

§ 1. Проблемата за задължителността на застраховането	314
§ 2. Обемът на застрахователната отговорност	321
§ 3. Проблемата за застрахователния интерес в съветското право	326

III. Принципът за пълнота на застрахователното обезпечение

§ 1. Пълнота на застраховането	338
§ 2. Пълнота на застрахователното обезпечение	351

IV. Принципът на реалност на застрахователното обезпечение

366

ОБЩЕСТВЕНО-ИСТОРИЧЕСКИ ТИПОВЕ ЗАСТРАХОВАНЕ
В. К. Райхер

Превели: В. Василева, И. Пеева, И. Карамихайлова

Редактор: Йорд. Пеева

Коректори: В. Севова, Н. Димовска

Тираж: 2.000

Държавно книгопечатно предприятие „Т. Димитров“, София. — Пор. 193